

De serie geschiedkundige monografieën
„Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland”
wordt uitgegeven door de

STICHTING ZUIDELIJK HISTORISCH CONTACT

te Tilburg

Secretariaat van de Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Hogeschoollaan 225, Tilburg. Abonnementsprijs f 52,50 per jaar, inclusief linnen band, verzendkosten en B.T.W., te voldoen op gironummer 1169545 t.n.v. penningmeester drs. G. L. Aquina, Zuiderklamp 1 te Nuenen. Voor dit bedrag ontvangt men jaarlijks alle in de serie opgenomen werken.

BIJDRAGEN
TOT DE GESCHIEDENIS
VAN HET ZUIDEN VAN NEDERLAND

XXXV

Onder redactie van

PROF. DR. H. F. J. M. VAN DEN EERENBEEMT

voorzitter

PROF. MR. J. P. A. COOPMANS

DRS. H. M. C. A. MANDOS

PROF. DR. J. J. POELHEKKE

PROF. DR. P. H. WINKELMAN

REDACTIEADRES: PROF. DR. H. F. J. M. VAN DEN EERENBEEMT
HOGESCHOOLLAAN 225, TILBURG

J. Scheerder o.s.c.

**HENRICUS VAN DEN WIJMELENBERG:
EEN RELIGIEUS EMANCIPATOR
IN OOST-BRABANT
1800-1881**

DE NIEUWE LENTE IN DE ORDE VAN HET H. KRUIS

STICHTING ZUIDELIJK HISTORISCH CONTACT
TILBURG — 1976

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

WOORD VOORAF

De Duitse filosoof Max Müller heeft eens gezegd: „Weinig mensen leiden een groot en goed leven, en nog minder zijn er in staat dit te beschrijven”. Dit klinkt niet erg bemoedigend voor een biograaf. Toch zijn er redenen om zich aan dit avontuur te wagen. Vooreerst, omdat er mensen zijn die verdienen in onze herinnering voort te leven. Zijn het er werkelijk zo weinig, dan is het des te meer zaak hen in ere te houden. Vervolgens, omdat wie het heden wil verstaan het verleden zal moeten kennen, ook in een ordesgeschiedenis. Geschiedenis nu wordt door mensen gemaakt. Wie zich op een verantwoorde manier ermee bezig wil houden, zal moeten trachten zich een juist en zo volledig mogelijk beeld te vormen van de personen, die er een beduidende rol in hebben gespeeld. En ten slotte, wegens de levensverheldering, het normbeseff en de bezielingskracht, die het voorbeeld van grote en goede mensen schenkt. Wie deze maatstaven hanteert, zal ontdekken dat iemands betekenis lang niet altijd valt af te meten aan de bekendheid of zelfs de vermaardheid, die deze zich in zijn tijd of in de geschiedschrijving ervan verwierf. Het gaat dan niet zozeer om het „wat”, maar om het „hoe”. In deze zin is Van den Wijmelenberg een levensbeschrijving zeker waard.

Enkele jaren geleden nam de historische kring van de Orde der Kruisheren, „Clair-lieu”, het initiatief tot de uitgave van een nieuwe, zo volledig mogelijke biografie van Van den Wijmelenberg. De kring zag dit als van groot belang, ook voor de huidige ordesgeschiedenis.

De ondertitel van dit boek moge dienen ter verklaring van de wijze waarop de schrijver heeft gemeend zijn taak te moeten opvatten. In deze biografie is namelijk het wezenlijk accent gelegd op de voorname rol, die Van den Wijmelenberg heeft gespeeld in de heropleving van de kruisherenorde. Zonder daarbij de vruchtbare medewerking van anderen over het hoofd te zien of gerechtvaardigde verschillen van opvatting daaromtrent te verdoezelen, mag toch worden vastgesteld dat die heropleving zijn zeer persoonlijk accent draagt. Aan zijn initiatief, zijn doelbewust beleid en doorzettungsvermogen is het ongetwijfeld te danken, dat die nieuwe bloei een feit werd.

Wie het boek in zijn geheel gelezen heeft, zal achteraf de keuze van de ondertitel wellicht een wat idyllische en gekleurde vinden, waaraan de verhaalde werkelijkheid lang niet altijd beantwoordt. Toch lijkt die beeldspraak hier niet misplaatst. Want ook de lente kent dagen van grauwe luchten, kille, striemende regenvlagen, stormweer soms. Zij brengt lang niet altijd milde zonneschijn, en veel bloesems zullen nooit tot vrucht worden. Is de lente als beeld van vernieuwde bloei daarom tegenstrijdig en zinloos? Misschien mag hier herinnerd worden aan de visionaire kracht waarmee Shelley de onstuimige voorjaarswind bejubelt als de klaroenstoot, die de dromende aarde wekt, het nieuwe zaad over de wereld verspreidt en de knoppen doet openbarsten. (Ode to the West Wind.) Zo mogen wij Van den Wijmelenberg begroeten als de geestelijke heraut, het bezielde en bezielende instrument in Gods hand, dat de kruisherenorde tot nieuw leven bracht: het dorre hout werd weer groen!

De schrijver stelt zich voor om aan de hand van de beschikbare documenten, de betekenis en de verdiensten van deze figuur voor de Orde van het H. Kruis te belichten. Een andere weg is trouwens niet meer mogelijk: de mondelinge overlevering omtrent hem en zijn tijdgenoten in de orde is uitermate schaars geworden. Een poging om het beeld van Van den Wijmelenberg te doen herleven zal het best kunnen sla-

gen door zijn persoonlijkheid te plaatsen in het heden van zijn eigen tijd, maar tegelijk door aan te tonen dat hij baanbrekend werk heeft verricht, ook voor wat toen nog de toekomst van de orde was. Dit laatste blijkt zozeer waar, dat het ook haar tegenwoordige karakter nog steeds beïnvloedt en voor een belangrijk deel bepaalt. Een diepergaande kennismaking met de persoon van Van den Wijmelenberg brengt tot het inzicht, dat deze aan de drie in de aanvang genoemde voorwaarden beantwoordt. Als ordesgeneraal bekleedde hij uiteraard een positie die de aandacht op hem vestigt. Van meer belang is echter, dat hij deze verantwoordelijke taak vervulde op een wijze, die belangstelling en eerbied wekt. Wij hopen dat de inhoud van deze biografie dit voor de lezer aanvaardbaar zal maken.

Natuurlijk was en bleef hij ook een mens, met de beperktheden en tekorten die daar nu eenmaal uit voortvloeien. En, onvermijdelijk, ook een kind van zijn tijd. Juist opgevat en gewaardeerd kunnen ook dan zijn levensstijl en daden er ongetwijfeld toe bijdragen om ons aan hem verwant te gaan voelen en om deze gestalte uit het ordesverleden op een objectieve en eerlijke manier te benaderen.

Daartoe zal het nodig zijn voldoende rekening te houden met de personen en omstandigheden waarmee hij werd geconfronteerd en die het voeren van zijn beleid bepaalden. De tijd waarin van een biograaf enkel werd verwacht de loftrumpet te steken over een ordesgeneraal, is gelukkig voorbij. Dit zou slechts argwaan wekken en is bovendien in dit geval ook overbodig. Er blijft nog ruimschoots genoeg te bewonderen en te waarderen over. Henricus van den Wijmelenberg wordt terecht restaurator en bezieler van de Orde van het H. Kruis na 1840 genoemd. Hij speelt tevens een opmerkelijke rol in het Brabantse religieuze leven van de vorige eeuw en in de godsdienstige emancipatie der Nederlandse katholieken.

Zonder de daadwerkelijke belangstelling en welwillende medewerking van velen zou het niet mogelijk zijn geweest deze arbeid te voltooien. Enkele namen mogen hier uitdrukkelijk genoemd worden: pater dr. Metzler, omi, archivaris van de Propaganda Fide; rector H. A. G. Hens, voormalig archivaris van het bisdom Den Bosch en zijn opvolger dr. J. Peijnenburg; pater drs. C. F. M. Brakkee, o.p.; mej. G. Doorenbosch, voormalig hoofdassistente van de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te Den Bosch; de heren W. Th. M. Hendriks, gemeente-archivaris van Venlo; en J. M. J. F. A. Sluyters, streekarchivaris van het Land van Ravenstein; de kruisheren A. Ramaekers te Achel en Th. van den Elsen en G. van Hoorn te St.-Agatha.

Bijzondere dank is verschuldigd aan de confraters en huisgenoten P. Winkelmolen, die op velerlei en zeer gewaardeerde wijze behulpzaam was, en H. van Rooijen, die de tekst kritisch doorlas en waardevolle suggesties deed.

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	V
VERANTWOORDING EN BRONNEN	XIII
BRONNENPUBLIKATIES EN LITERATUUR	XXIII
LIJST VAN GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN	
GEBRUIKTE AFKORTINGEN	XXVII

Hoofdstuk I

OCHTENDGLOREN (1800-1840). Voorspel

§ 1. <i>Jeugd te Uden</i>	1
---------------------------	---

Milieu van de jonge Van den Wijmelenberg 1; ontstaan van de familienaam 3; economische en godsdienstige situatie te Uden 4; Uden tijdens de Franse bezetting 5; Brabant onder koning Willem I 5; lagere opleiding van Van den Wijmelenberg te Uden 6.

§ 2. <i>Hogere opleiding te Huisseling</i>	8
--	---

Pastoor W. Ruys en zijn onderwijs 8; Van den Wijmelenberg te Huisseling 9.

§ 3. <i>Leraarschap te Gemert</i>	11
-----------------------------------	----

De Latijnse School te Gemert en haar leraren 11; Van den Wijmelenberg als leraar te Gemert 11.

Hoofdstuk II

DE RIJZENDE ZON (1840-1853)

§ 1. <i>De situatie der kruisheren in 1840</i>	15
--	----

Hernieuwde belangstelling voor het kloosterleven 15; Van den Wijmelenberg treedt in bij de kruisheren te Uden 15; doelstelling van de kruisheren en karakter van de Orde 17; haar situatie in Nederland 19; redenen van haar achteruitgang 20; haar canonicaal karakter 24; prior S. Gielen en de benarde situatie te St.-Agatha 25.

§ 2. <i>Het K.B. van 28 november 1840 en de nieuwe novicen</i>	26
--	----

Bijna allen uit Oost-Brabant en uit de seculiere geestelijkheid afkomstig 26;

nieuwe novicen te Uden 27; hun geestelijke vorming 28; dispensatie in de noviciaatstijd van Van den Wijmelenberg 29; kloosters te St.-Agatha en te Uden staatsdomein 29; Van den Wijmelenberg praeses te Uden 30; prior S. Gielen en de nieuwe novicen te St.-Agatha 30; toename der novicen te Uden 34.

§ 3. *Heropleving* 34

Kenschetsing van deze periode 34;

3.1. Heropbloei te Uden en te St.-Agatha; Uden dynamischer en meer op uitbreiding gericht 35; heropbloei te Uden 35; nieuwe stichting te Diest 38; heropbloei te St.-Agatha 39.

3.2. Stichting van Diest en missionaire aanpak 42; teruggang in het aantal nieuwelingen 42; oprichting van Diest 43; exemptie voor de Belgische kloosters 44; reductie voor fundatiemissen 45; De Bruijn en de missie op Java 45; missionarissen voor West-Indië 47; missionarissen naar Wisconsin 52.

§ 4. *Hervormingsbeleid, gericht op een religieus leven met eigen karakter* 55

De rol daarin van Van den Wijmelenberg 55;

4.1. de visitatie te St.-Agatha in 1844 56;

4.2. zorg voor religieus leven met aangepast karakter: geestelijke gunsten 57; aanpassing aan het Romeinse brevier 60;

4.3. clausuur 61;

4.4. gemeenschapsleven 62; verband met de ordestraditie in dit opzicht 63.

§ 5. *Conflict met de Staat over de goederen van St.-Agatha* 63

5.1. voorgeschiedenis 64;

5.2. eerste fase: rol van prior Gielen en C. W. A. de Bruijn daarin 65;

5.3. tweede fase: rol van Van den Wijmelenberg en W. F. A. Smits daarin 77; de brochure van Mr. Koker 83; de private onderhandse verkoop van goederen 84; mislukking der transactie 86; de rol van de katholieke Kamerleden 87;

5.4. derde fase: processen tussen St.-Agatha en de Staat 90; reactie van pers en openbare mening van katholieke zijde 92; gedragslijn der ministers van financiën 93; eindresultaat 94.

Hoofdstuk III

DE ZON VECHT TEGEN DE WOLKEN (1853-1870)

§ 1. *Herstel van de normale ordesstructuur* 95

De rol van Van der Wijmelenberg in deze periode 96.

1.1. de <i>communitas bonorum et personarum</i> 97;	
1.2. het eerste generaal kapittel en de generaalskeuze 100; bezwaren te Diest 101; de pontificalia 103;	
1.3. de concept-statuten van 1853, door Van den Wijmelenberg 104;	
1.4. tegenspel van mgr. Zwijsen en verweer van Van den Wijmelenberg 109;	
1.5. verdere houding van Zwijsen tegenover de Orde 115; jurisdictie-aanvragen 116; De Bernt 117.	
§ 2. <i>Keerpunt</i>	117
2.1. vestiging van Van den Wijmelenberg te St.-Agatha 119; doelstelling van Van den Wijmelenberg daarmee 120;	
2.2. de kwestie van het prioraat van Van den Wijmelenberg te St.-Agatha 121.	
§ 3. <i>Plaatselijke uitbreiding in de vijftiger jaren</i>	122
3.1. klooster en college te Maaseik 122;	
3.2. klooster en college te Diest 124;	
3.3. klooster te Bay Settlement 127; E. Daems 128;	
3.4. de verhouding tussen plaatselijke uitbreiding en ledental, 1855-1859 135.	
§ 4. <i>St.-Agatha in de vijftiger jaren</i>	136
4.1. nieuwbouw van klooster en vernieuwing van het kerkinterieur 136; reactie der andere kloosters daarop 138; de statussymbolen van Van den Wijmelenberg 139;	
4.2. de levenswijze te St.-Agatha en „Particeps” 140.	
§ 5. <i>De Annalen</i>	145
Ontstaangeschiedenis 145; opvatting van Dr. Hermans 146; medewerking van de kruisheren 147; wijze van uitgeven 148; beeld van Van den Wijmelenberg in de Annalen 151; de kwestie van het ordesbrevier 152.	
§ 6. <i>Zorgen en tegenslagen</i>	153
6.1. de weerspanningen 153; J. van Boldrik 154; P. Takken 163; J. van den Bogaert 168; F. van Oorschoot 174; geestelijke schade voor St.-Agatha 175;	
6.2. „Drie Opene Brieven”, van L. Philippona 176;	
6.3. verlies van goede krachten: J. H. Euwens 183; Pol. Daniëls 184; J. J. Pulsers 184.	
§ 7. <i>Verwachtingen en plaatselijke vooruitzichten</i>	188
7.1. teleurgestelde verwachtingen: a) Venlo 189; waarom hebben de gesupprimeerde kruisheren van Venlo geen nauwere aansluiting bij de Orde gezocht 191; b) Bree 195; Bay Settlement en E. Daems 197;	
7.2. vooruitzichten in Maaseik, Uden en Diest: a) Maaseik 200; b) Uden 204; c) Diest 208.	

§ 8. *Visitaties tot 1869* 210

Van den Wijmelenberg en Van der Weijst als visitatoren 211; visitaties te St.-Agatha 213; te Maaseik 214; te Diest 214.

§ 9. *Kapittels en de Statuten van 1868* 216

9.1. intermediaire en definitoriale kapittels van 1859-1869 216;

9.2. generale kapittels vanaf 1856: 218;

a) generaal kapittel van 1856: algemeen noviciaat en algemeen studiehuis te St.-Agatha 218; afstemming der concept-statuten van 1853 220; voornemen tot sluiting van het college te Diest 220; Van der Weijst vraagt en verkrijgt ontslag als prior van Diest 220;

b) generaal kapittel van 1859: statuten van 1660 tot basis en fundament verklaard 222; wijze van aanneming tot de professie 223;

c) generaal kapittel van 1862 224; bloemlezing uit relictten der generale kapittels van 1655-1799 224;

d) generaal kapittel van 1865 225;

e) generaal kapittel van 1868 225;

9.3. de statuten van 1868: bijna letterlijk overeenstemmend met die van 1660 226; „Collationes et Dilucidationes” 227; Epistola dedicatoria 228.

§ 10. *Vorming en opleiding* 229

10.1. ascetische vorming: sterk Ignatiaans karakter 230; novicenmeesters te St.-Agatha 232;

10.2. hogere opleiding 232; handboeken 234.

§ 11. *Varia* 239

Adres bij het gouden priesterfeest van paus Pius IX 239; kruisheren met de Rode Ster 239; „Wijsgeerige opmerkingen” 240; zilveren professiefeest van Van den Wijmelenberg 240; rondschrjven in verband met wegzending Br. J. van den Bogaert 241; volmachten van Van den Wijmelenberg als magister generaal 241; voorbereiding op het feest van de H. Odilia 242.

Hoofdstuk IV

AVONDROOD (1870-1881)

§ 1. *Van den Wijmelenberg op het Vaticaans Concilie* 243

Algemene situatie van de Orde 243; betekenis van het concilie voor Van den Wijmelenberg 244; verblijf te Rome; persoonlijke ontmoetingen met paus Pius IX 250; terugreis 254; gedicht op professor H. Feye 255.

§ 2. *Visitaties van 1870-1881* 256

Nadruk op de bloei van het geestelijk leven 256; het geestelijk testament van Van den Wijmelenberg aan zijn confraters 258; visitaties te St.-Agatha 259; te Uden 260; te Maaseik 261.

§ 3.	<i>Structurele regelingen en wijzigingen</i>	262
	3.1. ambtsduur der prioraten 262;	
	3.2. bepalingen over geloften en wegzending 263;	
	3.3. dubium over bepaalde statuten 265;	
	3.4. verplaatsingsbeleid 266.	
§ 4.	<i>De interne situatie van de Orde tussen 1870-1881</i>	267
	4.1. ledental 267;	
	4.2. vorming en opleiding 268;	
	4.3. locale moeilijkheden 270.	
§ 5.	<i>Gepoogde stichtingen</i>	273
	5.1. Engeland 274;	
	5.2. Venlo 277;	
	5.3. Roubaix 280.	
§ 6.	<i>De Kruisherenaflaat</i>	281
§ 7.	<i>Van den Wijmelenberg als bevorderaar van het geestelijk leven in de Orde</i>	283
	7.1. retraites en conferenties van Van den Wijmelenberg 286;	
	7.2. „Collationes et Delucidationes” 290.	
§ 8.	<i>Laatste levensjaren</i>	292
	Bewustzijn van waardigheid als magister generaal 292; gezondheidstoestand 293; laatste ziekte en dood 294; begrafenis 296; inscriptie op grafzerk 297; herdenkingsartikelen 298.	

SLOTBESCHOUWING	299
-----------------	-----

Betekenis van Van den Wijmelenberg voor de herleving der Orde 299; be-
gaafdheden als leider 300; zorg voor het geestelijk leven 302; kenschetsing van
laatste levensperiode 303.

BIJLAGE	304
---------	-----

INDEX VAN PERSOONS- EN PLAATSNAMEN	306
------------------------------------	-----

VERANTWOORDING EN BRONNEN

Wie zich tot taak stelt het leven van een belangrijk man uit het verleden te beschrijven, wil meer dan louter een *laudator temporis acti*. Alleen de overtuiging dat dit leven ook nu nog zinvol en inspirerend blijft, rechtvaardigt de tijd en de moeite die er aan worden besteed. Stellen de kruisheren, zoals zoveel andere oudere ordes, zich thans de vraag of hun religieuze gemeenschap nog voldoende reden van bestaan heeft, dan zullen de volgende bladzijden proberen daarop een bevestigend antwoord te geven. Zij dragen daardoor, als men wil, wel enigszins het karakter van een persoonlijk getuigenis. Geschiedschrijving veronderstelt nu eenmaal meer dan een dorre opsomming van gebeurlijkheden; zij vergt ook een interpretatie van de feiten en deze dient op een verantwoorde wijze een persoonlijke te zijn. Over het leggen van het accent kan men van mening verschillen. In ieder geval willen de volgende bladzijden meer uitdrukken dan alleen maar een subjectieve zienswijze. Zij hopen het bestaansrecht te bewijzen van een visie die hoofdzakelijk steunt op historische gegevens, op vele geschreven en in de archieven bewaard gebleven documenten.

De geestelijke grootheid van een man en zijn heilzame invloed op tijdgenoten en op het nageslacht valt niet altijd af te meten aan opzienbarende gebeurtenissen en successen, die wereldkundig zijn geworden. Het feit, dat Van den Wijmbenberg zijn orde van een wisse ondergang heeft gered en haar nieuwe levenskracht en bloei heeft geschonken, is voor een buitenstaander wellicht niet zo indrukwekkend. Wij zijn zo gemakkelijk geneigd de betekenis van een orde te beoordelen naar uiterlijke verschijnselen als haar ledental, haar waarneembare invloedssfeer en haar opvallende activiteiten. Waar deze gegevenheden als maatstaf worden gehanteerd, valt niet te ontkennen, dat in een aanzienlijk korter tijdsbestek door anderen veel meer tastbare resultaten zijn bereikt. Hoe betrekkelijk overigens dergelijke normen zijn, hebben de laatste jaren ons maar al te duidelijk geleerd.

Na een ruim veertigjarig leiderschap van Van den Wijmbenberg en negentig jaar reeds na zijn dood, is de orde intussen nog steeds betrekkelijk klein en speelt zij een weinig opvallende rol in Kerk en wereld. Toch is, naar verhouding, haar geestelijke invloed en activiteit zeer groot en over de wijde wereld verspreid, verder dan Van den Wijmbenberg zich waarschijnlijk ooit heeft durven dromen. Zij heeft haar bestaansrecht in de wereld bevestigd, zij het wellicht, en dit ook bewust, op minder opvallende wijze.

Tussen de geboortedag van Van den Wijmbenberg (21 november 1800) en de dag van zijn overlijden (25 maart 1881) ligt als een duidelijke scheidslijn de datum van zijn intrede in de Orde van het H. Kruis (28 augustus 1840). Het was een keerpunt, niet alleen in zijn eigen bestaan, maar ook in dat van de orde. Menselijkerwijze gesproken blijkt immers haar voortbestaan en herbloei van deze persoonlijke beslissing afhankelijk. Deze ingreep zou heel wat meer gaan betekenen dan uitstel van executie voor een zieltogend lichaam. Het risico dat Van den Wijmbenberg persoonlijk daarbij nam, lijkt op het eerste gezicht een onverantwoordelijke dwaasheid: wat heeft het nog voor zin om aan een stervende een bloedtransfusie toe te dienen? Zou die aan iemand met meer levenskansen niet beter besteed zijn? Zijn liefde en vertrouwen moeten wel groot geweest zijn om toch dit besluit te willen en te durven nemen. Het idealisme van zulk een overigens nuchter denkend man van middelbare leeftijd is blijkbaar tot

onverwachte en schijnbaar overijde daden in staat. Het zich vereenzelvigen met een zaak die ogenschijnlijk zo weinig perspectief en zo geringe kans op slagen bood, kan toch moeilijk aan blinde eerzucht en mateloos zelfvertrouwen worden toegeschreven. Een figuur als prior S. Gielen, die reeds jarenlang met volharding had geijverd voor uitbreiding van zijn kloostergemeenschap, leek eerder de aangewezen persoon. Bovendien scheen de kans om het voortbestaan van de orde veilig te stellen, ofschoon ook te St.-Agatha een zeer hachelijke, daar in ieder geval toch nog gunstiger dan in Uden.

Het wapen, dat Van den Wijmbenberg zich als magister-generaal zal kiezen, verzinnebeeldt hoezeer hij zijn persoonlijk bestaan met dat van de orde heeft willen vereenzelvigen en welk ideaal hij als zodanig hoopte te verwezenlijken. Aan deze opgave is hij tot het einde toe trouw gebleven. Zij vormt de vaste lijn die door heel zijn bestuur loopt en waarvan hij nooit zal afwijken.

Het embleem vertoont de zon, die stralend boven de golven stijgt. In de linker bovenhoek bevindt zich het kruisherenkruis. Als devies kiest hij *igneus hinc vigor*: het Kruis als levenwekkende en bezielende kracht, die de orde zal doen herrijzen.

Dit levensprogram vormt een geschikt uitgangspunt voor de opbouw van deze biografie. Zij wordt daarom als volgt ingedeeld: Hoofdstuk I: Ochtendgloren (1800-1840), hoofdstuk II: De rijzende zon (1840-1853), hoofdstuk III: De zon vecht tegen de wolken (1853-1870), hoofdstuk IV: Avondrood (1870-1881). Als cesuren worden hierbij aangehouden: de intrede van Van den Wijmbenberg in de kruisherenorde; zijn beleid als commissaris-generaal; de bewogen periode vanaf de generaalskeuze tot aan het Vaticaans concilie; de tien laatste jaren.

Elk van deze perioden draagt een eigen karakter zonder daarmee afbreuk te doen aan de eenheid van het levensgeheel, dat consequent werd nagestreefd en voltrokken. Zoals zal blijken, vormt het derde tijdvak zowel voor wat hemzelf als voor wat de orde betreft, dat van de grootste activiteit en tastbare resultaten, ondanks tegenslagen en moeilijkheden. Hier vertoont zich het bestuurstalent van Van den Wijmbenberg in volle kracht. Hier ligt dan ook het zwaartepunt van dit levensverhaal. Deze periode is rijk aan vruchtbare initiatieven voor de uitwendige verbreiding, maar vooral voor het innerlijk herstel, de reorganisatie en structurering van de orde. Er worden nieuwe wegen gebaad en met bezadigd maar doelbewust en volhardend zelfvertrouwen worden moeilijkheden en weerstanden overwonnen.

De laatste periode is de minst opvallende maar misschien toch wel de meest indrukwekkende. Zij draagt vooral het kenmerk van loutering door zware teleurstellingen en beproevingen, die hem niet gebroken en ontmoedigd hebben maar gemilderd en hem hebben vervuld van des te meer vertrouwen in Gods voorzienigheid, van dieper zorg en liefde voor zijn geestelijke gemeenschap. Juist in dit opzicht heeft hij ons in een moeilijke tijd een prachtig voorbeeld gegeven: *Stat Crux, dum volvitur orbis*.

Nagenoeg heel zijn langdurig leven bracht Van den Wijmbenberg door in een beperkt en vrijwel geïsoleerd gedeelte van Oost-Brabant. De enige uitzonderingen daarop vormen zijn deelname aan het eerste Vaticaans concilie en een herhaald ambtelijk verblijf van enkele dagen te Diest of Maaseik. Dit laatste in verband met de stichting of visitatie van beide Belgische kloosters ofwel met definitoriale vergaderingen.

Hij was bijna veertig jaar, toen hij als seculier priester zijn intrede deed in de Orde der Kruisheren en hij bracht de tweede helft van zijn leven door te Uden en vervolgens te St.-Agatha. Het dorp Uden en het gehucht St.-Agatha liggen ongeveer vijftientwintig kilometer van elkaar verwijderd. Van dan af voltrekken zijn leven en werk-

zaamheid zich binnen deze kleine en in die tijd vrijwel afgesloten kring. Door de bijzondere omstandigheden waarin de orde verkeerde, werd Van den Wijmelenberg reeds na een noviciaat van slechts drie maanden, op 8 december 1840 geprofest en zou hij op 23 december 1841 met de hoogste leiding van de orde worden belast. Juist de genoemde plaatselijke gebondenheid maakte daartoe een intensief en uitgebreid schriftelijk contact met de weinige eigen kloosters, maar vooral met de kerkelijke autoriteiten ver daarbuiten, noodzakelijk. En dit te meer, omdat hij de innerlijke opbouw en vorming van de herlevende orde als zijn voornaamste taak beschouwde. Deze briefwisseling is gelukkig in de verschillende archieven grotendeels bewaard gebleven en vormt een onschatbare bron van inlichtingen.

BRONNEN

Gerard Brom begint zijn boek *Cornelis Broere en de Katholieke Emancipatie* met de volgende opmerking „Is het waar, dat de beste inleiding van een boek bestaat in zijn geschiedenis, dan moet de schrijver beginnen met over zichzelf te spreken”. Deze noodzaak lijkt ook hier aanwezig. Daarom wil de auteur een nadere verantwoording geven hoe deze biografie tot stand is gekomen, van welke middelen hij zich daartoe heeft bediend en waarop de gegeven interpretatie van de feiten steunt.

Wie zich ten doel stelt het leven te beschrijven van een ordesgeneraal, zal als voor de hand liggend studiemateriaal diens schriftelijke nalatenschap gaan naspeuren. De eerst aangewezen bron hiervoor is het archief van het generaalat. Voor het grootste gedeelte bestaat het dossier Van den Wijmelenberg hierin echter uit ontvangen documenten en ingekomen brieven; de persoonlijke correspondentie van Van den Wijmelenberg is er slechts in het klad of in ontwerp aanwezig en dan nog onvolledig. Zodoende ontstond het verlangen om andere archieven te raadplegen, waar deze laatste in originele en authentieke vorm zou kunnen berusten. Dit onderzoek bracht echter veel meer aan het licht dan oorspronkelijk werd vermoed en verwacht. Dit heeft het inzicht in de betreffende periode van onze ordesgeschiedenis, en meer speciaal in de betekenis daarvoor van een figuur als Van den Wijmelenberg, wezenlijk vergroot en verdiept. Ook de periode vóór zijn intrede in het klooster was voor het onderzoek van veel belang. Verschillende archieven bevatten wetenswaardigheden daaromtrent. Als overige bronnen werden gebruikt zijn persoonlijke geschriften, uitgegeven of onuitgegeven. Tenslotte werden de reeds bestaande levensbeschrijvingen en ook geschriften van anderen over St.-Agatha tijdens Van den Wijmelenberg benut. Het zo beschikbaar gekomen materiaal werd gegroepeerd in a) onuitgegeven bronnen; b) uitgegeven bronnen en c) literatuur van biografische aard over St.-Agatha tijdens Van den Wijmelenberg.

a. Onuitgegeven bronnen

1) In 1966 werd een begin gemaakt met het doorzoeken van het archief van het generaalat te Amersfoort. Zowel het algemeen als het geheim archief werden ter beschikking gesteld. Zoals te verwachten viel, bleek het eerste zeer uitgebreid materiaal omtrent Van den Wijmelenberg te bevatten. Het bestaat voornamelijk uit de tekst van aan Rome gerichte supplieken en correspondentie; ingekomen brieven van de internuntiatuur te 's Gravenhage of die geadresseerd zijn aan de bisschop van 's Hertogenbosch; instructies en indulten vanuit Rome; zeer uitvoerige briefwisselingen betreffende het conflict met de Staat over de goederen van St.-Agatha; aangaande de zaak van Van

Boldrik; in verband met de voorgenomen vestigingen in Engeland en te Venlo; relictien (voorschriften en verordeningen) van visitaties; persoonlijke aantekeningen van Van den Wijmbenberg en schema's van door hem gegeven retraites en recollecties. Uit de brieven van Zwijsen blijkt diens patronerende en soms weinig toeschietelijke houding tegenover Van den Wijmbenberg. Uit die van Van Boldrik hoe deze wegelopen kruisheer van St.-Agatha tientallen jaren lang de generaal het leven lastig heeft gemaakt met dreigementen, eisen en verzoeken om geldelijke ondersteuning en hoe hij bij allerlei kerkelijke en burgerlijke instanties daartoe steun zocht, hetgeen Van den Wijmbenberg vaak in een lastig parket bracht. De correspondentie van J. van den Dries en Alph. van den Heuvel schetst de moeilijkheden van de poging tot vestiging der kruisheren in Engeland en de mislukking daarvan. Verder is er nog een scriptie van Van den Wijmbenberg, *Wijsgeerige opmerkingen over het thans algemeen aangenomen zonnestelsel*. Al deze documenten zijn in het archief van het generaalat aangeduid met de letters A.G.K. en omvatten de nummers 5 t/m 562. Tot dit archief behoort ook de verzameling van niet exact gedateerde documenten. Aan de hand van hun inhoud is de datering telkens bij benadering aangegeven. Zij zijn te vinden onder de nummers A.G.K. 707 t/m 723. Ten slotte zijn in dit archief nog samengebracht de ascetische aantekeningen van Van den Wijmbenberg die verband houden met door hem gegeven retraites en conferenties. Zij zijn afzonderlijk gegroepeerd onder de nummers 1 t/m 51. Het geheim archief van het generaalat bevat het verslagboek van de intermediaire en definitoriale kapitels vanaf 1859. Deze korte verslagen handelen in hoofdzaak over de financiële toestand van de orde en van de afzonderlijke huizen, terwijl zij verder benoemingen of verplaatsingen vermelden.

2) Als volgende kwam het kloosterarchief van St.-Agatha aan de beurt, dat 433 documenten bevat die betrekking hebben op de periode van Van den Wijmbenberg. Bij het citeren van deze documenten staat de nummering aangegeven van de onlangs verschenen *Inventaris van het archief van het Kruisherenklooster Sint-Agatha* door drs. H. Douma. Fotocopies van deze documenten zijn opgenomen in het *Archivum photographicum Ordinis Sanctae Crucis* (APHOSC) onder de nummering A.A. 1 t/m 318 en a.a. 7 t/m 122. Wat de algemene inhoud van dit archief betreft, geldt het volgende. Het conflict met de Staat over de goederen van St.-Agatha neemt de grootste plaats in. Hierover bevat het veel correspondentie van Van den Wijmbenberg, prior S. Gielen en prior W. Smits te Uden; desbetreffende stukken, ingekomen van de kant van de tegenpartij; een zeer uitgebreide correspondentie van prior W. Smits met mr. J. G. A. Faber te Amsterdam; krantenartikelen en -knipsels en brochures over dit conflict; uitvoerige correspondentie over de zaak Van Boldrik en relictien van visitaties. Aangezien de archieven van generaalat en het klooster van St.-Agatha ten tijde van Van den Wijmbenberg nog niet strikt gescheiden waren, vullen beide elkaar in verschillende opzichten aan.

3) In het voorjaar 1967 werd aangevangen met het onderzoek in het bisschoppelijk archief van 's Hertogenbosch. De in aanmerking komende documenten zijn vaak, doch lang niet altijd, afzonderlijk genummerd. Zij behoren tot de bij mgr. Zwijsen en later bij mgr. Godschalk, ingekomen brieven. Bij *Aphosc* zijn de copies van al deze documenten verzameld onder de letters A.B. en A.B.O. Voor het grootste gedeelte zijn dit fotocopies, nl. A.B. 1 t/m 181; de overige vormen een latere aanvulling, nl. A.B.O. 1 t/m 49 in getypte copies. Voor wat betreft de periode Van den Wijmbenberg bedraagt het aantal documenten 194. Als adressanten treden hierin op de voorgrond

voornamelijk Van den Wijmelenberg en verder prior S. Gielen, C. W. A. de Bruijn o.s.c., prior W. Smits, J. van Boldrik en deken J. Bogaers te Cuyk. Wat betreft de algemene inhoud gaan deze brieven in hoofdzaak over het conflict met betrekking tot de goederen van St.-Agatha. Een interessant onderdeel heeft betrekking op het meningsverschil tussen Zwijsen en Van den Wijmelenberg in zake de bevoegdheden van het generaal kapittel en die van de magister-generaal. Verder bestaan zij uit aanvragen om biechtjurisdictie voor confraters, kennisgeving omtrent nieuwe kandidaten en verzoeken om bisschoppelijke getuigschriften voor wijdelingen. Van Boldrik zorgt voor het gebruikelijke zelfbeklag. Dekan Bogaers blijkt Van den Wijmelenberg niet al te welgezind.

4) Het archief van de Propaganda Fide te Rome. Dit bleek een verrassende en rijke overvloed aan materiaal op te leveren. Als bronnen werden aangewend de *Lettere*, de *Scritture*, de *Udienze* en de *Atti*. Alles bij elkaar is dit een enorme verzameling in honderden dikke folianten, meestal met de hand geschreven in het latijn, italiaans en frans. De genoemde groepering in vieren houdt verband met de wijze waarop het archief van de Propaganda Fide is ingedeeld. Onder de folianten der *Scritture* moest in ons geval gezocht worden in de *Scritture riferite nei congressi Belgio-Olanda*. Zij bevatten ingekomen stukken van allerlei aard, die op de wekelijkse bijeenkomst van de kardinaal-prefect en de secretaris van de Propaganda Fide besproken waren. Telkens is de stof dan weer in tweeën onderverdeeld, nl. in genere en in de respectievelijke bisdommen of kerkelijke districten. Voor van den Wijmelenberg zal men bijvoorbeeld zowel moeten zoeken onder *in genere* als onder *Bois le Duc*, *Ruremonda*, *Mechelen* en *Milwaukee*. Deze *Scritture* bevatten de tekst van door Van den Wijmelenberg aan de paus of de kardinaal-prefect der Propaganda Fide gerichte supplieken; inlichtingen van de internuntiatuur en Zwijsen aangaande aangelegenheden van de orde en verweerschriften van Van den Wijmelenberg en van deken G. Raetsen te Venlo in zake de voorgenomen hernieuwde vestiging van de kruisheren te Venlo.

De *Lettere* vormen een veel omvangrijker collectie, vaak twee folianten per jaar. Zij zijn dan ook wereldomvattend en naar de verschillende werelddelen en hun landen gerangschikt. Aan de kantlijn staan de betreffende landen vermeld; zij worden weer onderverdeeld *in genere* en in de respectievelijke bisdommen en kerkelijke districten. Evenals de *Udienze* hebben zij echter wel indices, in dit geval per jaar of twee jaar. Zij geven de tekst van de brieven door de Propaganda gericht aan Van den Wijmelenberg persoonlijk, aan de internuntius en aan Zwijsen; alle betreffende ordesaangelegenheden.

De *Udienze* behelzen een samenvatting van ingediende aanvragen en de pauselijke beslissing daaromtrent.

De *Atti* bevatten een uitvoerig verslag van de behandeling van een bepaald onderwerp in de algemene vergadering der kardinalen van de Propaganda Fide. Voor ons is van belang de grondige bespreking omtrent het langdurige meningsverschil in de orde over de ambtsduur van de prioren. Tevens vinden we er de door Rome in 1878 getroffen beslissing.

Met uitzondering van de *Atti* zijn in die tijd alle ontdekte gegevens, ontleend aan het archief van de Propaganda Fide, met de hand geschreven.

5) Het archief van de internuntiatuur te 's Gravenhage. Sinds mei 1940 berust dit in het geheim archief van het Vaticaan. Er kon alleen toestemming gegeven worden om één bundel met betrekking tot de kruisheren en getiteld *Crocigeri B. nr. 12, 1855-1866*

te consulteren. Daarin waren ongeveer honderd brieven verzameld, die nog niet geordend waren. Ze zullen volgens hun datum worden geciteerd. Zij bestaan vooral uit correspondentie van opeenvolgende kardinaal-prefecten van de Propaganda en internuntii, van Van den Wijmelenberg, pater C. J. Willems, sj. en Van Boldrik. De inhoud van deze correspondentie betreft voornamelijk het bestuur van de orde, de faculteiten van de magister-generaal, de zaak Van Boldrik en ingekomen brieven van de internuntiatuur. Deze laatste in copie.

6) Het kloosterarchief te Uden. De hoofdinhoud hiervan betreft de professiebrief van Van den Wijmelenberg, zijn brieven aan prior J. Verhulst (van 1855-1868 prior te Uden), de relictien van door Van den Wijmelenberg en G. van der Weijst gehouden visitaties.

7) Het kloosterarchief te Diest. Dit bevat een grote verzameling brieven van prior W. Smits aan Herm. van Giersbergen, prior te Diest van 1869-1886 en relictien van visitaties.

8) Het kloosterarchief te Maaseik. Hier vinden we voornamelijk de relictien van de aldaar gehouden visitaties.

9) Het archief van de Latijnse School te Gemert. Dit archief bevat onder de nrs. 11-1, 11-2, 11-3, 11-4 en 11-7 documenten over Van den Wijmelenberg tijdens zijn conrectoraat aan de school te Gemert.

10) Het Rijksarchief in Noord-Brabant te 's Hertogenbosch heeft onder P.G. — Inv. nr. 451 de correspondentie betreffende de opheffing der hogeschool te Huisseling en de aanstelling van Van den Wijmelenberg voor provisionele vervulling van de pastorele functies aldaar.

11) Het algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage. Van dit archief zijn van belang ARA, R.K. Eredienst. Bundel 151, nr. 15, genummerd: 2; bundel 152, nr. 5, genummerd: 3-4 en bundel 156, nr. 1, genummerd: 1-3.

12) Het archief van het aartsbisdom Mechelen. In het dossier de Méan, doos 24, vinden we de correspondentie omtrent de opheffing van de hogeschool te Huisseling en de positie van Van den Wijmelenberg aldaar.

13) Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te 's Hertogenbosch. In hs 21 bevinden zich bundels aantekeningen van C. R. Hermans, schrijver van de *Annales Ordinis S. Crucis*, voornamelijk over verschillende kloosterorden. De bundels bestaan uit schoolschriften en toegevoegde losse bladen. De bundel betreffende de kruisheren is tamelijk omvangrijk en samengesteld uit enkele schoolschriften en bundeltjes losse papieren. Een van deze schriften draagt het opschrift *St.-Agatha*. Op de keerzijde van de kaft staat, in de hand van Hermans, *Open brief aan den Hoogwaardigen Heer H. van den Wijmelenberg Prior Generaal van de Orde ten betooge dat het klooster van St.-Agatha te Cuyk nooit gesupprimeerd, noch zijne goederen geconfiskeerd geweest zijn, door Dr. C. R. Hermans, schrijver der Annales Canoniorum regularium S. Augustini, Ordinis S. Crucis*. In een bundeltje, waarop op de omslag staat: 1371. *St.-Agatha*, is de linkerzijde van iedere bladzijde beschreven telkens als één kolom, waar-

naast rechts soms aantekeningen. Voorin ligt een niet gedateerde, zeer interessante brief van A. van der Voort, kruisheer te St.-Agatha, gericht aan Hermans in verband met diens voorbereidende arbeid tot het schrijven van de Annales.

14) Het archief van het bisdom Roermond. In het episteljournaal van mgr. Paredis staat een copie van de brief, die de bisschop schreef aan C. W. A. de Bruijn, aangaande een door De Bruijn in het werk gestelde poging tot vestiging van de kruisheren in Bree.

15) De archieven van de arrondissementsrechtbank en het gerechtshof te 's Hertogenbosch. De documenten die betrekking hebben op de in Den Bosch gevoerde processen tussen St.-Agatha en de Staat, zijn te vinden in het archief van de griffie van de arrondissementsrechtbank en in dat der griffie van het gerechtshof te Den Bosch. Die van de arrondissementsrechtbank zijn als volgt verzameld: *Civielvonnissen en Conclusiën*, Tweede halfjaar 1877. Voor de volgende jaren tot en met 1877 in afzonderlijke banden, telkens voor een half jaar en getiteld: *Civiel Auditiëblad en Conclusiën*. De documenten van het gerechtshof zijn verzameld in *Arresten en Burgerlijke Zaken*, telkens per heel jaar en *Conclusiën in burgerlijke zaken*, eveneens per heel jaar.

16) Het archief van het aartsbisdom Milwaukee. De brieven van Van den Wijmbenberg aan mgr. Henni, bisschop van Milwaukee, worden bewaard in de bibliotheek van het St. Francis Seminary te Milwaukee.

17) Het nieuw gemeentearchief van Venlo. In dit archief is het Oud Archief van de parochie van Sint Martinus ondergebracht. Van belang voor de biografie van Van den Wijmbenberg zijn het dossier over Deken C. F. Schrijnen; het Registrum Memoriale pro ecclesia parochiali ad S. Martinum, Venlonae, in Dioecesi Ruraemundensis 1870-1891; Pro Memoria: correspondentie en aantekeningregister van begin mei 1870 tot en met mei 1876. Het Registrum en de Memoria zijn beide van de hand van deken G. Raetsen en bijgehouden tot diens overlijden op 30 maart 1884. Het bevat brieven van W. Kanters en G. Hermans aan deken Schrijnen; brieven en verweerschriften met betrekking tot het conflict tussen Van den Wijmbenberg en deken Raetsen te Venlo over de plannen tot hernieuwde vestiging der kruisheren te Venlo.

18) In het Fonds Clairlieu bevindt zich het dagboek van Godefridus van der Weijst, prior te Diest van 1845 tot 1856. Dit dagboek is tot 1859 voortgezet.

19) Handschriften van Van den Wijmbenberg. Hiervan komen in aanmerking het concept voor de nieuwe statuten, ingediend op het generaal kapittel in 1853 en een handschrift, bevattende de statuten van 1868, dat berust op de bibliotheek van St.-Agatha.

b. Uitgegeven bronnen

1) Twee gedrukte geschriften van Van den Wijmbenberg: *Regula S. Patris Augustini et Constitutiones cum Caeremoniali FF. Ordinis Canonici S. Crucis adiectis nonnullis appendicibus statum Ordinis concernentibus*. St. Michielsgestel 1868 en *Collationes et Dilucidationes in Regulam et Constitutiones O. S. Crucis*. St. Michielsgestel 1872.

2) De verzameling van relictten der generale kapittels in het *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. II, 112-116 (1948); tom. I, fasc. IV, 398-402 (1950); tom. II, fasc. II, 146-151 (1958). Dit is de officieel erkende tekstuitgave van de relictten der generale kapittels van 1853, 1856, 1859, 1862, 1865, 1868, 1871, 1874, 1878.

3) *Codex Diplomaticus*, in deel III van de *Annales O. S. Crucis*, 641-691; 756-764, uitgegeven door C. R. Hermans. Dit zijn de officiële documenten betreffende Van den Wijmelenberg en diens bestuur in de periode 1840-1857. Zij moeten worden aangevuld met die uit de archieven van het generalaat, St.-Agatha en het bisdom Den Bosch. Voor wie de inhoud van de in dit deel verzamelde stukken vergelijkt met die van de boven genoemde archieven, wordt het duidelijk, dat in werkelijkheid de documentatie, zelfs alleen al over de periode 1840-1857, veel uitgebreider is. Verder wijst drs. F. J. M. van de Ven in zijn artikel *Dr. C. R. Hermans in Brabantia*, jg. 7 (1958), 223 op het vrij groot aantal onjuistheden en op de onvolledigheid in de *Annales*.

c. *Literatuur van biografische aard en over St.-Agatha ten tijde van Van den Wijmelenberg*

1) C. R. Hermans, *Annales Ordinis S. Crucis*, dl. I(2), 215-236.

Onmisbaar voor ieder die zich met de bestudering van de geschiedenis van de kruishe-renorde wil bezighouden, zijn de *Annales Ordinis S. Crucis*, door Dr. C. R. Hermans geschreven in opdracht van Van den Wijmelenberg en gepubliceerd in 1858. Toch kunnen zij, althans voor wat betreft een biografie van Van den Wijmelenberg zelf, slechts in beperkte mate als bron dienen. En dit om verschillende redenen. De *Annales* verschenen in 1858, bestrijken nog niet voor de helft zijn bestuursperiode als commissaris-generaal en magister-generaal, welke bovendien nog bijna geheel samenvalt met de datum, waarop hij zijn intrede in de orde deed. Vervolgens, belangrijke archieven als die van de Propaganda Fide en van de internuntiatuur in Den Haag waren toen nog niet toegankelijk voor een dergelijk onderzoek en konden derhalve door Hermans niet worden benut. Hetzelfde geldt voor de zeer omvangrijke correspondentie in het archief van het bisdom Den Bosch. Uit de *Annotationes* in deel I(1) der *Annales* (bl. 77, voetnoot a) blijkt bovendien, dat prior S. Gielen aan Hermans geen toegang heeft gegeven tot de bibliotheek en het archief van St.-Agatha; deze moest zich tevreden stellen met de fiches van Gielen. De droevige ervaringen in dit opzicht door hem opgedaan tijdens zijn prioraat, zullen daarin wel een rol hebben gespeeld: de schrik zat er blijkbaar nog in. Alleen de St.-Agathase kruisheer A. van der Voort heeft, buiten Gielen om, Hermans van dienst kunnen zijn door de historische tabellen, die zich in de zgn. zomerrefter te St.-Agatha bevonden, te kopiëren. In Uden daarentegen had Hermans ruimschoots medewerking gevonden bij Van den Wijmelenberg en vooral bij diens secretaris, C. W. A. de Bruijn. Enkele maanden na het overlijden van Gielen op 13 februari 1855 heeft magister-generaal Van den Wijmelenberg zich voorgoed te St.-Agatha gevestigd en tevens het prioraat aldaar op zich genomen. Het ligt voor de hand, dat van toen af voor Hermans alsnog de mogelijkheid geschapen werd om het archief van St.-Agatha te raadplegen. Dat dit gebeurd is, blijkt wel uit de archiefstukken die hij in zijn *Annales* vermeldt. Toch was hij toen reeds volop met de voorbereiding van de *Annales* bezig; de vraag blijft of hij voldoende tijd en aandacht aan het naspeuren van deze nieuwe bron heeft geschonken. Zoals hij in de opdracht van zijn werk aan Van den Wijmelenberg schrijft, heeft hij zijn zware taak in slechts vier jaar volbracht; hij had dit alleen maar kunnen doen tijdens vakanties en in vrije uren. Als rector van het Bossche

gymnasium en als zeer bedrijvig historicus van Brabant, oudheidkundige, publicist en cultureel organisator had hij reeds zijn handen vol. Ten slotte geldt nog dit bezwaar, dat Hermans als jarenlange persoonlijke en bewonderende vriend van een dominerende figuur als Van den Wijmbenberg en ook als tijdgenoot niet voldoende afstand nam van zeer recente gebeurtenissen. In bepaalde gevallen schijnt hij bij de voorstelling en interpretatie van feiten te veel rekening te hebben gehouden met de persoonlijke en van anderen afwijkende zienswijze van Van den Wijmbenberg. Aan het einde van zijn 100 jaar *Annalen* komt Dr. A. van Asseldonk o.s.c. tot de conclusie dat Van den Wijmbenberg vaak de pen van Hermans heeft overgenomen.

2) L. Emond, o.s.c., *Henricus van den Wijmbenberg*, St.-Agatha-Cuyk 1931.

Deze biografie is slechts bescheiden van omvang (44 bladz.). Toch is zij baanbrekend werk geweest. Wie Emond persoonlijk en in zijn bedrijvigheid als ordeshistoricus heeft gekend, weet welk een eruditie achter dit werkje schuil gaat. Kort na zijn priesterwijding in 1910 leidde zijn aanleg en liefde tot het vak tot zijn benoeming als professor in de kerkgeschiedenis. Ruim twintig jaar, tot aan zijn al te vroege dood, zou hij dit ambt vervullen, eerst te St.-Agatha en later te Zoeterwoude. Hij was een autodidact, maar om zo te zeggen een geboren historicus en een boeiend publicist. Voor de ordesgeschiedenis bleek hij een belangrijke, vruchtbare en inspirerende figuur. Hij bezat eigenschappen die hem in hoge mate hiervoor geschikt maakten. Een onvermoeibare lezer met een enorm geheugen, scherpzinnig en met een brede interesse, met grote speurzin en natuurlijke feeling, kritisch oordeel en oog voor het tekenend detail, raak en geestig in zijn formulering. Terecht kan hij de pionier worden genoemd van de geschiedschrijving der orde in de twintigste eeuw. Zijn voorbeeld heeft ongetwijfeld stimulerende invloed gehad op leeftijdgenoten in de orde als E. Fontaine, A. van Asseldonk en C. van Mechelen. Ook bij zijn onmiddellijke leerlingen en bij de jongere generatie der dertiger jaren in Nederland en België maakte hij school. Door zijn onverwachte en plotselinge dood, hij was nog geen 48 jaar, bleef zijn biografie van Van den Wijmbenberg onvoltooid. Dr. H. van Rooijen voltooide haar met het schrijven van de twee afsluitende hoofdstukken.

Gaat men de bronnen na, die Emond hiervoor heeft gebruikt, dan blijkt dat de archieven van het generaalat en van het klooster die toen te St.-Agatha één geheel vormden, niet worden geciteerd. Onaangename ervaringen in het verleden zullen ook hier wel weer de oorzaak zijn geweest, dat Emond in dit opzicht weinig toeschietelijkheid heeft ondervonden. Zelf heeft hij dit ten zeerste betreurd. Dank zij zijn speurzin, weetgierigheid en enorm geheugen is hij er toch in geslaagd een boeiende en prettig leesbare levensschets samen te stellen die nog altijd haar waarde heeft behouden.

3) E. Fontaine, *La Relève et la Renaissance de l'Ordre et Mgr. v. d. Wijmbenberg* 1796-1881.

Breder van opzet is de onuitgegeven biografie door E. Fontaine. Zij moet rond 1950 zijn voltooid. Uit de titel blijkt reeds de bedoeling van de auteur om aan de eigenlijke levensbeschrijving een beeld te laten voorafgaan van de toestand, waarin de orde van 1796 tot 1840 verkeerde. Dit draagt er ongetwijfeld toe bij om de betekenis van Van den Wijmbenberg voor de herleving en de opbloei van de orde beter tot haar recht te doen komen. Wat het gebruik van de bronnen betreft, zullen wij er rekening mee moeten houden, dat het voorbereiden en schrijven van deze biografie plaats vond in België tijdens de jaren van de tweede wereldoorlog, hetgeen zowel het reizen als het

schriftelijk contact zeer bemoeijikte. Uit de nagelaten correspondentie van de op 17 januari 1951 overleden Fontaine blijkt, dat hij zich veel moeite heeft gegeven om de nodige inlichtingen door tussenpersonen vanuit Nederland te ontvangen. Zij zijn ook in zijn geschrift verwerkt. Van de kloosterarchieven citeert hij voornamelijk die van Uden, Diest en Maaseik. De *Annales* heeft hij in ieder geval zeer goed weten te benutten. De stijl van de biografie doet nogal romantisch aan en geeft soms de indruk van heldenverering; wat meer gezonde kritiek zou niet geschaad hebben. Gezien de abnormale omstandigheden waaronder dit werk moest geschieden, de drukke bezigheden en zwakke gezondheid van Fontaine, dwingt het desondanks veel respect af.

4) A. van Asseldonk, o.s.c., *100 Jaar Annalen*, 1958.

Dit hs bevat een uitvoerige kritische studie over de *Annales*. De schrijver deelt deze studie als volgt in: a) de persoon van Hermans; b) de Annalen van Hermans, waarin hij uitvoerig ingaat op de bepaling van de tijd waarin diverse gedeelten van de *Annales* tot stand kwamen en op het gebruik van handschriften van de bibliotheek van het groot-seminarie te Luik en op de werkmethode van Hermans; c) het plan en de uitwerking ervan.

5) A. van Asseldonk, o.s.c., *Henricus van den Wijmelenberg 1800-1840-1881*.

Schrijver geeft hier in acht bladzijden machineschrift een korte, maar interessante en objectieve beoordeling van de persoon en het beleid van Van den Wijmelenberg.

6) J. de Vlam, o.s.c., *Memoriale*, 1850-1876.

Dit is het journaal van procurator J. de Vlam. Schrijver noemt zijn journaal zelf: *Res mea notatione dignae*. Dit hs bevindt zich in het archief te St.-Agatha, Inv. nr. 3.

7) Particeps (= J. W. van Boldrik), *De ongelukkigen van het klooster St. Agatha, der Eerw. Kruisheeren aan de Maas, in oorzaak en gevolgen*, Nijmegen 1864.

Van Boldrik had in 1857 de orde eigenmachtig verlaten. In dit pamflet probeert hij deze handelwijze te rechtvaardigen en de schuld ervan te werpen op Van den Wijmelenberg en de Udense kruisheeren die zouden samengespannen hebben om St.-Agatha onder hun macht te krijgen, zich de bezittingen ervan te verzekeren en door hun manipulatie een wezenlijke verandering te brengen in de daar bestaande levenswijze. Tevens beweert hij als kanunnik nog steeds aanspraak te hebben op zijn deel der goederen van deze canonie. Uiteraard is hem er veel aan gelegen de tot dan toe te St.-Agatha gevoerde levenswijze gunstig voor te stellen; zijn voorstelling van zaken zal in grote lijnen wel kloppen.

8) J. Scheerder, o.s.c., *Henricus Martinus Franciscus Hollmann 1853-1927*, Diest 1966, bl. 40-45.

Hierin vinden we een beschrijving van kerk en klooster te St.-Agatha na 1858.

BRONNENPUBLIKATIES EN LITERATUUR

- Aa, A. J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, 13 dln., Gorinchem 1836 vv.
- Allard, H. J., *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd*, Den Bosch 1875.
- Asseldonk, A. van, *Handschrift LL 238 van het Klein Archief van St.-Agatha*, in *Cruciferana*, nova series 10. St.-Agatha 1945.
- Asseldonk, A. van, *Het brevier van de Kruisheeren*, in *Clairlieu* 2 (1944), blz. 7-144.
- Asseldonk, A. van, *Henricus van den Wijmelenberg 1800-1840-1881*, (hs).
- Asseldonk, A. van, *100 jaar Annalen*, (hs).
- Aubert, R., *Vatican I*, Parijs 1964.
- Backer, A. de, *Bibliothèque des Ecrivains de la Société de Jésus*, Luik-Parijs 1869.
- Bihlmeyer-Tüchle, *Kirchengeschichte III, Die Neuzeit und die neueste Zeit*, Paderborn 1956.
- Boldrik, J. van, *Sint Agatha en de Regeering, eene volledige oplossing der kwestie over de kloostergoederen*, Nijmegen 1877.
- Borret, A. E., *Beknopt Dagverhaal der Lotgevallen van Arnold Borret*, in *Publ. . . Limbourg* tom. XXVI (1899), blz. 53vv.
- Borret, Th., *Mgr. Antonius Joseph Pluym*, in *De Katholiek* 65 (1874), blz. 365-424; 67 (1875), blz. 137-208.
- Bruijn, C. W. A. de, *Tableau historique du couvent de Sainte-Agathe, près de Kuyk, et des événements qui le concernent depuis sa fondation, qui date de près de cinq siècles*, in *Revue de la Presse Catholique* 1851, blz. 401-408; 410-414.
- Ceyssens, A., *De bibliotheek van het kruisherenklooster te Venlo*, in *Publ.* tom. 94-95 (1858-1859), blz. 268-288.
- Catholieke Nederlandsche Stemmen*, 1840.
- Chronicon Cruciferorum*. Synopsis memorabilium Sacri et Canonici Ordinis Sanctae Crucis, Diest 1947-1969.
- Clairlieu*. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruisheeren, Diest 1943vv.
- Collationes et Dilucidationes in Regulam et Constitutiones FF. CC. RR. Ordinis Sanctae juxta antiquas Ordinis et novas Ecclesiae necnon Canonistarum interpretationes*, St. Michielsgestel 1872.
- Colson, M., *De Kruisheeren van Venlo tijdens de Franse Revolutie*, in *Clairlieu* 13 (1955), blz. 40-79; 14 (1956), blz. 3-59.
- Costanza, Zr., *Pater Giambattista Scaramelli en zijn Directorio Mistico*, in *Tijdschrift voor geestelijk leven* II (1955), blz. 440.
- Cruciferana*, Collectanea historica Fratrum Ordinis S. Crucis, St.-Agatha-Amersfoort 1934vv.
- De Algemeene Kerkvergadering van 1869*, Den Bosch 1869.
- De Godsdienstvriend*, Tijdschrift voor Rooms-Catholijken, 1818-1869. (D.G.V.)
- De Katholieke Encyclopedie*, 2e dr. Amsterdam-Antwerpen 1949-1955.
- De Kruisheeren te Maaseik 1476-1797 - 1855-1955*, Diest 1955.
- Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, Parijs 1912vv.

Dictionnaire de Théologie catholique, Parijs 1911vv.

Douma, H., *Inventaris van het archief van het kruisherenklooster St.-Agatha*, in *Clairlieu* 28-29 (1970-1971).

Elsen, G. van den, *Geschiedenis van de Latijnsche school te Gemert*, Den Bosch 1887.

Emond, L., *Henricus van den Wijmelenberg*, Cuijk 1931.

Emond, L., *Een kruisheer-missionaris op het eiland Saba*, in *Kruistriomf* 2 (1922-1923), blz. 118-123; 146-150.

Fontaine, E., *Mgr. Jacques Dubois*, in *Clairlieu* 4-5 (1946-1947).

Fontaine, E., *La relève et Mgr. Van den Wijmelenberg*, (hs).

Francino, J., *Geschiedenis van de orde der Kruisheren*, Utrecht-Brussel 1948.

Frenken, A., *Brieven van Dr. Juliaan Bogaers*, in *Bossche Bijdragen* 25 (1961), blz. 157-240; 241-271.

Gedenboek bevattende de geschiedenis van het gesticht voor doofstommen, St-Michiels-gestel 1840-1940, z.pl. en z.j.

Gouden jubileum der Dominikanermissie op Curaçao W.I. 1870-1920, Nijmegen 1920.

Gijssen, J. M., *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886) en het Limburg van zijn tijd*, Assen 1968.

Haass, R., *Die Kreuzherren in den Rheinlanden*, Bonn 1932.

Handboekje voor de Zaken der Roomsche Katholieke Eeredienst.

Heere, L., *Het Kruisherenklooster van Venlo*, in *Publ. tom.* 92-93 (1956-1957), blz. 255-368; 94-95 (1958-1959), blz. 209-300.

Heere, L., „*Studenten*” *der Latijnse- en Hogeschool van Uden*, in *Clairlieu* 6 (1948), blz. 53-65.

Heere, L., *Dokumenten uit de statutenstrijd van 1765*, in *Clairlieu* 18 (1960), blz. 71-80.

Hendriks, W. Th. M., *Venlo in oude ansichten*, Zaltbommel 1968.

Hermans, C. R., *Annales canonicorum regularium St. Augustini ordinis S. Crucis*, 3 dln. 's Hertogenbosch 1858; *Index*, Diest 1953.

Het Katholiek Nederland 1813-1913, Nijmegen 1913. 2 delen.

Honhon, L., *De hogere studies, bijzonder de filosofie, bij de Kruisheeren vanaf de Fransche Revolutie tot aan de vlucht der filosofen 7 september 1914*, (hs).

Hout, L. van, *Levensschets der Dietersche Kruisheeren*, (hs).

In Cruce Vita. De orde der kruisheren in Nederland, Rotterdam 1936.

Janssen, J. L., *De Kloosterlingen*, in *Het Katholiek Nederland 1813-1913*, dl. I, blz. 86-117.

Jong, J. de, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, 4 dln. Utrecht-Nijmegen 1949, (4e druk).

Kleijntjens, J., *Leerboek der Nederlandsche geschiedenis*, Nijmegen z.j.

Kok, J. A. de, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie*, Assen 1964.

Koker, F. W. C., *De overeenkomst betreffende de goederen van het voormalig klooster van St.-Agatha*, Arnhem 1864.

Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg i. Breisgau 1957vv.

Loos, C. J. van der, *Vaderlandsche Kerkgeschiedenis*, Amsterdam 1951vv.

Lucas, H. S., *Netherlanders in America*, Ann Arbor 1955.

Meerendonk, L. van den, *Tussen Reformatie en contrareformatie*, Tilburg 1967.

Moll, W., *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, 2 dln. Arnhem 1864-1871.

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, Leiden 1911vv.

Nomenclator literarius theologiae catholicae, Innsbruck 1911.

Nuyens, W., *Herinnering aan de April-beweging van 1853*, in *Onze Wachter* 1878-I, blz. 98-128.

Particeps, *De ongelukkigen van het klooster St.-Agatha*, Arnhem 1864.

Pasch, A. van de, *Prior Henricus Walteri Verheyen 1584-1647*, in *Clairlieu* 32 (1974), blz. 3-73.

Petitdidier, J., *Exercitia Spiritualia, tertio probationis anno a Patribus Societatis Jesu per mensem obeunda juxta normam Sancti Ignatii Loyolae, fundatoris ejusdem Societatis*, Parijs 1847.

Philippona, L., *Drie opene brieven aan Particeps*, 's Hertogenbosch 1865.

Polman, P., *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, 3 dln. Hilversum 1968.

Post, R. R., *The Modern Devotion*, Leiden 1968.

Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg, Maastricht 1884vv. (Publ.).

Ramaekers, A., *De Kruisherenaflaat*, in *Clairlieu* 6 (1948), blz. 3-52.

Rausch, J. W., *The Crosier Story*, Onamia 1960.

Regula S. Patris Augustini Episcopi, et Constitutiones cum Caeremoniali FF. Ordinis Canonici S. Crucis, adjectis nonnullis appendicibus statum Ordinis concernentibus, St. Michielsgestel 1868.

Rogier, L. J., *De katholieke kerk sinds 1795*, in *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*, Utrecht 1962, blz. 297-339.

Rooijen, H. van, *De oorsprong van de Orde der Kruisbroeders of Kruisheren — De Geschiedbronnen—*, in *Clairlieu* 19 (1961).

Rooijen, H. van, *De herleving van de Kruisheren in de negentiende eeuw*, in *Crucifera*, nova series 5, St.-Agatha, blz. 7-24.

Rijk, J. A. de, *Mgr. Ant. Jos. Pluym*, in *De Katholiek* 101 (1892), blz. 31-38.

Sangers, W., *Father Eduard Daems*, in *Xaveriana* 187, Leuven 1939.

Sangers, W., - Linden, G. van der, *De Kruisheeren te Diest 1845-1945*, Diest 1945.

Sanson, Abbé, *Le Paradis de la terre, ou le vrai moyen de trouver le bonheur en religion d'après les principes des maîtres de la morale, de la vie spirituelle et religieuse et les exemples des Saints*, Parijs 1843.

Sassen, F., *Van Kant tot Bergson*, Antwerpen 1932.

Sasse van Ysselt, A. F. C. van, *De voorname Huizen en Gebouwen van 's-Hertogenbosch*, 3 dln. Den Bosch 1911-1914.

Sauter, J. D., *The American College of Louvain 1857-1898*, Leuven 1959.

Scheerder, J., *De Kruisheren van Sint Agatha en Uden in de jaren 1800-1840*, in *Clairlieu* 31 (1973), blz. 3-54.

Scheerder, J., *Prior A. G. van Mil*, Diest 1967.

- Scheerder, J., H. F. M. Hollmann 1853-1927, in *Clairlieu* 23-24 (1965-1966).
- Schnabel, F., *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, Bnd. 7: *Die Katholische Kirche in Deutschland*, Freiburg 1964.
- Schoengen, M., *Monasticon Batavum*, Amsterdam 1941.
- Schnürer, G., *Katholieke Kerk en beschaving in de achttiende eeuw*, Haarlem 1952.
- Schoeters, K., *Pater J. Beckx en de „Jezuïetenpolitiek” van zijn tijd*, Antwerpen 1965.
- Schutjes, L. H. C., *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, 5 dln. St. Michiels-gestel 1870-1876.
- Schwaiger, G., *De Verlichting naar katholiek inzicht*, in *Concilium* 3 (1967), blz. 84-99.
- Sips, L., *Elenchus van St.-Agatha*, in *Cruciferana nova series* 23, Amersfoort 1966.
- Sips, L., *Elenchus van Uden*, in *Cruciferana nova series* 24, Amersfoort 1966.
- Sommervogel, C., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Brussel-Parijs 1890-1900.
- Steinmetz, J., *De Glorie van Huize „Geno”*, in *Echter Weekblad* 20-9-1962.
- Theologisch Woordenboek*, 3 dln. Roermond 1952vv.
- Ven, F. J. M. van de, Dr. C. R. Hermans, *leven en werk van de pionier van de Noordbrabantse geschiedschrijving in de 19e eeuw*, in *Brabantia* 7 (1958), blz. 184-206; 210-234.
- Vinken, M., *Chanoines Réguliers de l'Ordre de la Sainte-Croix*, in *Canonicorum Regularium sodalitas*, Vornau 1954, blz. 171-176.
- Weiss, H. U., *Die Kreuzherren in Westfalen*, in *Clairlieu* 21 (1962-1963).
- Weijst, G. van der, *Oorsprong en voortgang der Kruisheeren te Diest*, (hs.) Dagboek.
- Witlox, J., *De Katholieke Staatspartij*, 3 dln. Den Bosch-Bussum 1919vv.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

A.G.K.	Amersfoort: Archief van het generaalat der kruisheren.
APHOSC	Amersfoort: Archivum Photographicum Ordinis S. Crucis.
B.B.	Den Bosch: Archief van het bisdom 's Hertogenbosch.
B.R.N.B.	Den Bosch: Rijksarchief in Noord-Brabant.
D.K.	Diest: Archief van het kruisherenklooster te Diest.
G.L.S.	Gemert: Archief van de Latijnse School te Gemert.
H.A.R.	Den Haag: Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.
MECH. A.	Mechelen: Archief van het aartsbisdom Mechelen.
MILW. A.	Milwaukee: Archief van het aartsbisdom Milwaukee.
M.K.	Maaseik: Archief van het kruisherenklooster te Maaseik.
R.P.F.A.	Rome: Archief van de Propaganda Fide: Atti.
R.P.F.L.	Rome: Archief van de Propaganda Fide: Lettere.
R.P.F.S.	Rome: Archief van de Propaganda Fide: Scritture.
R.P.F.U.	Rome: Archief van de Propaganda Fide: Udienze.
S.A.K.	St.-Agatha: Archief van het kruisherenklooster te St.-Agatha.
U.K.	Uden: Archief van het kruisherenklooster te Uden.
V.V.	Vaticaanstad: Archief van het Vaticaan.

HOOFDSTUK I

OCHTENDGLOREN (1800-1840)

VOORSPEL

§ 1. *Jeugd te Uden*

Henricus van den Wijmelenberg werd 21 november 1800 te Uden geboren. Wie op de kaart de Brabantse dorpen Uden, Huisseling en Gemert door lijnen met elkaar verbindt, krijgt een voorstelling van het kleine en smalle gebied in Oost-Brabant, waarbinnen zich de eerste levenshelft van Van den Wijmelenberg afspeelt. Het was niet alleen gering in omvang maar ook in maatschappelijk, politiek en economisch opzicht van weinig betekenis. In het godsdienstig leven echter speelde het voor die tijd een vrij belangrijke rol, vooral in verband met de priesteropleiding. De drie genoemde dorpen waren praktisch geheel katholiek. De volkstelling van 1809 doet ons hierover de volgende gegevens aan de hand. Uden telde 4 172 inwoners, waarvan er 4 159 katholiek, 5 protestant en 8 israëliet; Gemert telde 3 714 inwoners, waarvan 3 703 katholiek en 11 protestant; Huisseling 396 inwoners die allen katholiek waren. Op de totale bevolking van Noord-Brabant (294 965), die voor meer dan 87½% katholiek was, betekende dit tezamen bijna 3,2% van de Brabantse katholieken. De gehele bevolking van het koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon (2 146 975) was toen voor ruim 38% katholiek. Voegen we hieraan toe dat de Nederlands Hervormde Kerk 55,47% en de overige protestantse gezindten 4,38% telden, zodat de protestanten nog geen 60% van de inwoners uitmaakten, dan kan de getalsverhouding tussen katholieken en protestanten globaal worden uitgedrukt in die van ongeveer twee-vijfden tot drie-vijfden.¹ Het koninkrijk dus zonder meer een protestantse natie noemen, was even overdreven als onjuist. Merkwaardig is ook, dat zelfs de noordelijke provincies alleen (met uitzondering dus van Brabant, Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en de Zeeuwse eilanden) nog bijna voor een vijfde kato-

¹) J. A. de Kok, *Nederland op de breuklijn. Rome-Reformatie*, Assen 1964.

liek waren, een niet te verwaarlozen getal. Een vergelijking van de invloed der Nederlandse katholieken op het openbare en culturele leven met hun getalsterkte, valt evenwel sterk in hun nadeel uit. Al bestond er geen vervolging meer in de strikte zin van het woord, de Nederlandse katholiek werd beschouwd als een tweede-rangsburger die hoogstens geduld maar nooit voor vol werd aangezien. Er werd van hem verwacht, dat hij zich zo onopvallend mogelijk gedroeg en vooral geen eisen stelde; van gelijkberechtigtheid was alleen in theorie nog maar sprake.

Toch zou het onjuist zijn de toen in Brabant bestaande grote achterstand op sociaal en economisch gebied alleen aan stelselmatige onderdrukking van deze katholieke provincie te wijten. Tot voor kort is, vooral door katholieke auteurs, de situatie in Brabant onder de Republiek en nog lang daarna, nogal eens gekenschetst als die van een wingewest. Dr. J. A. de Kok geeft in zijn opmerkelijk religieus-sociografisch werk een andere en zeer aannemelijke verklaring.² Tot ongeveer het begin der twintigste eeuw was Brabant, hoewel het voor het grootste gedeelte een zeer schrale bodem had, een uitgesproken landbouwprovincie met een sterk geïsoleerde ligging. Eerst rond 1900 zou die positie veranderen en zich grondig gaan verbeteren als gevolg van de uitvinding van de kunstmest, de toenemende ontsluiting door de industrie, hetgeen vanzelf uitbreiding en verbetering van het wegensysteem meebracht, en de modernisering van het vrachtvervoer. Daarbij komt dan de algemene situatie waarin de Nederlandse katholieken in de eerste helft der negentiende eeuw verkeerden, zo geheel anders dan de tegenwoordige. Dit beeld vertoont bovendien nogal wat afwisseling en verschuiving voor wat betreft de omstandigheden van tijd en plaats. Ook dit is van belang bij de poging om de figuur van Van den Wijmbenberg op de juiste wijze te benaderen. Wanneer en waar iemand geboren is, opgroeit, volwassen wordt, leeft en werkt, is van onuitwisbare invloed op zijn denken en doen. Het wordt er zozeer door gekenmerkt en ook bepaald, dat men daarmee steeds rekening dient te houden. Het stelt immers beter in staat om zich als het ware te vereenzelvigen met iemands omstandigheden, leeftrant, opvattingen en handelwijzen. In de mate waarin dit slaagt, komt de figuur ons naderbij en raken we ermee vertrouwd. Dat is nodig om zich er een billijk en verantwoord oordeel over te kunnen vormen en inzicht te krijgen in wat zo iemand bezielde en dreef.

²) *Ibidem*, 131-136.

Henricus van den Wijmelenberg was het enige kind van Martinus Hendrik Daendels en Geertruida Anthonie Verkuylen. De vader was geboren op 8 december 1762, de moeder op 29 juni 1774. Bij hun huwelijk op 19 februari 1798 waren zij dus respectievelijk ruim 35 en 23 jaren oud. Beiden waren dorpsgenoten. Maar vanwaar dan de familienaam Van den Wijmelenberg? Vóór 1811 was, zeker op het platteland, de geslachtsnaam nog weinig in zwang. In plaats daarvan werden patronymica of vadersnamen gebruikt die een beperkte genealogie aangaven. In het geval van de vader van Henricus is Martinus de voornaam, Hendrik die van diens vader en Daendel die van diens grootvader. Geertruida is de voornaam van de moeder van Henricus, Anthonie die van haar vader en in haar geval wordt Verkuylen de geslachtsnaam. Martinus, de vader van Henricus, wordt in 1810 in de *Etat de Population* vermeld als Martin Daendels. Hij was rond 1804 schepen van Uden. Bij keizerlijk decreet van 1811 werd aan de ingezetenen van „Holland” die geen geslachtsnaam bezaten, door Napoleon bevolen er binnen een jaar een te kiezen.

In deze bepaalde familie behielden enkelen de naam Daendels als geslachtsnaam, anderen noemden zich naar hun stamhuis. Nu hebben de overgrootvader en grootvader van Henricus op de „Wimelenberghoef” gewoond. De naam van deze boerderij is een verbastering van „Windmolenberg”. Het is oorspronkelijk een pachthoeve geweest van de Zusters van Bethaniën, het klooster van de reguliere kanunnikessen van Sint Augustinus te Orthen bij Den Bosch.³

De bewuste pachthoeve te Uden staat vermeld in een stuk van 1680 en is in ieder geval van vóór 1660. In 1728 is zij in handen van Antho-

³) Uit een Bossche schepenaakte van 20 juli 1602 blijkt, dat dit klooster lag aan de Windmolenberg. Na de verovering van Den Bosch in 1629 onderging dit het lot van alle kloosters van die stad en werd verbeurd verklaard. De toen aanwezige zusters mochten er blijven wonen tot zij zouden zijn uitgestorven. In 1680 bepaalde echter de Raad van State, dat zij die nog in leven waren moesten heengaan en hun intrek nemen in het Klooster achter Tilburg. Op 25 april 1697 werd het klooster Bethaniën verkocht. Het stond in de zuidwestelijke hoek van wat thans het Sint Jacobskerkhof heet. Zie: L. v. d. Meerendonk, *Tussen Reformatie en Contrareformatie*, Tilburg 1967, passim; A. F. C. v. Sasse v. Ysselt, *De voorname Huizen en Gebouwen van 's Hertogenbosch*, Den Bosch 1911-1914, III, 26-32. Over het klooster Bethaniën, zie: R. R. Post, *The modern Devotion*, Leiden 1968; 267, 269, 370. — Het moet een bloeiend klooster zijn geweest. In het midden der vijftiende eeuw woonden er 500 zusters, zodat een annex, bestemd voor 200 zusters, te Vught moest worden gebouwd. Enkele straatnamen in de onmiddellijke omgeving van het Sint Jacobskerkhof herinneren aan het klooster en zijn ligging, nl. Bethaniënstraat, Windmolenbergstraat.

nie Daendels.⁵ Zij gaat in 1755 over op de schoonzoon Jan Hendrik Thyssen. Naast de Wijmelenberghoeve woonde Hendrik Daendels, broer van Anthonie en vader van Martinus. Het geboortehuis van Henricus van den Wijmelenberg was huis 466 in de Bitswijk. Volgens een opgave van 1810 woonde daar zijn vader, een kapitaalkrachtige boer.⁵

Uden was een gemeente in het Land van Ravenstein, het behoorde tot het arrondissement van Den Bosch en het kanton Veghel. De gemeente is in wijken verdeeld. De kom der gemeente of het dorp Uden heet de Straat, die ook aangrenzende huizen van het Moleneind omvat. De Bitswijk vormde een deel van de Hoevense wijk en was dus een van de vele gehuchten. De gemeente was zeer uitgestrekt. In 1848 besloeg zij volgens het kadaster ruim 6277 bunder. Zij telde toen 1105 huizen, bewoond door 1115 huisgezinnen en had een bevolking van ongeveer 5600 inwoners, die verreweg geheel tot de boerenstand behoorde. In 1385 had Uden de gemeentegronzen van de Grondheer Reinoud van Valkenburg gekocht en kwam daardoor in het bezit van uitgestrekte hei-, deel- en broekgronden. Door ontginning daarvan nam Uden van lieverlede in welvaart toe. In 1848 wordt het een der aanzienlijkste en volkrijkste gemeenten in Noord-Brabant genoemd. Er werden vooral rogge, boekweit en haver verbouwd en er waren uitgestrekte weidevelden aan de zuid- en de westkant van het dorp. Er was een wekelijkse markt waar ook grote hoeveelheden boter van zeer goede kwaliteit verkocht werden. Zesmaal in het jaar werden op vaste datums druk bezochte paarden- en beestenmarkten gehouden. Verder had men er een blauwververij, een katoendrukkerij, een hoedenfabriek, drie korenmolens, een schors- en een rosoliemolen, vier bierbrouwerijen, een mouterij, twee wasblekerijen, vier leerlooierijen en twee steenbakkerijen.

Uden bestond uit drie kerkdorpen: Uden, Vorstenbosch en het rectoraat Volkel. Aan de noord-oostelijke grens van de kom, dicht bij de weg naar Zeeland, stond de grote middeleeuwse parochiekerk. Er waren een pastoor en vier kapelaans aan verbonden.⁶

Na de verovering van Den Bosch in 1629 door Frederik Hendrik

4) Deze was een broer van Hendrik Daendels, de grootvader van Van den Wijmelenberg. Hendrik was op 21 april 1739 gehuwd met Catharina Dirk van de Ven.

5) Inlichtingen verkregen van J. Sluyters, streekarchivaris van het Land van Ravenstein, en van de Burgerlijke Stand te Uden.

6) A. J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem 1836-1851, 13 dln., Uden (1842).

waren ook de kruisheren uit die stad verdreven. Toen ook het verblijf in Schijndel hen in 1636 onmogelijk werd gemaakt, vestigden zij zich in Uden, voorlopig in een boerderij in de Bitswijk. In 1652 bouwden zij een klooster op de Vorstenburg. In 1696 werd de kapel van O.L. Vrouw ter Linde aan hun bediening toevertrouwd. In verband hiermee bouwden zij een nieuw klooster in 1700 naast deze kapel en verkochten het vorige aan de Birgittinessen. In 1743 richtte de kruisheer Walter Peijnenborg de Latijnse School op, die aan het klooster verbonden was.⁷ Naast deze Latijnse telde de gemeente nog een Franse School, drie dorpsscholen en twee meisjesscholen. De Latijnse School wordt in 1848 gemiddeld door ongeveer veertig, de Franse door dertig, de dorpsschool door tweehonderdvijftig en de beide meisjesscholen door honderdveertig leerlingen bezocht.

Henricus van den Wijmelenberg was nog geen tien jaar oud, toen Napoleon door het decreet van Rambouillet op 9 juli 1810 Nederland inlijfde bij Frankrijk. In februari van dat jaar was Brabant al door 60 000 Fransen bezet die vooral op de dorpen baldadig huishielden, plunderden, zware schattingen hieven, levensmiddelen vorderden, mensen mishandelden of neerschoten. Het *Dagverhaal* van Arnold Borret⁸ geeft een aanschouwelijk beeld, hoe moeilijk en onveilig het leven van de katholieke bevolking in het Land van Ravenstein was en hoe zij bespot en gekwetst werd in wat haar heilig was. 12 augustus 1811 kondigde een decreet aan, dat alle kloosters in het Land van Ravenstein, Megen, Cuijk, Boxmeer en Huissen zouden worden opgeheven en op 12 februari werd de suppressie aangezegd aan de tien overgebleven mannen- en vrouwenkloosters. In Uden waren dat er twee: het klooster van de Birgittinessen en dat van de kruisheren. Een nieuw decreet beval, dat alle religieuze huizen op 20 augustus 1812 moesten ontruimd zijn. Overal geschiedde dit dan ook, behalve te St.-Agatha, zoals wij nog zullen zien. De kruisheren te Uden werden gedwongen hun klooster te verlaten, maar er werd hun een vergunning gegeven het onderricht aan de Latijnse School in een paar vertrekken van het klooster voort te zetten. De val van Napoleon zou in zoverre verandering brengen, dat de regering van Willem I hen in 1814 weer toestond in het kloostergebouw

⁷) J. Francino, osc, *In Cruce Vita*, Rotterdam 1936; 73-82.

⁸) A. E. Borret, *Beknopt Dagverhaal der Lotgevallen van Arnold Borret*, in *Publ. t. XXVI* (1899), 53 vv.

terug te keren. Zij zouden echter ook dan als „gewezen” kloosterlingen beschouwd blijven en het was hen strikt verboden nieuwe leden aan te nemen. Napoleon had eveneens verordend dat er in ieder dorp iemand moest worden aangesteld, die Franse les gaf. De baldadigheid en tuchtelooosheid der Franse troepen bij hun gedwongen terugtocht en de vreugde van de bevrijding heeft het Land van Ravenstein nog jarenlang geheugd. Op de verwijderde uithoeken van het dorp was het „buurten” een vaste gewoonte, en als de tongen loskwamen, waren er heel wat sterke verhalen te horen waarmee de boeren elkaar probeerden te overtroeven. De tijdsomstandigheden leverden stof genoeg. Het was gevaarlijk in het openbaar daarover te spreken en het weinige dat er aan gedrukte uitingsmogelijkheden bestond, werd zwaar gecensureerd. In veilige en besloten kring werd daarom deze schade dubbel en dwars ingehaald.

De nieuwe regering van Willem I bracht rust en orde en streefde naar een geleidelijk herstel van de nationale welvaart. Toch heeft zij de katholieke Brabanders teleurgesteld in hun verwachtingen. Vooral katholieken als Le Sage ten Broek, Kamerleden als Mr. Van Son en Mr. Luyben en een krant als de *Noordbrabanter* wekten het zelfbewustzijn der geloofsgenoten. De ontwakende strijdbaarheid van de emancipatiebeweging maakte uiteraard op jonge mensen de meeste indruk. De sfeer van de toen heersende romantiek met haar eeuwigheidsdrang, haar belangstelling en liefde voor de middeleeuwen, haar sentiment en geestdrift, haar nieuwe idealen van natuurlijkheid, vrijheid en menselijke verbondenheid, moeten hen eveneens hebben aangesproken. Zij wekte ook een hernieuwde belangstelling voor het kloosterleven, meer speciaal dat van de oudere orden.

Henricus wilde priester worden. Ongetwijfeld betekende het een groot offer voor zijn ouders hun enige zoon af te staan. Een boer is nu eenmaal met al zijn vezels verworteld in de grond waarop zijn huis staat en waar hij de zin van zijn leven en van heel zijn arbeid verwezenlijkt ziet. Hij is gehecht aan de zekerheid, dat zijn nageslacht daarin voortbestaat. Maar aan offervaardigheid ontbrak het de katholieken van die tijd niet en tevens beschouwde ieder gezin het als een eer en een uitverkiezing een priesterzoon te bezitten. Of Henricus toen al het verlangen heeft gehad om dat ideaal als religieus en als kruisheer te verwirkelijken, weten wij niet. Onder de gegeven omstandigheden was dit

ook niet mogelijk. Na de dorpsschool en lessen bij de *franse mesjeu* ging Van den Wijmelenberg naar de Latijnse School in zijn geboortedorp. In welke jaren dat precies geweest is valt niet meer te achterhalen. Er bestaan geen boeken waarin alle leerlingen staan ingeschreven. Slechts hier en daar kan men enige oud-leerlingen van Uden terugvinden. Het corps der „rectoren” of leraren van de Latijnse School is in die tijd tot vier uitgebreid en tot 1820 waren het meestal kruisheren. Tot 1834 heeft een kruisheer, minstens in naam, de leiding van de school.⁹ Volgens L. Emond heeft Van den Wijmelenberg zijn opleiding waarschijnlijk in 1818 voltooid.¹⁰ Aannemelijk is daarom dat hij in ongeveer 1812 met de studie is aangevangen. De school telde toen het voor die tijd aanzienlijke getal van zeventig leerlingen.¹¹ Er waren vier leraren. De voornaamste hunner en tevens het hoofd van de school was de Udense kruisheer Henricus van Rooy, die sedert 1778 de syntaxis doceerde. Van hem ging de roep uit die de Udense school toen boven alle andere genoot en die hem zelf door *De Godsdienstvriend* de „luister onzer scholen” deed noemen. Zelfs de toen allesbehalve katholiek gezinde regering zal Van Rooy's verdiensten voor het onderwijs erkennen. Koning Willem I, die persoonlijk voor de katholieken niet altijd even onvriendelijk was, prees hem bij zijn aftreden in 1834 als „de nestor van alle gymnasiumleraars” en schonk hem een jaargeld. Behalve Van Rooy waren er toen ook twee andere kruisheren werkzaam: Antonius Greven was van 1810 tot 1825 als derde leerkracht werkzaam en Wilhelmus Leyten werd in 1816 als vierde leerkracht aangesteld.¹²

⁹) L. Heere, osc, „*Studenten*” der Latijnse- en Hogeschool van Uden, in *Clairlieu*, 6 (1948), 53 vv.

¹⁰) L. Emond, osc, *Henricus van den Wijmelenberg*, Cuyk 1931, 3.

¹¹) D.G.V., 2 (1819), 25 vv.

¹²) C. R. Hermans, *Annales* I, 333-334; D.G.V., 2 (1819), 25-28; C. R. Hermans, *Handschrift* 126 in B.B.P., in margine staat: Geschiedkundige bijdrage aangaande oorsprong, voortgang en bloei der Latijnsche Scholen te Uden, in D.G.V., 25-28. Hermans schrijft hierin: „in het berigt van 1818 waaruit ik deze bijzonderheden medeel, werd de heer J. Schijvens genaamd Poeseos et Rhetoricae Rector, H. van Rooy genaamd Syntaxeos, A. Greven genaamd Grammaticae, W. Leyten, die de eerstelingen de gronden der latijnsche taal verklaart. Eenige nieuwe kloosterlocalen zijn tot scholen ingerigt en de kweekelingen hebben eene afzonderlijke plaats in de kloosterkerk”. (Met „scholen” zijn hier klassen bedoeld). Wat de ligging der lokalen betreft, zie: J. Scheerder, osc, *Prior A. G. van Mil*, Diest 1967, 34-35.

§ 2. Hogere opleiding te Huisseling

Na zijn lagere studie begaf Henricus zich naar de „Hogeschool” te Huisseling, die tot groot-seminarie diende voor de kerkelijke districten Megen en Ravenstein. Wilhelmus Waltherus Ruys (1752-1824), pastoor te Huisseling sinds 1787, was tegelijk praeses en professor van dit door hem opgerichte seminarie.¹³ Wanneer Ruys zijn theologische lessen precies heeft aangevangen, is niet bekend; mogelijk in 1799. Zeker is dat hij het lesgeven begonnen is om uit de schulden te geraken. Reeds vóór 1822 had Ruys, zoals hij het zelf noemt, een „conrector”, een soort hulpprofessor, in feite een leerling uit de hoogste klas. Van enkelen van hen wordt vermeld, dat zij les gaven in de filosofie, de H. Schrift en de rubrieken. Zoals uit de inventaris na zijn dood door de notaris opgemaakt blijkt, bezat Ruys een behoorlijk aantal boeken.¹⁴ Behalve Bossaert¹⁵ gaf hij ook zeven Leerredenen uit (Den Bosch, 1822).¹⁶

Het onderwijs van Ruys was waarschijnlijk niet eens zo slecht voor die dagen. Hij deed het nagenoeg alleen, al had hij de laatste jaren hulp van een van zijn studenten. Schutjes spreekt over Ruys als „een zeer ervaren godgeleerde”. Hij vermeldt ook dat Ruys in 1805 (?) te Den Bosch een nieuwe uitgave van Fulgentius Bossaert bezorgd heeft, met zijn aantekeningen verrijkt.¹⁷ Vanaf 7 april 1822 gaf Henricus

¹³) L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, St. Michielsgestel 1870-1876, 5 dln, I, III, IV, 646.

¹⁴) Mededeling van Drs. C. Brakkee o.p.

¹⁵) De Vlaamse capucijn *Fulgentius Bossaert*, overleden 1746, schrijver van *Principia Theologiae moralis et scholasticae*, 6 dln, 1815-1817. Zie: *Kath. Encycl.*: „Bossaert”.

¹⁶) Mededeling van Drs. C. Brakkee o.p. Uit een document in het thans niet meer bestaande parochieel archief van Huisseling wordt het volgende duidelijk. Pastoor Ruys verkeerde in geldnood en is met toestemming van zijn geestelijke overheid overgegaan tot het geven van onderricht in de filosofie en theologie. Dit document draagt in dorso als titel „Rekestes voor toelagen aan W. Ruys”. Het omvat vier concepten, geen origineel, van het bewuste rekest. Ruys deelt daarin mee, dat hij schade van verschillende aard heeft geleden sedert de eerste inval der Fransen. Vooreerst door plunderingen, dan door veel zware en langdurige inkwartieringen; doordat de tienden hem slechts voor een klein deel zijn uitbetaald; door mislukte oogsten; door het verlies van een vijfde der tienden. Door het lesgeven te Huisseling heeft hij zijn toestand wel enigszins kunnen verbeteren, maar wegens de buitensporige duurte der levensmiddelen heeft hij daar thans geen werkelijk voordeel meer van. Zijdelings heeft hij vernomen, dat aan de „Hogeschool” te Linden jaarlijks 250 gulden wordt uitgekeerd door het Rijk. Hij verzoekt nu in aanmerking te mogen komen voor eenzelfde bedrag. In deze concepten die op 1817 gedateerd staan, vermeldt hij dat hij al twintig jaar dit onderricht geeft.

¹⁷) L. Schutjes, o.c., IV, 646.

van der Velden als diaken in Huisseling de filosofie. Volgens de *Annales* was Van der Velden na zijn priesterwijding nog professor in Huisseling in de H. Schrift en de theologie.

Dr. Hermans uit zich nogal geestdriftig over de prestaties van Van den Wijmelenberg. Deze begaf zich, zo zegt hij, naar Huisseling om zich onder leiding van de zeer geleerde en in de gewijde wetenschappen zeer bedreven heer Wilhelmus Walter Ruys toe te leggen op de filosofische en theologische vakken. Hij muntte zozeer daarin uit, dat hij enige tijd de plaats van een afwezige professor met lof heeft waargenomen.¹⁸ Dit moet dan slaan op het feit, dat de subdiaken Van den Wijmelenberg na de priesterwijding van Henricus van der Velden deze is opgevolgd als assistent van de pastoor bij het lesgeven te Huisseling, waar in die dagen ongeveer dertig studenten waren. In het archief van het bisdom Den Bosch bevindt zich een *Dagregister* in drie deeltjes, in het handschrift van Arnoldus Eduardus Borret, commissaris-generaal (1808-1831) en later apostolisch vicaris (1831-1839) van Megen-Ravenstein.¹⁹ Borret heeft dit dagregister voortgezet tot 15 januari 1839, enkele maanden voor zijn dood op 26 april. Het tweede deeltje heeft als titel *Acta Commissariatus mei Episcopalis 17 februari 1813 - 6 oktober 1835*.²⁰ Onder het jaar 1822 en onder het opschrift *Julii* staat vermeld dat Borret de 29ste de titulus patrimonialis van Van den Wijmelenberg onderzocht en goedgekeurd heeft; de 30ste heeft hij de titulus geregistreerd. Onder *Augusti* staat aangegeven dat Borret de machtigingsbrieven voor het ontvangen van de tonsuur en de lagere wijdingen van Van den Wijmelenberg heeft verleend. Op 6 december 1823 volgen de wijdingsbrieven voor het ontvangen van het diaconaat, tevens met dispensatie in de vereiste leeftijd voor de priesterwijding. Uit een brief van 17 november 1823, door J. P. B. van Vreckem, secretaris van het aartsbisdom Mechelen, aan Borret gericht, blijkt dat Henricus hoogstwaarschijnlijk op 13 december 1823 diaken en op 20 december d.a.v. priester gewijd is door aartsbisschop De Méan, onder wie Megen-Ravenstein ressorteerde. Onder 16 januari 1824 lezen we, dat aan Van den Wijmelenberg voor twee jaren jurisdictie tot biechthoren en preken wordt gegeven.

Twee dagen daarna stierf pastoor Ruys. Het schijnt dat de school

¹⁸) C. Hermans, *Annales*, I(2), 212.

¹⁹) B.B. — Niet te verwarren met het *Beknopt Dagverhaal*, vgl. noot 8.

²⁰) Achter dit deeltje bevinden zich de *Acta* van zijn opvolger, Henricus van der Velden, 24 april 1839 - 18 juni 1839.

toen al aan het verlopen was en dat een aantal leerlingen al naar de bestaande theologische opleiding te Uden was getrokken waar Van der Velden les gaf. Waarschijnlijk had Van den Wijmelenberg vanaf september 1823 diens taak als „conrector” te Huisseling overgenomen, waar hij na de dood van Ruys ook de zielzorg waarnam. De pastoor was toen al een jaar of twee aan het sukkelen met zijn gezondheid. Dit blijkt uit een brief van 29 april 1824 van Borret aan secretaris Van Vreckem.²¹ Er wordt tevens uit duidelijk, dat tegen de opheffing van de school die met de dood van Ruys ophield te bestaan, er nog maar twee of drie studenten in Huisseling waren. In de week, voorafgaande aan 15 maart 1824 had Borret aan alle studenten die nog in Huisseling verbleven, opdracht gegeven zich naar Uden te begeven. Dit verzekert hij in een brief van 15 maart 1824, waarschijnlijk aan Van Vreckem gericht.²² Van den Wijmelenberg had toen in ieder geval daar geen taak meer als leraar. De school zal dus pas in 1824 definitief zijn opgeheven en in Uden gestart, al begon zij reeds in 1823 te verlopen. Volgens Borret gaf Van den Wijmelenberg in 1823 en begin 1824 er nog wat filosofie.

In 1826 zal Van den Wijmelenberg naar Gemert gaan. Daarmee begaf hij zich buiten zijn eigen kerkdistrict. Het raadselachtige is, dat Borret in zijn *Dagregister* nergens vermeldt, dat hij Van den Wijmelenberg tijdelijk of blijvend verlof daartoe geeft zoals hij dat bij andere onderhorigen uitdrukkelijk wel vermeldt. Gissingen zijn natuurlijk mogelijk, maar hun waarde is uiteraard slechts zeer betrekkelijk. Wel weten we, zoals reeds gezegd, dat Borret aan Van den Wijmelenberg op 16 januari 1824 voor twee jaar verlof geeft om biecht te horen en te preken in Megen-Ravenstein. Van verlenging van deze jurisdictie in januari 1826 is in het dagregister geen sprake, hetgeen eveneens in strijd is met de gewone handelwijze van Borret.

Volgens de gegevens van de burgerlijke stand te Uden vertrok Van den Wijmelenberg op 5 maart 1826 vanuit deze gemeente naar Gemert. Kan hieruit worden afgeleid, dat hij zich in april 1824 reeds naar Uden heeft begeven? Aangezien er over de jaren 1818-1824 geen woningregister van Huisseling bestaat, valt ook dit niet verder na te gaan. Met L. Emond moeten wij tot de conclusie komen dat ons vanaf 13 februari

²¹⁾ Mech. A., Doos 24: De Mèan, 29 apr. 1824 Borret aan Van Vreckem.

²²⁾ *Ibidem*, 15 maart 1824 Borret aan Van Vreckem.

1824 weinig met zekerheid over Van den Wijmelenberg bekend is.²³ Na het overlijden van rector J. J. Aarts te Gemert op 6 november 1825 wordt hij in ieder geval als praeceptor der Figuren aan de Latijnse School te Gemert genoemd.²⁴

§ 3. *Leraarschap te Gemert*

Van 1825-1828 waren er te Gemert 55 leerlingen. Toen in 1830 de klein-seminaries weer geopend werden, slonk hun aantal tot 38; in 1831 waren er 23, in 1832 slechts 22. Sindsdien wisselde het aantal tussen de 20 en 35.

Van den Elsen beschrijft de Latijnse School als volgt: „... het schoolgebouw is een langwerpig vierkant huis, zonder versierselen, zonder verdiepingen. Het voorste gedeelte wordt bewoond door den rector, het achterste dient voor de klassen en is in twee lokalen verdeeld. Naast het gebouw heeft men een speelplaats met een beugelbaan, die voor enkele jaren met een dak overdekt is en die door den tuin en de gracht van de straat is afgescheiden”.²⁵

Slechts vijfendertig jaar oud overleed te Gemert op 6 november 1825 Joannes Jacobus Aarts. Hij was eerst kapelaan geweest te Merselo onder Venray. Van 1819-1822 was hij leraar der grammatica aan de Latijnse School te Gemert en gaf in 1821 te Den Bosch een *Latinae linguae grammatica* uit. In 1822 werd hij rector van die school. Als zodanig werd hij opgevolgd door F. W. Bevers, die vanaf 1822 conrector was geweest en nu leraar van poesis en rhetorica werd. M. van Beek werd van praeceptor tot conrector benoemd en gaf voortaan de syntaxis en grammatica. In zijn plaats werd Van den Wijmelenberg als praeceptor voor de twee laagste klassen aangesteld. Antonius Joseph Pluym, de latere aartsbisschop van Thyane en apostolisch delegaat voor de Oosterse Kerken, bezocht van 1820 tot 1826 de Latijnse School te Gemert en was er steeds primus. Van den Wijmelenberg, die hij daar minder

²³) L. Emond, *osc, o.c.*, 13-14.

²⁴) G. van den Elsen, *Geschiedenis van de Latijnsche School te Gemert*, Den Bosch 1887, 213.

²⁵) *Ibidem*, 124-125.

²⁶) Th. Borret, *Mgr. Antonius Joseph Pluym*, in *De Katholiek*, 65 (1874), 365-424 (voor het citaat zie: pag. 370), 67 (1875), 137-208; J. A. de Rijk, *Mgr. Ant. Jos. Pluym*, in *De Katholiek*, 101 (1892), 31-38.

dan een jaar heeft meegemaakt, schijnt veel indruk op hem te hebben gemaakt. In de levensschets van Mgr. Pluym schrijft Dr. Th. Borret: „... onder de toen nog jongere leraars schijnt Pluym bijzonder te hebben aangetrokken de altoos statige en toch minzame Rector Van den Wijmelenberg, even bescheiden als geleerd, wiens onverstoorbare sereniteit hij zich ten voorbeeld stelde”.²⁶ Bekende persoonlijkheden die Van den Wijmelenberg als leraar hebben gehad, waren Mgr. P. van der Ploeg, de Calderon-vertaler; kanunnik J. J. Putman; kanunnik Th. Brouwer, deken van Haarlem; de kerkhistoricus pastoor J. J. Burgmeyer en de Amsterdamse deken, Mgr. H. Poppen.²⁷

Rector Bevers werd op 31 december 1825 tot rector der school aangesteld en zou dit tot aan zijn dood in 1861 blijven. In oktober 1827 deed hij zijn kandidaatsexamen in de klassieke letteren aan de universiteit van Leiden, een in die tijd alleenstaand geval onder de priesters. Hij schijnt het tot een zeer grote vaardigheid in het grieks te hebben gebracht. In 1833, toen M. van Beek²⁸, de latere stichter van het Doofstommeninstituut te Sint Michielsgestel, Gemert verliet, volgde Van den Wijmelenberg hem op als conrector. Wegens het afnemend aantal leerlingen werd er geen nieuwe leerkracht aangetrokken en verdeelden Bevers en Van den Wijmelenberg de klassen onder elkaar. Het *In memoriam* in 1882 verzekert dat Henricus van den Wijmelenberg, die zich te Gemert spoedig de naam van een universeel geleerde verwierf, door zijn minzaam en waardig optreden de harten van alle leraars en studenten won en in het bijzonder de toenmalige pastoor-deken en latere apostolische vicaris te Den Bosch, Henricus Den Dubbelden, onder zijn vrienden telde.²⁹

In het archief van de Latijnse School te Gemert worden nog enkele documenten bewaard die betrekking hebben op Van den Wijmelenberg.³⁰ Vooreerst een geschreven reglement voor het gebruik van de school-

²⁷) L. Emond, *osc, o.c.*, 16.

²⁸) M. van Beek, die tevens kapelaan te Gemert was, was daar in 1828 begonnen met de opvoeding van vier doofstomme kinderen. Het door hem voor eigen rekening gestichte instituut telde na enige jaren reeds meer dan dertig kinderen. In 1840 zou de stichting van Gemert naar de gebouwen van het oude seminarie Herlaer te St. Michielsgestel worden overgebracht. Van Beek was blijkbaar geen persona grata bij zijn kerkelijke overheid. Hij was namelijk zijn instituut begonnen zonder bepaalde grootheden in het vicariaat Den Bosch daarin te kennen, hetgeen hem hoogst kwalijk genomen werd. Zie *Bossche Bijdragen*, 9 (1928-1929), 200-208.

²⁹) *De Katholieke Illustratie* jg. 15 (1881-1882), 163.

³⁰) G.L.S. nr. 11-1, 11-2, 11-3, 11-4, 11-5.

bibliotheek, ondertekend door de rector, de conrector en de praeceptor (Van den Wijmelenberg) en gedateerd op 30 mei 1828. Vervolgens een schrijven van 30 maart 1830, door de administrateur van het onderwijs, de kunsten en de wetenschappen gericht aan de curatoren van de Latijnse School. Volgens het besluit van de koning wordt de jaarlijkse rijkssubsidie van honderd gulden voor de tijd van zes jaar verhoogd met driehonderd gulden. De rector zal tweehonderd gulden, de conrector honderdvijfentwintig gulden en de praeceptor vijfenzeventig gulden ontvangen. In een schrijven van 20 januari 1836 aan de curatoren hernieuwt de minister voor de tijd van zes jaar de verhoging van driehonderd gulden. Aan de curatoren wordt verzocht om F. W. Bevers als rector en H. van den Wijmelenberg als conrector daarvan in kennis te stellen. Het vierde document, van 6 augustus 1833, is door de secretaris-generaal Van Volenhoven namens de minister van Binnenlandse Zaken geadresseerd aan rector F. W. Bevers. Het verwijst naar een bij de gouverneur van Noord-Brabant ingekomen missive van de curatoren der Latijnse School. Daarin wordt kennis gegeven, dat M. van Beek wegens het aanvaarden van een nieuwe betrekking zijn ontslag verlangt als conrector tegen 1 juli. In zijn plaats wordt praeceptor Van den Wijmelenberg voorgedragen ter bevordering tot het conrectoraat. Voorgesteld wordt verder om, wegens vermindering van het aantal leerlingen, het praeceptoraat voorlopig oningevuld te laten. En vervolgens om de rijkstoelage van vijfenzeventig gulden, verbonden aan het praeceptoraat, te verdelen tussen rector en conrector in de verhouding van vijfenveertig gulden voor de eerste en dertig gulden voor de laatste. In Den Haag gaat men hiermee accoord en wordt Van den Wijmelenberg tot conrector benoemd. Uit het stuk blijkt tevens, dat hij bij besluit van 10 augustus bij hernieuwing tot praeceptor was benoemd, voorlopig voor de tijd van tien jaar. De benoeming tot conrector is eveneens voorlopig voor de tijd van tien jaar en met een toelage van honderdvijfentwintig gulden. In plaats van de voorgestelde dertig gulden ging Van den Wijmelenberg er als conrector dus vijftig gulden op vooruit. Bovendien werd bepaald dat het praeceptoraat tijdelijk zou worden waargenomen door rector en conrector. Alles bij elkaar betekende dit voor Van den Wijmelenberg een bijna dubbele salarisverhoging. Uit een en ander valt wel af te leiden, dat zijn onderwijs op prijs werd gesteld en dat het verslag van inspecteur Van Wijnbeek gunstig moet zijn geweest. Tenslotte komt de handtekening van Van den Wijmelenberg nog voor op een gezegeld stuk van 13 oktober

1836. Hij ondertekent daar met drie andere getuigen een verklaring van Francis van Leuken. Deze was huurder van de pachthoeve *De Hazel-donk*, die sinds de schenking van Van Ruyschenberg het eigendom van de Latijnse School was.³¹ Het stuk is een op schrift gestelde belofte van Van Leuken „... dat hij voornoemde bouwhoeve op de na te meldene tijden zal verlaten, als de wei- en bouwlanden en hof te half maart, de huizingen en verdere gebouwen te Pinksteren en de teellanden te oogst bloot aan stoppelen alle in den aanstaanden jare achttien honderd zeven en dertig”.

In die jaren is Van den Wijmelenberg zich geleidelijk aan ook steeds beter bewust geworden van een taak, die hij in zijn lange leven met toewijding en liefde heeft vervuld: de vorming, opleiding en voortdurende bezieling van anderen tot het priesterschap en tot het religieuze leven.

³¹⁾ Van den Elsen, o.c., 35.

HOOFDSTUK II

DE RIJZENDE ZON (1840-1853)

§ 1. *De situatie der kruisheren in 1840*

Een opvallend verschijnsel in het begin der veertiger jaren van de vorige eeuw was de hernieuwde belangstelling voor het kloosterleven, juist ook in Nederland, waar het sinds eeuwen slechts moeizaam en alleen op enkele bevoorrechte plaatsen had kunnen voortbestaan en waar het ook sedert ongeveer dertig jaar met volledige ondergang werd bedreigd. Die belangstelling was méér dan enkel een romantische bevlieging, ook al is dan stellig waar, dat de romantiek met haar liefde tot de middeleeuwen de aandacht en de sympathie voor deze godsdienstige levenswijze opnieuw heeft gewekt. Menselijkerwijze gesproken moest het toetreden, vooral tot de oudere kloosterorden, het nemen van een onverantwoord risico lijken. Wie zat er eigenlijk op te wachten of stelde zich er iets van voor, wat had het nog voor zin, welk perspectief bood het? Was het niet het nodeloze rekken van een toch al langdurige doodstrijd? Als religieuzen nog reden van bestaan hadden, zouden zij die dan bij voorkeur niet moeten zoeken in eisen van de tijd, in actuele vormen van apostolaat: missionering, onderwijs, ziekenverpleging of maatschappelijk werk?

Nu is het opmerkelijk, dat Van den Wijmbenberg en vrij veel jongeren onder de seculieren deze opvatting blijkbaar niet deelden en er geenszins bezwaar in zagen zich bij oudere ordes aan te sluiten. Niet alleen bij de kruisheren, ook bij de carmelieten, franciscanen en capucijnen was dit het geval. Zij moeten dus in dit avontuur een gezonde mogelijkheid hebben gezien en overtuigd zijn geweest, dat dit kloosterleven nog voldoende levensvatbaarheid bezat. Wanneer de kern maar onaangetaast was gebleven, dan moesten er middelen gevonden kunnen worden om het weer tot nieuwe bloei te brengen. De geschiedenis heeft hun vertrouwen en edelmoedigheid niet beschaamd.

Van den Wijmbenberg deed zijn intrede bij de kruisheren te Uden op 28 augustus 1840. Hij trof er twee oude priesters, waarvan er een binnen drie maanden zou sterven. In het enige andere klooster der orde,

dat te St.-Agatha, waren de vooruitzichten al weinig hoopvoller. Van een bedachtzaam man en op zijn leeftijd werd veel moed en optimisme geëist om zulk een ingrijpende verandering in zijn levensstijl aan te durven, zeker onder dergelijke omstandigheden. Gelukkig heeft hij het geloof en de energie daartoe kunnen opbrengen.

Juist om de betekenis van die stap te kunnen schatten en de omvang van de taak die hem weldra op de schouders zou worden gelegd, is het van groot belang te weten in welke situatie Van den Wijmelenberg de orde in 1840 aantrof en hoe deze situatie was ontstaan. Want hij had daarmee rekening te houden toen hij bleek voorbestemd om de voor-naamste rol te spelen in het herstel van de orde. Bij het vervullen van deze taak zou hij zich tegelijk een realist en een man met gezond gevoel voor traditie tonen.

A. Ramaekers wijst er op, dat ondanks sterke overeenkomst van de oorspronkelijke statuten met die van de dominicanen, de doelstelling van de kruisheren toch een verschillende was.¹ Zij waren meer contemplatief gericht en beschouwden de viering van de liturgie als hun eerste taak, wat een bijzondere zorg voor het koorgebed met zich meebracht. Apostolische taken werden aanvaard in zoverre zij dat contemplatief karakter niet in het gedrang brachten. Dit contemplatieve element domineert duidelijk tot in de zeventiende eeuw. Daarna begint de orde meer de vorm van het *vita mixta* aan te nemen.² Kenmerkend voor het kanonikaal karakter van de orde was de *stabilitas loci*: als regel bleef iemand behoren tot het klooster waar hij was ingetreden. Toch leidde dit over het algemeen niet tot een uiteengroeien van de orde in losse en op zichzelf staande plaatselijke eenheden met sterk afwijkende opvattingen, activiteiten en kloosterlijke gebruiken. Waar dit zich ooit voordeed, werd het steeds als een misbruik en een wezenlijk gevaar gezien. De jaarlijkse algemene kapittels bevorderden sterk de onderlinge samenhang en hun besluiten waren steeds gericht op het urgeren of herstellen van een gezonde eenvormigheid in levenswijze, vorming en opleiding, liturgische dienst en apostolaatswerk. Hoei was het moederhuis en tevens het verblijf van de Prior-generaal.

1) A. Ramaekers, osc, *Geest en inhoud van de constituties der kruisheren*, in *Inhoud en waarde van regel en constituties der Kruisheren*, Diest 1957, 81-136; zie 114-115.

2) M. Vinken, osc, *Chanoines Réguliers de l'Ordre de la Sainte Croix*, in *Canonico-rum Regularium sodalitas*, Vorau 1954; 171-176, zie 163.

Het leven van een kruisheer die zijn orde liefhad en haar als zijn geestelijk milieu beschouwde, moet op het einde van de achttiende eeuw niet gemakkelijk geweest zijn. Vaak zal hij zich in ogenblikken van moedeloosheid hebben afgevraagd: is het nog mogelijk, heeft het redelijkerwijze nog zin om trouw te blijven aan wat weldra tot het verleden schijnt te behoren, aan een levenswijze die niet langer waar te maken lijkt, aan een doelstelling die niet meer te verwezenlijken is? Iedere onderneming kan zware en herhaalde tegenslagen te verduren krijgen. Dan rijst tenslotte de vraag naar haar verdere levensvatbaarheid. Loont het de moeite nog haar voort te zetten, zij het desnoods op veel bescheidener voet? Bestaat er vooruitzicht op betere dagen, of is het de aangegeven oplossing tot liquidatie over te gaan en ergens anders zijn heil te zoeken? Het is immers dwaasheid de wijzers van de klok terug te willen zetten en alleen een Don Quichotte vecht tegen windmolens.

Zuiver zakelijk gesproken klinkt dat allemaal heel aannemelijk, ook in dit geval. De klappen vielen hard en snel genoeg; de kansen leken uitermate hachelijk. Maar mensen die geloven in de zaak waar ze voor staan, houden toch vol. Zij gunnen anderen het genoeg om langs de kant toe te kijken en spottend of meewarig de schouders op te halen. Hiermee wil niet gezegd zijn, dat de ondergang van honderden kloosters aan het einde der achttiende en begin der negentiende eeuw, — ook zonder het volkomen onrechtmatige en willekeurige ingrijpen van Jozef II, de Franse revolutionairen en Napoleon —, toch niet vroeg of laat zou zijn geschied. Vaak was hun suppressie alleen maar de genadeslag. Veel van de toenmalige kloosters leidden nog slechts een fictief en kwijnend bestaan, ofwel zij waren rijp voor liquidatie en verdienden ook niet beter. Dat geldt eveneens voor verschillende kruisherenkloosters.

Vanaf haar oorsprong in het begin van de dertiende eeuw had de orde meer dan tachtig huizen, verspreid over het vasteland, geteld. Maar in het tijdsverloop van minder dan drie eeuwen, gerekend tot aan het einde van de achttiende eeuw, was dit aantal aanzienlijk verminderd. Volgens een aantekening van Van den Wijmelenberg waren er in 1780 nog 52 kloosters over; vóór 1790 nog 42, waarvan 8 of 9 in Frankrijk.³ H. van Rooijen schat het aantal kruisherenkloosters bij het uitbreken van de Franse revolutie op ongeveer 30, waarvan 17 in Duitsland en 4 in het huidige Nederland. Het aantal der leden zal toen tussen de 250

³) V.V., 20 mei 1864, Brief van internuntius Oreglio di San Stefano aan Van den Wijmelenberg. N.a.v. deze brief maakte v. d. W. deze aantekeningen.

en 300 hebben gelegen; dus gemiddeld 10 per klooster. De meeste Franse kloosters hadden reeds een kleine twintig jaar opgehouden te bestaan ⁴; alleen Ivoy-Carignan en Lannoy bleven minstens tot aan de Franse revolutie bestaan. In 1783 waren door Jozef II ook de kruisherenkloosters opgeheven die in de Oostenrijkse Nederlanden lagen. 30 september 1795 verklaarde Frankrijk de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik tot eigen gebiedsdeel. Het jaar daarop werden op 4 augustus de bezittingen van de Belgische Kerk geconfisceerd en bij decreet van 18 september alle kloosters opgeheven. Het zelfde lot ondergingen Maastricht, Roermond en Venlo. Bij de Vrede van 's-Gravenhage (1795) werden o.a. Staats-Limburg en Maastricht door de Republiek der Verenigde Nederlanden aan Frankrijk afgestaan. In 1794 bezetten de Franse troepen de linker Rijnsoever, die bij de vrede van Luneville in 1801 definitief werd geannexeerd. Het besluit van de *Reichsdeputationshauptschlus* op 25 februari 1803 had de confiscatie van de kerkelijke goederen op de rechter Rijnsoever ten gevolge als schadeloosstelling voor de wereldlijke vorsten, die bij de inlijving van 1801 hun gebied op de linker Rijnsoever geheel of gedeeltelijk hadden verloren. Bij de Vrede van Bazel (1795) had Pruisen reeds afgezien van zijn bezittingen op de linker Rijnsoever ten voordele van Frankrijk tegen belofte van schadeloosstelling bij de algemene vrede. In 1805 stond Pruisen bovendien ook dat gedeelte van het vroegere hertogdom Kleef, dat rechts van de Rijn gelegen was, aan Frankrijk af. In 1806 kwam Kleef, tezamen met het vroegere hertogdom Berg, tot dan toe het bezit van Maximiliaan IV Jozef uit het huis van Paltz-Tweebruggen, onder het bewind van Joachim Murat, zwager van Napoleon, als groothertog van Berg. Na het verraad van Murat werd Napoleon Louis, oudste zoon van de koning van Holland, door Napoleon als groothertog aangesteld (1808-1813).

Met dit alles was ook het lot der Duitse kruisherenkloosters bezegeld. Door het decreet van Napoleon van 9 juni 1802 werden de kloosters in het Rijnland opgeheven. Aken, Brüggen, Dülken, Düsseldorf, Hehlenberg, Hönscheid, Keulen, Wegberg en Wickrath werden diensgevolge in dat jaar gesupprimeerd. In 1804 waren er nog zes kloosters op de rechter Rijnsoever over: Emmerich (tot 1811), Marienfrede (tot 1806), Duisburg (tot 1814), Beyenburg (tot 1804), Ehrenstein (tot 1812)

⁴) H. van Rootjen, osc., *De herleving van de Kruisheren in de negentiende eeuw*, in *Cruciferana*, nova series nr. 5, 8-11.

en Glindfeld (tot 1804)⁵; van de kloosters in Westfalen hield het laatste op te bestaan in 1804.⁶

In Nederland bleven alleen de kloosters van St.-Agatha en Uden nog over. Het ongeveer gelijktijdig verlies van moederhuis en generaal veroorzaakte bijna onoverkomelijke moeilijkheden; beide waren immers van centrale betekenis voor de regeling en normale functionering van het hoogste ordesbestuur. Hoe nauw deze twee samenhangen, blijkt uit het volgende. In de Bullen van 27 september en 29 oktober 1489 had Innocentius VIII voorgeschreven, dat een generaal kapittel en daarmee ook de generaalskeuze alleen in het moederhuis te Hoei mocht worden gehouden.⁷ Bovendien wilde hij, dat de generaal, die tegelijk prior was van het klooster te Hoei (vandaar de naam Prior-generaal), zou gekozen worden door de stemgerechtigde conventualen van dit huis tezamen met acht definitoren, namelijk die van het laatste en voorlaatste generaal kapittel. Deze procedure was eveneens opgenomen en van kracht in de toen nog geldende statuten van 1660.⁸ Welnu, van een generaalskeuze te Hoei kon uiteraard geen sprake meer zijn. Het klooster had opgehouden te bestaan en de conventualen waren heengegaan of leefden verspreid. Als enige kiesgerechtigden bleven dus nog de definitoren over. Dat waren er vier van de acht; weldra nog maar drie en gezien de slechte gezondheidstoestand van prior Jacobs, practisch nog maar twee.

Op verzoek van definitor J. Leurs, die 3 januari 1803 tot prior van St.-Agatha was gekozen, droeg Pius VII op 18 april 1804 aan de vice-superior der Hollandse Zending op om de acht toen nog overgebleven kruisherrenkloosters in een klooster dat hij daartoe geschikt achtte, een generaal kapittel te laten houden en een commissaris-generaal te laten kiezen.⁹ Zoals uit het verzoekschrift van Leurs aan Pius VII blijkt, was W. Jacobs, oudste definitor en prior van het inmiddels opgeheven klooster Schwarzenbroich, wegens ouderdom en ziekte tot bijna geen enkele arbeid voor de orde meer in staat. Op 30 september 1804 verleende Pius VII op verzoek van J. Leurs, de enigst overgebleven definitor — W. Jacobs was intussen in dit jaar gestorven¹⁰ — aan hem de jurisdictie over de

⁵) R. Haass, *Die Kreuzherren in den Rheinlanden*, Bonn 1932.

⁶) H. U. Weiss, *Die Kreuzherren in Westfalen*, in *Clairlieu*, 21 (1962-63).

⁷) C. R. Hermans, *Annales*, II, 429-434.

⁸) Dist. II, cap. 3, nr. 3-4.

⁹) A.G.K., Van den Wijm., nr. 2, 26 oktober 1803: supplicie van prior Leurs aan Pius VII; C. R. Hermans, *Annales*, III, 607-608.

¹⁰) R. Haass, o.c., 105.

vijf toen nog overgebleven kloosters St.-Agatha, Uden, Emmerik, Marienfrede en Duisburg.¹¹ Helaas zou Leurs reeds op 23 april 1806 sterven, nog maar 56 jaar oud. Van toen af was de orde geheel zonder hoofdbestuur. Zij zou dat blijven tot 13 januari 1839. Op verzoek van de kruisheren van St.-Agatha en Uden werd op die dag Gerardus Hermans, apostolisch vicaris van Grave, door Rome tot commissaris-generaal van de orde aangesteld.¹²

Bij wijze van nabeschouwing loont het wellicht de moeite wat nader in te gaan op de vraag, waaraan het zoal te wijten was dat er sinds 1814 nog maar twee kruisherenkloosters waren overgebleven.

De zeven jaren die er verliepen tussen de dood van generaal Dubois (1796) en de aanstelling van Leurs als commissaris-generaal in 1803, zijn waarschijnlijk de meest kritieke in de geschiedenis van de orde geweest. OnheilsPELLender nog dan het verlies van veel kloosters en de dreigende ondergang van de nog overgeblevene, was de innerlijke verdeeldheid, die de orde onbestuurbaar maakte. En dat, terwijl absolute saamhorigheid en uiterste krachtsinspanning om zich te handhaven de enige mogelijkheid boden om de storm te doorstaan. Wat was er de oorzaak van?

De ideeën van de Verlichting en van de Franse revolutie hadden blijkbaar ook in de kloosters hun uitwerking niet gemist. Heel duidelijk wordt dit bijvoorbeeld uit het weinig stichtelijk gedrag der laatste kruisheren van Hoei ten opzichte van hun prior-generaal tijdens diens afwezigheid. Zij lieten zich meeslepen door de nieuwe ideeën zoals die uitdrukking vonden in art. 6 der *Verklaring van de rechten van de mens*: „... de wet is de uitdrukking van de volkswil en vertegenwoordigt als zodanig het hoogste gezag”. De zogenaamde gemeenschappelijke wil van de som of althans van de meerderheid der individuen wordt als de beslissende norm gehanteerd. In die geest construeerden deze religieuzen een denkbeeldige macht, die zij weldra met de hoogdravende naam *Het Kapittel* versierden. Dit *Kapittel*, dat wil zeggen de samenzwering van zeven der nog tien overgeblevenen te Hoei, matigde zich het gezag aan. En dan niet een voorlopig gezag totdat de generaal was teruggekeerd, maar een definitief, waaraan zij absolute macht toekenden. Hoewel zij zich zelf schuldig maakten aan enorme verkwistingen, waagden zij het

¹¹) C. R. Hermans, *Annales*, III, 607-608; zie ook voetnoot a).

¹²) C. R. Hermans, *Annales*, I (2), 198-199; III, 637-639.

hun prior-generaal daarvan te beschuldigen bij de Frans gezinde overheid en ontzegden hem ieder gezag. Tenslotte dicteerden zij hem hun voorwaarden tot verzoening: noch de generaal, noch iemand anders van het convent zou de goederen van het klooster kunnen beheren. Dat moest allemaal gebeuren bij kapittelbesluiten met meerderheid van stemmen. Als de stemmen staakten, mocht de generaal de doorslag geven. De generaal moest verder alle maatregelen goedkeuren die de heren tijdens zijn afwezigheid in Duitsland, genomen hadden. Vóór vier uur 's middags werd antwoord op dit ultimatum verwacht. Zo lieten de kruisheren van Hoei zich door de revolutionairen als werktuig tegen hun eigen prior en generaal misbruiken.

Meer dan twintig jaar eerder hadden ook de kruisheren van Luik al het bewijs geleverd hoe weinig waarde zij nog hechtten aan hun verblijf in het klooster en aan het religieuze leven. Toen de prinsbisschop van Luik er 11 maart 1775 op aandrong, dat zij hem hun klooster zouden afstaan, stemden de prior en zijn elf conventualen er in toe zonder hun magistergeneraal L. de Fisen erin te kennen, dat hun klooster ingelijfd werd bij de goederen van het algemeen hospitaal. Slechts drie van deze twaalf betuigden aanstonds dat het hun bedoeling niet was zich te onttrekken aan de gehoorzaamheid die zij aan hun ordesgeneraal verschuldigd waren en dat zij slechts onder dwang, o.a. van hun eigen prior, getekend hadden. Daarom beschouwden zij hun handtekening van geen waarde, verklaarden dat het hun vaste wil was om in hun klooster te Luik te leven en te sterven en vroegen de paus hun deze gunst toe te staan. Vooral de Luikse conventuaal L. Meyers, notabene definitior en titulair-prior van Osterberg, speelt in dit alles een zeer onsympathieke rol.¹³ Deze twee voorbeelden zijn veelzeggend, al zou het onjuist zijn en onrechtvaardig ze zonder meer als maatstaf voor de houding der overige Belgische huizen te hanteren.

Binnen het korte tijdsverloop van 1802 tot 1814 zouden alle zeventien kruisherenkloosters in Duitsland worden opgeheven. Dit als gevolg van inbeslagname ofwel door de Franse bezetters, ofwel door Duitse vorsten die zich op die manier schadeloos wilden stellen voor eigen gebiedsverlies op de linker Rijnsoever. Door deze even willekeurige als wederrechtelijke handelwijze werd hun het voortbestaan onmogelijk gemaakt. Betekent dit dat hiermee ook een einde werd gemaakt aan een nog bloeiend

¹³) E. Fontaine, osc, *Mgr. Jacques Dubois*, Diest, 1947; 61 vv, 12-14; C. R. Hermans, *Annales*, III, 551-553.

kloosterleven? Om hierop een antwoord te kunnen geven, zou dit geval voor geval moeten worden nagegaan en dan zou dit antwoord hoogstwaarschijnlijk plaatselijk verschillend luiden. Tot heden beschikken wij nog niet over voldoende materiaal omtrent elk afzonderlijk klooster om tot een algemene en afdoende conclusie gerechtigd te zijn. Van enkele van deze kloostergemeenschappen kan gezegd worden dat hun suppressie de genadeslag betekende voor hun moeizaam en uitzichtloos bestaan; zo b.v. Beyenburg, Ehrenstein, Dülken, Düsseldorf, Marienfrede, Schwarzenbroich en Glindfeld.¹⁴

Er is hier evenwel nog een algemene factor in het spel, die zeker niet buiten beschouwing mag blijven. Dit is het ongunstige klimaat dat de heersende *Aufklärung* schiep voor een orde met contemplatieve en ascetische inslag, hoe genuanceerd zich dat verschijnsel dan ook in de loop van haar bestaan openbaart.¹⁵

Noch als persoon, noch als gemeenschap, juist omdat deze uit individuen bestaat, kan men zich onttrekken aan beïnvloeding door de tijdgeest. Ook voor een klooster geldt dit en des te sterker naarmate het meer in zijn activiteiten op geestescontact met de buitenwereld is aangewezen. Afgezien nog van het feit, dat de Duitse kruisheren zelf kinderen van hun tijd waren, werden zij er ook dagelijks mee geconfronteerd in onderwijs en zielzorg. Niemand zal kunnen ontkennen dat de Verlichting, ook al is zij als louter rationalistische wereldbeschouwing voor een gelovig christen onaanvaardbaar, toch, zoals iedere reactie, bepaalde gezonde en al te zeer veronachtzaamde opvattingen en waarden benadrukte en tot gelding bracht. Achteraf gezien is het gemakkelijker dat te erkennen en er toch tevens de betrekkelijkheid van te zien. Nieuwe ideeën oefenen nu eenmaal een grote aantrekkingskracht uit op tijdgenoten. Bovendien dient hier opgemerkt, dat zeker de katholieke *Aufklärung* in Duitsland, ook al aanvaardde en propageerde zij typische opvattingen van de Verlichting, dit toch op een gematigde en aanvaardbare wijze deed. Zeker, zoals iedere reactie, heeft zij geleid tot eenzijdigheden en overdrijvingen, soms zelfs tot betreurenswaardige en gevaarlijke initia-

¹⁴) zie nota 5) en 6).

¹⁵) *Lexikon für Theologie und Kirche: „Aufklärung“* (E. Hegel); Bihlmeyer-Tüchle, *Die Aufklärung im katholischen Deutschland*, in *DL. III*, 273-278 van zijn *Kirchengeschichte, Die Neuzeit und die neueste Zeit*, Paderborn 1956 (15e ed.); G. Schnürer, *Katholieke kerk en beschaving in de achttiende eeuw*, Haarlem 1952; *De Verlichting in het katholieke Duitsland*, 177-235; G. Schwaiger, *De Verlichting naar katholiek zicht*, in *Concilium*, 3 (1967), 84-99; F. Schnabel, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, Bd. 7: *Die katholische Kirche in Deutschland*, Freiburg 1964.

tieven en excessen. Toch krijgen wij tegenwoordig steeds meer oog voor haar positieve kanten.

Wie in deze periode van suppressie der kruisherenkloosters de verdere lotgevallen van de verdreven religieuzen nagaat, komt tot een op het eerste gezicht nogal teleurstellende ontdekking. Op enkele uitzonderingen na hebben zij in het algemeen geen aansluiting gezocht bij toen nog bestaande kloosters, ook al bleven zij zich vaak wel degelijk als kruisheer beschouwen en werden zij ook door de orde als zodanig aanvaard. Afgezien nog van het feit dat, zeker tegenwoordig, een begrijpend en bescheiden oordeel daaromtrent gepast is, moet daarbij ook met verschillende factoren rekening worden gehouden.

Vooreerst, het proces van de opheffing en onteigening der ordeshuizen verliep snel en onafwendbaar en er was geen enkele reden om te veronderstellen dat bepaalde kruisherenkloosters daarvan gevrijwaard zouden blijven. Had het nog zin om aansluiting te zoeken bij een ander convent, dat binnen afzienbare tijd eveneens het kind van de rekening zou worden? Bovendien, hoezeer Rome ook de willekeurige machtspolitiek der Europese vorsten op dit gebied betreurde en afkeurde, het stond er machteloos tegenover en kon de religieuzen geen enkele bescherming bieden. Onder de gegeven omstandigheden was er geen andere handelwijze mogelijk dan deze kloosterlingen van hun verplichting tot gemeenschapsleven en tot het onderhouden van de geloften van gehoorzaamheid en armoede te ontslaan. Met hun klooster werd hun verder ook de mogelijkheid om hun vroegere taken te vervullen, ontnomen. In de zielzorg zouden zij zich als eenlingen nog verdienstelijk genoeg kunnen maken; de nood aan priesters was ontstellend groot. Op die manier zou tevens door een staatssalaris in hun onderhoud worden voorzien.

Het zou onjuist zijn het gedrag van de kruisheren te Hoei als maatstaf te nemen voor de wijze waarop de overige kloosters reageerden op de suppressie van hun convent door de Fransen. Het blijkt namelijk dat zij geen gebruik wensten te maken van de vrijheid, die hen door de overheersers geboden werd om hun convent te verlaten. Zij deden dit alleen gedwongen en onder protest. Dit kan van vrijwel alle nog overige Nederlandse en Duitse kloosters gezegd worden. Zij hebben getracht hun bestaan zo lang mogelijk te rekken. Dit protest geschiedde niet alleen maar voor de uiterlijke vorm, maar gewetensvol en consequent. In Ven-

lo bijvoorbeeld weigerden de kruisheren op één enkele uitzondering na, de schadeloosstelling te aanvaarden, die hen door de Fransen in de vorm van waardebonnen werd aangeboden. Op 20 februari 1797 verlieten zij noodgedwongen hun klooster. Eind februari werd bekend, dat de paus verlof had gegeven die bonnen aan te nemen om zo de kerkelijke goederen terug te kunnen kopen op voorwaarde, dat in meer normale tijden die goederen aan de rechtmatige eigenaars zouden worden teruggegeven. Alleen de zeer oude kruisheer Syben nam toen zijn bon aan en gaf die om kerk, klooster en bijgebouwen terug te kopen. Hij vermaakte ze aan drie andere kruisheren van Venlo.¹⁶ De wil was dus wel degelijk aanwezig om zodra er gunstiger tijden zouden aanbreken, het kloosterleven te Venlo te hervatten. Ook werd door de prior althans gepoogd het gebouw als particulier persoon te blijven bewonen.

Er is nog een andere factor die vermelding verdient. Het was destijds helemaal niet zo vanzelfsprekend, dat in zo'n geval een kruisheer naar een ander huis werd verplaatst of daarin zonder meer werd aanvaard. Wie in de orde opgenomen wenste te worden, deed zijn intrede in een bepaalde gemeenschap en bleef daar in de regel tot aan zijn dood. Al bestond er, door middel van het hoofdbestuur, de generale kapittels en algemene financiële voorzieningen wel een algemeen verband, toch was de orde veel minder gecentraliseerd dan thans het geval is. In feite leidde elk huis praktisch gesproken een min of meer onafhankelijk bestaan en voorzag in eigen opleiding, vorming en taakverdeling. Het beschouwde zichzelf als een regulier kapittel, dat zelf zijn leden coöpteerde, zij het dan met toestemming van de prior-generaal. Interessant is, in verband met een opname in het kapittel van St.-Agatha, een document dat bewaard gebleven is in het archief van St.-Agatha. Daarin wenden prior Leurs en de capitularissen van de canonie van St.-Agatha zich tot het definitorium. Ingevolge van het hun door de Bataafse Republiek welwillend toegestane verlof om kandidaten aan te nemen, vragen zij de reguliere kanunnik Wilhelmus Matthias Kanters te mogen opnemen in hun canonie. Hij is geprotest in het klooster van de orde te Venlo, dat door de Franse regering is opgeheven. In een onderschrift verklaart het hoofdbestuur dat het Kanters in de canonie van St.-Agatha incorporeert en geïncorporeerd verklaart. Hieruit blijkt dus duidelijk dat St.-Agatha als een regulier kapittel wordt beschouwd en dat de op-

¹⁶) M. Colson, osc, *De Kruisheren van Venlo tijdens de Franse Revolutie*, in *Clairlieu* 13 (1955), II, 60.

name van iemand die door professie tot een andere canonie van de orde heeft behoord, afhankelijk is van hun verzoek en van de officiële goedkeuring van het definitorium.¹⁷ Dat dit niet vanzelfsprekend was, blijkt wel uit het feit, dat een andere Venlose kruisheer, Godefridus Neerhoven, die rond 1800 naar St.-Agatha kwam en daar in 1808 stierf, nooit conventualist van dit klooster is geworden.¹⁸

Uit een brief, die prior Gielen op 25 september 1839 aan zijn neef, Frans Boermans, de latere bisschop van Roermond, schrijft, blijkt dat deze van plan is geweest te St.-Agatha in te treden. Gielen was voornemens geweest zijn neef te Roermond te bezoeken tijdens een korte vakantie te Maaseik. Hij had zich echter door notaris Schoolmeesters laten overhalen om mee naar Rolduc te rijden. Gielen zou daar een onderhoud kunnen hebben met de bisschop van Luik, C. van Bommel, die ook in Holland veel invloed had. Dit gesprek in het belang van St.-Agatha over het al dan niet aannemen van nieuwelingen, vond inderdaad plaats. Gielen vertelde de bisschop, dat baron de Pélichy, directeur-generaal voor de Zaken van de R.K. Eredienst, hem twee jaar tevoren had aangeraden (dit „sub rosa”) dat St.-Agatha maar enkele leden moest aannemen omdat, ook al wordt het verbod daartoe niet ingetrokken, dit toch wel oogluikend zou worden toegelaten. Van Bommel zei hierop terstond: „...Volgt dien raad, gij moet ze maar insmokkelen; ziet maar, dat gij goede subjecten aanneemt. De goederen, waarover ik verleden jaar aan den Koning Leopold geschreven heb, moet gij reclameren!” Gielen sprak in Rolduc ook nog met de procurator van de redemptoristen van Wittem. Deze vertelde, dat hij door commissaris Mr. A. J. L. Borret naar Maastricht was ontboden. Borret had hem de verzekering gegeven, dat de kloosters in het Nederlands gedeelte van Limburg zouden blijven voortbestaan.

In St.-Agatha zijn er dan nog maar drie kruisheren over: prior Gielen, subprior Kanters en A. van Elswijck, die respectievelijk ruim 58, 80 en 55 jaar oud zijn. Het klooster kan niet lang meer standhouden, noch de goederen conserveren. Aangemoedigd echter door zojuist genoemde raadgeving en inlichtingen, is St.-Agatha voornemens enige nieuwelingen aan te nemen. Zodoende zouden zowel het klooster als de goederen bewaard blijven.¹⁹

¹⁷⁾ S.A.K., Inv. nr. 171: 30 september 1804: J. Leurs commissaris-generaal.

¹⁸⁾ Correspondentie L. Honhon, 1933-1934.

¹⁹⁾ V.N.A., Dossier C. F. Schrijnen, 25 september 1839.

§ 2. *Het KB van 28 november 1840 en de nieuwe novicen*

Op 7 oktober 1840 deed Willem I afstand van de troon en volgde zijn oudste zoon hem op als Willem II (1840-1849). De nieuwe koning was evenmin als zijn vader geneigd tot hervorming van het staatsbestel in meer democratische zin. Hij was even autocratisch als zijn vader, maar het ontbrak hem aan diens inzicht en energie. Wel was hij de katholieken welwillend gezind, zoals hij reeds als kroonprins had laten blijken. Dit heeft ertoe geleid, dat in de katholieke geschiedschrijving de betekenis van Willem I als mens en als regeerder wel eens onderschat en die van Willem II overschat werd. Hoezeer de katholieken ook redenen hadden om zich over zijn godsdienstpolitiek te beklagen, ontegenzeggelijk was Willem I een zedelijk hoogstaander figuur, een talentvoller en ijveriger regent dan zijn zoon. Het gevoel van opluchting en dankbaarheid waarmee de katholieken hun nieuwe vorst begroetten, heeft de objectiviteit van hun oordeel soms in het gedrang gebracht. De vraag kan worden gesteld of de koning zich in zijn handelwijze niet meer liet leiden door persoonlijke sympathieën bijvoorbeeld voor de Tilburgse pastoor J. Zwijsen, dan door beginselen van rechtvaardigheid en billijkheid. Daarmee hoeft niet te worden ontkend, dat hij van nature ruimhartig en vriendelijk was in zijn optreden en dat het hem ook geenszins aan moed ontbrak om desnoods tegen de publieke opinie in zijn wil door te zetten. Tijdens zijn herhaaldelijk en soms langdurig verblijf in het zuiden, in zijn hoedanigheid van opperbevelhebber, had hij zich de genegenheid van zijn katholieke onderdanen weten te veroveren.

Nog vóór de grondwetsherziening, die hem door de oppositie van katholieken, anti-revolutionairen en liberalen was afgedwongen en die op 14 september 1840 van kracht werd, had koning Willem I het besluit genomen tot troonafstand. Dit zal niet geheel verborgen zijn gebleven, ook al viel de beslissing zelf volkomen onverwacht. Willem II was het volkomen oneens met de opvattingen en plannen van zijn vader. Aan zijn katholieke vrienden zal dit niet zijn ontgaan; de kroonprins was niet gewend om van zijn hart een moordkuil te maken. De apostolisch vicaris van Grave, G. Hermans, tevens commissaris-generaal van de kruisheren, zal wel goed geïnformeerd zijn geweest.¹ Op 27 en 28 november 1840

¹) C. R. Hermans, *Annales* I(2), 200; B.B.P., hs 126, *Catholyke Nederlandsche Stemmen*, 6 (1840), 399-400. Zie voor St.-Agatha ook: D.G.V. 30 (1833, I), 1 vv, 349; 31 (1833, II), 3, 193.

werd Willem II te Amsterdam in een plechtige bijeenkomst van de Staten-Generaal en van de hoogste magistraten ingehuldigd en deed hij de eed op de grondwet. Reeds op dezelfde 28ste november kondigde hij het KB af, waarin hij aan de bijna uitgestorven kloosters verlof gaf nieuwelingen aan te nemen en volgens hun eigen ordesstatuten te leven.

Zo beschouwd nam Van den Wijmelenberg geen al te groot risico, toen hij op 28 augustus 1840 zijn intrede deed bij de kruisheren te Uden, ook al was het verbod toen nog van kracht. En van de andere kant: meer dan ooit stond het voortbestaan van dit klooster op het spel. Sinds Henricus van Rooy op 15 december 1838 was overleden, telde het slechts twee bewoners: de zevenenzestigjarige praeses Wilhelmus Leyten en de drieënzestigjarige Jacobus van Winden. Leyten was doodziek en reeds bediend; hij zou op 14 november, twee en een halve maand na de intrede van Van den Wijmelenberg, sterven. Ook Van Winden had geen vijf jaar meer te leven.

Wij weten niet hoelang Van den Wijmelenberg met dit plan heeft rondgelopen, maar gezien zijn veertigjarige leeftijd en zijn kalme, bezadigde natuur, is het zeker geen onberaden stap geweest. Behalve voorliefde voor het kloosterleven, zullen ook medelijden en bewondering voor de standvastigheid van deze twee oude en ziekelijke mensen daarop hun invloed hebben uitgeoefend. Ongetwijfeld heeft hij ook geweten dat zijn voorbeeld weldra door anderen zou worden gevolgd. Immers, daags daarna deden de seculiere priester Godefridus van der Weijst (25 jaar), Henricus Hermens (25 jaar) en de broeder-novice Ant. de Rijk uit Gemert (38 jaar) hun intrede te Uden. Van der Weijst, geboortig uit Volkel, was 25 mei 1839 te Roermond gewijd. Hermens kwam uit het dorp Zeeland.

Omtrent Van den Wijmelenberg schrijft Van der Weijst in zijn dagboek: „... een man van groot verstand en die ook vele kennissen grondig bezat; hij had reeds vijftien jaar conrector geweest aan het college te Gemert, en van te voren als deservitor gedurende eenige tijd de pastorale zaken te Huisseling waargenomen en tegelijk nog theologische lessen gedoceerd. Het was een groot geluk voor het klooster zulk een lid in den beginne te ontvangen, en men kan zeggen dat om hem zich eenige personen tot het klooster gewend hebben om daarin te worden opgenomen.²

²) Dagboek, 1.

Bovendien werden in datzelfde jaar nog als novicen aangenomen Wilhelmus de Jonge uit Ovezande (23 jaar) en Joannes van den Broek uit Uden (23 jaar). Plaats was er te Uden aanvankelijk genoeg; het klooster kon twintig personen herbergen. Naar Van der Weijst vermeldt was de toeloop echter zo groot, dat na verloop van vier jaar er voor degenen die zich aanboden geen plaats meer open was en zij noodzakelijk moesten worden afgewezen.³

Zeer interessant is een brief van 2 oktober 1840 waarin Van den Wijmbenberg aan zijn vriend A. Berntz, kapelaan te Grave bij G. Hermans, verzocht om te willen bemiddelen, opdat hij en zijn medenovicen hun noviciaat te Uden mochten voltooien in plaats van in St.-Agatha. Op voorstel van prior Gielen heeft commissaris-generaal G. Hermans namelijk verzocht dat zij naar St.-Agatha zouden komen. Dit voorstel komt hun vreemd voor, omdat zij overtuigd zijn volledig aan de statuten te voldoen. Zij volbrengen alles zoals het hoort en met liefde. De gelovigen zijn er door gesticht, dat alles te Uden weer in zijn oude luister herleeft; daarvan kan de geestelijkheid betuigen. Sedert vijf weken zijn zij hun noviciaat begonnen en leven in de beste harmonie. Bij het koorgebied accorderen zij goed met elkaar. Hij twijfelt of dit laatste te St.-Agatha wel het geval zal zijn. En dit vooral sinds de morgen dat W. Kanters als bezoeker te Uden daar in het koor aanwezig was. Met deze heer was het onmogelijk te choreren, omdat hij met zijn stentorstem alles overschreeuwde. Dat alleen zou reeds reden genoeg zijn om de commissaris-generaal te verzoeken hun noviciaat te Uden te mogen voortzetten. Van den Wijmbenberg sluit een brief in (vermoedelijk van Kanters) die zou doen veronderstellen, dat te Uden niets geregeld geschiedt en de novicen er geen voldoende instructie ontvangen. Daarop wil Van den Wijmbenberg slechts enkele, maar naar hij meent, voldoende aanmerkingen maken. De ongeregeldheid in het koor, waarvan Kanters spreekt, kwam niet voort uit gebrek aan leiding en onderricht maar was het gevolg van diens „ongewone en forse” stem. Vervolgens verwondert hij zich er over, dat „men” niet wist, dat op een festum semiduplex het officium Marianum gehouden moest worden, terwijl „men” nog ’s avonds te voren daar zelf over gesproken heeft en onderling reeds dagen te voren. Wat de kloostertucht aangaat, nog het volgende. De novicen benutten de regel van Augustinus en zijn *Colloquia*, de statuten van de

³) *Ibidem*, 1.

orde met behoorlijke aantekeningen en het *Speculum disciplinae S. Bonaventurae ad Novitios*. Zijn dit geen goede en voldoende gidsen? Kunnen zij zich daarmee onder de ogen van twee waakzame kruisheren niet op de professie voorbereiden? Wat hun ontmoediging aangaat, die was alleen in het begin aanwezig, omdat allen als nieuwelingen het werk van ouderen moesten verrichten en opnieuw beginnen. Nu gaat alles prima. Tenslotte vraagt hij aan Berntz daarom aan de commissaris-generaal voor te stellen, dat zij hun noviciaat te Uden mogen blijven voortzetten.⁴ — Het blijkt, dat in die geest de beslissing ook gevallen is.

Op 11 oktober 1840 richten W. Leyten en J. van Winden een supplek aan Rome, waarin zij verzoeken om dispensatie van meerdere maanden in de noviciaatstijd van Van den Wijmelenberg. Als motieven daartoe geven zij aan dat er te Uden slechts twee kloosterlingen zijn, beiden boven de zestig jaar. Bovendien is de regens van het klooster reeds lange tijd ziek. De voornoemde novice heeft reeds zeventien jaar als priester en leraar van de studerende jeugd uitgemunt door voorbeeldige godsvrucht en grote kennis, niet alleen in de letteren, maar vooral ook van de theologie. Hij alleen is geschikt om na het afleggen van de professie de leiding van het klooster op zich te nemen. Als onderschrift voegt commissaris-generaal G. Hermans daaraan toe dat dit ook zijn wens is. Hij dateert: Grave, 18 oktober 1840.

In de *Sommario* voor de pauselijke audiëntie staat onder nr. 8 de korte samenvatting van deze supplek.⁵ In het verslag van de audiëntie vinden we onder: *Olanda, 1840, Ravenstein* vermeld, dat aan de kruisheer Henricus van den Wijmelenberg dispensatie in zes maanden noviciaat wordt verleend.

Op 8 december 1840 legde Van den Wijmelenberg in de handen van J. van Winden, daartoe gemachtigd door G. Hermans, zijn plechtige professie af.⁶

Al was bij KB van 28 november 1840 aan de tien Brabantse mannen- en vrouwenkloosters, waaronder ook aan de kruisheren van St.-Agatha en Uden, toestemming verleend nieuwe leden aan te nemen, de gebouwen bleven eigendom van de Staat, als gevolg van het keizerlijk decreet van 3 januari 1812, waarbij de toenmalige kloosters waren opgeheven

⁴) B.B., 2 okt. 1840.

⁵) R.P.F.U., fol. 93 (1840), 423 rv.

⁶) C. R. Hermans, *Annales*, I(2), 215; U.K., 8 dec. 1840: Professiebrief van Van den Wijmelenberg, ondertekend door de regens J. van Winden.

en hun bezittingen met het staatsdomein verenigd. De gronden welke deze samenlevingen in gebruik hebben, worden door haar van het domeinbestuur of andere eigenaars gepacht.⁷

Op verzoek van regens J. van Winden, de enige overgeblevene van de twee Udense kruisheren bij de intrede van Van den Wijmelenberg, benoemt G. Hermans de juist een week tevoren geprofeste Van den Wijmelenberg tot overste van het kruisherenklooster te Uden. De brief vangt aan met een juichkreet over het koninklijk besluit en met een aansporing om te bidden, dat God het hart van de koning ten goede moge blijven bewegen. Opmerkelijk is, dat Hermans ondertekent als „Uw Confrater”.⁸ Einde 1840 was de samenstelling van het Udense convent als volgt: H. van den Wijmelenberg, overste; J. van Winden, geprofest kruisheer en priester; vier novicen: G. van der Weijst, H. Hermans, W. de Jonge en J. van den Broek en de broeder-novice A. de Rijk. Zij zouden alle vijf in de loop van 1841 geprofest worden.

Ook in St.-Agatha werden nog vóór het KB van 28 november 1840 novicen aangenomen. Op 17 september 1840 deden daar de drie volgende seculiere priesters hun intrede: A. van der Burgt (35 jaar) en sinds 1838 kapelaan te Beek bij Nijmegen; J. C. A. Walter (39 jaar), sinds 1836 pastoor te Beuningen en R. van Koolwijk (35 jaar), sinds 1839 kapelaan te Groesbeek. Nu doet zich het merkwaardige feit voor, dat in tegenstelling met te Uden deze novicen alle drie binnen het jaar het noviciaat weer verlaten. Onwillekeurig rijst dan de vraag, wat daarvan de reden mag zijn geweest. Er bestaat hierover een tweevoudige maar onderling tegenstrijdige verklaring. Vooreerst berust er in het archief van het generaalat een suppliciek van Henricus van der Velden als administrator apostolicus van Grave, Ravenstein en Megen, gericht aan paus Gregorius XVI. Deze suppliciek is niet gedateerd maar moet blijkens de inhoud en het onderschrift van 1841 zijn.⁹ Van der Velden begint met te vermelden dat, toen na het KB van 28 november 1840 de kloosters in zijn kerkelijke districten werden hersteld, er nog twee kruisheren-

7) *Handboekje voor de Zaken der Roomsche Katholieke Eeredienst*, 17 (1862), 496-497; C. R. Hermans, *Annales*, III, 639-641. In S.A.K. (Inv. nr. 23) wordt een schrijven bewaard van de directeur-generaal van de R.K. Eeredienst, Baron de Pélichy, die de ontvangst mededeelt van het KB en er een afschrift van insluit.

8) A.G.K., Van den Wijm. nr. 6: aanstelling tot praeses te Uden; C. R. Hermans, *Annales*, III, 641.

9) A.G.K., Van den Wijm. nr. 5: copie van de suppliciek van Henr. van der Velden, ongedateerd. Onderaan verklaart Van der Velden dat de copie overeenstemt met het origineel.

kloosters over waren, het ene te Uden en het andere te St.-Agatha. Er zijn echter twee zeer ernstige moeilijkheden, welke de vooruitgang van de orde in de weg staan. Vooreerst de commissaris-generaal van deze religieuzen, de vorige apostolische vicaris van Grave, is op blijvende wijze geestelijk gestoord. Gerardus Hermans had reeds op 11 juli 1840 eervol ontslag gekregen als apostolisch vicaris van Grave.¹⁰ Hij zou op 23 augustus 1841 overlijden.

De tweede grote moeilijkheid blijkt hierin te bestaan, dat prior Gielen van St.-Agatha, ofschoon zelf als religieus een onberispelijk man, zozeer onbekwaam is geworden om zowel bij de geprofesten als bij de novicen de kloostertucht te bewaren, dat, tenzij hij binnen de perken wordt gehouden, er van dit klooster niets te verhoppen valt. Hij is zo extravagant, dat, wat de fraters ook doen, hij voortdurend en wel in alles achterdocht koestert en klaagt, dat zij hem de ergste en afschuwelijkste misdaden toeschrijven zoals bestialitas, sodomie, dingen waarvan niemand hetzij binnen hetzij buiten het klooster zelfs zou dromen. Dit heeft tot gevolg gehad, dat reeds twee voortreffelijke novicen, beiden priester, het klooster verlaten hebben en de derde en laatste binnen enkele dagen schijnt heen te gaan. Deze laatste, J. C. A. Walter, vertrok op 15 september 1841, twee dagen voor zijn professie. Van Koolwijk was reeds op 2 juni en Van der Burgt op 9 juli 1841 vertrokken. In het onderschrift verklaart de secretaris van de Propaganda Fide, dat Gregorius XVI op de audiëntie van 1 augustus 1841 het verzoekschrift heeft ingewilligd. Hij bepaalt, dat ofwel de apostolische administrator zelf, ofwel iemand die door deze daartoe gekozen wordt, als commissaris-generaal van de orde wordt aangesteld. Deze persoon moet door allen als zodanig erkend worden en hij zal alle volmachten bezitten, die zijn voorgangers in dit ambt genoten hebben.

Henricus van der Velden kende de kruisheren zeer goed en verbleef zelf te Uden. Dit document wierp tevens een typisch licht op de reeds vermelde brief die Van den Wijmelenberg op 2 oktober 1840 aan kapeleen Berntz te Grave geschreven had en waarin hij zijn bezwaren had kenbaar gemaakt tegen een verplaatsing van het noviciaat van Uden naar St.-Agatha. Men krijgt enigszins de indruk, dat Gielen deze zaak door middel van de vijfenzeventigjarige en niet meer geheel capabele Hermans heeft willen forceren. Was er hier voor St.-Agatha een prestigekwestie in het spel?

¹⁰ C. R. Hermans, *Annales*, I(2), 211.

Een geheel andere lezing van het geval omtrent de drie novicen te St.-Agatha geeft prior Gielen aan de internuntius in Den Haag.¹¹ Het is wel een lang relaas maar eerlijkheidshalve dient in deze belangrijke aangelegenheid ook de andere partij gehoord te worden. Bovendien valt er uit op te maken, welk toen het standpunt van Gielen was met betrekking tot de gemeenschap van goederen tussen St.-Agatha en Uden, en hoe hij dit standpunt trachtte te verdedigen. Gielen schrijft, dat de ingesloten suppliek van Van der Velden hem met de grootste droefheid heeft vervuld. Dit betreft dan de tweede daarin vermelde moeilijkheid: die van de totale onbekwaamheid van Gielen om de kloostertucht te handhaven. De apostolische administrator is, zo schrijft Gielen, misleid door het getuigenis van de heengegane novicen en hun begunstigers. De twee eerste novicen zijn uit eigen beweging weggegaan, omdat zij zich niet wilden onderwerpen aan de regeltucht. De derde, ook al is hij dan nog in St.-Agatha, heeft ongetwijfeld ijverig met de twee anderen meegewerkt in de samenzwering tegen zijn overste. Misschien is hij wel de voornaamste bewerker ervan. Gielen is er met reden bevreesd voor hem op 17 september tot de professie toe te laten. Het zou beter zijn die nog twee of drie maanden uit te stellen en hem de gelegenheid te geven tot inkeer te komen en tekenen te tonen van roeping tot het kloosterleven. Naar Gielen hoort, zijn de bemoeiingen van de novicen en hun voorstanders daarop gericht, dat Gielen afstand zou doen van het prioraat en de derde novice overste in St.-Agatha zou worden. Wellicht zijn de twee voortvluchtige novicen van plan zich met de derde te verenigen om door overal kwade geruchten te verspreiden, anderen af te schrikken, die nu te St.-Agatha wensen te worden opgenomen, opdat zo als het ware de uitspraak der drie novicen bewaarheid zou worden, dat na hun vertrek er niemand meer naar St.-Agatha zou komen.

Zij schijnen met hun voorstanders te zijn overeengekomen dat, wanneer zij zelf naar St.-Agatha zouden terugkeren, de goederen van deze canonie, die veel bezit, ook in gemeenschap zouden worden gegeven aan de canonie van Uden, die zeer weinig heeft. Zodoende zou er dan tussen beide canonieën een gemeenschap van goederen bestaan wat geheel ten nadele zou zijn van die van St.-Agatha, welke haar goederen afzonderlijk bezit. Gielen zou liever trachten te bereiken dat, met achterwege blijven van een dergelijke vereniging, uit de goederen van St.-Aga-

¹¹) B.B., 3 sept. 1841: schrijven van prior Gielen aan de pauselijke zaakgelastigde I. Ferrieri.

tha een derde canonie werd opgericht. Hij meent dat hij verkeerd zou handelen wanneer hij dat voorstel van hen tot een unie zou vergemakkelijken en door zijn afstand doen de gelegenheid tot het prioraat voor de eierzuchtigen zou openstellen. De plichtvergeten novicen zouden zich er dan op beroemen victorie te kraaien, wat ongehoord is.

Wat nu de beweerde extravagancies van de prior van St.-Agatha betreft, dit is volkomen onwaar. Want, na de vereiste instructie aan het begin van het noviciaat, zijn er vaak drie, zelfs vier weken verlopen waarin de novicen zich naar behoren van hun taak in de kerk en in het koor hebben gekweten en goed hebben gestudeerd. Het was dan niet nodig, dat Gielen hen vermaande of berispte en hij zweeg dan ook rustig. Van tijd tot tijd gaven zij hem echter reden of aanleiding of daagden hem zelfs uit hen tot het beter onderhouden van de regeltucht aan te sporen, te vermanen en op gematigde wijze volgens de statuten te straffen. Dat zullen zij in geweten toegeven en derhalve tegelijkertijd herroepen, dat zij Gielen als al te lastig, meermalen onuitstaanbaar, valselyk beschuldigd hebben en op hatelijke wijze belasterd.

Gielen verzocht de internuntius om, opdat de geaardheid van deze novicen duidelijk moge blijken, aan de administrator apostolicus te schrijven, dat deze een onderzoek dient in te stellen bij de deken van het district Nijmegen. Deze kent de genoemde novicen zeer goed als de brutale en om zo te zeggen revolutionaire personen, als hoedanig zij zich als kapelaan te Nijmegen, Beek en Groesbeek hebben gedragen. Dan zal duidelijk blijken dat het niet te verwonderen is, dat zij er niet voor zijn teruggeschrokken om Gielen, die ijverde voor de kloosterlijke ob-servantie, in een verkeerd daglicht te stellen.

Gielen vraagt zich tenslotte af of de toezegging, die bij de pauselijke audiëntie op 1 augustus 1841 is gedaan, als op listige wijze verkregen, niet voor ongeldig moet worden gehouden, omdat de hoofdreden en het voornaamste motief, die door de apostolische administrator zijn aangevoerd, niet aanwezig zijn. Wat de tweede moeilijkheid betreft die is aangevoerd, deze is volkomen vals.

Wat daar ook allemaal van zij, de drie novicen zijn niet teruggekeerd, noch te St.-Agatha noch te Uden. A. van der Burgt werd in 1841 deservitor van de minderbroederskerk te Nijmegen, 17 juli 1843 rector bij de birgittinessen te Uden en 27 maart 1855 provisor van het seminarie van

het Bossche bisdom. Hij stierf 24 februari 1870.¹² J. C. A. Walter werd in 1841 pastoor te Appeltern en was van 1842 tot aan zijn dood op 15 augustus 1861 pastoor te Oeffelt.¹³ R. van Koolwijk ging naar de Hollandse Zending over, werd eerst pastoor op het eiland Wieringen en in 1851 pastoor van Westerblokker.¹⁴

In Uden verliep alles fortuinlijker. In 1841 werden op 29 augustus H. Hermens, G. van der Weijst en broeder A. de Rijk, op 1 november W. de Jonge en op 27 december J. van den Broek plechtig geprofest. G. van der Weijst werd na zijn professie subprior te Uden, bovendien novicenmeester en lector in de theologie.¹⁵ Op 23 december 1841 werd Van den Wijmelenberg door de apostolische administrator Henricus van der Velden aangesteld tot commissaris-generaal der kruissherenorde.¹⁶ Datzelfde jaar traden te Uden weer vier nieuwe novicen in: op 13 maart C. Voet (41 jaar), op 26 juli C. W. A. de Bruijn uit Groot-Linden (23 jaar), op 27 september J. Hoes uit Ewijk (31 jaar) en op 13 december J. Verstegen uit Zeeland (49 jaar). Drie ervan waren reeds priester: Hoes was kapelaan geweest te Borgharen, Verstegen te Gruitroy-Sint Odilienberg en Voet te Leveroy.

§ 3. *Heropleving*

Weldra breekt nu de tijd aan, waarop aan Van den Wijmelenberg de hoogste leiding van de orde zal worden toevertrouwd. Deze taak zal hij eerst als commissaris-generaal en daarna als magister-generaal **gedurende** meer dan veertig jaar vervullen. De geschiedenis van de orde tijdens zijn bestuur vertoont een golvende lijn: opgang, inzinking en hernieuwde stijging. Vanzelfsprekend is dit een vereenvoudigde voorstelling van zaken. Want alle geschiedenis, ook die van een orde, is als de zee; zij is in voortdurende en afwisselende beweging, een spel van golving en daling tegelijk. De evaluering van bepaalde gebeurlijkheden en verschijnselen tijdens een generalaat en de afbakening in perioden door middel van jaartallen, heeft daarom maar een betrekkelijke waarde. Het kan goed

¹²) L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, St. Michielsgestel 1870-1876; V, 769.

¹³) *Ibidem*, III, 132; V, 336.

¹⁴) *Ibidem*, III, 817.

¹⁵) C. R. Hermans, *Annales*, I(2), 236.

¹⁶) *Ibidem*, III, 642.

zijn dat in een bepaalde periode de orde alleen naar uiterlijke verschijnselen beoordeeld, een beeld van stilstand of zelfs van achteruitgang vertoont, terwijl zij in feite innerlijk een proces van loutering en consolidatie doormaakt; of omgekeerd.

Bovendien zal het ook, terwille van de samenhang van bepaalde gebeurtenissen, ongewenst blijken zich al te star en simplistisch aan een dergelijke chronologische indeling te binden. Na verloop van meer dan een eeuw over soortgelijke aangelegenheden te schrijven maakt, dat de zaken gemakkelijker tot hun juiste betekenis en proporties kunnen worden teruggebracht. Veel van wat misschien te zijner tijd grote bewogenheid en ontmoediging veroorzaakte, kan achteraf blijken toch een heilzame uitwerking te hebben gehad. En wij ontmoeten in deze periode van de ordesgeschiedenis toch mensen, die, ondanks beproevingen, trouw zijn gebleven aan hun idealen en in moeilijke omstandigheden eenvoudig en standvastig hun plicht hebben gedaan. Wij kunnen hen daarvoor alleen maar dankbaar zijn. Zij hebben het mogelijk gemaakt dat, in haar geheel gezien, deze periode toch een gezegende mag worden genoemd.

3.1. Heropbloei te Uden en St.-Agatha (1840-1845)

In 1845 hebben er enkele gebeurtenissen plaats, die het opmerken waard zijn. Vooreerst stierf op 2 juli Jacobus van Winden, de laatst overgeblevene te Uden van de kruisheren uit de periode vóór het herstel der orde, dat met de intrede van Van den Wijmelenberg inzette.

Behalve de reeds genoemde nieuwelingen, waren er in Uden in 1842 op 3 mei H. Kuipers uit Veghel (23 jaar), op 11 oktober J. M. van den Heuvel uit Geldrop (25 jaar) en op 28 augustus de aspirantbroeder J. van den Boogaard uit Uden (23 jaar) ingetreden. Van den Heuvel was op 21 mei 1842 te Haaren priester gewijd. In 1843 volgden op 15 oktober J. Gast uit Den Bosch (20 jaar) en op 28 augustus de aspirantbroeder J. van de Ven uit Uden (40 jaar). In 1844 J. Verhulst uit Den Bosch op 21 juli (23 jaar), G. van Lith uit Oss op 9 oktober (40 jaar) en M. Manders uit Uden (25 jaar). Van Lith was in 1828 te Münster priester gewijd en kapelaan geweest te Kaatsheuvel en Woensel. In 1845 traden in H. Nuyts uit Bergeyk op 4 juni (22 jaar), G. van den Wildenberg uit Blaarthem op 31 augustus (26 jaar) en A. Kuipers uit Veghel op 4 november (22 jaar). Uit de vermelding van de geboorteplaatsen

blijkt, dat verreweg de meesten die in die jaren intreden, Oost-Brabanders zijn. Er zij hier nog even aan herinnerd, dat Henricus van der Velden na zijn ontslag als apostolisch administrator enkele maanden in het noviciaat te Uden doorbracht, vermoedelijk in 1842. Hij had de intentie kruisheer te worden en is daarop teruggekomen. Hij trad bij de franciscanen in.

Het klooster te Uden was dus in 1845 nagenoeg vol. Met inbegrip van Van den Wijmelenberg herbergde het elf priesters, een theoloog, drie broeders en drie novicen. Van de priesters waren er zeven als seculier priester ingetreden. Wat opvalt is het volgende. Vooreerst dat de novicen telkens in de loop van het jaar en niet op eenzelfde datum zijn ingetreden. Vervolgens dat er, vooral in het begin, slechts enkele maanden liggen tussen de datum van professie en die van de priesterwijding. De leeftijd van de meesten bij hun intreding lijkt in een bepaalde richting te wijzen. Het tijdsverschil tussen professie en wijding is bijvoorbeeld zeer kort in de twee volgende gevallen: J. van den Broek werd geprofest op 27 december 1841 en priester gewijd op 12 maart 1842; voor C. W. A. de Bruijn zijn deze data respectievelijk 26 juli 1842 en 10 september 1842. Ter verklaring hiervoor kan het volgende dienen. Sprekend over de gebroeders Henricus en Joannes Verkuilen zegt Dr. A. van Asseldonk, dat zij na hun priesterwijding niet zo maar in de bediening werden gezet, maar eerst de gewone cursus van filosofie en theologie moesten afmaken. Zelfs moesten zij — dit geldt althans voor de gebroeders Verkuilen — nog andere wetenschappen studeren: *Curriculo philosophiae ac theologiae aliisque rebus scientificis confectis*.¹ Eerst in 1854 verkregen beiden de zogenaamde „kleine jurisdictie”.² Daar staat tegenover dat bij de generaalskeuze van 1853 E. Schraven als definitior optrad en J. Verkuilen toen met Schraven St.-Agatha vertegenwoordigde.

Wie de beschikbare gegevens nagaat, zal zich moeilijk aan de indruk kunnen onttrekken, dat zeker in de eerste jaren na het herstel der orde, het accent sterk valt op haar clericaal en canonicaal karakter. Het kruisherenleven werd gezien als dat van kloosterlingen, die priester en kanunnik waren. Vandaar ook de nadrukkelijke voorkeur waarmee zij over zichzelf als „kanunniken” en over hun klooster als „onze canonie” spreken. Ook het koorgebed werd door hen opgevat als een bij uitstek pries-

¹) A. van Asseldonk, osc., *Handschrift LL 238 van het Klein Archief van St.-Agatha, in Cruciferana, nova series*, nr. 10, 30 en 10.

²) J. Scheerder, osc., H. F. M. Hollmann, in *Clairlieu*, 23-24 (1965-'66), 71.

terlijke taak. Dit lijkt ons een verklaring voor het feit, dat er kennelijk naar gestreefd werd de bewoners van de huizen zoveel en zo spoedig mogelijk uit priester-kloosterlingen te doen bestaan. De kennis van het latijn was bovendien heel wat grondiger dan tegenwoordig over het algemeen het geval is. In dit opzicht bestond er dus weinig moeilijkheid om aan het koorgebed al spoedig ook met een persoonlijke inzet deel te nemen. Verdere psalmverklaring werd reeds in het noviciaat gegeven en kon door lectuur worden aangevuld. Het koorgebed werd als de voornaamste taak beschouwd. De theologische opleiding kon dus zonder veel bezwaar voor het grootste gedeelte na de priesterwijding plaats vinden.

Deze laatste zienswijze heeft zich echter vrij spoedig gewijzigd. Dat kon ook moeilijk anders, in aanmerking genomen dat de nieuwe taken van zielzorgelijke en missionaire aard, die de kruisheren op zich namen, een theologische opleiding veronderstelden. Er zijn enkele concrete aanwijzingen dat, zeker als regel, de theologische opleiding voortaan vóór de priesterwijding werd voltooid. Prior Gielen biedt in een schrijven aan mgr. Zwijsen, A. van der Voort aan voor de priesterwijding, nadat deze zich meer dan twee jaar op de theologie heeft toegelegd.³ Uit een brief van Van den Wijmelenberg aan Zwijsen blijkt, dat de studie van de theologie te St.-Agatha en te Uden verlengd is tot drie jaar, en wel voorafgaande aan de priesterwijding.⁴

Details omtrent het juiste verloop en de volledige aard van die opleiding zijn nog heel weinig bekend. Wel weten wij, dat op het generaal kapittel van 1856, in antwoord op een voorstel van het procuratorium, het theologisch handboek van P. Dens werd aangewezen als de auteur die op de hogere studies werd gebruikt.⁵

Zoals gezegd hadden Uden en St.-Agatha elk hun eigen hogere opleiding. G. van der Weijst was vanaf 1841 tot 1845 naast subprior en novicenmeester, ook lector in de theologie. J. M. van den Heuvel staat sinds 1844 als lector in de theologie te Uden vermeld; in 1845 zou hij naar St.-Agatha worden verplaatst en daar vermoedelijk tot 1853 het lectoraat voortzetten. C. W. A. de Bruijn staat van 1845 tot 1850 vernoemd als lector in de theologie en de H. Schrift. Vanaf 1853 zal J. M. van den Heuvel weer tot de conventualen van Uden behoren, maar dan niet langer als lector vermeld staan.

³) B.B., C. 201, 22 mei 1848.

⁴) B.B., z.n., 21 sept. 1849.

⁵) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I (1950), 392; C. R. Hermans, *Annales*, III, 678 ad undecim.

Het jaar 1845 is ook van belang in de herlevingsgeschiedenis van de orde, omdat toen de eerste nieuwe stichting te Diest vanuit Uden tot stand kwam. De rol van het Udense convent in de heropbloei van de orde zal een zeer opvallende zijn. Zij zal een expansief en apostolisch karakter dragen, dat nieuwe arbeidsvelden zocht op gebied van onderwijs en missionering. Er zijn daar verschillende redenen voor aan te geven. Om maar met de meest nuchtere en zakelijke te beginnen: het klooster te Uden verkeerde reeds lang in behoeftige omstandigheden. De snelle uitbreiding van het aantal kloosterlingen heeft dit probleem des te nijpender gemaakt. Er moesten bronnen van inkomsten worden gezocht. Bovendien zat Van den Wijmelenberg met een huis vol mensen, die nog in de kracht van hun leven waren. De leiding van en het onderwijs aan de Latijnse School waren practisch geheel aan seculiere priesters overgegaan. Zelf al zouden de kruisheren de kans gekregen hebben om deze instelling weer volledig over te nemen, dan nog zou dit slechts voor hoogstens vier van hen een taak verzekerd hebben. De rol die zij daar in die jaren gespeeld hebben, is echter in feite een zeer bescheidene geweest. G. van der Weijst blijkt naast zijn andere activiteiten, vanaf 1841 tot 1845 ook nog conrector van de Latijnse School te zijn geweest. Ook J. Hoes heeft er les gegeven; hoelang is niet bekend.⁶ En tenslotte was H. Hermens er leraar vanaf 1842 tot aan zijn vroege dood op 23 juni 1846, slechts 31 jaar oud.⁷ Vanaf 1846 tot aan de opheffing der Latijnse School in 1878 zou M. Manders er leraar zijn, om daarna nog privaattlessen te geven.

Een andere factor ligt in het feit, dat een groot deel van deze nieuwe generatie kruisheren reeds actief bezig was geweest in zielzorg of onderwijs. Daar kwam nog bij, dat nieuwe levenskracht voor de orde vanzelf ruimtelijke uitgroei en uitbreiding met zich meebracht. Twee kloosters, die bovendien dicht bij elkaar lagen, vormden een te smalle basis. Verbreiding is een levensnoodzaak voor een orde; haar bestaan moet niet te zeer afhankelijk zijn van plaatselijke omstandigheden. De geschiedenis van de orde had Van den Wijmelenberg in dit opzicht veel geleerd.

En dan, wat tenslotte veel voornamer was, een orde vindt haar reden van bestaan niet in zichzelf. Zij moet zich dienstbaar willen maken aan

⁶) A.G.K.: *Van den Wijm.*, nr. 237: J. de Vlam aan Smits. Over het bezoek van abt J. L. Hoes aan St.-Agatha. De Udense kruisheer J. L. Hoes is in 1852 overgegaan naar de Trappisten van Achel; hij werd daar prior en eerste abt.

⁷) C. R. Hermans, *Annales*, II, 334; D.G.V., 2 (1819), 25-28.

de noden en behoeften van een Kerk, die meer dan alleen maar streekbelangen van geestelijke aard heeft te behartigen. Haar zending is wereldwijd en haar taak is van plaats tot plaats en van land tot land een verschillende en wisselende. De religieuzen nu kunnen zich het beste vrij maken en beschikbaar stellen voor de vervulling van ook verre opdrachten. Vanuit die overtuiging zou Van den Wijmelenberg ook offers durven vragen van zijn medebroeders, vertrouwend op de edelmoedigheid waartoe hij hen had weten te begeistere.

Ook St.-Agatha toonde, zeker sinds 1842, tekenen van heropbloei. Wel waren de leeftijdsverhoudingen er sterk verschillend van die te Uden. In 1842 was prior Gielen 61 jaar, subprior W. Kanters 83 jaar en A. van Elswyck, die in de loop van 1843 zou overlijden, 69 jaar. Op 11 december 1843 zal J. H. Scholten, oud-apostolisch prefect van Batavia, op 46-jarige leeftijd als novice te St.-Agatha intreden. Hij was er 1 december aangekomen. Een voordeel was, dat hij wat ruimere ervaring en meer relaties had opgedaan. Dit kon ten goede komen aan een orde die zich herstelde en naar uitbreiding streefde, maar op dat ogenblik nog een zeer beperkte actieradius had.⁸ Op 18 mei 1844 meldt de pauselijke zaakgelastigde in Den Haag, dat hij de door Van den Wijmelenberg aangevraagde en door de paus verleende dispensatie in de tijdsduur van het noviciaat van Scholten naar Uden heeft doorgezonden.⁹ Scholten, die sedert februari 1843 bijna aanhoudend ziek was en bovendien last had van reumatiek en koliek, moest echter op aanraden van de dokters na acht maanden het klooster verlaten. Hij was er gelukkig geweest en ging met veel spijt heen. Tijdens zijn noviciaat reeds was hij aangesteld

⁸) R.P.F.L.: vol. 323 (1840 I), 640r - 641r, 14 juli 1840; vol. 327 (1842 I), 63v - 64r, 21 jan. 1842; vol. 328 (1842 II), 1028v - 1029r; R.P.F.S.: vol. 23 (1841-1842), 1137r. 13 okt. 1842; V.V.: 19 dec. 1847: Zw. aan Frasoni. Scholten had te Keulen gestudeerd, was kapelaan geweest in Den Haag en daarna in 1826 als missionaris vertrokken naar Oost-Indië. 12 febr. 1827 werd hij pastoor te Semarang. Van 10 apr. 1831 tot 3 febr. 1842 was hij apostolisch prefect van Batavia. Daarna had Scholten bij de regering een tweejarig verlof aangevraagd. Dit wegens slechte gezondheid, maar ook met het doel de missiebelangen in Rome en bij de regering te behartigen. Nu was het plan van Rome om de apostolische prefecturen in de Nederlandse bezittingen tot vicariaten te verheffen. Scholten bleek als zodanig niet in aanmerking te komen; als reden werd opgegeven zijn zwakke gezondheid. Op 22 dec. 1842 ontving hij eervol ontslag als apostolisch prefect en werd tegelijkertijd benoemd tot geheim kamerheer. Henricus van der Velden zou aanvankelijk de kandidaat van de paus voor het apostolisch vicariaat van Batavia zijn; hij weigerde echter deze benoeming te aanvaarden.

⁹) V.V.: 18 mei 1844.

tot lector in de theologie en de schriftuur.¹⁰ Zijn vertrek zal de verplaatsing van J. M. van den Heuvel als lector in de theologie van Uden naar St.-Agatha noodzakelijk hebben gemaakt. Prior Gielen schrijft 14 augustus 1844 aan deken C. Tt. Schrijnen te Venlo o.a. over het vertrek van J. H. Scholten uit St.-Agatha het volgende: „... U Hoog Eerwaarde heeft ongetwijfeld reeds vernomen, dat de Heer Scholten van hier naar Zijne Familie vertrokken is. Zijn Eerw. heeft om zijne toenemende ziekten op den 8 dezer, onder het storten van meenigen traan ons klooster verlaten, en wenschte de publieke bekendwording van zijn vertrek, weshalve ik een afschrift van zijn Testimonium hier bijvoeg”.¹¹

In 1842 deden Henricus Verkuilen uit Volkel (26 jaar) en zijn broer Joannes Verkuilen (24 jaar), Egbert Schraven uit Mill (22 jaar) en Joannes de Vlam uit Gemert (20 jaar) op 30 mei hun intrede in het noviciaat. In 1843 volgden Petrus Takken uit Ledeacker (21 jaar) en Hermanus van Giersbergen uit Den Bosch (22 jaar). In 1844 August van der Voort uit Eindhoven (22 jaar). In 1845 bevonden zich in St.-Agatha negen priesters: prior S. Gielen (64 jaar), subprior W. Kanters (86 jaar), J. Verstegen (52 jaar) blijkt in 1845 van Uden naar St.-Agatha te gaan, J. van den Heuvel (28 jaar), H. Verkuilen (29 jaar), J. Verkuilen (28 jaar), E. Schraven (26 jaar), J. de Vlam (23 jaar) en sinds 1845 procurator en H. van Giersbergen (24 jaar). Er was een frater, Petrus Takken (22 jaar) en een novice, A. van der Voort (23 jaar). Broeders waren er geen.¹²

Wanneer wij het aantal van St.-Agatha met dat van Uden vergelijken, blijkt de verhouding die van elf tot eenentwintig kloosterlingen. In tegenstelling tot Uden, zijn er in die jaren geen seculiere priesters in St.-Agatha ingetreden. Dit, en ook het feit dat er met Gielen en Kanters als leidende figuren, een bestaande traditie onafgebroken werd voortgezet, gaf aan St.-Agatha een eigen sfeer. Het was meer conservatief en nieuwe initiatieven gingen er niet van uit.

Op 31 augustus 1843 diende mgr. Zwijsen onder grote belangstelling van geestelijken en leken in de eigen kloosterkerk aan de vier eerste-

¹⁰ Scholten was, ondanks zijn geknakte gezondheid, een buitengewoon ijverig en werkzaam man. Hij heeft vrij veel gepubliceerd, o.a. op gebied van dogmatiek en schriftuur. In 1846 werd hij tot procurator van de missie in Oost-Indië benoemd. Hij overleed te Nijmegen op 27 apr. 1865, bijna 68 jaar oud.

¹¹ V.N.A.: correspondentie Schrijnen.

¹² S.A.K.: Inv. nr. 11. — Blijkens een verklaring van prior Gielen, gedateerd op 27 okt. 1847, worden J. Verstegen en J. M. van den Heuvel beschouwd als „assistenten” te St.-Agatha; zij bleven dus conventualen van Uden.

lingen na het herstel van St.-Agatha, H. Verkuilen, J. Verkuilen, E. Schraven en J. de Vlam, de lagere wijdingen toe. Dit gebeurde dus drie maanden na hun professie. Geen wonder dat te St.-Agatha de vreugde groot was. De oude subprior Kanters moet zich als een Simeon in de tempel gevoeld hebben, toen hij na afloop van de plechtigheid in het *Te Deum* uitbarstte. Volgens *De Godsdienstvriend* heeft hij vervolgens bij het *Haec est praeclarum Vas* nog een geweldig nummer weggegeven. Hij zou de aanwezigen met de grootste bewondering voor zijn enorm volume vervuld hebben. Vermoedelijk waren zijn confraters, die dit genoeg dagelijks smaakten, daarover minder verheugd.¹³ Er waren heel wat eregasten aan het middagmaal: mgr. Zwijsen, de deken van Groot-Linden, Nijmegen en Venray, H. de la Geneste, dokter en kantonrechter te Grave, en L. van den Bosch, burgemeester van Cuyk en St.-Agatha.

Van den Wijmbenberg heeft in die jaren wel enkele verplaatsingen gedaan, maar dan altijd van Uden naar St.-Agatha en niet omgekeerd. Wie op die manier als eenling naar St.-Agatha kwam, had zich uiteraard aan de daar heersende sfeer aan te passen. St.-Agatha kampte ook niet met het probleem van overbevolking, een van de factoren die Uden moet hebben aangezet om andere arbeidsvelden te zoeken. St.-Agatha was bovendien in materieel opzicht veel welvarender. Toch was die welvaart een voortdurend bedreigde van de kant van de regering en zou dat nog in toenemende mate worden. Het jarenlange conflict tussen de Staat en het klooster over de goederen van St.-Agatha heeft heel wat van de tijd, gemoedsrust, energie en financiële besommeringen van prior Gielen gevraagd, en later van Van den Wijmbenberg persoonlijk. Ook het klooster te Uden was wel tot staatsdomein verklaard, maar daar had de regering heel wat minder te zoeken. In het kloosterarchief te Uden bevindt zich een gezegeld ontvangstbewijs van de agent der domeinen, gedateerd op 29 augustus 1843. Daarin wordt verklaard, dat de Udense kruisheer H. Hermens de koopsom heeft voldaan voor twee percelen bouwland te Uden, die op 8 juli door hem van de domeinen zijn gekocht.¹⁴

Prior Gielen zendt aan mgr. Den Dubbelden de dimissoriaalbrieven en het verzoek ter wijding op van H. van Giersbergen tot diaken en van

¹³) C. R. Hermans, *Annales*, I(2), 218; D.G.V. 5 (1843 II), 213-215.

¹⁴) U.K.: Bundel IA: 29 augustus 1843.

E. Schraven, H. en J. Verkuilen tot priester. Aan mgr. Zwijsen vraagt hij toestemming om deze vier te Roermond te laten wijden, omdat de wijdingen daar eerder zijn en „... wij zeer verlangend zijn naar de hulp van priesters”. Deken J. Quitter meldt dan aan mgr. Zwijsen: „... de ordinandi van Sint Agatha hebben bij het examen tamelijk wel vol-
daan”.¹⁵

3.2. Stichting van Diest en missionaire aanpak

Alvorens na te gaan hoe de orde zich ook buiten en vanuit St.-Agatha en Uden begon te ontplooiën, moet er gewezen worden op een verschijnsel dat Van den Wijmbenberg ongetwijfeld verontrust en bezorgd heeft gemaakt. De groei van het ledental hield geenszins gelijke tred met de spreiding der orde en de uitbreiding van haar werkzaamheden. Het spreekt vanzelf, dat St.-Agatha en Uden de krachten moesten leveren om nieuwe ondernemingen te beginnen. Om werkelijk wortel te kunnen schieten en uit te groeien, zouden deze van daaruit voorlopig steeds aanvulling en vermeerdering nodig hebben.

In werkelijkheid vertoont zich een merkwaardige teruggang in het aantal der nieuwelingen, in St.-Agatha reeds vanaf 1844, in Uden vanaf 1848. Gaan we dit na tot 1853, dan vertoont zich het volgende beeld. Vooreerst wat betreft St.-Agatha. In plaats van vier in 1842, begonnen er in 1843 slechts twee hun noviciaat, H. van Giersbergen en P. Takken. In 1845-1846 wordt er slechts één frater geprofest, A. van der Voort; in 1847 eveneens één, J. van Boldrik uit Bommel (20 jaar); in 1848 één, B. Christiaans uit Lith (23 jaar); in 1849 en 1850 geen. Wat de broeders-novicen betreft, in 1846 treedt H. de Jong uit Rhenoy (36 jaar) in het noviciaat; in 1849 P. Liefkens uit Lithoyen (39 jaar) en J. A. van den Bogaert uit Schijndel (26 jaar). In de jaren 1850 tot 1853 is er geen enkele novice, noch frater noch broeder.

Uden geeft ook een dalende lijn te zien, maar zij zet enkele jaren later in en haar verloop is minder sterk. In 1845 zijn er drie professies: J. Verhulst, G. van Lith en M. Manders. In 1846 wederom drie: Hub. Nuyts, G. van den Wildenberg en A. Kuipers. In 1847 zijn er vier, drie fraters en één broeder. Het zijn achtereenvolgens L. Luyben uit Gemert (20 jaar), Ed. Daems uit Schaffen bij Diest (21 jaar), A. Damman

¹⁵⁾ B.B., z.n. 18 en 21 mrt. en 5 apr. 1844.

uit Boskoop (32 jaar) en P. Witvens uit Rijthoven (47 jaar). In 1848 was er slechts één frater, Innoc. van der Meulen uit Reek (18 jaar) en één broeder, G. Sanders uit Breugel (31 jaar) die hun professie aflegden. In 1849 één novice, W. Verhoeff uit Utrecht (20 jaar). In 1850 geen. In 1851 A. van den Heuvel uit Uden (21 jaar). In 1852 geen. In 1853 één broeder-novice, G. Houtmans uit Arnhem (33 jaar). In Uden lag de verhouding dus relatief gunstiger. Bovendien dient er rekening mee gehouden, dat Uden verder ook veel meer krachten beschikbaar had, zowel wat priesters als wat broeders betreft. Vandaar dat de nieuwe stichtingen dan ook voor het overgrote deel vanuit Uden zullen worden bemand. Evenmin moet vergeten worden, dat verschillende Nederlandse broeders die anders te Uden of St.-Agatha zouden zijn ingetreden, te Diest geprofest en daar gebleven zijn. Zij zullen nog worden vermeld. En tenslotte zijn er in Diest in de jaren vanaf 1845 enige Belgische fraters en broeders ingetreden.

Na verloop van vier jaar na 1840 was het Udense klooster overvol geraakt, zodat er daar geen nieuwelingen meer konden worden aangenomen. G. van der Weijst schrijft in zijn dagboek, dat dit de Udense kruisheren en vooral de commissaris-generaal aanleiding gaf om elders een klooster te zoeken en zich daar te vestigen. Na vele vruchteloze pogingen gelukte het eindelijk, na allerlei moeilijkheden van de kant van de geestelijkheid van de stad, een oud Augustijnenklooster met kerk te Diest te kopen. Op 11 maart 1845 gaf de kardinaal-aartsbisschop van Mechelen, E. Sterckx, zijn toestemming om tot de canonieke oprichting van het klooster over te gaan, echter onder bepaalde voorwaarden. Een daarvan was, dat de kruisheren te Diest geen college mochten oprichten, voordat zij door Mechelen daartoe uitgenodigd waren. In een brief van 14 maart 1845 nam Van den Wijmelenberg de voorwaarden aan en op 20 maart reeds ontving hij het beloofde rescript.¹⁶ Drie kruisheren uit het Udense convent waren de pioniers: G. van der Weijst als prior, J. van den Broek en H. Kuipers. Het klooster en de kerk waren de laatste jaren eigendom van particulieren geweest. Zij verkeerden beide in een ellendige toestand en moesten hoognodig hersteld worden; de kerk was zelfs voorlopig niet te gebruiken. De onderhandelingen over de aankoop werden door C. W. A. de Bruijn, als secretaris van Van den Wijmelen-

¹⁶) W. Sangers — G. v. d. Linden, *De Kruisheren te Diest 1845-1945*, Diest 1945. Voor de correspondentie tussen Kard. Stercks en de commissaris-generaal, zie de bijlagen van dat boek.

berg gevoerd. De kosten werden door Uden gedragen. Het klooster stond geheel leeg toen de kruisheren het betrokken en werd nu zeer primitief gemeubileerd. Er werden enkele houten bedden met strozakken gekocht en een medelijdende dame gaf een tafel met zes stoelen. Kleerkasten waren er niet en 's avonds moest er een stoel mee naar boven genomen worden om als kapstok te dienen.

Tot herstel van de religieuze gemeenschappen was op 27 juni 1834 J. T. Corselis, vicaris-generaal van Brugge, tot algemeen visitator door Rome benoemd. Op hem ging de gewone volmacht over die tot dusver door de generale oversten der verschillende ordes was uitgeoefend. Co-visitator voor Mechelen was de Udenaar Marianus Verhoeven, professor in het kerkelijk recht te Leuven. Corselis stelt verder nog Van den Wijmbenberg aan tot co-visitator van het klooster en geeft hem daartoe de benodigde bevoegdheid. Op 18 april 1845 bericht Corselis aan Van den Wijmbenberg de plechtige oprichting van de canonie der kruisheren te Diest. Hij geeft verlof novicen aan te nemen en een overste te kiezen.¹⁷

Al aanstonds is het streven van Van den Wijmbenberg erop gericht om het voorrecht van exemptie voor de Belgische kloosters te verkrijgen. De Propaganda Fide bericht hem, dat hij zich daartoe moet wenden tot de Congregatie der Bisschoppen en Regulieren.¹⁸ Dit als antwoord op een ongedateerd schrijven waarin hij aan de prefect van de Propaganda Fide, kardinaal Franson, voor zichzelf en voor zijn opvolgers, het voorrecht van exemptie vraagt uit te breiden tot het klooster in België en tot de hopelijk aldaar nog op te richten kloosters.¹⁹ De Propaganda Fide heeft de betreffende supplica aangaande de jurisdictie over de Belgische huizen doorgestuurd naar de Congregatie der Bisschoppen en Regulieren.²⁰ Over andere zaken waarover Van den Wijmbenberg een oplossing en beslissing heeft gevraagd, wilde Propaganda eerst het oordeel van mgr. Zwijsen inwinnen.²¹ In het archief van de Propaganda bevindt zich een begeleidend schrijven bij een supplica van Van den Wijmbenberg. De kardinaal-prefect heeft namelijk het oordeel van mgr. Zwijsen gevraagd. Wat betreft de gevraagde reductie der fundatiemissen

¹⁷⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 9 en 10: Beide brieven van Corselis zijn gedateerd op 18 apr. 1845.

¹⁸⁾ R.P.F.L.: vol. 332 (1845), 201v, 5 apr. 1845.

¹⁹⁾ R.P.F.S.: vol. 24 (1843-1845), 601rv, ongedateerd.

²⁰⁾ R.P.F.L.: vol. 332 (1845), 522r, 11 juli 1845.

²¹⁾ R.P.F.L.: vol. 336 (1847), 1331r, 25 juli 1847.

is het gevoelen van mgr. Zwijsen, dat de kruisherenkloosters van St.-Agatha en Uden zodanig bloeien, dat zij zonder veel moeite de lasten van de fundaties kunnen volbrengen. Dit geldt vooral voor St.-Agatha dat rijk is, en als zodanig Uden zou kunnen helpen. Het lijkt hem verder wenselijk, dat in de kloosters van reguliere kanunniken het slot onderhouden wordt. Tenslotte constateert hij, dat geen enkele religieuze overste de bevoegdheid heeft verlof te geven om verboden boeken te lezen. Dit is ook niet nodig, omdat de apostolische vicarissen steeds dit verlof geven als het gevraagd wordt en nodig is. Als verklaring voor het aanvragen van reductie der fundatiemissen zou kunnen dienen, dat Van den Wijmelenberg dringend en onmiddellijk geld nodig had voor de stichting te Diest. Er is ook een brief van dezelfde inhoud, door mgr. Zwijsen in zijn hoedanigheid van pauselijke zaakgelastigde te Den Haag op 19 december 1847 aan kardinaal Frasoni geschreven.²²

In een brief van 24 april 1848 deelt Van den Wijmelenberg aan mgr. Zwijsen mee, dat de directeur van het Doofstommeninstituut te St.-Michielsgestel, Martinus van Beek, zijn vroegere collega als leraar aan de Latijnse School te Gemert, aan hem heeft voorgesteld dit instituut aan de kruisheren te verbinden. Van den Wijmelenberg voelt er wel iets voor en vraagt nu het oordeel van Zwijsen. In een postscriptum van een brief aan Zwijsen heeft Van den Wijmelenberg geschreven, dat hij veel hoop heeft op een vierde klooster te Venlo. Hij is daarover in onderhandeling met de bisschop van Roermond, mgr. J. A. Paredis en met de deken van Venlo. Met het oog op verplaatsingen zal hij dus priesters nodig hebben.²³ De jarenlange onderhandelingen over de teruggave van de vroegere kerk en klooster der kruisheren te Venlo, zullen echter vruchteloos blijken.

Intussen worden in die jaren ook initiatieven genomen tot vestiging in andere werelddelen. In een bepaald geval draagt zulk een plan een particulier karakter en wordt zonder voorkennis van Van den Wijmelenberg nagestreefd. De Udense kruisheer C. W. A. de Bruijn zal blijken wel een talentvol en bedrijvig, maar ook een wat wispelturig en eigenzinnig man te zijn. Als lector in theologie en schriftuur en als secretaris van Van den Wijmelenberg had hij een eervolle taak. Toch

²²) R.P.F.S.: vol. 25 (1846-1847), 648r - 650r, 18 dec. 1847; V.V.: 19 dec. 1847. Zwijsen was in 1847-1848 tevens pauselijk zaakgelastigde.

²³) B.B., R. 161: 24 apr. 1848; B.B., z.n., 18 juni 1844.

schijnt deze hem niet te hebben bevredigd. Uit zijn levensloop wordt wel duidelijk, dat de trekhormonen sterk bij hem ontwikkeld waren. Langdurig verblijf op een en dezelfde plaats maakte hem onrustig en met die onrust stak hij ook anderen aan. Klaarblijkelijk heeft hij getracht uit Uden weg te komen; naderhand te Diest zal dit verschijnsel zich herhalen. Uit een brief van De Bruijn aan Zwijsen vernemen we, dat hij zich in juni 1847 door bemiddeling van Mr. J. B. van Son, toen minister van R. K. Eredienst, als missionaris voor Java heeft aangeboden bij de pauselijk zaakgelastigde in Den Haag. De nieuwe apostolisch-vicararis van Batavia, mgr. Vrancken, heeft hem echter ondanks de aanbeveling van Ferrieri niet toegelaten. Als reden had deze opgegeven, dat hij reeds onderhandelingen had aangeknoopt met geestelijken uit Limburg die het getal van zijn medewerkers compleet zouden maken. De getuigschriften van De Bruijn heeft Vrancken, ondanks diens verzoek, niet teruggestuurd. Bovendien beklaagt De Bruijn er zich over, dat deze aangelegenheid op een of andere manier is uitgelekt, hoewel hij haar zelf strikt geheim had willen houden. Nogmaals biedt hij zich als missionaris voor Java aan. Hij schrijft, dat het gerucht van zijn aanstaande vertrek in zijn geboortestreek niet alleen onder de geestelijken, maar ook bij de leken algemeen verspreid is. Het is hem onmogelijk de bron hiervan op te sporen, omdat niet alleen zijn familie maar ook de commissaris-generaal niets weet van deze aanvraag. In de volgende maand biedt hij zich aan mgr. Zwijsen aan; thans om werkzaam te zijn in een der kloosters van de Zusters van Liefde, een door mgr. Zwijsen gestichte congregatie. Hij vraagt of zijn jurisdictie dan kan blijven doorgaan.²⁴ In het postscriptum van een brief, door Van den Wijmelenberg aan Zwijsen gericht, schrijft hij dat hij het verzoek van Zwijsen aan De Bruijn heeft overgebracht. De Bruijn heeft tegen Van den Wijmelenberg gezegd, dat hij alles aan deze en aan mgr. Zwijsen overliet. Hij zou echter niet graag werkeloos blijven. In geval van verplaatsing naar een zusterklooster zou hij graag jurisdictie ontvangen. Persoonlijk spijt het Van den Wijmelenberg in De Bruijn een goede lector in de schriftuur te verliezen. Het is echter de instelling der kruisheren om daar waar nodig is, behulpzaam te zijn. Dit heeft vroeger in de bisdommen Keulen en Luik dikwijls plaats gehad. Daarom wil Van den Wijmelenberg bij het opleven der kruisherenkloosters die nuttige instelling graag doen

²⁴) B.B., R. 559: 30 nov. 1847; R. 57: 8 febr. 1848 en R. 94: 6 mrt. 1848.

herleven en in de Nederlandse districten en omliggende plaatsen door zijn onderdanen een behulpzame hand te bieden. Hij laat dus alles aan de beschikking van Zwijsen over.²⁵ De Bruijn wordt dan als rector van de Zusters van Liefde te Zwolle aangesteld. In latere brieven schrijft hij aan mgr. Zwijsen over kwesties die de zusters aanbelangen en doet hij verslag over zijn werkzaamheden bij de zusters gedurende ruim een half jaar. Als de bisschop dit niet overbodig vindt, zal hij een verslag blijven sturen.²⁶ Hij is sinds 7 april in Zwolle gevestigd. Na enige jaren keert hij echter terug naar Uden en hervat daar zijn taken, tot hij in 1855 de eerste prior van Maaseik zal worden. Op 9 december 1851 verzoekt Van den Wijmelenberg aan Zwijsen om jurisdictie voor De Bruijn, die „op zijne terugkomst is”. Dat zal dus uit Zwolle zijn.²⁷

In oktober 1848 verscheen in alle katholieke bladen een dringende oproep van M. J. van Nieuwindt, sinds 1842 apostolisch vicaris van Curaçao en op 24 augustus 1843 in de kapel van het seminarie Warmond tot bisschop geconsacreerd.²⁸

Dit missiegebied was toen nog niet aan de Nederlandse dominicanen toevertrouwd; zowel de apostolisch vicaris zelf als de meesten van zijn medewerkers behoorden tot de seculiere geestelijkheid.²⁹ In 1750 reeds had Rome de nuntius attent gemaakt op de geestelijke nood waarin de voor verreweg het grootste deel katholieke bevolking verkeerde. Het streven was erop gericht om daarin door „Hollandse” seculariërs te doen voorzien, maar de animo bij hen was blijkbaar niet erg groot. De enkelingen die zich beschikbaar stelden, deden dat slechts voor een termijn van zeven jaar. In 1786 waren er slechts twee; de Nederlandse franciscanen stuurden op verzoek van nuntius Zondadari een derde kracht.³⁰ Het klimaat, de grote afstanden en het volkomen ontoereikend aantal missionarissen maakten de arbeid daar zeer zwaar. Het vicariaat strekte zich uit over de eilanden Curaçao, Aruba, Bonaire, Sint Eusta-

²⁵⁾ B.B., R. 93: 6 mrt. 1848.

²⁶⁾ B.B., V. 167: 28 apr. 1848; V. 633: 22 nov. 1848.

²⁷⁾ B.B., z.n., 9 dec. 1848.

²⁸⁾ *Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek*, III, kol. 917: Nieuwindt; D.G.V., 48 (1860 I), 167; C. J. van der Loos, *Vaderlandsche Kerkgeschiedenis*, Amsterdam 1949-1951, V, 319-326; *Het Katholiek Nederland 1813-1913*, Nijmegen 1913, dl. I, 214 vv.

²⁹⁾ *Gouden jubileum der Dominikaner Missie op Curaçao, W.I. 1870-1920*, Nijmegen 1920.

³⁰⁾ P. Polman, *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, Hilversum 1968, II, 125, 133, 211-212.

chius, Saba en het Nederlandse gedeelte van Sint Maarten. Het aantal katholieken was ruim 16 000. Uit het missieverslag over 1850 blijkt, dat er op het eerste eiland zes staties waren met dertien priesters, op de beide volgende twee staties met elk twee priesters, op de drie overige elk één statie met één priester. In totaal dus negentien priesters, waaronder drie Spanjaarden en de rest Nederlanders. De franciscanen, capucijnen en carmelieten kwamen te hulp.³¹

Een half jaar na de oproep vertrokken J. Gast (26 jaar) uit het Uden-se convent en P. Takken (25 jaar) uit dat van St.-Agatha. Zij reisden 19 april af vanuit Nieuwediep met het zeilschip *Afra* en bereikten op 6 juni de haven van Willemstad.³² Mgr. C. L. Baron van Wijkerslooth in zijn hoedanigheid van procurator van de missie in West-Indië had op 21 maart 1847 bij de Propaganda Fide patentbrieven aangevraagd voor Gast en Takken. Op 14 april 1849 zendt de congregatie de beide patentbrieven aan de internuntius in Den Haag en bericht op 27 april aan Van Wijkerslooth dat deze zijn verzonden.³³

Onder het reisgezelschap van Gast en Takken bevonden zich behalve drie zusters van Roosendaal, ook drie priesterstudenten. Van Wijkerslooth had aan Gast gevraagd om hen onderweg les te geven in de filosofie. Bij aankomst werden de beide missionarissen door mgr. Van Nieuwindt persoonlijk afgehaald. Voorlopig bleven zij zijn gasten totdat in hun benoeming voorzien was. Dat stelde hen tevens in de gelegenheid hun nieuwe omgeving te verkennen en zich enigszins vertrouwd te maken met taal en zeden van de bevolking. De taalkwestie vormde een probleem apart; in feite bleek de bevolking een mengelmoes van rassen. Ongeveer een maand bracht Gast op Curaçao door. Op 21 juni werd hij benoemd tot kapelaan op Aruba. Op dit armoedige en afgezonderde eiland waren twee kerken. De onwetendheid en de ongodsdienstigheid waren er groot. Gast werd aanhoudend door de gele koorts geplaagd, die hem tenslotte doodziek maakte. In december 1853 werd hij tot pastoor op Saba benoemd. Hij vertrok er op 6 januari heen en kwam er op 21 januari aan. Daarna bracht hij eerst enkele maanden door op Sint Eustachius bij pastoor Kistemaker om engels, de taal van het eiland Saba, aan

³¹) *Handboekje voor de Zaken der R.K. Eeredienst*, 5 (1851), 17.

³²) L. Emond, osc., *Een kruisheer-missionaris op het eiland Saba*, in *Kruistriomf*, 2 (1922-1923), 118-123, 146-150. Emond verwijst voor gegevens over de reis en verdere lotgevallen van J. C. Gast naar D.G.V. dl. 72 (1854 I) en dl. 73 (1854 II).

³³) R.P.F.S.: vol. 26 (1848-1852), 347rv, 21 mrt. 1849; R.P.F.L.: vol. 338 (1849), 123rv, 14 apr. 1849; vol. 338 (1849), 137r - 138v, 27 apr. 1849.

te leren. In de *Godsdienstvriend* van 1854 verscheen een *Noodroep ten behoeve eener katholieke kerk op het eiland Saba. Brief van J. C. Gast, Ord. S. Crucis — Pastor, Miss. Apost. in Saba. St. Eustachius 12 maart 1854*. Deze brief is gericht aan Van den Wijmelenberg. Diens secretaris, C. W. A. de Bruijn te Uden, schrijft vooraf een aanbeveling en de giften kunnen worden gestuurd aan Van den Wijmelenberg, hetgeen ook in het vervolg gebeurd is. De brief van Gast bevat een beschrijving van zijn reis, de aankomst en de vestiging op het eiland Saba. Het volgende deel van de *Godsdienstvriend* bevat een lijst van bijdragen voor de kerk op Saba ten behoeve van kruisheer J. C. Gast. Bovendien een tweede brief van Gast met een begeleidend schrijven van De Bruijn namens de magister-generaal.³⁴

Op 4 juni droeg Gast voor het eerst de H. Mis op te Windwardside op Saba. Ondanks allerlei tegenwerking en beledigingen van de Anglikenen en door harde inspanning en arbeid, heeft hij daar met veel succes gewerkt. Zijn opvolger zei: „Wat Gast gezaaid heeft, heb ik gemaaid”. Na deze uitputtende arbeid en een kort verblijf op Curaçao is hij in 1858 naar Nederland teruggekeerd. Na enkele maanden in het later nog te behandelen kruisherenklooster te Maaseik te hebben doorgebracht, begaf hij zich in de zielzorg. In 1860 werd hij kapelaan te Harlingen, in 1865 te 's Heerenberg. Van 1867 tot 1876 was hij pastoor te Leerdam. Op 1 oktober 1878 overleed hij als emeritus in het liefdegesticht te Helden. Zijn grafschrift te Helden luidt: *Carnis / expectans resurrectionem / hic iacet sepultus / Revs. adm. / Joes. Car. Gast / ordinis Stae Crucis can. reg. / Mission. Apostus in Curaçao / evangelizavit parochis Sabaeis / Leerdammensibus, in patria redux / laboribus fractus quiescens / obdormivit in Helden / Anno MDCCCLVIII / Aetatis suae LV.* Volgens de lijst der confraters te St.-Agatha zou hij ook als kruisheer zijn gestorven. Dit is echter in strijd met het feit, dat Van den Wijmelenberg aan Zwijsen laat weten, dat hij geen bezwaar heeft tegen de secularisatie van Gast. Van den Wijmelenberg hoopt, dat deze hierdoor de rust mag vinden, die hij tot hiertoe in al zijn betrekkingen op den duur niet heeft kunnen vinden.³⁵ Mgr. Zwijsen heeft op 25 december 1862 op verzoek van de kardinaal-prefect van de Propaganda Fide inlichtingen aangaande Gast gevraagd in verband met de aangevraagde secularisatie. Ofschoon Gast zeer veranderlijk is, zo schrijft Van den

³⁴) D.G.V. 72 (1854 I), 271-279; 73 (1854 II), 64, 277-280.

³⁵) B.B., 280, 9 mei 1860.

Wijmelenberg hem terug, meent hij toch geen bezwaren tegen deze secularisatie te mogen hebben. Vooreerst niet, omdat het de bedoeling van Gast is op die manier meer werk te krijgen; de liefde daartoe is hem na alle beproevingen steeds bijgebleven. Vervolgens, juist in drukke bezigheden is hij opgebeurd en tevreden. Van zijn studie en gedrag kan hij de beste getuigenissen geven. Gast heeft altijd tegen hem gezegd, dat Zwijssen hem zou aannemen en naar het aartsbisdom zenden.³⁶ Hier valt wel uit af te leiden, dat Gast een zeer ijverig, maar wat ongedurig man was, die niet voldoende arbeid bij de kruisheren meende te vinden. Het feit dat hij zelf een verdienstelijk missionaris was geweest en dat zijn drie broers als seculier priester in de zielzorg werkzaam waren, kan hiertoe hebben bijgedragen.

Takken is als missionaris vrij spoedig mislukt. Hij had zijn studies nog niet voltooid, toen hij naar Curaçao vertrok. Uit een verslag van mgr. Van Niewindt op 4 november 1850 blijkt, dat Takken wegens zijn zwakke gezondheid assistent was in de Mariaparochie op Curaçao.³⁷ Prior Gielen schrijft een brief aan Takken, waarin hij hem aanspoort tot stipte gehoorzaamheid aan mgr. Van Niewindt.³⁸ Deze vermaning zal geen overbodige blijken. Takken heeft zich weldra onmogelijk gemaakt, doordat hij de geestelijken opruide tegen de apostolisch vicaris, die hem in 1850 suspendeerde. Takken was toen amper een maand op Curaçao. De kardinaal-prefect van de Propaganda schrijft aan mgr. Van Niewindt, dat onlangs aan de congregatie ter ore is gekomen, dat iemand van de religieuzen die van Rome faculteiten als missionaris had ontvangen, ofschoon hij uit de missie ontslagen is, zich toch gerechtigd acht om daar te blijven en een vrij leven te leiden als particulier. De man is echter gebonden door zijn religieuze geloften, moet zijn regel nauwkeurig onderhouden en zonder uitstel naar zijn klooster terugkeren. Hij maakt zich anders schuldig aan apostasie. Het zal wel overbodig zijn de bisschop aan te sporen, dat hij de religieuzen die in zijn vicariaat werkzaam zijn streng vermaant, dat zij, zodra zij ontslagen zijn, zo spoedig mogelijk naar hun klooster moeten terugkeren.³⁹ Dit moet op Takken slaan. Op 6 februari 1851 vertrekt Takken naar Nederland. Van den Wijmelen-

³⁶⁾ B.B., 502, 26 dec. 1862.

³⁷⁾ *Catholijke Nederlandsche Stemmen*, 29 (1863) nr. 346 en 349.

³⁸⁾ A.G.K.: Van den Wijm., nr. 15: 2 mrt. 1850.

³⁹⁾ R.P.F.L.: vol. 339 (1850), 1055v - 1056r, 21 dec. 1850.

berg bericht dat aan mgr. Zwijsen, dat Takken eindelijk bij de kruissheren in Uden terug is. Hij heeft uit eigen beweging het habijt weer aangetrokken, gaat geregeld naar het koor, bidt veel, leest godvruchtige boeken, gaat nooit buiten het klooster en onderhoudt in alles voorbeeldig regel en statuten. Na een retraite heeft hij gebiecht. Hij voldoet in alle opzichten en heeft aan Van den Wijmbenberg de beste beloften gedaan. Van alles heeft hij grote spijt en belooft door zijn stichtende levenswijze alle ergernis weg te zullen nemen. Mgr. Van Niewindt heeft Van den Wijmbenberg over de geschiedenis geschreven. De grote fout van Takken was, te veel te hebben gepraat. Hij heeft daarover vergiffenis gevraagd, maar die niet gekregen omdat hij niet wilde bekennen onwaarheid te hebben gesproken. Hij zegt dit niet te kunnen doen, omdat hij in zijn gemoed overtuigd is van het tegendeel, hetgeen hij door feiten zou kunnen bewijzen. Mgr. Van Niewindt schrijft dat hij Takken om zijn koppigheid het mislezen verboden heeft, dat hij hem naar zijn vaderland en klooster terugzendt en hoopt, dat hij over zijn misstap boete zal doen. Takken nu heeft boete gedaan en doet dit nog; hij vraagt aan alle kruissheren vergiffenis en zal dit binnenkort ook schriftelijk aan Van Niewindt doen. Van den Wijmbenberg vraagt dan aan Zwijsen wat verder met Takken te doen. Zou er bezwaar tegen zijn hem weer de mis te laten lezen? Hij verzoekt raad daaromtrent.⁴⁰

In zijn onuitgegeven biografie over Van den Wijmbenberg wijst E. Fontaine op het volgende. In een suppliek die Van den Wijmbenberg 18 juli 1852, dus ruim drie jaar na het vertrek van Gast en Takken naar Curaçao, naar Rome zendt, spreekt hij met geen woord over de missie in West-Indië. En dat, terwijl hij wel zinspeelt op de stichting van Diest en op de missie in Noord-Amerika. Opvallend is ook, dat de *Annales* er slechts zes regels aan wijden, en dit in tegenstelling tot Noord-Amerika, waaraan meer dan vier volle bladzijden worden besteed. De *Annales* werden in opdracht van en in voortdurend overleg met Van den Wijmbenberg door Hermans geschreven. Kan daaruit worden afgeleid, dat het vertrek naar Curaçao min of meer buiten Van den Wijmbenberg om was georganiseerd en feitelijk tegen zijn zin? Dit zou niet onmogelijk zijn, vooral in aanmerking genomen dat het streven van Van den Wijmbenberg er steeds op gericht was om gemeenschappen te stichten. Dat was ook een wezenlijke voorwaarde die hij aan de bisschop van

⁴⁰⁾ B.B., 566, 4 sept. 1851.

Milwaukee zou stellen, alvorens kruisheren als missionarissen naar Wisconsin te zenden. Ook later zou hij bij herhaling op de stichting van een klooster in Amerika blijven aandringen. Waarschijnlijk bood toendertijd Curaçao daartoe weinig of geen gelegenheid.⁴¹

Het is in ieder geval aan geen twijfel onderhevig, dat Van den Wijmbenberg graag de gelegenheid heeft aangegrepen om ook in Amerika uitbreiding voor de orde te zoeken. Aanleiding daartoe was het bezoek van de dominicanenpater Th. van den Broek, na een vijfjarig verblijf als missionaris in Amerika, in 1847 aan Nederland.⁴² Hij was voornamelijk te Little Chute in Wisconsin als apostel van de Indianen werkzaam geweest. Zodra Europese emigranten het uitgestrekte gebied van Wisconsin gingen binnenstromen, begon hij de mogelijkheid onder ogen te zien om een katholieke Nederlandse kolonie in het gebied van Fox River te vestigen. In 1847 publiceerde hij zijn bekende *Reize naar Noord-Amerika* waarin hij de toestanden in de Verenigde Staten beschreef.⁴³ De invloed van Van den Broek ter bevordering van de emigratie naar Amerika stond niet alleen. Duizenden brochures en tijdschriften werden daartoe in Europa verspreid en spoedig kwam er een massale uittocht naar Wisconsin op gang. Deze propaganda was vooral gericht op de bewoners van het Rijnland en van Nederland. Een groot aantal Duitse, Nederlandse en Belgische emigranten trokken in het begin der veertiger jaren naar Wisconsin. Voor de brochure van Van den Broek was grote belangstelling. In maart 1848 vertrokken er twee schepen met emigranten. Het eerste had er tachtig aan boord, allen Oost-Brabanders uit Uden, Volkel, Cuijk, Grave en Boekel. De tweede groep stond onder leiding van pater Van den Broek zelf.

Veel van deze emigranten waren familieleden of goede bekenden van de kruisheren. Zo bestond er in het klooster van Uden ongetwijfeld grote belangstelling voor deze nieuwe mogelijkheid tot werkzaamheid voor de orde. In het archief van het generaalat van de Broeders Xaverianen bevindt zich een brief uit Brugge, gedateerd 8 januari 1849, die wijst op een voorstel, dat kruisheren en Xaverianen samen naar Amerika zullen gaan en onder hun geëmigreerde landgenoten werkzaam zullen zijn. De brief is geschreven aan de seculiere priester Martinus van

⁴¹) E. Fontaine, o.c., 44.

⁴²) J. W. Rausch, o.c., *The Crosier Story*, Onamia, 1960, 34-35.

⁴³) Henry S. Lucas, *Netherlanders in America*, Ann Arbor, 1955, 33-34.

Beek, directeur van het Doofstommeninstituut te St.-Michielsgestel.⁴⁴ De Udenaar J. B. van den Heuvel vertrok in 1850 (?) als seculier priester naar Wisconsin om daar pater Van den Broek behulpzaam te zijn in de zielzorg. Nog dat zelfde jaar zal Van den Heuvel een beroep doen op de kruisheren en met goed gevolg.⁴⁵ In augustus 1849 schreef Van den Wijmelenberg een eerste brief aan mgr. Henni, de bisschop van Milwaukee. De brief ging verloren en heeft de bisschop nooit bereikt. Op 11 december volgde een tweede, waaruit blijkt dat de kruisheren ongeveer midden 1849 definitief besloten hadden een missie in Wisconsin op zich te nemen. Van den Wijmelenberg stelt voor een kruisherenklooster op te richten in het diocees. De bedoeling ervan is de bisschop bij te staan door zich beschikbaar te stellen voor de verkondiging en het toedienen der sacramenten. De bisschop nam informatie over de kruisheren bij Jacobus van der Hagen, professor in de theologie aan het Bossche groot-seminarie, maar moest lang op antwoord wachten. Op 30 maart 1850 schrijft Van den Wijmelenberg opnieuw.⁴⁶ De bisschop had inmiddels bericht, dat twee kruisheren hem zeer welkom zouden zijn. Van den Wijmelenberg meldt dan dat twee mensen zich beschikbaar hebben gesteld. Zij zouden zich ook terstond op reis hebben begeven, als de vaste hoop op het onderhouden van het gemeenschapsleven voor hen niet verijdeld was, omdat de orde alléén daartoe geen voldoende inkomsten kon verschaffen. Dit vanwege talloze herstellingen en zware lasten, die de bestaande kloosters met zich meebrengen als gevolg van oorlogen en ongunstige tijden. Onder bepaalde garanties van de kant van de bisschop zijn de twee confraters aanstonds bereid te vertrekken. Zelf zal hij proberen hen steeds van misintenties te voorzien. In de *Godsdienstvriend* van 1850 staat een bericht uit Uden van 9 augustus 1850, dat als volgt luidt: „... Het reeds lang verspreide gerucht bevestigt zich, namelijk, dat binnenkort eenige leden van de Orde van het H. Kruis te Uden als missionarissen naar die streken der Vereenigde Staten van Noord-Amerika zullen vertrekken al waar zich sedert een paar jaren zoovelen onzer landgenooten zijn gaan vestigen en werwaarts zich nog anderen reisvaardig maken in het aanlokkelijk vooruitzicht voor landbouw en ambachten”.⁴⁷

⁴⁴) *Gedenkboek bevattende de geschiedenis van het gesticht voor doofstommen, St.-Michielsgestel 1840-1940*, z.j.

⁴⁵) D.G.V., 65 (1850 II), 215.

⁴⁶) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 16: 30 maart 1850.

⁴⁷) D.G.V., 65 (1850 II), 152.

Op 15 september 1850 vertrokken W. de Jonge en H. Nuyts als eerste kruisheren naar Wisconsin en kwamen 8 oktober in New York aan. Zij brachten een machtigingsbrief van de commissaris-generaal mee⁴⁸, waarvan een copie naar bisschop Henni was gestuurd en die nu berust in het archief van het aartsbisdom Milwaukee. Daarin staat nogmaals uitdrukkelijk vermeld, dat het de bedoeling is een klooster op te richten. W. de Jonge bezit als oudste in professie al de volmachten van een overste in de orde.

W. de Jonge had gestudeerd aan een groot-seminarie, was onmiddellijk na het KB van 28 november 1840 te Uden ingetreden en kon kort na zijn professie tot subdiaken en diaken worden gewijd. Op 12 maart 1842 had hij de priesterwijding ontvangen. Hij was van 1845 tot 1849 subprior en novicenmeester in Uden geweest. Mgr. Henni droeg de beide missionarissen de zorg op voor de parochie Franciscus Bush, ook wel *Hollandtown* en later *Holland* genoemd. Hun parochianen waren vrijwel uitsluitend Nederlanders en meer bepaald Oost-Brabanders. Zowel hun kerkje als hun behuizing waren uiterst primitief. Na de dood van de pastoor van Green Bay werd hun verzocht de parochie van Sint Jan Evangelist aldaar over te nemen. De kerk van Sint Jan Evangelist was de eerste katholieke kerk in het noordelijke deel van Wisconsin. Zij bleven daar van april tot oktober 1851. De katholieken die tot deze parochie behoorden, woonden ver verspreid en op grote afstanden. Het was echt missiewerk. Van tijd tot tijd bleven zij ook de kerk van Hollandtown bedienen.

In 1851 vertrokken Eduard Daems (25 jaar) en broeder Petrus Witvens (41 jaar) naar Wisconsin en kwamen 18 juni te New York aan.⁴⁹ Daems was geboortig uit Schaffen en had 24 november 1846 zijn intrede gedaan in het kruisherenklooster te Diest. Te Uden, waar hij zijn filosofische en theologische studies zou maken, werd hij op 25 november 1847 geprofest. Enkele maanden na zijn priesterwijding op 21 september 1850 te Oegstgeest, ging hij naar de missie. Petrus Witvens zou reeds drie maanden later overlijden. Daems en Witvens werden door mgr. Henni voor Little Chute bestemd, waar Daems de moeilijker taken en de langere reizen van de zesentachtigjarige pastoor Van den Broek zou overnemen. In de geloofsbriefen van Daems had Van den Wijmenberg geschreven, dat hij niet aarzelde hem met de zegen van de orde

⁴⁸⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 17: 3 sept. 1850.

⁴⁹⁾ W. Sangers, o.s.c., *Father Eduard Daems, o.s.c.*, in *Xaveriana* nr. 187, Leuven 1939.

naar „ons klooster” in het diocees Milwaukee te zenden.⁵⁰ Hoezeer Van den Wijmelenberg dit ook wenste, zo ver was het intussen nog niet.

Achtentwintig jaren van zware missiearbeid zou Daems in Wisconsin doorbrengen. Pastoor Van den Broek overleed twee maanden na de aankomst van Daems. Op verlangen van de bisschop vertrokken Daems en Witvens toen naar Bay Settlement. Onder al de kruisheren, aldus Hermans, was vooral father Daems geliefd bij de Nederlanders, Belgen, Fransen, Duitsers en Engelsen, wier talen hij vloeiend sprak.⁵¹ Vanuit Bay Settlement begon Daems de vele nederzettingen op dit schiereiland te bezoeken. Hij was letterlijk de pastoor van het hele schiereiland, dat zich van Green Bay tot het Michiganmeer en tot de punt van het schiereiland uitstrekte.

De Jonge en Nuyts bleven de parochie te Little Chute bedienen en bezochten van daaruit de vele missiestaties. In 1853 werd Nuyts pastoor te Manitowac Rapids en verzorgde nog zeven andere plaatsen. De Jonge bleef pastoor te Little Chute en nam nog drie andere plaatsen voor zijn rekening. In datzelfde jaar vestigde zich een kolonie van tien Waalse gezinnen op ongeveer twintig mijl ten zuid-westen van Green Bay. Daems haalde hen over te verhuizen naar een streek, die ongeveer tien mijl ten noord-oosten van Bay Settlement lag, in de omgeving van het tegenwoordige Robinsonville. Zij vormden de kern van de Belgische kolonie in het noord-oosten van Wisconsin. Daaraan dankt Daems de naam van „Stichter van de Belgische nederzetting”.

Little Chute was oorspronkelijk als kloosterstichting bedoeld, maar bleek daarvoor minder geschikt. Ook Manitowac Rapids beantwoordde niet aan deze verwachtingen. Het zou nog tot de lente van 1857 duren, eer te Bay Settlement het *Convent of the Holy Cross* zou worden gesticht.

§ 4. *Hervormingsbeleid gericht op een religieus leven met eigen karakter*

De betekenis van Van den Wijmelenberg persoonlijk voor de herleving van de orde valt niet enkel af te meten aan haar toenemend ledenaantal en haar nieuwe stichtingen. Natuurlijk zijn dit uitwendige fac-

⁵⁰) Henry S. Lucas, o.c., 218-219.

⁵¹) C. R. Hermans, *Annales*, I(2), 231.

toren, die meetellen en als tekenen van herstel te beschouwen vallen. Op zich beschouwd zouden zij echter, minstens voor een deel, ook aan de gewijzigde omstandigheden kunnen worden toegeschreven. De toevloed zou bijvoorbeeld verklaard kunnen worden uit de opheffing van het verbod om nieuwelingen aan te nemen, die de weg daartoe vrij maakte. Geheel onverwacht kwam dit niet; iedere belanghebbende had de laatste maanden tevoren reden om te veronderstellen, dat er slechts een kwestie van tijd mee gemoeid was.

Wat de nieuwe ondernemingen betreft, zij zouden ook gezien kunnen worden als een oplossing voor het probleem der overbevolking van het Udense klooster en tevens als vormen van werkverschaffing voor de vermeerderde bezetting. Hetzelfde heeft zich trouwens ook bij andere ordes voorgedaan. Er is evenwel dit grote verschil, dat St.-Agatha en Uden bij hun herstel niet, zoals vele anderen, op hulp van buitenlandse ordesgenoten konden rekenen. Sinds bijna dertig jaar vertegenwoordigden deze twee uitstervende huizen al wat er nog van de orde was overgebleven. Zij moesten zich dus innerlijk uit eigen kracht weer oprichten. Zonder overdrijving kan gezegd worden, dat dit voornamelijk te danken is aan een persoonlijkheid als Van den Wijmelenberg. Bij hem gingen niet alleen een gezond gevoel voor traditie met eigentijdse praktische werkelijkheidszin samen, maar hij was tevens een diep religieuze natuur. De moeilijke tijdsomstandigheden waren er oorzaak van geweest, dat bepaalde belangrijke kloosterlijke waarden verwaarloosd of althans op de achtergrond waren geraakt. Er was moed en volharding voor nodig om ze niet alleen te verkondigen, maar ook opnieuw te doen functioneren. Het is nu eenmaal gemakkelijker om iets dat geestelijke inspanning en zelfbeheersing vergt, af te schaffen dan om het weer in te voeren.

4.1. De visitatie te St.-Agatha in 1844

Typerend voor dit geestelijk beleid is het verslag van een visitatie te St.-Agatha, door hem gehouden op 10 mei 1844. Het is door Van den Wijmelenberg geschreven en aldus gedateerd: *Vanuit onze canonie te Uden, 18 mei 1844*. Dit verslag begint met een vermaning om elke morgen een hoofdstuk van de regel en de statuten aandachtig te lezen en iedere avond een gewetensonderzoek te houden, dat daarop gebaseerd is. Als dit te zwaar zou toeschijnen, dan elke week twee punten uit de

regel en iedere dag een nummer uit de statuten. Vervolgens, de confraters moeten niet met elkaar over een gebrek van een ander spreken, noch veel minder met buitenstaanders. Want dit maakt heel het convent, zelfs de orde en de religieuze staat hatelijk en verachtelijk, is de oorzaak van tweedracht en onderlinge vervreemding, verbreekt de eensgezinde vrede en leidt tenslotte tot ontbinding van de orde. De broederlijke vermaning is nuttig en nodig, maar ze moet met omzichtigheid geschieden, want het menselijk oordeel faalt dikwijls. Het werk dat de overste opdraagt, behoort zonder kritiek aanvaard en nauwgezet vervuld te worden. Niemand mag binnen of buiten het schuldkapittel een ander openlijk beschuldigen of aanklagen, tenzij de schuld vaststaat. Het koorgebed moet gedragen en eerbiedig verricht worden. Opdat onze levenswijze tegenwoordig door leken niet voor nutteloos gehouden wordt, moet het contemplatieve en tegelijk actieve leven van onze orde getrouw worden onderhouden. De studie van de H. Schrift, de moraaltheologie en dogmatiek, het kerkelijk recht, filosofie, kerkgeschiedenis en rubrieken moeten nauwgezet worden bijgehouden. Alle confraters moeten op zon- en feestdagen op hun beurt preken. De kamers dienen goed te worden schoon gehouden. De deuren moeten 's avonds op gepaste tijd gegrendeld worden om uitgaan of het ontvangen van vreemden te voorkomen. Elke dag wordt de conventsmis gehouden, waarna de antifoon *Haec est praeclarum vas*. De prior stelt vast wanneer de jaarlijkse retraite plaats heeft.¹

Met opzet werd de inhoud van dit visitatierelict iets uitgebreider weergegeven, omdat het kenmerkend is voor de religieuze opvattingen, die Van den Wijmbenberg als hoogste leider der orde van het begin af voor ogen hebben gestaan en die hij standvastig heeft bevorderd. Opvallend is de wijze waarop hij zich ten doel stelt om regel en statuten tot een levend en inspirerend geestelijk bezit van elk van zijn confraters te maken.

4.2. Zorg voor religieus leven met eigen karakter

Een bepaalde vorm van geestelijk beleid was gelegen in het aanvragen van geestelijke volmachten en voorrechten, dit in een tijd die daarvoor gevoeliger was en daaraan meer behoefte vertoonde dan de onze. Zij betekenden voor Van den Wijmbenberg veel meer dan alleen maar

¹) S.A.K.: Inv. nr. 150, 4 febr. 1847.

aan de orde een eigen gezicht te geven voor de buitenwereld. Hij beschouwde deze zaken wel degelijk als middelen om haar religieus zelfbesef en vooral ook haar eigen vroomheid te richten en te bevorderen. Van het begin af aan heeft hij zich tot taak gesteld niets na te laten dat het eigen karakter van zijn orde zou kunnen herstellen. Krachtens een speciale breve kreeg hij een nieuwe uitbreiding van het privilege tot het verlenen van de kruisherenaflaat.² Voortaan kon de commissaris-generaal aan iedere confrater om een geldige reden de volmacht delegeren om rozenkransen te zegenen met deze aflaat. Op 15 september 1842 had hij reeds de gunst verworven om zelf als commissaris-generaal gebruik te mogen maken van de volmacht om de kruisherenaflaat aan rozenkransen te verbinden, die oorspronkelijk slechts aan de generaal van de orde persoonlijk toekwam.³ Op 13 juli 1845 was door Gregorius XVI toegestaan om deze volmacht te delegeren aan één confrater in ieder huis van de orde en tevens om de aflaat op de gelovige zielen te mogen toepassen. Thans was deze delegatiemacht door Pius IX nog verder uitgebreid. Van den Wijmbenberg kon nu ook andere confraters delegeren als daarvoor een billijke reden aanwezig was. De verspreiding van de kruisherenaflaat moet vrij snel in haar werk zijn gegaan; in de zeventiger jaren zou hij onder de katholieken wereldbekendheid genieten.⁴ Ongetwijfeld kwam dit ook aan de bekendheid van de orde ten goede. Zoals wij nog zullen zien, toonde Van den Wijmbenberg zich ook diep doordrongen van de betekenis van de devotie tot het H. Kruis voor de orde en haar geestelijk leven. Met de breve van 9 januari 1848 werd hem ook verlof gegeven om de lijdensfeesten in de kalender van de orde op te nemen.

Op 9 juli 1854 zal Van den Wijmbenberg aan de kardinaal-prefect van de Propaganda Fide de vier volgende verzoeken richten: verlenging van de noviciaatstijd voor de lekebroeders; het voorrecht van een geprivilegieerd altaar voor enkele priesters; het kalendarium van het kruisherenbrevier opnieuw te mogen aannemen met betrekking tot het verplaatsen van feesten; volmacht voor hem zelf om met zijn zegel reliquieën te kunnen autoriseren. In een bijlage staat aangetekend, dat de generaal der kruisheren verzoekt om de gunst van het geprivilegieerd altaar. Wat de overige verzoeken betreft, deze zijn 29 juli doorgezonden

²) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 12, 9 jan. 1848.

³) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 8, 15 sept. 1842.

⁴) A. Ramaekers, osc., *De Kruisherenaflaat*, in *Clairlieu* 6 (1948), 14-15.

naar mgr. Zwijsen met het verzoek daarover nadere inlichtingen te verschaffen. Bij de aanhef van zijn brief herinnert Van den Wijmelenberg er aan, dat hij reeds in april een suppliek met deze vier verzoeken heeft ingediend.⁵ De Propaganda Fide schrijft vervolgens aan Van den Wijmelenberg. Om hem gerust te stellen wordt medegedeeld dat de Congregatie zijn brief van 9 juli aangaande de in april gevraagde zaken heeft ontvangen. Zodra de antwoorden van de bisschop van Den Bosch zijn gearriveerd, zal dit alles rijpelijk worden overwogen. Intussen is aan Van den Wijmelenberg toegestaan wat hij vraagt. Het is echter geenszins geoorloofd dit aan anderen bekend te maken.⁶

In 1856 zou Van den Wijmelenberg zijn streven om bepaalde geestelijke gunsten voor zijn orde te verwerven met grote ijver voortzetten. Het is wel duidelijk, dat hij deze als een doeltreffend middel beschouwt om de orde een eigen gezicht te geven, zowel naar binnen als naar buiten. Naar binnen, omdat zij zo gekozen worden dat zij bij de kruisheren zelf het bewustzijn van eigen ordeskarakter mogen bevorderen en verlevendigen. Naar buiten, omdat juist dergelijke concrete vormen zijn tijdgenoten het meest aanspreken en de orde grotere bekendheid doen verwerven. Daarmee wil nog niet gezegd zijn, dat ze in het laatste geval als louter propagandistisch bedoeld waren. Dit streven kwam wel degelijk voort uit het verlangen om aan anderen geestelijke diensten te bewijzen op een manier die destijds zeer op prijs werd gesteld. In die zin moet bijvoorbeeld het herhaalde verzoek om de volmacht tot officiële goedkeuring van reliquieën worden gezien.

Verder verzocht van den Wijmelenberg nog om de volgende privileges. Vooreerst om een missiekruis te kunnen oprichten bij gelegenheid van retraites of missies, door kruisheren gegeven. Vervolgens om een volle aflaat op het feest van Sint Odilia en het octaaf in alle kruisherenkerken. Tenslotte om een volle aflaat gedurende de octaven van de feesten van Kruisvinding en Kruisverheffing voor de gehele orde. Al deze verzoeken werden op 20 februari 1856 ingewilligd door Pius IX.⁷

Kardinaal Frasoni, prefect van de Propaganda, meldt aan internuntius C. Belgrado, dat hij geen enkel bezwaar heeft tegen het gevraagde persoonlijke voorrecht van het geprivilegieerde altaar voor tien kruisheren.⁸

⁵) R.P.F.S.: vol. 27 (1853-1856), 558r - 559r, 9 juli 1854.

⁶) R.P.F.L.: vol. 345 (1854), 66v, 29 juli 1854.

⁷) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 35, 20 febr. 1856, suppliek van Mgr. Deppen.

⁸) V.V.: 30 mei 1856.

Intussen moest Van den Wijmelenberg, wanneer het ging over handhaving of afschaffing van bepaalde liturgische ordestradities, wel rekening houden met de wensen en bezwaren van anderen. Dat gold voor die van eigen confraters maar bovenal voor het gevoel van Rome zelf. Dit blijkt sterk in de kwestie over de wenselijkheid het kruisherenbrevier te behouden of dit door het Romeinse te vervangen. Daarover waren de meningen in de orde sterk verdeeld.

Op het generaal kapittel van 1631 had heel de orde de Romeinse ritus van de mis aanvaard. Het brevier bleef echter van de oude richting. In dit opzicht namelijk werd gebruik gemaakt van het voorrecht, dat Pius V bij de brevierhervorming van 1568 aan die oude instellingen had verleend, welke minstens tweehonderd jaar hun eigen brevier met pauselijke goedkeuring hadden gevolgd. Deze mochten hun brevier behouden. Dr. Van Asseldonk wijst er op, dat na het herstel van de orde jonge en goedgeschoolde seculiere priesters waren ingetreden. Hoewel dezen zich met ijver het kruisherenbrevier trachtten eigen te maken, kwam toch spoedig, of bleef bij velen, de twijfel aan de gewettigheid van dit brevier. Zelf zag Van den Wijmelenberg die twijfels wel voor scrupels aan, maar hij was zo eerlijk en doortastend om ze in Rome voor te leggen. Daar werd het standpunt ingenomen dat, ofschoon het de kruisheren indertijd vrij had gestaan hun eigen brevier te gebruiken, zij dit toenmaals wettige voorrecht verloren hadden. Oorzaak hiervan waren de daarin van lieverlede aangebrachte veranderingen, op geen ander gezag dan dat van het generaal kapittel. In zijn breve van 6 augustus 1842, gericht aan de aartsbisschop van Reims, heeft Gregorius XVI immers duidelijk verklaard, dat het bewuste voorrecht van Pius V alleen sloeg op een dergelijk brevier, mits ongewijzigd bewaard.⁹ In een schrijven gericht aan Van den Wijmelenberg, bepaalt kardinaal Patrizzi, prefect van de Congregatie der Riten, als volgt. De kruisheren moeten het Romeins brevier en missaal aannemen. Bij de suffragia in de lauden en vespers kan de gedachtenis van het H. Kruis behouden blijven op de dagen, waarop suffragia zijn toegestaan. In het *confiteor* kan worden toegevoegd *beatum Patrem Augustinum*. Mis en officie van Sint Odilia worden toegestaan.¹⁰

In het archief van het generalaat bevindt zich een tweede schrijven van kardinaal Patrizzi aan Van den Wijmelenberg. De Congregatie der

⁹) Dr. A. van Asseldonk, *Het brevier van de kruisheren*, in *Clairlieu* 2 (1944), 55.

¹⁰) V.V.: 28 aug. 1856; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 36.

Riten heeft met grote voldoening het bericht ontvangen, dat de bewuste verandering inmiddels is doorgevoerd. Zoals echter uit de uiteenzetting van Van den Wijmelenberg is gebleken, wordt algemeen door de orde het behoud van eigen feesten verlangd. De Congregatie heeft zich echter op de hoogte willen stellen omtrent de verering en de bronnen waarvan de geschiedenis ervan is ontleend.¹¹

Te Diest was men verre van geestdriftig over de afschaffing van het eigen brevier. In het kloosterarchief bevindt zich een handschrift met besluiten van de conventskapittels te Diest van 1847 tot 1923. Op 23 februari 1856 staat vermeld, dat op die datum in het conventskapittel is voorgesteld en aangenomen om het generaal kapittel niet te houden op Beloken Pasen, noch op de vierde zondag na Pasen, omdat het personeel te Diest te klein is en zich niemand gevoeglijk kan verwijderen. Daarenboven hebben allen hun ontevredenheid te kennen gegeven over het afschaffen van het brevier der orde. Zij verzoeken hun prior deze ontevredenheid aan de magister-generaal kenbaar te maken. Ondertekend door G. van der Weijst, prior, H. van Giersbergen, H. Kuipers, A. J. Greven, L. Luyben, P. Husson en P. M. Janssens.¹²

4.3. Clausuur

In de jaren 1846 en 1847 nam Van den Wijmelenberg als commissaris-generaal een aantal maatregelen voor Uden en St.-Agatha. Uiteraard golden ze ook voor de in 1845 gestichte kloostergemeenschap te Diest. De maatregel die hij in september en oktober 1847 doorvoerde vormt een aanzet tot de later ingevoerde *communitas bonorum et personarum*.

Tijdens het conventskapittel, dat op 4 februari 1847 te St.-Agatha werd gehouden, stelde prior Gielen zijn confraters ervan in kennis, dat de commissaris-generaal had voorgeschreven de clausuur in te voeren. De prior kondigde dit besluit af en beval het in de canonie van St.-Agatha te onderhouden. De plaatsen waarvoor de clausuur gold, waren de pandgangen, de slaapgelegenheden, de refters en de keuken. Het jaar tevoren had Van den Wijmelenberg al aan de confraters van de Udense

¹¹⁾ A.G.K.: Van den Wijn. nr. 37, 28 aug. 1856. Merkwaardig is dat deze brief is gedateerd: Rome, 28 aug. 1856, terwijl daarin gezinspeeld wordt op de 28ste aug. van het afgelopen jaar. Hier moet dus bij de datering een verschrijving in het spel zijn. De brief is kennelijk van eind 1856.

¹²⁾ D.K.: 06.24.7, 12.

canonie voorgeschreven om daar voortaan de clausuur strikt te onderhouden, aangegeven waar de toegang voor vrouwelijke personen verboden was en vastgesteld, dat onder geen enkel voorwendsel van dit voorschrift mocht worden afgeweken.¹³ Aangezien er in St.-Agatha al sinds enkele jaren geen enkele lekebroeder meer aanwezig was, moest het huiswerk door lekenpersoneel worden verricht. Na de herinvoering van de clausuur zal dit, voor wat het eigenlijke „slot” aangaat, wel de taak der novicen zijn geworden. Gezien de uitgestrektheid van het gebouw, zal dit aan een of twee novicen werk genoeg hebben verschaft.

4.4. Gemeenschapsleven

Op 27 november 1847, tijdens een retraite gegeven door de befaamde redemptorist Bernard Hafkenscheid, was Van den Wijmelenberg te St.-Agatha tegenwoordig. Hij heeft toen, zoals een maand tevoren reeds aan de kruisheren te Uden, aan die van St.-Agatha opgelegd voortaan het gemeenschapsleven te onderhouden.¹⁴ De aanwezige confraters: subprior W. Kanters, E. Schraven, H. Verkuilen, J. Verkuilen, P. Takken, A. van der Voort, J. van Boldrik en broeder H. de Jong hebben de volgende dag hun *depositum*, dat zij tot dan toe met verlof van de prior op hun kamer hadden bewaard, bij de prior gebracht. In de grote kast op de kamer van de prior blijven deze gelden bewaard en zijn beschikbaar ten behoeve van het klooster. De confraters moesten voortaan alle missen lezen voor het klooster volgens de intentie van de prior. Wanneer zij van iemand een stipendium ontvangen, moeten zij dit aan de prior afdragen. Met ingang van november wordt deze regeling van kracht. De confraters van St.-Agatha die te Diest op assistentie zijn, moeten daar elk wekelijks een mis voor intentie van Diest lezen.¹⁵ Dit ter vergoeding van hun verblijfskosten. Hun kleding komt voor rekening van St.-Agatha, waarvoor zij de overige zes missen in de week lezen. De zelfde regeling geldt viceversa voor de confraters van Diest en Uden. De twee confraters uit Uden, die te St.-Agatha op assistentie zijn, J. Verstegen en de lector in de theologie J. van den Heuvel, lezen dus eveneens het genoemde aantal missen, en omgekeerd ook de confraters

¹³) S.A.K.: Inv. nr. 150, 4 febr. 1847.

¹⁴) S.A.K.: Inv. nr. 151, aantekeningen Gielen.

¹⁵) Dit „op assistentie zijn” in de verschillende huizen wijst er weer op, dat in principe iemand beschouwd werd te behoren tot zijn eigen canonie, tot het klooster dus waarin hij was ingetreden en zijn professie had afgelegd.

van St.-Agatha die in Uden op assistentie zouden zijn. Wanneer er te St.-Agatha theologanten vanuit Diest of Uden komen, die nog geen priester zijn, dan moet door hun eigen huizen voor hun kleding worden gezorgd, maar voor de kost moeten twee of drie lectoren ieder dagelijks tot intentie van St.-Agatha de mis lezen. Voor wie het noviciaat te Diest maakt, moet kostgeld worden betaald.

Enkele punten van de dagorde in St.-Agatha staan afzonderlijk genoemd: dagelijks van twaalf tot één uur en 's avonds van zeven tot acht uur gezamenlijk recreatie; dagelijkse meditatie van een half uur na de primen, een half uur na de completeen en een kwartier na het rozenhoedje; 's avonds om acht uur gewetensonderzoek. Dit alles moet stipt onderhouden worden, zo voegt Gielen er aan toe.

Bij wijze van nabeschouwing lijkt het gerechtvaardigd de vraag te stellen, in hoeverre Van den Wijmbenberg er in geslaagd is om ook innerlijk aan het geestelijk leven van de orde een eigen karakter te geven of dit te herstellen. Wij menen te moeten constateren, dat het beleid van Van den Wijmbenberg in deze weinig of niet teruggreep op de in dit opzicht bestaande ordestraditie. Het droeg eerder een duidelijk Ignatiaans karakter. Voor een deel kan dit wel worden toegeschreven aan de invloed, die de spiritualiteit van de jezuiten in de eerste helft van de negentiende eeuw heeft gehad op het herstel van het religieuze leven, meer in het bijzonder op de toen ontstane congregaties. Maar ook de persoonlijkheid van Van den Wijmbenberg is hier bepalend. Hij was van nature een pragmaticus en een organisator, een man die zeer concreet dacht en handelde. Zijn aanleg was niet zozeer een beschouwelijke, maar een juridische soms op het legalistische af.

§ 5. *Conflict met de staat over de goederen van St.-Agatha*

Het lijkt geen twijfel of de kwestie over de kloostergoederen van St.-Agatha heeft volop in de belangstelling gestaan, zowel van Van den Wijmbenberg als van zijn tijdgenoten onder de kruisheren. Zij heeft hen ook met zorg en verontwaardiging vervuld. Rond 1840 heeft zij zich ontwikkeld tot een toenemend conflict tussen de Staat en St.-Agatha, dat eerst in 1887 door een compromis zou worden opgelost. Dit conflict heeft een vrij ingewikkeld verloop en heel wat personen en instanties

zijn er, vaak bij herhaling, in gemengd. Terwille van grotere overzichtelijkheid en vanwege de samenhang der gebeurtenissen, wordt het in zijn geheel in dit hoofdstuk beschreven. Bij wijze van inleiding gaat een beknopte voorgeschiedenis vooraf en wordt daarna de feitelijke gang van zaken in drie fasen weergegeven.

5.1. Voorgeschiedenis

Na de Vrede van Munster in 1648 heeft stadhouder Willem II, als heer van het land van Cuyk, zich de goederen van het klooster St.-Agatha als domein toegeëigend. De kruisheren van St.-Agatha namen aanvankelijk de wijk naar het kasteel te Middelaar. Langzamerhand, toen de toestand weer wat rustiger werd, zijn zij naar hun klooster teruggekeerd. In 1652 werd van regeringswege aan iedere conventueel een toelage verstrekt van honderd gulden per jaar. In het najaar van 1653 kreeg men de gelegenheid de eigen goederen bij wijze van admodiatie in pacht te verwerven. Gedurende meer dan twee eeuwen zou dit contract van admodiatie worden verlengd tegen periodieke betaling van een telkens gewijzigde pachtsom. Wel legden de kruisheren op 29 november 1653 na het noodgedwongen aangaan van dit contract notariëel vast, dat men deze admodiatie slechts onder dwang had getekend. In feite hadden zij echter zowel door het aanvaarden van de alimentatie als door het aangaan van dit contract, staatsrechtelijk van de kloostergoederen afstand gedaan.

Toen de goederen van de Oranjes in 1795 door de Bataafse Republiek werden verbeurd verklaard, werden zij het eigendom van de Staat. Dit gold dus ook voor die van St.-Agatha. Ook in het oog van het Staats Bewind had St.-Agatha in 1648 opgehouden te bestaan. De aanwezigheid van de kruisheren werd er wel geduld zolang het de Staat goeddacht, maar nooit wettelijk erkend. Juridisch werden zij niet als kloostertelingen beschouwd.

Tijdens de jaren van de inlijving van ons land bij Frankrijk was het aan de onvermoeide ijver van prior Gielen te danken, dat het admodiatiecontract kon worden verlengd. In 1814 heeft Gielen gepoogd van koning Willem I te verkrijgen dat de kruisheren van St.-Agatha vrij over hun goederen zouden kunnen beschikken en dat het contract van admodiatie vernietigd zou worden. Het antwoord van de koning op 2 september 1814 was volkomen afwijzend. Op de tekst van deze weigering

heeft prior Gielen zijn kanttekeningen gemaakt. Opmerkelijk is de zienswijze die daarin tot uitdrukking komt aangaande het karakter van de admodiatie. Gielen blijkt deze niet te beschouwen als een pacht, maar als een beide partijen bindend contract in de vorm van een zogenaamde *seigneuriale recognitie*. Op 2 maart 1816 wordt een nieuw admodiatiecontract toegestaan. In mei 1822 besluit de koning het contract op te zeggen wegens achterstallige pacht. Dank zij de tussenkomst van mgr. Van Velde de Melroy volgt dan het KB van 8 december 1822 tot herstel van het contract. Daarna ontstaan weer nieuwe moeilijkheden in verband met de weigering van St.-Agatha om de inventaris van de admodiatiegoederen te ondertekenen die door de domeinen was voorgelegd. In 1826, 1832 en 1838 zou het contract telkens voor de tijd van zes jaar worden verlengd.¹

5.2. Eerste fase van het conflict 1840-1854

Tot goed begrip van het gevaar voor het behoud van de goederen van St.-Agatha, dat in de veertiger jaren nog vermeerderde, moge het volgende voorafgaan.

Willem II aanvaardde in 1840 de regering onder zeer hachelijke omstandigheden. De financiën verkeerden in een zo droevige staat, dat het land met een staatsbankroet werd bedreigd; zo gering was het crediet en zo zwaar drukte de staatsschuld. Ieder jaar was er een tekort op de begroting. Tevergeefs hadden reeds meerdere ministers beproefd het evenwicht in de financiën te herstellen.² De grondwet van 1815 had bepaald, dat de koning uit 's lands kas een jaarlijks inkomen genoot van f 2 400 000,— en dat bij de wet kon worden bepaald dat aan de vorst desverkiezend, tot gedeeltelijke voldoening van dit inkomen, in volle eigendom zouden kunnen worden overgedragen zoveel domeinen als een zuiver inkomen van een half miljoen gulden opbrengen. Deze bepaling vond haar oorsprong in de omstandigheid dat in 1795 de goederen van het Huis van Oranje waren verbeurd verklaard en in 1814 niet werden teruggegeven. Daarenboven hield men bij het bepalen van het inkomen van de koning rekening met de aanspraken van de soeverein op die verbeurde zaken.

¹) H. Douma, *Inventaris van het archief van het Kruissherenklooster Sint-Agatha*, in *Clairlieu* 28-29 (1970-1971), XI-XIII; J. Scheerder, *De Kruissheren van Sint-Agatha en Uden in de jaren 1800-1840*, in *Clairlieu* 31 (1973), 13-39.

²) J. Kleijntjens, s.j., *Leerboek der Nederlandse geschiedenis*, Nijmegen z.j., 3e dr.,

Nu de Staat zo dringend om geld verlegen zat, was het een van de meest voor de hand liggende oplossingen om de onroerende goederen, die deze als zijn eigendom beschouwde, voor een goede prijs aan particulieren te verkopen. St.-Agatha met al zijn pachthoeven en uitgestrekte landerijen kwam uiteraard meer dan ooit daarvoor in aanmerking. Het bezit van Uden was veel bescheidener en trok daarom in mindere mate de aandacht.

Zeer interessant is de brief die prior Gielen aan mgr. Zwijsen schrijft naar aanleiding van het bezoek, dat koning Willem II op 20 november 1844 aan St.-Agatha heeft gebracht. De minister van financiën, F. van Hall, had getracht de kruisheren schrik aan te jagen voor een éénjarige admodiatie, hen over te halen tot een contract van slechts zeven jaren, terwijl de koning er een voor vierentwintig jaar wilde. Bij zijn bezoek aan St.-Agatha vroeg de koning, die zich nog verheugde over zijn voor de kloosters zo gunstig besluit van 28 november 1840, met hoevelen zij nu in het klooster waren. Prior Gielen antwoordde dat zij nu negen man telden en dat er zeker wel meer jonge mensen zich zouden aanmelden, als zij niet werden afgeschrikt door het précair bestaan van het klooster en de onzekerheid omtrent het behoud der goederen. De vrees bestond immers, dat de minister niet genegen was om een langere admodiatie te verlenen. Ofschoon St.-Agatha een contract voor vierentwintig jaar had gevraagd, was dit het jaar te voren slechts voor één jaar toegestaan. De koning antwoordde: „Natuurlijk schrikt dat af, want wie zou in een klooster willen komen, als er geen zeker bestaan en onderhoud is; ik zal met de minister spreken”. Bij het afscheid drukte de koning prior Gielen de hand en zei nogmaals: „Ik zal met de minister spreken”. Het katholieke kamerlid Mr. J. L. A. Luyben had Gielen zowel vóór als na dit gesprek met de koning beloofd om bij de minister te zullen aandringen op vierentwintig jaar. Gielen vraagt nu aan Zwijsen zijn grote invloed te willen aanwenden, opdat het voor St.-Agatha zo gunstige KB niet wordt vrijdeld.³

Er bestaat een copie van een brief, die Mr. Luyben op 9 december 1844 aan prior Gielen schreef. Daarin deelt hij de uitslag mee van een onderhoud dat hij met de minister van financiën, Mr. F. A. baron van Hall, heeft gehad. De minister bood Luyben aan admodiatie van zes jaar aan. Deze antwoordde daarop, dat dit zoveel als niets was. Toen

³) B.B., z.n. 17 dec. 1844.

was dadelijk de repliek: „Zo men dit niet wil, dan één jaar”. Men wilde niet dwaas genoeg wezen, aldus de minister, om een langere tijd toe te staan. Daarop werd referendaris Franken geroepen. Deze vond beter, dat de regering zeven jaar toestond, waarin de minister dan ook toestemde. Het lijkt Luyben van belang dit aan te nemen en dan, wanneer de jaren zijn ingegaan, naar omstandigheden nader te handelen. Wenst Gielen zijn tussenkomst nog, dan verwacht Luyben daarover nader bericht.⁴

Onvermoeid blijft prior Gielen in de weer om de belangen van zijn klooster te bepleiten en te verdedigen. Hij zoekt daartoe bondgenoten met politieke invloed en connecties. Waar het om gaat, is te bewijzen dat St.-Agatha de facto steeds in het ongestoord bezit van zijn goederen is gebleven. Er zijn twee foliovennen, waarop Gielen enkele vragen beantwoordt die aan hem gesteld zijn. Ze zijn niet gedateerd, maar vermoedelijk van 1848. Vooreerst beantwoordt hij de vier kwesties, die het kamerlid Mr. Van Sonsbeeck hem heeft gesteld.⁵ Hij ontkent dat het klooster zo min na de Vrede van Munster als daarvoor ooit gesupprimeerd is. Het Napoleontische Decreet van 1812 is te St.-Agatha niet ten uitvoer gebracht; alles is er in de bestaande toestand gelaten. Wat de verkoopwaarde van de bewuste goederen betreft, die is nooit getaxeerd. Zij is zeer relatief en hangt ervan af, of de regering de kerkelijke lasten erkent, die erop drukken. In dat geval geeft de admodiatierente van f 1700,— die goed weer. Deze is sinds 1785 betaald. In de oude registers staan die goederen als volgt aangeduid: *Goederen, specterende tot het klooster van Sint Agatha, bij de conventualen in admodiatio*. Bij het kadaster schijnen die ten name van het *Domein* te zijn gebracht; het klooster heeft echter niet meegewerkt tot deze beschrijving. Het *Domein* heeft steeds het admodiatiecontract gedictieerd en het klooster heeft, om erger te voorkomen, dit dictamen ondertekend. De benaming van de jaarlijkse bijdrage is afwisselend: admodiatieprijs of pacht. St.-Agatha heeft het steeds beschouwd als een louter seigneuriale recognitie, welke de eigendom aan het klooster liet. In het KB van 2 september 1814 worden de kruisheren van St.-Agatha admodiateurs genoemd, een on-eindig minder précaire titel dan pachters. Later is in de pachtcontracten

⁴) B.B., z.n. 9 dec. 1844.

⁵) Mr. H. van Sonsbeeck, overtuigd en strijdbaar katholiek, bekend rechtgeleerde en sedert 1842 lid van de Raad van State.

wel gezegd *goederen herkomstig van het klooster*, maar deze zijn door de ondertekening der leden van het klooster niet uitdrukkelijk erkend als domeingoederen.

Vervolgens beantwoord Gielen twee vragen, gesteld door Mr. Jan Jacob baron de Rovere van Breugel, inspecteur der registratie en hypotheekbewaarder, toen woonachtig te Heunen. Vooreerst, of er akten of andere bewijsmiddelen bestaan, dat het klooster als gestadig en ook alsnog bestaande beschouwd is in het Land van Kleef, en of de daar bezeten erven op die naam bekend zijn. Gielen antwoordt, dat ook die goederen begrepen zijn geworden in de admodiatie met de Prinsen van Oranje. Met de latere aangekochte goederen heeft men zich niet bemoeid en ze onbelemmerd als particuliere eigendom gelaten aan St.-Agatha. Daarna wordt gevraagd of er in Nederland in de andere kantons goederen van oude of latere herkomst zijn, die op naam van het klooster staan. Gielen bevestigt dit en schrijft, dat ook deze ongemoeid zijn gelaten. Hij verwijst hiervoor naar een Duits kwitantieboek in de mairie van Mook, arrondissement Kleef. Daaruit blijkt, dat St.-Agatha in 1808 tweemaal grondbelasting heeft betaald. ⁶

In maart 1849 meldt Gielen aan mgr. *Zwijssen* dat de landmeter en een ambtenaar van de registratie te Den Bosch hem kennis kwamen geven, dat zij met Verstraeten uit Mill tot *taxateurs* zijn aangesteld. ⁷ De volgende dag zullen zij beginnen met de bouwhoeven en goederen van St.-Agatha voorlopig te verkavelen. Na twee of drie weken zullen zij beginnen met taxeren, wat wel twee of drie maanden zou duren. Gielen is van plan om over enkele dagen 's morgens vroeg per stoomboot van Nijmegen naar Den Haag te reizen om daar met de katholieke minister van R. K. Eredienst, Mr. J. A. Mutsaers, en ook met de internuntius, mgr. C. Belgrado, te spreken. Was Willem II nog in leven geweest, dan zou Gielen zeker op de oude admodiatie hebben aangedrongen. Hij zou dit bij de nieuwe koning Willem III nog willen beproeven en proberen de taxatie te voorkomen. Zo zou de koning, vooral in het begin van zijn regering, die zo hatelijke verkoop beletten. Gielen hoort, dat Willem III thans in Tilburg is en er wordt hem aangeraden de koning daar te gaan bezoeken. Wat dunkt *Zwijssen* beter: dat Gielen naar Tilburg, of dat hij naar Den Haag gaat? Het beste zou zeker zijn, dat de bisschop zelf met de koning zou willen spreken over St.-Agatha ten behoeve van de goe-

⁶) S.A.K. ongedateerd, vermoedelijk van 1848.

⁷) B.B., M 155, 24 mrt. 1849.

deren. Ingesloten is een copie van het verzoekschrift dat mgr. Van Velde de Melroy indertijd (14 augustus 1822) tot Willem I had gericht om de voortduring van het admodiatiecontract te verkrijgen. Daaronder staat: *Le Roi a accordé la continuation demandée.*

Waarschijnlijk op advies van mgr. Zwijsen richt Gielen een adres aan Willem III. Hij deelt de koning daarin mee, dat het plan bestaat om de bezittingen van St.-Agatha als domeingoederen te veilen. Zelfs onder de Franse overheersing werd echter St.-Agatha in het bezit en het genot van zijn goederen gelaten. Dit is een bewijs dat deze geadmodieerde goederen niet kunnen worden gelijkgesteld met gewone domaniale goederen en tot een andere categorie behoren. De admodiatie is steeds zonder zwaarigheid verlengd. Gielen zoekt zijn bescherming bij de koning als doorluchtige afstammeling van het Huis van Oranje. Mocht het de bedoeling zijn van een dergelijke verkoop om de goederen voor de Staat meer productief te maken, dan zou men zich vergissen: de voordelen zouden niet tegen de lasten opwegen. Verzocht wordt om een verlenging van de admodiatie, ofwel de vervanging daarvan door een matige erfpacht.⁸

De minister van financiën, Mr. J. J. van Bosse, beschikte afwijzend op dit rekest. Gielen richt zich dan op 7 juli 1849 tot mgr. H. Den Dubbelden, apostolisch vicaris van Den Bosch, en zendt hem de copieën van zijn rekest aan de koning en van de afwijzende beschikking door de minister. Mr. J. B. van Son heeft hem aangeraden om mgr. Den Dubbelden te gaan verzoeken samen met mgr. Zwijsen een verzoekschrift aan de koning tot behoud van klooster en fundatiegoederen in te dienen. Hij heeft het geluk niet gehad mgr. Den Dubbelden thuis te treffen en doet nu schriftelijk zijn verzoek.⁹

Mr. J. B. van Son, die zelf van 1844 tot 1848 minister van R. K. Eredienst is geweest, schrijft dat een protest van Gielen, op dit oogenblik althans, niet raadzaam is. Dit protest zal in rechte niet zijn vol te houden. Want, afgezien nog van de schuldbekentenissen aan de Fransen gedaan, geven de admodiatie- en nadere pachtverdragen alle kracht aan de bewering, dat St.-Agatha als *precario* bezit, *non titulo dominii, sed titulo conductoris* (niet op titel van eigendom maar van huurder). Voorlopig acht Van Son het beter, dat niet de kruisheren van St.-Agatha, maar anderen van buitenaf, roepen dat St.-Agatha onweerlegbare rechts-

⁸⁾ B.B., z.n. 31 mrt. 1849.

⁹⁾ B.B., z.n. 7 juni 1849.

gronden heeft. In die geest heeft hij zelf een artikeltje in de *Noordbrabander* van de volgende dag geplaatst. Hij oordeelt het wenselijk dat ook anderen op dit aambeeld hameren. Verschillende katholieke kranten moeten er over schrijven en er telkens op terugkomen. Verder stelt Van Son voor, dat de Provinciale Staten van Noordbrabant een adres tot de koning zouden richten. Het is beter het protest over te laten aan de katholieke kranten en periodieken, mgr. Zwijsen en mgr. Den Dubbelden, de aarts priesters en pastoors. Van Son zal de Provinciale Staten verzoecken in een adres aan de koning de belangen van St.-Agatha te steunen.¹⁰

Er bestaat een copie van een begeleidend schrijven, gedateerd op 12 juni 1948, waarin Zwijsen en Den Dubbelden een smeekschrift van Gielen aan de koning ondersteunen tot het behoud van de goederen van St.-Agatha. Hun argumenten zijn de door Gielen gebruikte.¹¹

Op 28 juni 1849 volgt Gielen de raad van Mr. Van Son op en stuurt een adres aan de Provinciale Staten van Noordbrabant over de zaak St.-Agatha. Het is een uitgebreide uiteenzetting, waarin hij de voorspraak en bescherming van de „Edelgrootachtbare Heeren” inroept. Hij verzekert dat het niet bedoeld is als een rechtsbetoog, maar dat hij verschillende argumenten wil aanhalen die de heren mogen bewegen om de belangen van St.-Agatha bij de koning en bij de Staten-Generaal voor te staan. Een commissie, samengesteld uit de Provinciale Staten, brengt dan een voor St.-Agatha gunstig rapport uit. Het draagt in het geheel elf handtekeningen. Voorzitter van deze commissie was de protestantse Jonkheer J. Bouvier.¹²

Ondanks al deze bemoeiingen beschikte de minister van financiën opnieuw afwijzend. Hij geeft de adressanten te verstaan, dat het verzoek om het genot der genoemde goederen op de oude voet te bestendigen, niet verenigbaar is met de wet van 29 augustus 1848, welke de vreemding der goederen voorschrijft.¹³

Ook Uden werd bedreigd. De schatters van het domein zonden 30

¹⁰⁾ S.A.K.: Inv. nr. 485, 487. Van Son raadt Gielen aan om bladen als *De Tijd*, *De Noordbrabander* en *De Katholieke Stemmen* uit te nodigen of te doen uitnodigen om artikels over St.-Agatha te plaatsen met het doel daardoor de regering te bewegen. Hij ziet slechts één middel: tijd winnen en wel door publiciteit.

¹¹⁾ B.B., z.n. 12 juni 1849.

¹²⁾ S.A.K.: Inv. nr. 487.

¹³⁾ B.B., z.n. 12 juli 1849.

augustus een proces-verbaal van de *schatting der verkoop en huurwaarde van het klooster en aanhoorigheden te Uden toebehoorden aan het Domein, herkomstig van en in gebruik bij de kruisheeren te Uden*. Hier waren dezelfde schatters als te St.-Agatha: Jan Kuypers te Den Bosch en C. Verstraeten, secretaris van de gemeente Beers, Linden en Gassel.¹⁴

Op 10 februari 1851 vraagt prior Gielen nogmaals de bemiddeling van de apostolisch vicaris van Den Bosch.¹⁵ Mr. A. A. J. Meylink, advocaat bij de Hoge Raad, was de adviseur van de kruisheeren van St.-Agatha aangaande de transactie met de regering, waardoor St.-Agatha in de gelegenheid zou worden gesteld om de goederen onderhands terug te kopen. Hij schrijft aan prior Gielen en wijst hem op de zwakke zijden in zijn betoog. Drie maanden later verzoekt hij om een behoorlijk gespecificeerd kadastraal extract en tevens om er voor te zorgen hem juistere stukken toe te zenden dan die welke hij tot nu toe ontvangen heeft. In een derde brief wijst hij op het bestaan van een zeer grote verscheidenheid van gevoelens tussen de twee sterk tegenover elkaar staande partijen in de waardering der goederen en de mogelijke opbrengst daarvan. Het zou zeer nuttig zijn, als Gielen al de goederen specifiek liet schatten door twee à drie mannen van kunde en betrouwbaarheid. Ruim veertien dagen later zendt hij de door Gielen gevraagde kopieën. Er zouden aan moeten worden toegevoegd de inkomsten die het klooster in feite van de goederen heeft en tevens het kadastraal inkomen. Meylink stelt voor, dat St.-Agatha een tegenbod doet van f 160 000,—, omdat de minister dit bedrag zeer goed bij de kamer zou kunnen verdedigen. Hij bericht vervolgens, dat hij aan het door Gielen toegezonden extract niets heeft. Laat Gielen toch zorgen, dat Meylink behoorlijke, specifieke kadastrale extracten ontvangt. Zonder juistere stukken zit de zaak weer vast. We moeten goed gewapend zijn!¹⁶

Prior Gielen schrijft aan mgr. Zwijsen, dat de minister van financiën hem heeft beloofd op 17 december a.s. de admodiatie te verlengen tot 30 december 1852.¹⁷

In het archief van St.-Agatha bevindt zich een document van 1852. Vooreerst bevat het een lijst van het *Personeel* van het klooster St.-Aga-

¹⁴) U.K., 30 aug. 1849.

¹⁵) B.B., z.n. 10 feb. 1851.

¹⁶) S.A.K.: Inv. nr. 496, 5 maart 1851. Betreffende de bemoeienissen van Meylink, zie: S.A.K.: Inv. nr. 496, 4 juni 1851, 14 juni 1851, 30 juni 1851, 4 juli 1851.

¹⁷) B.B., 474, 23 juli 1851.

tha in januari 1848, 1849, 23 januari 1851 en 5 januari 1852, met opgave van gemeente, benaming der orde, namen en voornamen van de bewoners van het klooster, hun ouderdom, geboorteplaats (gemeente en provincie) en leeftijd. Vervolgens ook nog een copie van het model van een latere lijst, op 20 januari 1852 door de deken van Groot-Linden aan het klooster toegestuurd en onder kruisband door Gielen aan mgr. Zwijssen gezonden.¹⁸ In de brief, die raadsadviseur Oswarden van de afdeling Domeinen op 18 maart 1852 namens de minister van financiën schrijft, wordt de koopsom voor de „zoogenaamde” kloostergoederen van St.-Agatha op niet minder dan f 160 000,— gesteld.¹⁹ S. Gielen, E. Schraven, H. Verkuilen en J. de Vlam verklaren vervolgens schriftelijk, dat zij bij deze Mr. Antonius Alexius Josephus Meylink, advocaat bij de Hoge Raad der Nederlanden te 's Gravenhage, machtigen om in hun naam te onderhandelen met de minister van financiën over de aankoop van al de goederen, rechten en gerechtigdheden, welke het eigendom van het klooster St.-Agatha waren en door gezegd klooster steeds in admodiatie bezeten zijn, in de staat waarin zij zich thans bevinden voor een somma van ... (het bedrag wordt open gelaten). Mr. Meylink meldt daarna aan Gielen de ontvangst van de procuratie. Hij heeft verschillende malen gesproken met referendaris Franken, met de minister van financiën en met die van Buitenlandse Zaken en R.K. Eredienst. Hij heeft betoogd, dat de basis van f 10 300,— als huurwaarde geheel ongegrond is. De regering heeft door deze als maatstaf te nemen, de waarde niet minder dan zestig à zeventig mille te hoog gesteld. Dan volgt een uitgebreide berekening. Meylink vraagt volmacht om tegen het gevraagde bedrag te kopen als anders alles onmogelijk zou zijn.²⁰

De minister van financiën deelt Gielen mede dat, wanneer hij vóór of op 15 juli geen aannemelijk bod op zijn voorstel zal hebben ontvangen, hij daarna zal overgaan tot de openbare verhuring of veiling van de bewuste goederen.²¹

Wie zich tracht te verplaatsen in het standpunt van de zelf niet-katholieke ministers van financiën, kan zich voorstellen, dat zij zo spoedig mogelijk een einde wilden maken aan de onverkwikkelijke geschiedenis van het jarenlange touwtrekken om de goederen van St.-Agatha. Voor-

¹⁸⁾ S.A.K.: Inv. nr. 11, lijst personeel St.-Agatha 20 jan. 1852.

¹⁹⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 21, 18 maart 1852.

²⁰⁾ S.A.K.: Inv. nr. 496, 5 apr. 1852: machtiging van St.-Agatha aan Meylinck; 15 apr. 1852: Meylinck aan Gielen.

²¹⁾ S.A.K.: Inv. nr. 483, 1 juli 1852.

eerst was dit niet bevorderlijk voor de rust onder het katholiek volksdeel. Maar vooral, de Staat zat hard om geld verlegen. De minister aan wie het zou lukken dit slepende probleem in één slag op te lossen en dan nog een zo hoog mogelijk bedrag op tafel te brengen, zou een goed figuur slaan. Door wie tenslotte zou worden betaald, zal hem onverschilg hebben gelaten. Wel zou het natuurlijk de opgetogenheid van de niet-katholieke toeschouwer nog verhogen, wanneer hij er in slaagde zoveel ineens uit de zaak van St.-Agatha te toveren, voor wat het eeuwenlang in pachtgeld al dubbel en dwars betaald had. De vraag was alleen, hoe de anti-katholieke meerderheid in de Kamers op zulk een voorstel zou reageren. Het zou immers het voortbestaan van zulk een verfoeilijke instelling als een klooster mogelijk maken. Daarom moesten de eisen steeds weer worden opgevoerd. Hoe hoger de prijs, hoe beter de kans dat de geachte en bezwaarde afgevaardigden toch nog door de knieën zouden gaan. Zij behoorden ten slotte niet voor niets tot een volk van lieden, die wisten te marchanderen. De zaak moest geforceerd worden, en wel ten spoedigste.

Gedateerd op 3 september 1852 is het *Beredeneerd overzicht der geschiedenis van Sint Agatha* van de hand van prior Gielen. Aan het eind daarvan schrijft hij, dat op 12 mei 1852 de minister van financiën bij dispositie te kennen gaf, dat hij geen mindere koopsom dan f 163 000,— kon aannemen, (dus intussen f 3 000,— meer) of een huurwaarde zoals vroeger voorgesteld.²² De kruisheren van St.-Agatha hadden die som te hoog gevonden.

In het archief van St.-Agatha bevindt zich verder een document, dat waarschijnlijk verband houdt met het proces dat St.-Agatha tegen de gemeente Mook en Middelaar heeft gevoerd over gronden in deze gemeente, die aan St.-Agatha toebehoorden en waarvoor geweigerd werd te betalen. De kwestie waar in dit geding alles om draaide en die uiteraad voor St.-Agatha van het grootste belang was, is: of St.-Agatha gesupprimeerd was; zo niet, dan had het eigendomsrecht. Op 30 september 1852 wees de arrondissementsrechtbank te Roermond het vonnis ten gunste van St.-Agatha.²³ Van belang is dat er van wordt uit gegaan, dat

²²) S.A.K.: Inv. nr. 494.

²³) S.A.K.: Inv. nr. 274, 30 sept. 1852. Een toegevoegde nota van Van den Wijm., ongedateerd, is van latere datum. Met potlood heeft procurator J. de Vlam erbij aangekend R. C. *Jaarboekje* 1856, 232; zie Inv. nr. 506. Er is nog een tweede stuk betreffende het proces tegen Mook en Middelaar; uitspraak Roermond 30 sept. 1852, Inv. nr. 274.

St.-Agatha in 1648 niet is gesupprimeerd en derhalve eigendomsrecht bezit.

C. W. A. de Bruijn, secretaris van Van den Wijmelenberg, heeft op 1 juli 1852 aan internuntius Belgrado bericht gezonden omtrent zijn pogingen om acht verschillende kloosters, waaronder die van St.-Agatha en Uden van de regering te kopen.²⁴ Gielen was toen 71 jaar. De reizen naar Den Haag waren toen heel wat vermoeiender dan nu. Bij een vorige gelegenheid heeft Gielen vermeld, dat hij per diligence naar Grave en van daaruit per boot naar Den Haag moest reizen. Bovendien was het, gezien zijn hoge leeftijd, ook zaak een jongere kracht zich bijtijds te laten inwerken in deze netelige en historisch belaste aangelegenheid. Wellicht had De Bruijn ook grotere diplomatieke gaven. Hij schijnt een charmant causeur te zijn geweest en was tevens intelligent. Wat hij in Den Haag had weten te bereiken, kon aanleiding geven tot wat optimistischer verwachtingen in St.-Agatha.

Op 8 december 1852 schrijft Van den Wijmelenberg aan de internuntius. De minister wil dat de kruisheren een agent met volledige volmacht in Den Haag hebben. W. Smits, uit het Udense klooster, heeft echter geen geschikte persoon onder de advocaten in Den Haag kunnen vinden. Wel heeft men hem de advocaten Martini en Faber te Amsterdam aangewezen, of Mr. Sassen in Den Bosch. Van den Wijmelenberg verzoekt nu de internuntius om in zijn hoedanigheid van protector van de orde, met volledige volmachten in Den Haag te willen optreden.²⁵ Terloops zij hier opgemerkt, dat niet een kardinaal maar de internuntius blijkbaar door Rome als protector was aangewezen.

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden, dat de minister van financiën bereid was tot een transactie, die St.-Agatha in de gelegenheid zou stellen de goederen onderhands van de Staat te kopen. Over de prijs kon echter geen overeenstemming worden bereikt.

In het archief van St.-Agatha bevinden zich nog twee brieven van de hand van A. van der Voort, kruisheer te St.-Agatha. Ze zijn geen van beide gedateerd en vallen daarom hoogstwaarschijnlijk als klad te beschouwen. De eerste is gericht aan een „Weledel Zeergeleerde Heer” en het onderschrift luidt: „Uw zeer toegenegen en steeds dienstvaardige vriend A. van der Voort”. Vermoedelijk is deze geadresseerd aan Mr. J. B. J.

²⁴⁾ V.V.: 11 juli 1852.

²⁵⁾ V.V.: 8 dec. 1852.

Hengst, burgemeester van Boxmeer en kamerlid voor Boxmeer, een vriend van de kruisheren. Van der Voort schrijft, dat Mr. J. J. baron de Rovere van Breugel te Heumen de zaak van St.-Agatha altijd met de warmste belangstelling heeft behartigd en de prior getrouw ter zijde heeft gestaan. De baron heeft Van der Voort bericht, dat een bevriend iemand hem gewezen heeft op een artikel in het tijdschrift *Themis*. De titel ervan is *Beschouwingen over de rechtspersoonlijkheid der vereenigingen vooral met opzigt tot geestelijke order*, door Jonkheer Mr. C. J. van Nispen tot Pannerden, substituut-officier te Den Bosch. De schrijver zegt ook veel over St.-Agatha, maar daaronder zijn vrij bedenkelijke argumenten. De Rovere zou dit artikel graag ontvangen en er een deductio tegen voorbereiden. Van der Voort verzoekt nu de geadresseerde hem de nummers van dit tijdschrift zo spoedig mogelijk door te sturen of te melden waar ze te verkrijgen zijn. De baron heeft aan Van der Voort ook geschreven, dat hij graag zou zien dat deze in mei bij hem op bezoek zou komen; belangrijke zaken zoals die van St.-Agatha kunnen beter mondeling dan per brief behandeld worden. De tweede brief is bestemd voor Mr. Meylink. Van der Voort meldt daarin, dat hij op bezoek is geweest bij baron de Rovere van Breugel en hem een afschrift heeft overhandigd van de laatste resolutie van de minister van financiën. Hij had de baron gevraagd wat deze ervan dacht en hoe St.-Agatha zou dienen te handelen. Deze had daarop geantwoord, dat de resolutie niets anders inhield dan dat het contract van verhuring voor een jaar verlengd werd en dat het jaar 1854 thans definitief bepaald was voor een openbare verkoop, als men niet tot een transactie zou kunnen komen. Het was dus niets anders dan een verwittiging, dat voor St.-Agatha de tijd daar was om een adres te zenden aan de minister. Dit adres moest hierop neerkomen, dat St.-Agatha het door minister Van Bosse gevraagde bedrag van f 163 000,— te hoog vond. De bedoelde resolutie zal die zijn van E. U. C. van Doorn, die van 19 april 1853 tot 5 januari 1854 minister van financiën is geweest. Collart, directeur der Domeinen te Breda, blijkt in het laatste aan St.-Agatha gedane voorstel de huursom op f 10 000,— bepaald te hebben.²⁶

Verder bestaat er de copie van een brief die baron de Rovere schreef aan Pfister, directeur der registratie en domeinen, op 25 september 1853. De baron heeft Gielen aangeraden zich bij Pfister te vervoegen.

²⁶) S.A.K.: Inv. nr. 502. Ongedateerde brieven van Van der Voort aan Hengst en Meylinck.

Hij hoopt, dat deze van zijn persoonlijke relaties met minister Van Doorn gebruik zal maken om betere condities voor de transactie te verkrijgen. Hij wijst erop, dat onbillijkheid op dit ogenblik hoogst bedenkelijk en ten nadele van het vaderland zou zijn.²⁷ Pfister deelt dan aan prior Gielen mee, dat hij door de minister gemachtigd is om per 1 januari 1853 voor één jaar met prior Gielen de huur aan te gaan. Dit echter tegen de veel hogere prijs van f 10 000,—. Tevoren was dit f 1 700,—. Tevens wordt gevraagd welk recht de prior meent te hebben om tot het vertimmeren en uitbreiding van de verhuurde gebouwen over te gaan. Dit laatste zal slaan op de verbouwing van het klooster waarmee Gielen was begonnen.²⁸ Blijkbaar was dit gerapporteerd en het was een welkome gelegenheid om de kruisheren nog eens goed in te scherpen dat het klooster niet hun eigendom, maar domeingood was. Mr. de Rovere liet prior Gielen weten, dat hij het aanblijven van de overigens liberaal-katholieke Mr. L. A. Lightevelt als minister van R. K. Eredienst een zeer nuttige zaak achtte. De Rovere zal de volgende dag aan Pfister schrijven om diens officieuze amicale tussenkomst te verzoeken. Vooral in zake transacties is dit de beste weg om wenken te geven en te ontvangen. Hij verzoekt Gielen hem goed op de hoogte te houden van de gebeurtenissen en verzekert, dat hem geen moeite te veel zal zijn in deze goede zaak.²⁹

Vanuit Den Haag stuurt De Bruijn zijn bevindingen aan prior Gielen. Hij heeft als onderhandelaar voor de Brabantse kloosters een bezoek gebracht aan Mr. F. A. baron van Hall, minister van buitenlandse zaken. Hij schrijft dat niet alleen de zaak der zeven kloosters, maar ook die van St.-Agatha in orde is gebracht. De minister heeft hem meer dan beleefd ontvangen en hem aangespoord om de machtiging van prior Gielen voor St.-Agatha te vragen en die met het bod van St.-Agatha aan Van Hall op te sturen. Ook Franken heeft aan De Bruijn beloofd de zaak van St.-Agatha ter harte te nemen.³⁰ Prior Gielen zendt een memorie aan enige leden van de Tweede Kamer om hun steun te verzoeken voor de zaak van St.-Agatha.³¹ In het archief van St.-Agatha bevindt zich een nota, uit het archief en de registers van het klooster getrokken en op 22 maart bij minister Van Hall ingediend. Mr. Meylink

²⁷⁾ S.A.K.: Inv. nr. 503.

²⁸⁾ S.A.K.: Inv. nr. 499, 22 sept. 1853.

²⁹⁾ S.A.K.: Inv. nr. 498, 3 okt. 1853.

³⁰⁾ S.A.K.: Inv. nr. 500, 27 jan. 1854.

³¹⁾ S.A.K.: Inv. nr. 496, 17 febr. 1854.

bericht vanuit Den Haag aan prior Gielen het volgende. Uit een uitvoerig gesprek met De Bruijn is aan Meylink duidelijk geworden, dat tussen De Bruijn en minister Van Hall een transactie is gesloten ad f 140 000,—, desnoods f 150 000,—. Met andere woorden, de minister zou persoonlijk genegen zijn om de goederen van St.-Agatha voor dit bedrag onderhands aan het klooster te verkopen. Van verdere korting kan geen sprake zijn, omdat volgens de minister de eigenlijke waarde meer dan f 200 000,— is. Onophoudelijk veranderen zou alle onderhandelingen doen afbreken en St.-Agatha de zaak geheel doen verliezen. Beide brieven zijn geschreven op 23 maart 1854.³² Van den Wijmelenberg deelt namens De Bruijn aan mgr. Zwijsen mee, dat tengevolge van diens bemoeiingen in Den Haag de zaak over de goederen van St.-Agatha op 10 november in de volle ministerraad is behandeld. De ministers hebben unaniem besloten om de voordracht tot een transactie van mei en januari aan de kamers te doen. De zaak staat er gunstig voor.³³ Op het eind van 1854 bestond er dus hoop op een gunstige oplossing van het conflict.

5.3. Tweede fase van het conflict 1854-1870

Toen Henricus van den Wijmelenberg enkele maanden na het overlijden van prior Gielen zich in St.-Agatha vestigde en tevens als prior van dit klooster optrad, werd hij ook meer rechtstreeks betrokken in de moeilijkheden waardoor St.-Agatha steeds meer in zijn bezittingen en zelfs in zijn voortbestaan zou bedreigd worden. Prior Gielen had bijna een halve eeuw op moedige en zeer verdienstelijke wijze de strijd voor het behoud van het klooster gevoerd en zich daarbij de hulp van bekwaame en toegewijde vrienden weten te verwerven. Uiteraard had Van den Wijmelenberg dit geëerbiedigd en het gevoerde beleid niet willen doorkruisen. Thans echter lag het in de lijn, niet alleen van zijn positie als prior van St.-Agatha maar ook van de door hem beoogde en in beginsel verwezenlijkte gemeenschap van goederen en personen, dat hij ook in dit opzicht de leiding op zich nam. Hij zou zich daarbij van W. F. A. Smits, de latere prior van Uden, als tussenpersoon bedienen.

Van den Wijmelenberg zag het als een zaak, die niet alleen St.-Agatha maar ook de orde als geheel ten nauwste raakte. Zelf heeft hij er

³²) S.A.K.: Inv. nr. 500, 23 mrt. 1854.

³³) B.B., 595, 13 nov. 1854.

een jarenlange en uitgebreide correspondentie over gevoerd, vooral met Rome, de internuntius en mgr. Zwijsen. Bovendien blijkt uit zijn aantekeningen en beredeneerde uiteenzettingen, dat hij er een voortdurende studie in historisch en juridisch opzicht van maakte. Zij weerspiegelen een accurate en systematische geest en de rustige maar taaie en strijdbare volharding waarmee hij datgene nastreefde wat hij als recht, plicht en noodzaak voor de orde zag. Diplomatieke manoeuvres lagen hem niet en tot compromissen was hij niet gemakkelijk te bewegen. Hoewel van nature een beheerst en gematigd man, toonde hij meer vatbaarheid voor gezagsargumenten. En wanneer hij overtuigd was van zijn persoonlijk gelijk of van dat van zijn orde, gaf hij niet gemakkelijk kamp, zelfs niet tegenover overmacht van feiten of personen. Wel zal men hierbij ook in aanmerking moeten nemen dat, als gevolg van de bestaande verhoudingen, de mentaliteit van de Nederlandse katholieken ook in het algemeen toen eerder een strijdbare dan een verzoenende was. En bovendien dat de kleine, nog maar pas herlevende orde er behoefte aan had haar recht op bestaan en op zelfontplooiing te bewijzen en te benadrukken. Van dat streven en van dat gezond gevoel van eigenwaarde en zelfrespect was Van den Wijmelenberg de doelbewuste en krachtige exponent. Hij trachtte ook zijn medebroeders daarvan te doordringen. Wilde de orde weer tot bloei komen, dan zou zij zowel door eigen krachtsinspanning als tegenover de buitenwereld zich moeten weren en niet bij de pakken neerzitten en gedwee de klappen incasseren. Alleen wanneer zij geloofde in zichzelf en zich door daden in de ogen van anderen waarmaakte, zou zij de nodige achting en erkenning verwerven. Zeker toen Van den Wijmelenberg nog in de volle kracht van zijn leven was, ging er van hem een elektriserende invloed op de orde uit. De kunst van een goed bestuurder is de geboden kansen te grijpen en te benutten en zich niet door tegenslagen te laten ontmoedigen, vooruit te zien en een vaste koers te varen. Zelfs dan vertoont Van den Wijmelenberg nog zijn menselijke beperktheden en is bovendien afhankelijk van personen en omstandigheden. Het zou onbillijk zijn hem daarvan een verwijt te maken. Achteraf en zonder kennis van zienswijzen en zaken kritiseren en veroordelen, is immers een vrij goedkope bezigheid.

Zoals wij zagen, was eind 1854 de stand van het geschil over de kloostergoederen van St.-Agatha niet ongunstig te noemen. De ministerraad had op 10 november 1854 het plan opgevat een voorstel te doen aan de

Kamer tot het aangaan van een transactie met St.-Agatha om de goederen onderhands aan het klooster te verkopen.³⁴

Op 10 april 1855 wordt zowel te St.-Agatha als te Uden de *Vereniging van Kruisheren* als zedelijk lichaam verder aangevuld door middel van een notariële akte. In St.-Agatha worden twee, in Uden vijf lekebroeders in die vereniging opgenomen.³⁵ Dit met de bedoeling om als gemeenschap rechtspersoonlijkheid en daardoor eigendomsrecht te verkrijgen. Wilden St.-Agatha en Uden hun tot domeingooderen verklaarde onroerende goederen kunnen terugkopen, dan was deze verklaring van hun recht op bezit een vereiste.

Dat de Staat ook ten opzichte van de goederen van het Udense kruisherenklooster dezelfde aanspraken bleef doen gelden, blijkt wel uit een door de Domeinen opgemaakt proces-verbaal van schatting der verkoop- en huurwaarde van klooster en aanhorigheden te Uden.³⁶ Uit 1858 zijn er twee stukken van soortgelijke strekking. In het eerste dat van 17 september en getekend door de secretaris-generaal van financiën Hoytema, wordt verklaard dat zowel kapel als klooster aan de Staat toebehooren. In het tweede, van 3 november, wordt het standpunt gehuldigd, dat na de opheffing van het klooster in 1812 zowel klooster als kapel met het Domein van de Staat verenigd zijn. Sedert dat jaar is de rente aan de Staat betaald. Eerst nu maakt de gemeente Uden er aanspraak op dat de kapel haar eigendom is. Wegens gebrek aan voldoende bewijs maakt de minister van financiën bezwaar tegen deze voorstelling van zaken.³⁷ Pastoor A. van Hoogstraaten te Afferden, vroeger kapelaan te Uden en vriend van de kruisheren, maant procurator J. Verkuijlen tot voorzichtigheid in de correspondentie met het Domein over het bezit van de kapel. Een schrijven van de gemeentesecretaris van Uden aan de minister handelt over het recht van eigendom der gemeente op de Lieve Vrouwe kapel te Uden. In het bericht van Hoytema wordt geconstateerd, dat de gemeente Uden aan de kruisheren bepaalde grondrechten betwist in verband met het door haar beweerde eigendomsrecht op de Lieve Vrouwe kapel. De gemeente zal eerst haar recht moeten bewijzen. Het is natuurlijk vanzelfsprekend dat de kruisheren altijd

³⁴) In *De Tijd* verscheen een artikel daarover (21 nov. 1854), dat in franse vertaling aan de internuntius werd toegezonden.

³⁵) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 31: 10 apr. 1855, officiële verklaring van de kruisheren van St.-Agatha en eenzelfde van de kruisheren van Uden.

³⁶) U.K.: bundel Ic nr. 25, 30 aug. 1849, procesverbaal van de Domeinen.

³⁷) U.K.: bundel Ic nr. 30, 17 sept. en 3 nov. 1858.

meer heil verwachtten van een katholiek gemeentebestuur dan van de Staat. De burgemeester van Uden zal aan de bestuurders van het burgerlijk zedelijk lichaam der kruisheren berichten dat de minister van justitie opgave verlangt omtrent de stand der kloosters in Nederland. Verzocht wordt om vóór 20 januari 1862 de bijgaande tabel nauwkeurig ingevuld terug te zenden aan de burgemeester.³⁸ Uit een en ander is wel duidelijk dat de Staat zijn aanspraken ook te Uden handhaafde.

Uiteraard genoot de zaak St.-Agatha evenwel de meeste belangstelling vanuit Den Haag. Deze aangelegenheid zou dan ook steeds grote weerklank vinden, zowel in de katholieke als in de anti-katholieke pers. Voor de Staat was er immers heel wat meer mee gemoeid; St.-Agatha beloofde veel aanzienlijker financiële opbrengsten dan Uden. In een schrijven zet Van den Wijmbenberg aan internuntius Vecchiotti het volgende uiteen. Zeer veel goederen zijn in vroeger tijden aan St.-Agatha geschonken, deels tot onderhoud van de kloosterlingen, deels ook met de verplichting er fundatiemissen voor te lezen. Het aantal van deze missen bedraagt 923 en tot nu toe heeft het klooster aan deze verplichting voldaan. In 1648 zijn echter de goederen van St.-Agatha door de regering geconfisceerd en werden deze aan St.-Agatha verpacht voor de som van f 1 700,— per jaar. Bovendien werden in de afgelopen eeuw door de Franse revolutie en door de burgerlijke macht aan St.-Agatha ongeveer f 14 000,— aan inkomen ontzegd. Uit die goederen en inkomsten is aan het klooster het stipendium voor bovengenoemde 923 missen verschuldigd. Van den Wijmbenberg vraagt nu of onder deze omstandigheden St.-Agatha nog tot het lezen van deze missen verplicht is. Ook het klooster te Uden, waarvan de goederen in 1812 geconfisceerd en daarna verkocht zijn, heeft nog 90 van dergelijke missen tot zijn last. De internuntius vraagt vervolgens aan Van den Wijmbenberg nadere inlichtingen omtrent dit verzoek, waarna deze bericht wat hij heeft gemeend daaromtrent aan de Propaganda Fide te moeten meedelen. Van 1648 af tot heden toe was er aan de last der fundaties voldaan, ofschoon in 1681 de algemene opinie was dat het klooster daartoe niet langer was verplicht. De voornaamste reden daarvan was dat, aangezien St.-Agatha er niet geheel zeker van was dat deze lasten vervallen waren, de kruis-

³⁸) U.K.: bundel Ic nr. 32, 14 dec. 1858: Van Hoogstraaten aan J. Verkuilen; 14 apr. 1859: gemeentesecr. van Uden aan de min. van fin.; 31 mei 1859: Hoytema, secr.-gen. van fin., aan gemeente Uden; 4 juni 1861: Burgem. van Uden aan de kruisheren van Uden.

heren het raadzamer oordeelden daaraan te voldoen totdat die zekerheid zou zijn verkregen. Dit hadden zij des te bereidwilliger gedaan, omdat zij destijds de niet geringe hoop koesterden hun goederen te herwinnen. Bovendien behoeft toen slechts f 1.200,— per jaar betaald te worden en was het aantal kloosterlingen geringer dan thans het geval is. Naar Van den Wijmelenberg meent is thans alle hoop om de goederen terug te krijgen vervlogen, tenzij een ontzaglijke som geld wordt betaald.³⁹

Mr. J. B. van Son schrijft op 1 oktober 1861, dat er juridisch niets tegen te doen valt wanneer het Domein of de Staat de pachten opzeggen en de goederen publiek verkopen of verhuren.⁴⁰ De enige weg die nog open staat is te trachten om door bemiddeling van de leden van de Staten Generaal bij de regering toestemming te krijgen tot onderhandse pacht. Alleen deze heren kunnen met vrucht voor St.-Agatha werken, omdat de ministers voor hun budget afhankelijk zijn van hun stem. Toch oordeelt Van Son de kans gering na het verschijnen van het rampzalige pamflet *De kloosters in Nederland* door Van Hugenpoth tot den Beerenclauw.⁴¹ Ook het liberale ministerie ziet de (anti-katholieke) meerderheid angstvallig naar de ogen en zal de moed niet hebben tegen de schreeuwers van *De Fakkel* en van de vrijmetselaars vol te houden.⁴² Aldus Van Son.⁴³

Diezelfde dag deelt Van den Wijmelenberg aan mgr. Zwijsen mee, dat de huur der goederen van St.-Agatha door de Staat niet meer ver-

³⁹) V.V.: 13 jan. en 14 apr. 1858.

⁴⁰) S.A.K.: Inv. nr. 505 stukken betr. het opzeggen van het admodiatiecontract bij beschikking van 23 sept. 1861 door de min. van fin.

⁴¹) Mr. J. B. C. C. baron van Hugenpoth tot den Beerenclauw (1816-1877), advocaat-generaal bij het gerechtshof in Den Bosch, publiceert in 1861 bij Kemink en Zoon te Utrecht, toen gespecialiseerd in anti-katholieke uitgaven, een overzicht van bijna 200 bladzijden over *De Kloosters in Nederland*. Het geeft blijk van grote historische en zakelijke deskundigheid in de materie. De strekking ervan was de ongrondwettigheid van de betrokken instellingen aan te tonen en de burgerlijke macht paal en perk te doen stellen aan hun expansie. Het kreeg in 1861 vier drukken. De Nederlandse bisschoppen protesteerden er gezamenlijk tegen in alle katholieke persorganen (5 apr. 1861). Van H. was de ziel van het Bossche liberaal-katholicisme en kon nog nauwelijks als katholiek gelden, ofschoon hij goed-rooms is afgestorven. Zie J. Witlox, *De Katholieke Staatspartij*, 3 dln. Den Bosch-Bussum 1919-1969, III, 382, 400, 451-452 en J. L. Janssen, *De Kloosterlingen*, in *Het Katholiek Nederland 1813-1913*, Nijmegen 1913, I, 105 vv.

⁴²) De Fakkel-partij waren de fanatieke protestanten, die in het weekblad *De Fakkel* hun hoofdorgaan hadden. Deze partij had geen ander programma dan verwoede strijd tegen de katholieken, en dat op de meest hatelijke en kleingeestige manier. Zie: W. Nuyens, *Herinnering aan de April-beweging van 1853*, in *Onze Wachter*, 1878, I, 112-113.

⁴³) S.A.K.: Inv. nr. 589, 1 okt. 1861.

lengd wordt en dat de goederen die buiten St.-Agatha gelegen zijn, publiek verkocht zullen worden. Definitior en lector W. Smits zal in verband hiermee en in opdracht van Van den Wijmelenberg besprekingen voeren in Den Haag.⁴⁴ Een week daarna zegt H. J. J. de Wijze, deurwaarder bij het kantongerecht te Boxmeer, Van den Wijmelenberg namens de minister van financiën aan, dat de huur per 31 december wordt beëindigd en de ontruiming van de goederen wordt geëist.⁴⁵

Mr. Van Son stuurt aan Van den Wijmelenberg een afschrift van het adres, door prior Gielen in 1849 ingediend bij de Provinciale Staten van Noordbrabant. Met enkele kleine veranderingen zou het van nut kunnen zijn, indien besloten werd tot het richten van een adres aan de Provinciale Staten die de eerste dinsdag in november zullen vergaderen. Vooraf moet er echter zekerheid bestaan, dat de meerderheid van de Staten het adres zal ondersteunen. Afleiding, uitstel of opschorting van de zaak is thans niet meer mogelijk. Alleen de Staten kunnen iets ten gunste van St.-Agatha bereiken. In dat geval behoren ook de Haagse vrienden, dus de katholieke Kamerleden, door Smits geraadpleegd te worden.^{44a} In het archief van St.-Agatha bevindt zich het ontwerp van een schrijven van Smits aan Jhr. Mr. G. H. van Tets van Goudriaan, minister van financiën. Daarin wordt een aanbod van f 163 000,— gedaan voor de volle eigendom der goederen van St.-Agatha, met aanvoering van vijf argumenten die daarvoor pleiten. Er bestaat ook een tweede redactie van het voorgaande, ditmaal met drie argumenten omkleed. Van dezelfde datum is een in het net geschreven confidentieel aanbod aan de minister voor de onderhandse aankoop van de goederen. Er worden hierin vier argumenten aangehaald en het is van de hand van Smits.^{45a} Uit dit alles blijkt, dat het voorstel door St.-Agatha rijpelijk is overwogen en uitgeprobeerd.

Op 13 februari 1864 wordt een Koninklijke Boodschap gericht aan de Tweede Kamer. Het is de aanbieding van het ontwerp van wet tot goedkeuring van een overeenkomst betreffende de goederen van het „voormalige” klooster St.-Agatha.⁴⁶ Van den Wijmelenberg heeft vernomen, dat de Staat voornemens is aanstonds na het sluiten van de koopakte publiek te verkopen. Hij vraagt nu aan mgr. Zwijsen of het raad-

⁴⁴⁾ B.B., 438, 1 okt. 1861.

⁴⁵⁾ S.A.K.: Inv. nr. 505, 8 okt. 1861.

^{44a)} S.A.K.: Inv. nr. 485, 11 okt. 1861.

^{45a)} S.A.K.: Inv. nr. 506, 15 okt. 1861.

⁴⁶⁾ V.V.: 13 febr. 1864, Kon. Boodschap aan de Tweede Kamer.

zaam is de goederen door de Staat te laten verkopen, zonder voor katholieken toestemming van Rome te vragen. Want het is te voorzien, dat enigen toch zullen kopen, terwijl daarenboven te vrezen valt dat niet-katholieken de vier voorkomende bouwhoeven niet zullen laten voorbijgaan. Het klooster zelf zal toch wel geen kans hebben om met voordeel terug te kopen, omdat niets beneden de getaxeerde waarde zal mogen doorgaan. Als het ontwerp in de Kamer aangenomen wordt, is het zeer waarschijnlijk dat de goederen reeds vóór mei verkocht worden. Van den Wijmelenberg vraagt nu het gevoel van Zwijsen.⁴⁷

Mgr. Zwijsen verzoekt daarop uitleg omtrent het gedane verzoek. Hij gaat blijkbaar zelf van de veronderstelling uit dat, als Van den Wijmelenberg van Rome het nodige verlof heeft om met de Staat te contracteren of een voorstel van de regering aan te nemen, de goederen ook vrijelijk door katholieken gekocht kunnen worden. Aan de kardinaal-prefect van de Propaganda bericht Van den Wijmelenberg dat tevergeefs is getracht de goederen van St.-Agatha privatim te laten verkopen; de regering heeft nu een publieke verkoop vastgesteld en de kruisheren krijgen geen kans om te kopen. Er wordt verlof gevraagd voor katholieken om de goederen te kopen. De verkoop zal in april plaats hebben.⁴⁸

Zodra de regering de ernstige neiging vertoonde om met St.-Agatha tot een vergelijk te komen, geraakten de tegenstanders in rep en roer. De jurist Mr. Koker mobiliseerde het verzet. Naar aanleiding van de aanbidding door de minister van de voorgestelde transactie aan de Tweede Kamer schreef Koker de brochure *De overeenkomst betreffende de goederen van het voormalige klooster Sint Agatha*.⁴⁹ De pionier van de moderne kerkgeschiedschrijving in Nederland, de hervormde kerkhistoricus prof Willem Moll, vermeldt in zijn *Kerkgeschiedenis* ook terloops de kwestie tussen de Staat en St.-Agatha, „dat in onze dagen wegens betwistbare eigendomsrechten meer dan ooit bekend is”. In een voetnoot verwijst hij naar de brochure van Koker.⁵⁰

W. Smits schrijft aan mgr. Zwijsen dat volgens een vertrouwelijk

⁴⁷) B.B., 113, 26 febr. 1864; A.G.K.: Van den Wijn. nr. 114, 27 febr. 1864.

⁴⁸) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1864), 841r., 1 mrt 1864.

⁴⁹) Mr. F. W. C. Koker, *De overeenkomst betreffende de goederen van het voormalig klooster van St.-Agatha*, Arnhem 1864.

⁵⁰) W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, 2 dln., Arnhem 1864-1871, dl. II, stuk II, 125.

schrijven van zijne excellentie dhr. Mutsaers uit Den Haag de transactie met St.-Agatha gevaar loopt in de Kamer verworpen te worden. Het grote bezwaar nu van de liberalen zit hierin, dat de minister de goederen niet aan de Vereniging, maar aan vier particuliere kruisheren wil verkopen. Mutsaers ziet er niets anders in dan het zoeken naar een knuppel om te kunnen slaan.⁵¹ Op 18 mei 1864 bericht Van den Wijmelenberg aan de internuntius, dat die dag de kwestie der goederen van St.-Agatha in de Tweede Kamer wordt behandeld en dat er daar wordt aangedrongen op de publieke verkoop ervan. De internuntius antwoordt dat hij niet alleen de dagbladen over de zaak der goederen heeft gelezen, maar dat hij ook een exemplaar van de transactie onder ogen heeft gehad. Omdat hij daarin enkele punten heeft ontdekt waarvoor de goedkeuring van de H. Stoel nodig is, zou hij graag weten of Rome tevoren die artikels heeft goedgekeurd, omdat wellicht de transactie zelf aan de goedkeuring van de H. Stoel zal moeten worden onderworpen en alles volgens het kerkelijk recht dient te gebeuren.⁵² Van den Wijmelenberg zet dan aan de nieuwe internuntius de bestaande situatie uiteen. De internuntius geeft op zijn beurt aan kardinaal Barnabo een beknopte uiteenzetting aangaande de historische achtergronden van het geschil. Hij zendt ten slotte ook de volledige tekst in acht artikelen van de overeenkomst tussen de gemachtigden van de regering en die van St.-Agatha. Verder geeft hij advies over de permissie aan katholieken om de goederen te kopen.⁵³

In het archief van het generaalat bevindt zich het ontwerp van een suppliek, gedateerd op 10 juni 1864. Van den Wijmelenberg geeft daarin een uiteenzetting omtrent de historische en de feitelijke situatie der goederen van St.-Agatha. Zowel protestanten als sommige katholieken zijn zeer gebrand op deze goederen, waarvan de publieke verkoop bevoelen is. Hij vraagt daarom verlof voor St.-Agatha om die goederen te mogen kopen. In het archief van de internuntiatuur berust nog een ongedateerde beschrijving in het Frans van de historische achtergronden van het bewuste geschil. Verder een opgave van het eindbedrag der schatting in 1861 en een weergave van de inhoud van de overeenkomst tussen

⁵¹) B.B., 148, 23 mrt. 1864.

⁵²) V.V.: 18 mei 1864, 20 mei 1864.

⁵³) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 872r - 875v., 10 juni 1864; V.V.: 10 juni 1864; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 124a, 10 juni 1864.

de regering en St.-Agatha, gesloten op 1 december 1863.⁵⁴ De internuntius meldt dan aan Van den Wijmbenberg, dat hij als antwoord op diens supplicie een instructie van Rome heeft ontvangen betreffende beide genoemde kwesties. Aangezien hem echter is opgedragen hierover niets schriftelijk mede te delen, verzoekt hij Van den Wijmbenberg persoonlijk naar hem toe te komen of anders een vertrouwd iemand te sturen. Dit in verband met de volmachten aan de internuntius op 7 september 1864 verleend. Hij moet het rescript in zijn geheim archief bewaren, mag er geen copie van afgeven en moet van de toegestane faculteit een zo beperkt mogelijk gebruik maken en dit steeds mondeling, nooit schriftelijk.⁵⁵ Op dezelfde dag deelt de kardinaal-prefect der Propaganda aan Van den Wijmbenberg mee van de internuntius te hebben vernomen, dat door St.-Agatha een schikking is aangegaan met de regering. Op gezag van de H. Vader is hiervoor reeds een speciale instructie uitgevaardigd.⁵⁶

De internuntius bericht aan kardinaal Barnabo dat de ultra-protestantse bladen heftig ageren tegen de religieuzen in Nederland. Ze maken daarbij gebruik van de aanleiding zowel van de transactie tussen de Staat en St.-Agatha als van het proces, dat Takken aanhangig heeft gemaakt. Een ander voorwendsel is de kwestie van de lekebroeder J. van den Bogaert.⁵⁷ J. Pulsers wordt nu als vertrouwensman door Van den Wijmbenberg naar de internuntius gezonden. Naar aanleiding van dit onderhoud schrijft de internuntius aan Van den Wijmbenberg.⁵⁸ Deze betuigt van zijn kant zijn bijzondere dank voor het welwillend antwoord van Pius IX, verkregen door de voorspraak van de internuntius. Hij dankt deze ook voor de gebleken bereidwilligheid om van dienst te zijn bij het verkrijgen van de pauselijke toestemming tot verkoop van

⁵⁴) V.V.: ongedateerd; beschrijving in het Frans der historische achtergronden van het geschil tussen St.-Agatha en de Staat. Uit deze uiteenzetting blijkt, dat het totale bezit op f 354 382,98 wordt getaxeerd. Daarvan blijft f 128 672,44 aan de Domeinen en wordt niet in de onderhandelingen betrokken. Van het restant zijnde f 225 710,54 wordt nog eens f 70 000,— afgetrokken als bezit door de kruisheren na 1840 opgebouwd, zodat het bedrag dat als bod aan de regering genoemd kan worden, f 155 710,54 bedraagt.

⁵⁵) V.V.: 7 sept. 1864; S.A.K.: Inv. nr. 506, 7 sept. 1864; R.P.F.L.: vol. 355 (1864), 422v - 423rv. 7 sept. 1864.

⁵⁶) R.P.F.L.: vol. 355 (1864), 423rv - 424r. 7 sept. 1864; R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 1135rv., 7 sept. 1864; V.V.: 7 sept. 1864; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 129, 7 sept. 1864.

⁵⁷) V.V.: 14 sept. 1864.

⁵⁸) V.V.: 20 sept. 1864 Van den Wijm. aan Oreglio; R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 1133r - 1134rv, 24 sept. 1864; V.V.: 24 sept. 1864 Oreglio aan Van den Wijm.

het niet door de regering betwist bezit aan onroerend goed. Voor dit laatste geeft hij dan vier redenen aan: St.-Agatha zal het door de regering gevorderde bedrag anders niet kunnen betalen; de goederen zullen in de verkoop meer opbrengen dan wanneer het klooster ze behoudt; wanneer het klooster ze behoudt, zullen successierechten enz. ten nadele ervan zijn; onroerende goederen van religieuzen worden tegenwoordig vaak geconfisceerd. (Opgemerkt dient, dat hierbij sprake is van die goederen welke krachtens de door de regering reeds aangekondigde overeenkomst aan de kruisheren zullen blijven.) Deze overeenkomst zou echter op 14 november 1868 door de Tweede Kamer verworpen worden.⁵⁹

De internuntius meldt op 14 oktober 1864 de ontvangst van de brief van Van den Wijmbenberg en aan kardinaal Barnabo schrijft hij, dat de door Van den Wijmbenberg aangevoerde redenen voor de verkoop van de goederen hem juist toeschijnen. Daarom verzoekt hij de Propaganda Fide te willen helpen het nodige verlof te verkrijgen. De zaak is echter niet zo dringend, omdat de transactie de goedkeuring van de beide Kamers nog nodig heeft, welke de internuntius dan nog voor zeer waarschijnlijk houdt.⁶⁰

Mgr. G. P. Wilmer, bisschop van Haarlem, bericht aan Van den Wijmbenberg, dat volgens een braaf katholiek lid van de Tweede Kamer de zaak van St.-Agatha er niet goed voorstaat. Hij vreest, dat het voorstel van de minister zal worden afgestemd. Het zou zeer nuttig, zo niet nodig zijn, dat een Tweede Kamerlid die goed met de zaak op de hoogte is, de omstandigheden bekend zou kunnen maken en dan de Kamerleden tijdig zou kunnen inlichten. De brief eindigt met de groeten aan J. Pulsers.⁶¹ In het archief van St.-Agatha bevindt zich het ontwerp van het adres van St.-Agatha aan de Tweede Kamer.⁶² Van den Wijmbenberg laat mgr. Zwijsen weten, dat de overeenkomst tussen St.-Agatha en de Staat op 14 november met 34 tegen 30 stemmen is verworpen.⁶³ Merkwaardigerwijze meldt de internuntius nog op 16 november 1864 aan kardinaal Barnabo dat er gevaar bestaat dat de Kamers de overeenkomst

⁵⁹) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 1137rv., 9 okt. 1864 copie; V.V.: 9 okt. 1864, idem; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 131: conceptbrief gedateerd 7 okt. 1864.

⁶⁰) V.V.: 14 okt. 1864; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 132 idem; R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 1132r - 1133v., 1139v., 17 okt. 1864; V.V.: 17 okt. 1864.

⁶¹) S.A.K.: Inv. nr. 506, 4 nov. 1864.

⁶²) S.A.K.: Inv. nr. 506, 7 nov. 1864.

⁶³) B.B., z.n., 15 nov. 1864.

tussen de regering en St.-Agatha zullen afstemmen. Blijkbaar was de ongunstige afloop hem toen nog niet ter ore gekomen. Hij schrijft, dat er vooral de laatste tijd aanleiding is gegeven tot het verspreiden van vele schandalen en tot verscherping van de vijandige gevoelens jegens religieuzen en jegens de katholieke godsdienst van de kant van de protestanten. Onder die ergernissen, zo zegt hij, dienen vooral vermeld de actie van de twee ex-kruisheren Takken en Van Boldrik om een toelage te verkrijgen en de publicatie van het smaadschrift *De ongelukkigen van het klooster van Sint Agatha*. Dit laatste heeft veel indruk gemaakt op het publiek en is de voornaamste oorzaak van de verwerping van de overeenkomst door de Tweede Kamer. De katholieke afgevaardigden hebben in dit opzicht niet gefaald in hun plicht. Maar zij hebben niettemin de ernstige les verdiend, welke bij deze stemming de liberale partij, die de parlementaire meerderheid heeft, hen heeft gegeven, namelijk dat het nergens toe dient om de eigen onafhankelijkheid op te geven zoals zij tot nu toe gedaan hebben door zich slaafse bondgenoten van het protestantse liberalisme te tonen. De dankbaarheid had die partij ertoe moeten brengen om te stemmen volgens het gevoelen van de katholieken. Maar de onverdraagzaamheid heeft de overhand gehad, zoals overigens gewoonlijk geschiedt van de kant der protestanten, of zij nu liberalen of conservatieven zijn. Als gevolg van deze uitslag is het niet meer nodig zich bezig te houden met de suppliek die door de generaal der kruisheren is aangeboden.⁶⁴

Op 19 november 1864 deelt Mr. Betz aan Smits mee, dat de Tweede Kamer op 14 november de voorgestelde bekrachtiging van de overeenkomst met St.-Agatha heeft verworpen. Zeer interessant is het uitgebreide verslag dat de internuntius daaromtrent stuurt aan kardinaal Barnabo.⁶⁵ De *Noordbrabanter* van 12 december 1864 geeft de korte redevoeringen weer waarin de katholieke Kamerleden N. R. H. Guljé en H. C. F. Kerstens in de bewuste Kamerzitting van 14 november verklaarden, dat en waarom zij vóór het wetsontwerp tot goedkeuring van de transactie hun stem zouden uitbrengen. In haar editie van 23 november had de *Noordbrabanter* reeds de veel uitvoeriger redevoering opgenomen die Mr. A. F. X. Luyben, zoon van de grote politieke voorman der katholieken Mr. J. L. A. Luyben en diens opvolger als Kamer-

⁶⁴) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 962r - 963rv., 16 nov. 1864.

⁶⁵) S.A.K.: Inv. nr. 507, 19 nov. 1864. Zie ook: *Handelingen der Staten-Generaal*, zitting 14 nov. 1864; V.V.: 28 nov. 1864.

lid, op 12 november in de Kamer had gehouden. Hij verklaart zich daarin voorstander van het wetsontwerp, omdat hij van mening is dat er een eind moet komen aan de onregelmatige toestand waarin zich de verhouding van de Staat tot de kloostergoederen van St. Agatha bevindt. Door de redenen die de tegenstanders hebben aangevoerd, is hij eer versterkt dan geschokt in zijn overtuiging dat het wetsontwerp aannemelijk is. Vervolgens gaat hij in op de gemaakte tegenwerpingen. Wat betreft de bewering dat de transactie een schending zou betekenen van de rechten van Van Boldrik en Takken, merkt Luyben op dat, uit welk oogpunt men het ook beschouwt, deze beide heren geen leden meer zijn van de kloostervereniging. Zij hebben geen gronden, noch van recht noch van billijkheid, om aanspraak te maken op de goederen die tot het klooster behoren.⁶⁶

Aan de internuntius schrijft kardinaal Barnabo nog het volgende. Bij de zwakheid die door de minister getoond werd in het verdedigen van de transactie, valt het gevolgde ongunstige resultaat geenszins te verwonderen bij de beslissing van een Kamer, waarvan de meerderheid uit protestanten is samengesteld. Hij hoopt, dat in andere, gunstiger omstandigheden het ministeriële voorstel minder tegenstand zal onder vinden en dat de ijver van de katholieke afgevaardigden dan beloond zal worden.⁶⁷

De verwerping van de overeenkomst tussen de Staat en St.-Agatha in de Tweede Kamer sluit een bepaalde fase af in dit tientallen jaren voort slepende conflict, dat op de bejaarde Van den Wijmelenberg een benauwende en ontmoedigende invloed moet hebben gehad. Toch was hij er de man niet naar om deze ongelijke strijd weerloos op te geven. Het verloop van deze fase is ook in breder perspectief belangrijk, omdat zij ons tevens een beeld geeft van de felle godsdienstige en politieke tegenstellingen die toen in ons land heersten en in het openbare leven hun weerklink vonden. Zij is ook een symbool van de groeiende reactie bij de katholieken tegen hun aanvankelijk politieke bondgenoten, de liberalen, die hen smadelijk in de steek lieten. Tevens wordt eruit duidelijk, dat niet alleen de orde zelf, maar ook Rome en de Nederlandse katholieke pers in het algemeen de bezittingen van St.-Agatha als kerkelijke goederen bleven beschouwen en verdedigen en de aanspraken van de regering als onrecht en machtsmisbruik afwezen.

⁶⁶) *De Noordbrabanter*, jg. 36 (1864), nr. 159.

⁶⁷) V.V.: 17 dec. 1864.

In 1866 richt Van den Wijmelenberg een supplek aan Pius IX, waarin hij verzoekt om vernieuwing van het privilege door Innocentius VIII in 1487 aan de orde verleend. Daarbij werd aan het generaal kapittel toegestaan goederen van ordeshuizen te verkopen. Thans wordt gevraagd om, naargelang de omstandigheden van nut of noodzaak voor de orde, over vroeger geconfiscieerde goederen met de regering te kunnen onderhandelen, ze terug te kunnen kopen of ook om vervallen of verwoeste kloosters te mogen herstellen of opbouwen en, als en in zoverre dit nodig is, ze te verpanden. Van den Wijmelenberg vraagt meer bepaald verlof om goederen van St.-Agatha te verkopen teneinde een nieuw klooster te bouwen. Het wordt eigenlijk een herbouw genoemd en daar is het klooster van Maaseik mee bedoeld.⁶⁸ In de audiëntie van 12 juli 1866 zal hiervoor toestemming worden verleend.⁶⁹

Gedurende de eerstkomende jaren heerst er nu in het bewuste conflict een zekere windstilte en de correspondentie over de zaak St.-Agatha wordt opvallend spaarzaam. Voorlopig blijft de status quo gehandhaafd, ook al betekent dit nog geenszins een kans op verbetering der vooruitzichten. Op 26 april 1870 is een supplek gedateerd, waarin Van den Wijmelenberg verlenging vraagt van het privilege om de goederen van St.-Agatha te mogen verkopen.⁷⁰ Dit wordt in de audiëntie van 15 mei 1870 weer voor de tijd van vijf jaar toegestaan.⁷¹ Ten slotte is er nog een brief van procurator J. de Vlam te St.-Agatha aan prior W. Smits te Uden. De Vlam schrijft, dat Van den Wijmelenberg en hij zelf de zienswijze van de heer Kerstens⁷² volkomen delen. Ook de controleur van Gennep had onlangs nog gezegd: „Vraag genoeg en toon u niet te bang; ze zitten er over in en ze zullen proberen u bang te maken”. De Vlam heeft bij zichzelf al meer dan eens gedacht: Mr. Faber, advocaat van de kruissheren,⁷³ schijnt bevreesd te zijn.⁷⁴

⁶⁸ R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 1401r - 1402v, 1 juni 1866; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 153, 1 juni 1866.

⁶⁹ R.P.F.U.: folio 152 (1866), 1609v - 1611r., 12 juli 1866.

⁷⁰ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 158, 26 apr. 1870.

⁷¹ R.P.F.U.: folio 164 (1870 I), 510 rv, 531r - 533r, 15 mei 1870.

⁷² H. C. F. Kerstens was het liberaal-getint katholiek Kamerlid voor het kiesdistrict Boxmeer (1860-1871). Ook in de jaren van de processen tussen St.-Agatha en de Staat (1877-1886) zal hij St.-Agatha aansporen voet bij stuk te houden en zich niet te laten intimideren.

⁷³ Mr. J. G. A. Faber, advocaat te Amsterdam, eveneens liberaal-getint katholiek, was de rechtskundige adviseur van St.-Agatha. Hij blijkt de taak van Mr. Sassen te hebben overgenomen. Sassen wordt in de correspondentie van 1863 niet meer vermeld.

⁷⁴ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 160, 5 nov. 1870.

5.4. Derde fase van het conflict 1870-1887

Ongetwijfeld moet aan Van den Wijmelenberg de toenemende verscherping van het conflict met de Staat onheilspellend zijn voorgekomen. Het hield zijn geest voortdurend bezig en heeft vermoedelijk zelfs te veel beslag gelegd op de nog overblijvende werkkraft van deze hoogbejaarde man. Wij bezitten een zeer uitgebreid bronnenmateriaal voor de geschiedenis van dit conflict in de zeventiger jaren. Het bestaat vooreerst uit ongeveer 600 brieven, die voornamelijk in het archief van het generalaat en in dat van St.-Agatha⁷⁵, maar ook in die van de Propaganda Fide, van de internuntius in Den Haag en van het bisdom Den Bosch worden aangetroffen. Dan zijn er nog de verschillende processen tussen St.-Agatha en de Staat met hun vonnissen en uitgebreide dossiers. In de twee en een half jaar tussen september 1878 en maart 1881 zijn er dat al zes.⁷⁶ Afgezien daarvan bestaat er nog een uitgebreide literatuur aan brochures, artikelen in tijdschriften, berichten en commentaren in verschillende katholieke en anti-katholieke bladen en Kamerverslagen in het Staatsblad. Wie naar volledigheid streeft, zou over dit onderwerp een afzonderlijk boek kunnen schrijven.

Het spreekt vanzelf, dat een verteerbare biografie in dit opzicht zekere beperkingen oplegt. Wij menen daarom te moeten volstaan met, aan de hand van talrijke gegevens, een zo duidelijk mogelijk overzicht te geven van de betreffende gebeurtenissen, een schets dus van de wijze waarop deze zich ontwikkeld hebben. En dit dan nog vanuit een bepaalde gezichtshoek. De kwestie, of het door St.-Agatha in deze zaak aangenomen standpunt wel juist en verdedigbaar was, wordt aan de bekwaaamheid van juristen overgelaten. Zij zouden hier materiaal genoeg voor een interessante these kunnen vinden. De wijze waarop deze aangelegenheid hier behandeld wordt, maakt dus geenszins aanspraak op volledigheid. Er wordt slechts getracht een antwoord te geven op de vraag hoe destijds St. Agatha zelf, de hoogste kerkelijke instanties, de katholieke pers en de openbare mening van de Nederlandse katholieken er op reageerden. Dit is immers voor een juiste visie op de persoonlijkheid van Van den Wijmelenberg en op de orde die hij vertegenwoordig-

⁷⁵) De briefwisseling van prior W. Smits met Mr. Faber bevindt zich in het kloosterarchief van St.-Agatha (Inv. nr. 529-530); die van Mr. Faber met prior Smits in het archief van het generalaat.

⁷⁶) Van deze processen is er slechts een gevoerd voor de Hoge Raad. Al de andere ofwel voor de arrondissementsrechtbank ofwel voor het gerechtshof te Den Bosch.

de van groot belang. De manier waarop van deze verschillende zijden werd gereageerd vertoont een opvallende overeenstemming. Het gaat er hier om dit standpunt vast te stellen. Het zou van weinig historische zin getuigen, als we ons hierbij in ons oordeel alleen maar zouden laten leiden door huidige inzichten en maatstaven of door kritiek achteraf. Wie zich een billijke opvatting wil vormen, zal zich daartoe in de toenmalige gedachtengang dienen te verplaatsen. De vraag is dan niet hoe wij, maar hoe Van den Wijmbenberg en zijn katholieke tijdgenoten die feiten hebben ervaren.

Het spreekt vanzelf, dat de taak van prior Smits door de functie van gemachtigde van de orde in deze aangelegenheid zeer werd verzwaard. Hij moest een voortdurende en drukke correspondentie voeren met Van den Wijmbenberg en vooral met Mr. Faber. Herhaaldelijk moest hij op reis, ofwel naar Den Haag om daar met katholieke Kamerleden overleg te plegen over de mogelijkheid tot een transactie, ofwel naar Amsterdam om mondeling Mr. Faber te beraadslagen. Uit een brief aan Faber blijkt, dat hij in Amsterdam logeerde in de Spinhuissteeg bij de paters augustijnen, in de pastorie van de Sint Augustinuskerk of *De Star*, tot 1857 een statie en daarna parochie.⁷⁷

Zoals reeds vermeld, werd op 15 mei 1870 voor de tijd van vijf jaar door Rome aan St.-Agatha verlof gegeven om goederen te verkopen. Dit betrof dat gedeelte van de goederen, dat bij een transactie tussen St.-Agatha en de regering aan de kruisheren zou worden toegewezen. Al was een dergelijke transactie op 14 november 1864 reeds door de Tweede Kamer verworpen, men bleef de pogingen om tot een nieuwe transactie te komen, voortzetten zelfs tijdens de processen die vanaf 1877 werden gevoerd. Omtrent de omvang van de goederen die voor de transactie in aanmerking kwamen, waren beide partijen het vrijwel eens. Alleen over de prijs, die St.-Agatha daarvoor moest betalen, bestond meningsverschil tussen de kruisheren en de betreffende ministers van financiën.

Aanvankelijk treedt er weinig verandering op in de status quo. Procurator De Vlam schijnt nogal optimistische verwachtingen te hebben omtrent de uitslag van de onderhandelingen, die prior Smits voert over een regeling aangaande deze goederen en het daarvoor te betalen be-

⁷⁷) M. Schoengen, *Monasticon Batavum*, 3 dln. A'dam 1941-42, II, 20.

⁷⁸) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 160, 5 nov. 1870.

drag.⁷⁸ Eerst op 23 augustus 1875 is er weer correspondentie die met deze kwestie verband houdt. Prior Smits behandelt daarin vragen van De Vlam, die betrekking hebben op het opmaken van een notariële akte voor de Vereniging van Kruisheren als Zedelijk Lichaam; dit vanwege hun rechtspersoonlijkheid die nodig was om te kunnen bezitten. Smits antwoordt zoals dit hem en Mr. P. van den Heuvel het beste lijkt.⁷⁹

In de tweede helft van januari 1877 kondigen advertenties in streekbladen de veilingen aan van bomen van het klooster die in opdracht van het Domein zullen worden gehouden. Van den Wijmbenberg herhaalt zijn protest daartegen bij minister Van der Heim.⁸⁰ Mgr. Zwijsen antwoordt op zijn vraag of die bomen wel door katholieken gekocht mogen worden, dat de zware kerkelijke straffen op het verkopen van geestelijke goederen nog steeds gelden.⁸¹ Alles wijst er op dat de Staat St.-Agatha gerechtelijk wil gaan dwingen. In dit jaar schrijft Van den Wijmbenberg zijn *Aanmerkingen over het bestuur van het klooster der Kruisheren te Sint Agatha*, vermoedelijk op verzoek van Mr. Faber.⁸² Wat Faber vooral vreest is een proces tot ontruiming van St.-Agatha op grond van geëindigde of opgezegde huur.⁸³ Namens de minister wordt inderdaad alle huur aan Van den Wijmbenberg tegen 31 december 1877 opgezegd.⁸⁴

De pers, zowel de katholieke als de liberale en ultraprotestantse toont grote belangstelling; natuurlijk om verschillende redenen. Faber waarschuwt echter, dat de reacties der katholieke bladen als *De Maasbode*, *De Gelderlander* en *Het Venloosch Weekblad* te fel tegen de regering waren en dus averechts zouden werken. Dat dit inderdaad het geval was, blijkt uit de ministeriële reacties daarop. Het katholieke Kamerlid Jhr. Mr. Carel Van Nispen tot Sevenaer stelt St.-Agatha voor om de onderhandelingen met de Staat over een transactie onverwijld te hervatten; zij moeten zijn afgelopen voor de begroting in de secties voorkomt.⁸⁵ Volgens Faber heeft het klooster thans geen andere keus dan een slag voor te zijn en zelf een proces te beginnen; daarmee zou tevens kostbare tijd gewonnen worden. Het Domein van zijn kant tracht op allerlei ma-

⁷⁸) S.A.K.: Inv. nr. 527, 23 aug. 1875.

⁸⁰) S.A.K.: Inv. nr. 510, jan. 1877, protest van Van den Wijmb. bij min. Van der Heim.

⁸¹) S.A.K.: Inv. nr. 510, 8 jan. 1877.

⁸²) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 299, ongedateerd.

⁸³) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 203, 6 apr. 1877.

⁸⁴) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 219, 11 juli 1877; S.A.K.: Inv. nr. 511; B.B., z.n., 14 juli 1877

⁸⁵) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 235, 10 sept. 1877.

nieren de pachters van St. Agatha murw te krijgen. Zij moeten een huurcontract met de Staat tekenen, en zo niet dan moet hun boerderij per 1 januari 1878 zijn ontruimd.

Op 7 november 1877 wordt bij de arrondissementsrechtbank te Den Bosch een proces geïntroduceerd namens St.-Agatha. Dit is het eerste van de tien processen die van 1877 tot 1887 zijn gevoerd en waarbij beurtelings St.-Agatha en de Staat als eiser of gedaagde optreden.⁸⁶ Negen van deze processen zijn ofwel voor de arrondissementsrechtbank, ofwel voor het gerechtshof in Den Bosch gevoerd; een ervan, een cassatieproces, voor de Hoge Raad in Den Haag. Op een paar gevallen na, zullen de uitspraken steeds ten nadele van St.-Agatha zijn. Op 31 december 1877 schrijft Faber aan Smits, dat het verkrijgen van een schikking met de Staat afhangt van het bestaan der rechtspersoonlijkheid van St.-Agatha; daarop is het concept van Faber voor zulk een schikking gebaseerd.⁸⁷ In een brief aan Mr. A. Vlieland Hein op dezelfde datum wijst Faber ter vergelijking op de uitspraak van de rechtbank in Roermond in 1852, waarbij de rechtspersoonlijkheid en daarmee ook het eigendomsrecht van St.-Agatha wordt aanvaard.⁸⁸ Tijdens het leven van Van den Wijmelenberg hebben zes gerechtelijke uitspraken plaats gevonden. De meest onmiddellijk dreigende leek wel de derde, waarbij de Staat de ontruiming van St.-Agatha eiste. De dagvaarding ervan werd echter op 29 juni nietig verklaard en de Staat veroordeeld tot de proceskosten.

Vreemdsoortig lijkt op het eerste gezicht de handelwijze van de ver-

⁸⁶) Bij deze processen heeft St.-Agatha de behartiging van zijn juridische belangen toevertrouwd aan Mr. J. G. A. Faber te Amsterdam als voornaamste verdediger. Op diens aanraden zou deze taak in 1882 worden overgedragen aan Mr. Eug. van Oppen te Maastricht. Voor de Staat fungeerde als zodanig de landsadvocaat, de bekende joodse jurist Mr. Abraham de Pinto en, na diens overlijden in 1878, Mr. G. M. van der Linden te Den Haag. Deze hoofdvertegenwoordigers van de beide partijen spelen de leidende rol, maar doen dit volgens rechtskundig gebruik grotendeels achter de schermen. Volgens advies van ieder van hen kiest namelijk elk van beide partijen een eigen advocaat-procureur uit, die ingeschreven is bij de betreffende rechtbank. Deze twee laatsten treden in de regel voor hun respectievelijke partij voor de rechtbank op, maar toch zo, dat zij elk voeling blijven houden met, verslag doen aan en instructies ontvangen van de beide hoofdfiguren. De belangrijkste taak van de twee procureurs als vertegenwoordigers van de procederende partijen is het beurtelings nemen van conclusie, d.w.z. het geven van een schriftelijke uiteenzetting door een procespartij aan de rechter.

⁸⁷) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 297, 31 dec. 1877.

⁸⁸) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 296, 31 dec. 1877. Hr. A. Vlieland Hein, advocaat bij de Hoge Raad, trad in het cassatieproces voor St.-Agatha als partij die het aangaang had gemaakt.

schillende ministers van financiën bij al deze bedrijven. Van de ene kant laten zij de processen tegen St.-Agatha doorgang vinden, terwijl zij van de andere kant de onderhandelingen over een eventuele transactie met St.-Agatha gaande houden. Toch was dit, gezien de omstandigheden, niet zo onverklaarbaar. De positie van het departement van financiën was toen een voortdurend bedreigde; de ministers volgden elkan-der dan ook vrij snel op. Wilde een minister zich gehandhaafd zien, dan was hij afhankelijk van de gunst van de Kamer. De liberale en de ultra-protestantse meerderheid daarvan was ongetwijfeld voorstandster van een snelle, publieke en algehele verkoop van de kloostergoederen. Een voorstel tot transactie met St.-Agatha zou alleen dan enige kans van slagen hebben, als het de berooide schatkist zoveel mogelijk opleverde. Vandaar dat de ministers bij iedere onderhandeling om zo te zeggen gedwongen waren hun eisen steeds hoger op te voeren. Persoonlijk stonden zij dikwijls niet onwelwillend tegenover een dergelijke transactie en wilden die ook wel bevorderen. Verschillende katholieke kamer-leden hebben zich als bemiddelaars bij de minister zeer verdienstelijk gemaakt voor de zaak van St.-Agatha.

Tot in zijn laatste dagen zou Van den Wijmelenberg door bange zorg over het lot van zijn klooster worden gekweld. Op 1 maart 1881 nog introduceert het Domeinbestuur bij het gerechtshof te Den Bosch het ap-pel tegen het vonnis van 17 december 1880, waarbij de eis van de Staat tot ontruiming van St.-Agatha was afgewezen.⁸⁹ De gunstige uitslag van dit proces op 17 januari 1882 zou Van den Wijmelenberg niet meer beleven. De Staat werd veroordeeld in de kosten van hoger beroep en het vonnis van 17 december 1880 werd bevestigd. Er zouden nog drie processen volgen. De twee laatste zijn echter niet doorgezet. In 1887 kwam het eindelijk tot een vergelijk. Het kloostergebouw en de kerk van St.-Agatha, alsmede enkele boerderijen en stukken grond werden aan de kruisheren gelaten „als waardering voor het zoo lange zorgzame beheer der Staatsgoederen”. De rest van het onroerend bezit ging voor de kruisheren verloren.

⁸⁹) Rolnummer 281.

HOOFDSTUK III

DE ZON VECHT TEGEN DE WOLKEN (1853-1870)

§ 1. *Herstel van de normale ordesstructuur*

Het KB van 1840 schiep niet veel meer dan de vrijheid en de opheffing van de uitwendige belemmering tot herleving. De vraag bleef of de orde nog voldoende innerlijke energie en vitaliteit bezat om die aan de nieuwelingen te kunnen doorgeven en hen ermee te begeisteren. Ondanks teleurstellingen en tegenslagen heeft zich die levenskracht geopenbaard en ook weten te handhaven. Dat zij tevens een concrete en aangepaste vorm kreeg, is vooral aan het rustig en doelbewust doorzettingsvermogen en aan de vaste leiding van Van den Wijmelenberg te danken. De toename van het ledental en het ontstaan van nieuwe stichtingen zijn tot op zekere hoogte slechts bijkomstige verschijnselen daarvan; trouwens, met uitzondering van de eerste jaren, vallen zij nauwelijks spectaculair te noemen en kunnen ook het eerst bereikte peil niet bewaren. Verschillende pogingen tot nieuwe stichtingen moesten worden opgegeven; andere beantwoordden niet aan de verwachtingen. Toch raakt dit niet de eigenlijke kern van de herleving, waarvan het wezen immers niet bepaald wordt door de kwantiteit maar door de kwaliteit. Er moest een goede innerlijke grondslag worden gelegd, een bepaalde geestelijke gesteltenis worden gevormd en bereikt. Zo iets valt niet van buitenaf op te leggen; het is pas geslaagd, wanneer het in de kloosters tot een eigen overtuiging, tot een stuk van henzelf is geworden. Zulk een religieuze gemeenschapsvorming is bij volwassen mensen, die verschillen in aard, ontwikkeling, karakter, geestelijke achtergrond en behoeften, geen eenvoudige zaak. Het vereist bij de leidende instantie veel inzicht en geduld, het volgen van een juiste gedragslijn en de moed om deze door te zetten en daaraan vast te houden. Van de andere kant had Van den Wijmelenberg het voordeel te leven in een tijd, waarin er in het algemeen bij de religieuzen nog van geen gezagscrisis sprake was, eer van het tegendeel. Openlijk minachting voor gezag en uitgesproken verzet daartegen beperkte zich tot zeldzame en alleenstaande gevallen. Zij vonden weinig of geen weerklank of aanhang, maar riepen eerder

verontwaardigde reacties op, zowel bij de religieuzen zelf als bij verreweg het merendeel van de Nederlandse en Belgische katholieken.

Er valt niet aan te twijfelen, dat Van den Wijmbenberg in deze zin het stempel van zijn persoonlijkheid op de innerlijke opbouw van de orde heeft gedrukt en haar een bepaalde religieuze levensstijl heeft bijgebracht. Zij werd door zijn naaste medewerkers als richtinggevend aanvaard en toegepast en door zijn opvolgers in het generaalat in wezenlijke opzichten als model genomen en voortgezet. Het sprekendst vinden we dat terug in de figuur van Hoogwaardig Heer Hollmann. Hieruit behoeft nog niet te worden afgeleid, dat Van den Wijmbenberg alleen maar dictatoriaal optrad en zijn medebroeders als marionetten beschouwde. De typisch democratische instelling van de orde zou hem daartoe weinig kans hebben geboden. Hij was niet eenzijdig en overijld, wel gedecideerd in zijn oordeel en optreden, maar wist toch ook naar rede te luisteren en rekening te houden met omstandigheden en persoonlijke wensen en gevoeligheden. De gehoorzaamheid die hij vroeg, zag hij niet zozeer als een prestigekwestie dan wel als een wezenlijk vereiste voor het religieuze leven. Wij moeten niet vergeten, dat Van den Wijmbenberg dit om zo te zeggen van de grond af moest opbouwen, en wel in een tijd, die in opvattingen en omstandigheden sterk verschilde van de onze. Met weerspanningen heeft hij trouwens meer lankmoedigheid getoond dan anderen lief was. Een waardevolle kracht als J. Pulsers zal de orde verlaten, omdat hij het optreden van de generaal juist in deze te zwak oordeelde. Aan het beginsel der religieuze gehoorzaamheid en aan zijn plicht om die van zijn onderdanen te vragen heeft Van den Wijmbenberg als overste geenszins getwijfeld; over het moment en de wijze waarop moet worden opgetreden, viel van mening te verschillen.

Het zou eveneens onjuist zijn te beweren, dat hij bij het voeren van zijn beleid geen inspraak van anderen duldde of ontoegankelijk was voor overleg, ook al waren inzichten en verwachtingen op dit gebied toen anders dan thans het geval is. Wel beschouwde hij het als wenselijk en zelfs onvermijdelijk om als generaal de uiteindelijke beslissingen zelf te nemen.

Men zou kunnen zeggen, dat hij zich onder zijn naaste medewerkers in zekere zin een school heeft weten te vormen: mannen, die sympathiseerden met zijn ideeën en die als waardevol voor de orde zagen, zonder

daarom nog in alles zijn slaafse en kritiekloze volgelingen te zijn. Godfridus van der Weijst kan daarbij als voorbeeld gelden. Vooral op hun ascetische opvattingen is zijn invloed onmiskenbaar; dit was trouwens wederkerig.

Om zich een voorstelling te kunnen vormen omtrent het beleid, zoals dit voornamelijk, hoewel niet uitsluitend, door Van den Wijmbenberg werd bepaald, lijkt het nuttig de relictten van visitaties, van intermediaire, definitoriale en generale kapittels na te gaan, evenals zijn correspondentie met de prioren van de orde of met hogere kerkelijke instanties daarbuiten en getroffen maatregelen van meer algemene en officiële aard. We bepalen ons daarbij tot de periode waarmee we ons thans gaan bezighouden en die loopt van ongeveer 1853 tot 1870. Deze periode was van beslissende betekenis voor de stabilisatie van de innerlijke opbouw van de orde.

1.1. *Communitas bonorum et personarum*

Van den Wijmbenberg was een geboren organisator. Hij toonde dit niet alleen door het herstellen en in stand houden van wezenlijke waarden voor het inwendige leven in de orde, maar ook door een vooruitziende blik en een op de toekomst gericht beleid.

In het archief van de Propaganda Fide bevinden zich zowel het origineel als de copie van een suppliek van Van den Wijmbenberg, door bemiddeling van mgr. Zwijsen naar Rome opgezonden. Zij is gedateerd op Pasen 1852. De twee voornaamste zaken waarom verzocht wordt, zijn het verlof om in de orde de gemeenschap van goederen te mogen invoeren en vervolgens om een ordeshuis te mogen aanwijzen, waar voortaan het geschikst het generaal kapittel zou kunnen gehouden worden. Een brief van mgr. Zwijsen is daarbij ingesloten en dient ter toelichting van het gevraagde. Vanuit Rome is namelijk om nadere inlichtingen aan Zwijsen verzocht. Als motief voor de invoering der gemeenschap van goederen voert Van den Wijmbenberg aan: het heil van de orde en de bevordering van de goddelijke eredienst. De reden tot het tweede verzoek was het feit, dat het vroegere moederhuis van de orde was verwoest als gevolg van ongunstige tijdsomstandigheden en oorlogen. In de samenvatting van de pauselijke audiëntie van 18 juli 1852 staat als kanttekening *is er de apostolische vicaris* (mgr. Zwijsen) *niet* (om hem te raad-

plegen) *aangaande het gevraagde*?¹ Het feit, dat Zwijsen een begeleidend schrijven aan de supplek heeft toegevoegd, wordt in de bewuste samenvatting wel vermeld, maar de tekst ervan is niet bewaard gebleven.

De supplek bevat nog twee andere verzoeken. Vooreerst om de volmacht tot het geven van de pauselijke zegen bij retraits en missies, en vervolgens om te mogen delen in de privileges zowel van de mendicanten als niet-mendicanten en jezuiten. De Propaganda Fide heeft op 4 mei 1852 een copie van de supplek aan mgr. Zwijsen gestuurd met het verzoek er zijn op- en aanmerkingen en zijn oordeel over te geven.² Het antwoord daarop is niet bewaard gebleven. Het schijnt echter gunstig te zijn geweest, want in de audiëntie van 18 juli 1852 worden de drie eerste verzoeken zonder meer toegestaan. Het vierde werd ingewilligd in zoverre het gunsten en privileges van geestelijke aard betrof.³ Dat zal ook wel de bedoeling van Van den Wijmbenberg zijn geweest; het lag in de lijn van zijn streven geestelijke voorrechten voor zijn orde te verkrijgen. Op 29 juli 1852 wordt door de Propaganda Fide aan Zwijsen als antwoord op diens schrijven van 29 juni bericht, dat de paus de supplek van Van den Wijmbenberg heeft ingewilligd.

Het is duidelijk, dat er Van den Wijmbenberg zeer veel aan gelegen was de *communitas bonorum* door te voeren. Van de andere kant was hij zich er wel van bewust, dat dit streven, als in tegenstelling met de heersende ordestraditie, veel verzet onder de confraters zou oproepen. Hij heeft zich ongetwijfeld van tevoren daartegen veilig willen stellen door de goedkeuring van Rome voor zijn plan te verwerven. Als commissaris-generaal had hij daartoe nog de handen vrij; er bestond nog geen definitorium, noch een generaal kapittel waarmee hij rekening had te houden. Wat bewoog hem ertoe om dit nog bijtijds en eigenmachtig door te zetten? Zeker was dit de bestaande feitelijke situatie. Het valt niet te ontkennen, dat aan Uden de voornaamste rol scheen toebedeeld in de heropleving van de orde. Uden bezat daartoe meer beschikbare krachten dan St.-Agatha en Diest. Het aandeel van Uden aan alle nieuwe ondernemingen zou dan ook verreweg het grootste zijn. Bovendien stond dit klooster onder de onmiddellijke en dagelijkse leiding van Van den Wijmbenberg. Financieel verkeerde het echter in een veel slechtere

¹) R.P.F.S.: vol. 26 (1848-1852), 1038rv. - 1196r. Pasen 1852. R.P.F.U.: fol. 116 (1852), 1506r - 1508r., Pasen 1852.

²) R.P.F.L.: vol. 342 (1852), 536v., 4 mei 1852.

³) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 22, 18 juli 1852.

positie dan St.-Agatha, wat een niet geringe hinderpaal betekende voor de gewenste nieuwe ondernemingen. Ook tegen de wijze waarop in St.-Agatha de kloosterlijke armoede werd beoefend, zal hij zijn bezwaren hebben gehad. En daarom leek het meer in overeenstemming met de broederlijke solidariteit, wanneer Uden en Diest niet steeds de hand moesten ophouden, ook al was St.-Agatha bereid die, zo nodig, te vullen. Vanuit deze gedachtengang menen wij het door Van den Wijmelenberg nagestreefde en gevoerde beleid te moeten verklaren. Het is waar, zijn inzichten werden niet altijd gedeeld, noch zijn beslissingen door iedereen toegejuicht. In het oog van verschillende confraters moet hij misbruik hebben gemaakt van zijn positie en van zijn persoonlijk overwicht. Wellicht ging hij daarbij dan ook wat geheimzinnig, eigenmachtig en met niet voldoende eerbied voor de traditie te werk. De vraag blijft echter, of het, gezien de personen en de gegeven omstandigheden, anders mogelijk en uitvoerbaar was geweest de uitbreiding van de orde te verwezenlijken.

Dr. A. van Asseldonk noemt het feit van de doorvoering van de *communitas bonorum* en ook de wijze waarop dit geschiedde, haast onverklaarbaar.⁴ In de kruisherenorde wordt een gezonde vorm van democratie op hoge prijs gesteld en ook door de statuten gewaarborgd. Een dergelijke gewichtige en ingrijpende beslissing kon, onder normale omstandigheden, dan ook alleen blijvende kracht van wet krijgen door de goedkeuring van drie opeenvolgende kapittels. In feite blijkt nergens uit dat dit ook het geval is geweest, zelfs niet dat op de generale kapitels dit onderwerp besproken is. Hoewel Van den Wijmelenberg in 1852 bij dezelfde gelegenheid als zijn verzoek om de generale kapitels te herstellen, toch dit voornemen te kennen had gegeven, heeft hij in dit opzicht hun beslissing een stap vóór willen zijn. Mgr. Zwijsen had bij deze aanvraag wel opgemerkt, dat volgens hem het verzoek tot invoering van de *communitas bonorum* slechts kon worden ingewilligd, indien de locale overheid zich hiertegen niet verzette. In die zin had ook de Propaganda Fide op 18 juli 1852 geantwoord. Uit niets blijkt echter, dat hierin ook de prioren gehoord zijn.

Op 15 maart 1855 publiceert de in 1853 magister generaal geworden Van den Wijmelenberg het bewuste besluit, samen met de lijst van de confraters, die bij wijze van instemming hun handtekening hebben

4) A. van Asseldonk, osc., *Henricus van den Wijmelenberg 1800-1840-1881*, hs., 3.

gezet. De handtekening van de confraters, werkzaam in Curaçao en Wisconsin, komt er niet op voor, evenmin die van de lekebroeders. Bovendien blijken de kruisheren van Diest eerst later hun handtekening te hebben gezet. Het oorspronkelijke stuk draagt alleen de namen van de kruisheren van St.-Agatha en Uden, terwijl die van Diest ontbreken. Op een later document komen ook de namen van Diest voor. Het wordt dan eveneens op 14 maart gedateerd, wat een misleidende indruk wekt.⁵ Hoewel een noodleidend klooster als dat van Diest financieel gesproken alleen maar voordeel kon hebben van de invoering van de *communitas bonorum*, blijkt er toch een principe, dat van de ordestraditie, mee gemoeid. Het bezwaar van Diest zal tevens verband gehouden hebben met een ander plan van Van den Wijmbenberg, namelijk van de invoering van de door hem ontworpen nieuwe statuten.

1.2. Het eerste generaal kapittel en de generaalskeuze

De laatste in een onafgebroken rij van achtenveertig ordesgeneraals, Jacques Dubois, was 21 december 1796 overleden. Sedert 1786 was hij ten gevolge van de buitengewoon moeilijke tijdsomstandigheden niet meer in staat geweest een generaal kapittel bijeen te roepen. Voor het eerst in zevenenzestig jaar zou dit hoogste bestuursorgaan in de orde van 24 tot en met 27 april 1853 te St.-Agatha bijeenkomen. Er zouden tien kruisheren aan deelnemen. Vier uit Uden: de commissaris-generaal Van den Wijmbenberg, subprior J. Verhulst als plaatsvervanger van Van den Wijmbenberg in diens functie als prior, C. W. A. de Bruyn en A. Mutsaers. Voor St.-Agatha: prior S. Gielen, E. Schraven en J. Verkuilen en voor Diest prior G. van der Weijst, subprior H. van Giersbergen en P. Janssens, die zijn theologische studies nog niet had voltooid. In zijn dagboek schrijft prior Van der Weijst, dat hij op 15 maart 1853 de uitnodiging voor Diest tot deelname aan het kapittel had ontvangen. Tegelijk met deze oproep ontving hij een aanzienlijk deel van de door Van den Wijmbenberg ontworpen nieuwe statuten, die daarna bij delen volledig werden toegestuurd. Het kapittel zal op zondag 24 april aanvangen en drie dagen duren, waarna het op de vierde dag na de plechtige H. Mis gesloten zal worden.⁶ Op 2 april stelt Van den Wijmbenberg mgr. Zwijsen ervan in kennis, dat hij De Bruyn naar de bisschop zal

⁵) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 28-29, 14 maart 1855.

⁶) C. R. Hermans, *Annales*, III, 662.

Henricus van den Wijmelenberg naar een geschilderd portret van C. Grips te St.-Agatha.

sturen om deze in te lichten omtrent het te houden generaal kapittel en omtrent het ontwerp tot herziening van de statuten.⁷

Te Diest rezen grote bezwaren tegen de voorgestelde datum van het kapittel. Het gehele convent zag tegen dit plan op. Vooreerst, omdat men dan de bekwaamste leden van het huis niet kon afvaardigen en vervolgens, omdat wegens de menigvuldige werkzaamheden er geen tijd genoeg voorhanden was om de nieuwe ontwerpen grondig te bestuderen. De prior deelde het gevoel van het convent mede aan Van den Wijmbenberg en kreeg daarop, zoals hij schrijft, een zeer onaangenaam antwoord. Hij haalt er de volgende passage uit aan: „... Zooals men te Diest over de nieuwe statuten denkt, zoo denkt men er overal over, doch in Uden zijn met goedkeuring van allen maar zeer weinige opmerkingen gemaakt... Hoofdzakelijk zouden eenige opmerkingen kunnen gemaakt worden over het koor, over de vasten, over het algemeen proef- en studiejaar, over de driejarige verkiezingen (voor het prioraat) en over de geheele *communitas bonorum in toto ordine*, doch dit zullen zaken zijn waarover men het gevoel van het Capitulum Generale zal moeten hooren... Wij moeten niet op kleine zaken blijven hangen en ziften, hierin moet men naar algemeene stemmen hooren... Wij moeten hier een algemeene lijn trekken en niet onverrichter zake en kijvende van één te (sic) scheiden... Men moet niet denken: *Waar hebben zij dit toch gehaald? ik zal mij eens laten hooren, ik neem dit niet aan. Waarom al die veranderingen?*... Overigens wyl de macht der vier definitoren ultimi Capituli op mij alleen berust en noods voor de drie overleden drie anderen zouden kunnen worden opgeroepen, en de aanwezige definitoren voor de zelve anderen kunnen benoemen, daarom laat ik aan alle kloosters over, éenen daartoe te benoemen, weshalve de Prior met twee socii zal overkomen... Begin dus deze week met twee uit uw klooster te kiezen, wyl aanstaande Maandag de gebeden voor de vertrekkenden naar het Capittel moeten beginnen”.⁸

Namens alle confraters van Diest antwoordt prior Van der Weijst. Zoals overal elders is men er te Diest op tegen zich overhaast nieuwe statuten te laten opdringen. Van der Weijst verwacht, dat het generaal kapittel zoals men dat nu houden wil, rampzalige gevolgen zal hebben

⁷) B.B., nr. 220, 2 apr. 1855.

⁸) G. van der Weijst, osc., *Oorsprong en Voortgang der Kruisheren te Diest*, hs. 64 vv. (Verder gecit. als *Dagboek*.)

en een blaam op de orde zal werpen. In Diest is bovendien geen keus genoeg voor geschikte afgevaardigden; op het tijdstip waarop het kapittel zou gehouden worden, zijn de lessen aan het college begonnen en niet één deel van de professoren kan er gemist worden. Voorlopig zal er te Diest geen definitior gekozen worden.

Van den Wijmelenberg schrijft een lange brief terug, waardoor echter de bezwaren van Diest geenszins worden opgeheven. Hij houdt voet bij stuk: het kapittel is in alle opzichten wettig en moet en zal op de vastgestelde tijd gehouden worden. Diest moet tot de keuze van twee afgevaardigden overgaan. Uit gehoorzaamheid maar met weinig geestdrift vertrokken de prior en de beide afgevaardigden naar het kapittel. Te Uden aangekomen, deelden zij hun bezwaren nog eens mondeling mede, maar zonder gevolg. In neerslachtige stemming verbleven zij die dag in Uden, zonder verder nog over iets te spreken. De volgende dag had van daaruit het vertrek naar St.-Agatha plaats. Er moest daartoe gebruik gemaakt worden van twee rijtuigen. Van den Wijmelenberg wilde graag, dat Van der Weijst met hem over Grave ging om daar een bezoek te brengen aan de heer Walter. Van der Weijst voelde er weinig voor en de andere twee confraters uit Diest wilden liever bij de capucijnen in Velp blijven eten. Zij namen toen met drieën een rijtuig en kwamen 's avonds om zeven uur in St.-Agatha aan. Daar waren de andere capitulairissen reeds aanwezig; twee van de Udense kruisheren waren 's morgens al te voet aangekomen.

Op zondagmorgen na de plechtige H. Mis ter ere van de H. Geest begon het kapittel. Van den Wijmelenberg werd tot magister generaal en prior Gielen, prior Van der Weijst, J. Verhulst en E. Schraven werden tot definitoren gekozen. Dit definitorium vergaderde afzonderlijk in een gesloten kamer. Het procuratorium bestond uit C. W. A. de Bruyn en A. Mutsaers uit Uden, H. van Giersbergen en P. Janssens uit Diest en J. Verkuilen uit St.-Agatha. Over hetgeen beraadslaagd werd mocht niets buiten het kapittel worden verteld, omdat dit onder het geheim van deze vergadering viel. Toch heeft men zich blijkbaar niet al te stipt daaraan gehouden. Van der Weijst schrijft in zijn dagboek, dat de drie Udense afgevaardigden daarover te veel hebben uitgelaten, wat onaangenaamheden heeft veroorzaakt. Er zou gezegd zijn „Als wij vrij uit het kapittel mochten spreken, dan zoudt gij eens vernemen wat voor mannen het te Diest zijn.” De Bruyn had zelf aan Van der Weijst geschreven „Diest is tegen mij; heeft mij vernederd, weet niet waardoor ik

dit verdiend heb." Van der Weijst vraagt zich dan af, of dat het *secretum* onderhouden is. Aan te nemen valt, dat de Diestenaren flink van zich af gesproken hebben, bepaald niet tot genoegen van de Udense heren.

Op dit kapittel werd de wens tot uitdrukking gebracht, dat de magister generaal binnen het half jaar na de promulgatie van het kapittel de pontificalia zou voeren. De aanschaffingskosten zouden door de drie kloosters naar evenredigheid worden gedragen.⁹ De aangeschafte pontificalia, paarse mozetta en mateletta, borstkruis, ring, mijter en staf, waren afkomstig uit de nalatenschap van mgr. L. de Wyckersloot, bisschop van Curium, die in 1851 was overleden.¹⁰ Van der Weijst noteert omtrent de daarvoor gevraagde bijdrage, dat ook Diest daarover veel aanschrijven heeft gekregen. Maar aangezien de financiële toestand van dit klooster altijd ellendig is en Uden en St.-Agatha niet meer bijspringen, heeft Diest er niet toe kunnen overgaan.

Op Hemelvaartsdag 1859 zal Van den Wijmelenberg voor het eerst in de gelegenheid zijn om te St.-Agatha onder de pontificale mis de tonsuur en de lagere wijdingen toe te dienen aan eigen confraters en huisgenoten, J. van de Ven en J. de Kepper. Dat vormt voor G. van der Weijst, sinds 1856 subprior van St.-Agatha, een welkome aanleiding om een jubelzang van tweeenzeventig regels in de toen gebruikelijke stijl aan te heffen. Hij vangt aan met een viertal oratorische vragen op hooggestemde toon, waarop dan geantwoordt wordt met een relaas omtrent de dreigende ondergang en het wonderbaarlijk herstel van de orde: „Bloeit d'Orde overal om kracht en werkzaamheden / Zij schittert evenzeer om hare plegtigheden: / Haar achtbaar opperhoofd bezit thans weer die magt / Waarmee de Heil'ge Stoel haar eeuwig had bedacht." Het slot is dan een heilwens aan Van den Wijmelenberg.¹¹

⁹) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. III (1949), 271.

¹⁰) L. Emond, osc., *Henricus van den Wijmelenberg*, St.-Agatha-Cuyk 1931, 28. — Op de feestdag van Sint Odilia, 18 juli 1853, heeft Van den Wijm. te Uden voor het eerst zijn pontificalia gedragen en een pontificale mis gecelebreerd, zeker tot voldoening van zijn toen nog levende ouders. Zijn moeder zou op 3 aug. 1854, 80 jaar oud, te Uden overlijden. Zijn vader had de leeftijd van ruim 94 jaar bereikt toen hij op 3 april 1857 te Uden stierf.

¹¹) G. van der Weijst, osc., *Dagboek*, 84.

1.3. De concept-statuten van 1853

Vooropgesteld dient te worden, dat deze beschouwing geenszins moet worden opgevat als een volledige studie over deze concept-statuten. De bedoeling is alleen, om in het kader van deze biografie de kenmerkende opvattingen van Van den Wijmelenberg en tevens zijn standpunt aangaande de positie van de magister generaal in de orde te achterhalen.

Wanneer wij het schema van de concept-statuten van 1853¹² met dat van de toen nog geldende van 1660¹³ vergelijken, dan blijkt vooreerst dat aan de hoofdingeling in twee distincties is vastgehouden. Het aantal en de opschriften van de hoofdstukken, en vooral hun volgorde, toont echter nogal wat verschil. Met name dit laatste is van belang, omdat het kenmerkend is voor de gedachtengang die daarbij voorzat. Ter vergelijking geven wij eerst de beide wijzen van indeling der behandelde stof naast elkaar.

Statuten van 1660

Distinctio I

- Cap. I De Officio Ecclesiae.
- Cap. II De Inclinationibus.
- Cap. III De Suffragiis mortuorum.
- Cap. IV De Jeuniis.

Cap. V De Cibo.

- Cap. VI De Collatione.
- Cap. VII De Infirmis.
- Cap. VIII De Minutione.
- Cap. IX De Lectis.

Cap. X De Vestitu.

Cap. XI De Rasura.

Cap. XII De Silentio.

Cap. XIII De Recipiendis.

Cap. XIV De Novitiis et eorum instructione.

Cap. XV De Professione.

Cap. XVI De levi culpa.

Cap. XVII De gravi culpa.

Cap. XVIII De graviori culpa.

Cap. XIX De gravissima culpa.

Cap. XX De Apostatis.

Concept-statuten van 1853

Distinctio I

Cap. I De Officio Ecclesiae.

Cap. II De caeremoniis Ecclesiae.

Cap. III De suffragiis mortuorum.

Cap. IV De Lectione spirituali et examine conscientiae.

Cap. V De silentio religioso et modestia.

Cap. VI De jeuniis et refectione.

Cap. VII De Vestitu et Tonsura.

Cap. VIII De infirmis.

Cap. IX De sacrista ejusque socio.

Cap. X De bibliothecario.

Cap. XI De Fratre Hospitali.

Cap. XII De Janitore.

Cap. XIII De praefecto Refectorii, coquo, excitatore et sartore.

Cap. XIV De Recreatione.

Cap. XV De Candidatis recipiendis.

Cap. XVI De novitiis et eorum instructione.

Cap. XVII De Professione.

Cap. XVIII De varietate culparum earumque poenis.

¹²) *Aphosc*, hs. Concept-statuten.

¹³) C. R. Hermans, *Annales*, III, 262.

Bij vergelijking valt aanstonds de verschuiving op in de volgorde van behandeling. Dit wijst op een verandering in de waardeschaal: de geestelijke oefeningen en gebruiken worden sterk op de voorgrond geschoven. Het zijn die, welke sedert de Contra-Reformatie bijzonder in zwang waren en vooral door de H. Ignatius waren aangeprezen en bevorderd. Verder worden de verschillende functies in elk klooster meer gedetailleerd en in afzonderlijke hoofdstukken vermeld. Er valt ook een algemeen stijlverschil te constateren. Terwijl de statuten van 1660 bondig en kernachtig zijn geformuleerd, is de tekst van Van den Wijmelenberg meestal uitvoeriger, gaat meer op onderdelen in en citeert dikwijls de Regel, de H. Schrift en de Vaders.

Distinctio II		Distinctio II	
Cap.	I De Domibus concedendis et construendis.	Cap.	I De Magistro Ordinis Generali.
Cap.	II De Electione Prioris conventualis et institutione Supprioris et Procuratoris.	Cap.	II De Capitulo generali Ordinis.
Cap.	III De Electione Prioris Generalis.	Cap.	III De Visitoribus.
Cap.	IV De Electione Definitorum Capituli Generalis.	Cap.	IV De Hierarchia et jurisdictione Ordinis.
Cap.	V De capitulo quotidiano.	Cap.	V De Domibus concedendis et construendis.
Cap.	VI De Capitulo Generali.	Cap.	VI De Priore locali, Supprieore et Procuratore.
Cap.	VII De Visitoribus.	Cap.	VII De capitulo conventuali.
Cap.	VIII De Cellis.	Cap.	VIII De studiis.
Cap.	IX De Itinerantibus.	Cap.	IX De Missionibus.
Cap.	X De Conversis.	Cap.	X De Cubiculis.
Cap.	XI De Donatis.	Cap.	XI De exeuntibus et itinerantibus.
		Cap.	XII De Fratribus conversis.

Nog interessanter dan bij de Distinctio I is een vergelijking betreffende Distinctio II in beide gevallen. Terwijl de volgorde der titels van de hoofdstukken in de statuten van 1660 de opbouw van onderaf vertoont, hetgeen trouwens ook in de oorspronkelijke statuten van 1248 en in die van 1410 het geval is, is in de concept-statuten van 1853 juist het omgekeerde het geval. Daar wordt immers niet de conventuele gemeenschap als uitgangs- en zwaartepunt genomen, maar de magister generaal als top van de hiërarchische piramide. De meest ingrijpende veranderingen in de concept-statuten van 1853 is, dat hoofdstuk IV in de

Distinctio II van de statuten van 1660 achterwege blijft. Dit hoofdstuk handelde namelijk over de verkiezing van de definitoren. Uit deze weglating blijkt wel duidelijk het streven van Van den Wijmelenberg om het gezag en de bevoegdheden van de magister generaal meer absoluut te stellen. Het is een opvatting die opvallende overeenkomst vertoont met de taakomschrijving van de generaal in de jezuïetenorde. Zij is echter wezenlijk in strijd met de historische traditie van de orde van het H. Kruis, waarin de functie van de prior-generaal op veel democratischer wijze wordt gezien en omschreven. Dat blijkt wel, als we de geschiedenis van de orde nagaan.

Op 1 oktober 1248 werden de statuten van de kruisheren door paus Innocentius IV goedgekeurd. Ruim drie weken later richt dezelfde paus een schrijven tot Hendrik van Gelder, elect-bisschop van Luik. Daarin wordt meegedeeld, dat de orde der kruisbroeders de pauselijke goedkeuring had ontvangen. Aan de bisschop wordt verzocht hen dus als religieuze orde te erkennen. Dat gebeurt dan ook in een oorkonde van 31 december 1248, gericht aan de kruisbroeders van Hoei. De bisschop bevestigt daarin de pauselijke bulle en erkent de orde in zijn dioceses.¹⁴

Zoals gebruikelijk werden in dit document een korte samenvatting gegeven van de statuten der orde en een opsomming van hun hoofdstukken. Nu is het opmerkelijk, dat hier het hoofdstuk *De electione prioris generalis* nog helemaal niet voorkomt. De prior-generaal werd op dezelfde wijze gekozen als de andere prioren. Dit hoofdstuk moet er pas later zijn ingevoegd. De definitoren echter vormden een onafhankelijke bestuursinstantie in de orde. Wel beperkten hun bevoegdheden zich als zodanig tot het generaal kapittel, maar daar hadden zij dan ook alle macht in handen. Zij konden de prior-generaal zelfs uit zijn ambt ontzetten. In verband hiermee zijn bijzonder kenmerkend de *gravamina* tegen magister generaal Augustinus Neerius, die in 1639 door de pas gekozen definitoren aan hem zijn gezonden. Op een niet mis te verstane wijze worden hun grieven tegen hem daarin opgesomd en manen zij hem zijn ambt neer te leggen.¹⁵

Alleen de definitoren stemden op het generaal kapittel over een *definitio*, die een vroegere *ordinatio* of *confirmatio* tot statuut verhief. Van-

¹⁴) H. van Rooijen, osc., *De oorsprong van de Orde der Kruisbroeders of Kruisheren*, in *Clairlieu* 19 (1961), 54-61, 84-96, 205-207. J. Francino, osc., *Geschiedenis van de Orde der Kruisheren*, in *Batavia Sacra*, Utrecht-Brussel 1948, dl. III, 35.

¹⁵) A. van de Pasch, osc., *Prior Henricus Walteri Verheijen 1584-1647*, in *Clairlieu* 32 (1974), 57-60.

daar ook hun naam. Enkel in geval de stemmen staakten, werd de prior-generaal ingeschakeld. Vervolgens, het relict van het generaal kapittel werd uitgegeven door de definitoren, niet door de generaal. Eerst in 1411 werd het door de prior-generaal en de definitoren uitgegeven. Daarna constateren we een voortdurende tendens van de generaal-prioren om hun macht uit te breiden. Dit streven bereikte zijn hoogtepunt in de gewijzigde statuten, die door magister generaal Lambertus de Fisen werden ontworpen en in 1749 aan het generaal kapittel voorgelegd. Na felle tegenstand in de orde moest hij ze op last van Rome in 1768 laten vallen. Het kloosterleven moest volgens de oude statuten worden voortgezet.¹⁶

Het is duidelijk, dat Van den Wijmbelenberg deze autocratische tendens weer wil opnemen. Maar de ordestraditie bleek hem ook nu te sterk af. De bestaande hiërarchische structuur blijft dus ongewijzigd. Kort samengevat komt zij hier op neer. De definitoren hadden de wetgevende macht in de orde en vormden in zekere zin de hoogste bestuursinstantie. De prior-generaal te Hoei (in casu de magister generaal in zijn residentie) had de uitvoerende macht, het dagelijks bestuur; hij was de voornaamste visitator en had er over te waken, dat de bestaande wetgeving gehandhaafd bleef.

Opmerkelijk is, dat de in 1868 goedgekeurde statuten toch weer zullen teruggrijpen op die van 1660 en de indeling en volgorde der hoofdstukken daarin ook vrijwel aanhouden. Uit eerbied voor de traditie en de geschiedenis van de orde zullen ook daar de reeds tot het verleden behorende kloosterlijke gebruiken worden vermeld. Ook dit kan men zien als een reactie tegen de concept-statuten van 1853, die trouwens door het generaal kapittel van 1859 reeds voorgoed waren afgewezen.

In *Distinctio II* willen wij verder de aandacht vestigen op de wijze waarop ook daar het gezag van de magister generaal wordt beklemtoond en er op zijn volmacht wordt gewezen om iedereen naar elk ander huis te kunnen verplaatsen, als daartoe voldoende redenen aanwezig zijn. In verband hiermee geven we de vertaling van nr. 9 van hoofdstuk I. „Aangezien het voor het aanzien en de bestendigheid van onze heilige orde noodzakelijk is, dat het gezag van de generale overste onaangetast blijft en dat zijn voorschriften hun uitwerking niet missen, vooral in die zaken welke zich bijna dagelijks voordoen en derhalve niet tot een volgend generaal kapittel kunnen worden uitgesteld, en dat zij onverwijld worden

¹⁶) L. Heere, osc., *Dokumenten uit de statutenstrijd van 1765*, in *Clairlieu* 18 (1960), 71-80.

uitgevoerd. Daarom schrijven wij aan alle oversten van diezelfde orde voor, op straffe van ontheffing uit hun ambt, dat zij aan dergelijke bevelen moeten gehoorzamen en er uitvoering aan moeten geven. Wanneer derhalve een of meer personen met een lastbrief van de voornoemde generaal gezonden worden, dan moet niemand van de plaatselijke oversten zich vermeten hen af te wijzen. Een dergelijke beslissing moet worden overgelaten aan het onderscheidingsvermogen van de hoogerwaarde pater generaal, volgens hetwelk hij in ieder geval niet iemand voor een convent zou willen benoemen, die daar helemaal niet op zijn plaats is, of iemand daaruit weghalen, die er onmisbaar is. Verder, ook al draagt onze religieuze professie een plaatselijk karakter, toch, omdat die professie geacht wordt niet aan de locale overste, maar aan de generaal zelf te geschieden, wijkt de *stabilitas loci* in zoverre voor deze, dat hij door zijn lastbrief iemand wie dan ook en waar dan ook geprofest, naar ieder willekeurig huis van de orde kan verplaatsen. Dit dan, mits er een gerechtvaardigde reden voor is, te weten: wanneer een of andere overtreding niet zonder grote ergernis of schande in eigen huis kan worden uitgeboet; of, omdat de studie in filosofie, theologie en schriftuur ergens anders moet worden volbracht, of, ten slotte, om daar een hoger ambt te aanvaarden. Buiten deze gevallen moet er niemand worden weggehaald uit het convent waarin hij geprofest is, tenzij hij daar uit eigen beweging om vraagt of er ten nutte van het huis vrijelijk in toestemt, of indien wegens zijn twistzieke aard of herhaalde onhandelbaarheid of een andere gerechtvaardigde reden, de overste van het conventskapittel dit verzoekt”.

Illustratief voor de stemming van een meerderheid, die eeuwenoude tradities in de orde bewaard wenst te zien, lijkt ons nr. 8 van hoofdstuk II. „De definitoren moeten er zich voor hoeden om een algemeen statuut van de orde, of een gebruik dat reeds lang geldt en algemeen aanvaard is, af te schaffen, tenzij wellicht het algemeen gevoelen van de prioren en de afgevaardigden op het generaal kapittel aanbeveelt dit te doen. Evenzeer mogen zij er voor waken datgene af te wijzen wat vurig in de orde verlangd wordt en wat de conventualen aan hun afgevaardigden ter behartiging hebben opgedragen. Wij willen dat daaraan volledig gehoor en bevrediging worden geschonken, mits het niet tot nadeel van de orde strekt”.

Van den Wijmbelenberg was realist genoeg om te beseffen, dat de in het concept voorgestelde veranderingen tegenstand zouden ontmoeten,

maar bezat tevens voldoende inzicht in en respect voor de geest en de traditie van de orde. Daarom voegt hij er ook in nr. 9 van hetzelfde hoofdstuk aan toe „Zoals alle confraters gehouden zijn om de hoogerwaarde pater generaal te gehoorzamen, zo moet ook de hoogerwaarde magister generaal zich aan het generaal kapittel onderwerpen, opdat hij ook zelf wanneer er iets tegen hem wordt ingebracht, volgens de statuten van de orde geoordeeld wordt, omdat het kapittel generaal boven de generale overste staat. Daarin immers is de gehele orde van het H. Kruis als persona moralis vertegenwoordigd”.

Kenmerkend is verder ook de toevoeging in nr. 13 van hoofdstuk III. „Na beëindiging van de visitatie moeten de visitatoren zich beijveren om terstond aan de magister generaal volledig verslag uit te brengen omtrent de stand van zaken in het gevisiteerde klooster”.

Van belang is ten laatste nog wat in de concept-statuten staat vermeld in *Distinctio II*, hoofdstuk 1, nr. 8 omtrent de mogelijkheid dat de magister generaal tot prior gekozen wordt in het convent waar hij resideert. „Wanneer de hoogerwaarde pater generaal als zodanig geconfirmeerd is, dient hij de volmacht te hebben om zich een convent uit te kiezen. Wordt hij daar tot prior gekozen, dan moet hij daar ook strikt verblijven met uitzondering van de visitaties en andere reizen, die voor het welzijn van de orde ondernomen worden, opdat hij zijn zorg kan besteden aan zijn kudde, waarvan het bloed door de Opperherder uit zijn handen zal worden opgeëist”. In het relict van het generaal kapittel van 1853 staat echter met betrekking tot de formulering „... wanneer hij daar tot prior gekozen wordt”; „deze woorden komen te vervallen, aangezien de magister generaal niet tot prior gekozen kan worden”.¹⁷ Dit laatste heeft Van den Wijmelenberg echter niet belet om vanaf 1855 tot aan zijn dood als prior te St.-Agatha te fungeren!

1.4. Tegenspel van mgr. Zwijsen en verweer van Van den Wijmelenberg

Men zou kunnen zeggen, dat mgr. Zwijsen vooral in deze periode als een soort van toezienende voogd tegenover de orde en speciaal tegenover Van den Wijmelenberg optrad. Het is waar, dat Rome er prijs op bleek te stellen bij voorkomende gelegenheden steeds diens advies in te

¹⁷⁾ *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. III (1949), 269.

winnen aangaande zaken die aangevraagde volmachten of voorrechten voor de orde betroffen. Maar daarnaast lag het ook wel in de aard van een heersersnatuur als Zwijsen om de religieuzen in zijn bisdom stevig onder controle te houden en te waken tegen alles wat hem eigenmachtig handelen van hun kant toescheen. Dat gaf nogal eens aanleiding tot verschil van opvatting. Van den Wijmelenberg, die eveneens wist wat hij wilde, was niet zo gemakkelijk van zijn stuk te brengen en liet zich er niet van afschrikken om wat hij als de rechten van de orde beschouwde, ook tegenover Zwijsen te verdedigen, desnoods in Rome zelf. In deze uiteenzettingen gaf hij blijk de geschiedenis van de orde en ook het kerkelijk recht voor de religieuzen goed te kennen. Hij voerde de verdediging dan met de nodige eerbied, maar daarom niet minder beslist en vastberaden. Het lijkt wel aan de rustige zelfbeheersing van Van den Wijmelenberg te danken, dat deze twee krachtfiguren elkaar geleidelijk steeds beter zijn gaan vinden en waarderen. Dikwijls heeft Van den Wijmelenberg niet alleen de voorspraak, maar ook de mening en de raad van Zwijsen in ordesaangelegenheden gevraagd. En Zwijsen toonde zich daartoe steeds bereid.

In het archief van het bisdom Den Bosch bevindt zich een ongedateerd ontwerp van een brief, door Zwijsen gericht aan de kardinaal-prefect van de Propaganda Fide. Hij maakt daarin bezwaar omtrent de generaalskeuze van Van den Wijmelenberg en over diens bevoegdheid tot het voeren van de pontificalia. Die bezwaren worden als volgt geformuleerd. Van den Wijmelenberg heeft in 1852 als commissaris-generaal in Rome de volmacht aangevraagd om een generaal kapittel bijeen te roepen op een plaats die hem daartoe het geschikst leek. Dit werd op 18 juli 1852 goedgunstig toegestaan. Gebruik makend van de verleende volmacht, zijn de kruisheren 24 april 1853 in kapittel bijeen gekomen en zijn bij die gelegenheid op eigen gezag overgegaan tot de keuze van een magister generaal. Zij hebben dus zelf Van den Wijmelenberg, die krachtens apostolisch indult door Henricus van der Velden op 23 december 1841 als commissaris-generaal was aangesteld, tot magister generaal gekozen. Zo hebben zij dus de voorlopige toestand opgeheven, waarin zij na de suppressie verkeerden en die door de H. Vader was geconfirmeerd. Aan Zwijsen komt deze handelwijze niet voldoende veilig en in overeenstemming met de opvattingen van de H. Stoel voor. De twee kloosters die zij nog in Nederland bewonen, zijn niet hun eigendom. Zij huren die van de regering, of althans zij betalen er de regering een jaar-

lijkse bijdrage voor. Zwijsen vraagt zich af, of de H. Stoel er mee instemt dat zij, zonder haar te raadplegen, door een magister generaal te kiezen van hun provisorische toestand tot een stabiele en gewone terugkeren. Tot hiertoe staat niet vast, dat deze keuze door Rome goedgekeurd en bekrachtigd is. Zodoende weet Zwijsen niet goed wat hij doen moet, als de genoemde generaal aan hem personen voor de hogere wijdingen voordraagt aan wie Van den Wijmelenberg zelf de tonsuur en de lagere wijdingen zou hebben toegediend. Tot heden heeft hij zich daarvan onthouden, ofschoon de bulle van Urbanus VIII, welke door hem in zijn suppliek wordt vermeld, deze volmacht aan de generaal toekent. Van den Wijmelenberg houdt verder staande, dat krachtens de statuten en pauselijke toezeggingen aan de orde de volmacht toekomt om een magister generaal te kiezen. Een generaal kapittel zou immers een generaal veronderstellen en door het aanstellen van zulk een generaal zou de provisorische toestand van de orde zelf zo spoedig mogelijk worden weggenomen.¹⁸

Nog op 9 november 1856, wanneer hem reeds de *sanatio in radice* van de generaalskeuze is meegedeeld, zal Van den Wijmelenberg aan internuntius Vecchiotti schrijven, dat hij niet twijfelt aan het recht tot generaalskeuze en tot het voeren van de pontificalia.¹⁹ Wat betreft het gebruiken van de pontificalia verdedigt hij zich tegenover Zwijsen door een kerkelijke uitspraak uit de vijftiende eeuw aan te voeren. De Congregatie van de Riten heeft op 11 juli 1439 verklaard: een bisschop kan aan abten en andere lagere prelaten die het beperkte recht hebben om alleen in hun eigen kerken de pontificalia uit te oefenen, geen volmachten of verlof daartoe geven in kerken die hun niet onderhorig zijn; hetzij deze personen nu seculiere, hetzij reguliere in zijn diocesis zijn. Wanneer bijgevolg, aldus Van den Wijmelenberg, dit privilege zonder de beperking „alleen in hun eigen kerken” is verleend, kan zijns inziens de bisschop de faculteit wel geven. Op 10 juli 1630 had Urbanus VIII aan de toenmalige magister generaal van de kruisheren, Augustinus Neerius (1619-1648) en aan zijn opvolgers de bevoegdheid verleend tot het voeren van staf en mijter en het paarse pallium en verder om voorwerpen bestemd voor de eredienst te zegenen en om de kruinschering en de

¹⁸⁾ B.B., z.n. 1853. — Op verzoek van v. d. Wijn. doet Zwijsen tegelijk de aanvraag, dat de paus de statuten der orde in zoverre moge wijzigen, dat de ambtstermijn van een prior, volgens de geldende statuten voor het leven, voortaan slechts drie jaar duurt. Dit echter zo, dat de prioren zonder voorafgaande dispensatie herkiesbaar zijn.

¹⁹⁾ V.V.: 9 nov. 1856.

vier lagere wijdingen toe te dienen.²⁰ Welnu, in deze vergunningsbrief is niet alleen bovengenoemde restrictie niet gemaakt, maar wordt ook uitdrukkelijk het volgende bepaald. Om hem als hun generaal en hoofd te onderscheiden van de gewone religieuzen der orde, drage hij boven het zwarte scapulier ook een mozetta van blauwe of paarse kleur. Hij kan, zowel in zijn eigen klooster te Hoei en in alle prioraten en kerken en kapellen, die onder zijn rechtsmacht behoren, alsook met verlof van de ordinarius loci in andere niet exempte kerken, mijter, ring, staf en andere pontificale onderscheidingsteken gebruiken. Hij kan de pontificale mis celebreren en na de mis, de vespers of andere liturgische diensten de pontificale zegen geven, mits er geen bisschop of pauselijk legaat aanwezig is, of anders alleen met hun toestemming. Van dit privilege is geen misbruik gemaakt. De bisschoppen van Luik hebben dit privilege altijd aan zijn voorgangers gegeven. Van den Wijmelenberg vertrouwt, dat hij hiermee ieder bezwaar van de kant van Zwijssen heeft opgelost.²¹

Gaan wij thans na wat aan dit meningsverschil voorafgaat. Mgr. Zwijssen had blijkbaar aan De Bruyn meegedeeld, dat de Congregatie te Rome bedenkingen had geopperd aangaande de bevoegdheid van het generaal kapittel van 1853 om een generaal te kiezen. Dit, zo schrijft dan Van den Wijmelenberg aan Zwijssen, bevreemdt hem ten zeerste. De Congregaties zullen toch wel weten, dat in de constituties van alle religieuze orden in het houden van dergelijke keuzen op de duidelijkste en bepaaldste wijze is voorzien. Van den Wijmelenberg haast zich daarom de redenen aan te geven, die deze bevoegdheid en de gedane stap van het kapittel alleszins wettigen. Vooreerst, het generaal kapittel bezit daartoe niet alleen de bevoegdheid en het recht, maar ook de dure plicht. Vanaf 1630 werd de magister generaal, die in normale omstandigheden steeds aan het hoofd van de orde stond, voor altijd met het recht der pontificalia begiftigd. Vervolgens, de constituties van de orde vereisen zulk een keuze en wel zo, dat de orde niet langer dan hoogstnoodzakelijk zonder generaal mag zijn. Zonder generaal mag geen generaal kapittel worden gehouden. Hij citeert daarna de constituties over de generaalskeuze. Er staat verder geen woord in de statuten over voorafgaande kennisgeving aan of vergunning van enige Romeinse congregatie voor een dergelijke keuze. Er werd dan ook nooit enige tussenkomst of mede-

²⁰⁾ C. R. Hermans, *Annales*, III, 186-190.

²¹⁾ B.B., nr. 255, 12 mei 1854.

werking daartoe verzocht. In de kruisheren-statuten komen er zelfs geen waardigheden of bedieningen voor, die op enigerlei wijze de functies van de magister generaal zouden suppleren, zelfs niet die van een commissaris-generaal. De eerste en noodzakelijkste taak van het generaal kapittel van 1853 was het kiezen van vier definitoren. Daardoor kwam er een einde aan de collectieve macht van de commissaris-generaal; deze laatste functie was een statutair abnormale geweest. Na het herstel der orde in 1840 had zij grote behoefte aan een opperhoofd volgens de constituties. Door deze keuze kwam er een einde aan een abnormale toestand en kon de uitwendige en inwendige bloei van de orde beter bevorderd worden. Wat de onderbreking van achteenvijftig jaar betreft in het generalaat, haalt Van den Wijmbenberg de theologische en juridische gronden aan, die voor het herstel ervan pleiten. Hij heeft aan Rome nooit verlof gevraagd om een generaal kapittel te houden. Dit is door de eeuwenoude constituties niet alleen veroorloofd, maar streng voorgeschreven en wel om de drie jaar. Ten slotte, op 30 september 1804 heeft Pius VII de hoogste jurisdictie in de orde aan de enige overgebleven definator, J. Leurs, overgedragen, totdat er tot de keuze van een nieuwe magister generaal kon worden overgegaan.²²

Zwijzen blijkt dan tegen de generaalskeuze van 1853 ernstige bezwaren te hebben, die hij in Rome kenbaar heeft gemaakt en vraagt nu een nadere verklaring aan Van den Wijmbenberg. Deze laat de bisschop weten, dat hij in een schrijven aan de kardinaal-prefect van de Propaganda onverwijld antwoord heeft gegeven op de door Zwijzen geopperde twijfel of het generaal kapittel wel het recht had een magister generaal te kiezen. — Die twijfel was niet onredelijk te noemen. Immers, omdat het normale hoofdbestuur van de orde destijds niet meer kon functioneren, was sedert 30 september 1804 een commissaris-generaal met het bestuur belast. De vraag was nu of de orde, met een beroep op de statuten, eigenmachtig een einde kon maken aan deze abnormale situatie. Blijkbaar was in Rome een dergelijke oplossing niet voorzien toen het aan commissaris-generaal Van den Wijmbenberg verlof gaf een generaal kapittel bijeen te roepen. Toen J. Leurs in 1804 van Rome toestemming had gekregen om een generaal kapittel bijeen te roepen dat een

²²) B.B., z.n., 8 juli 1854. — Van den Wijn. zegt hier nog eens uitdrukkelijk, dat Gerardus Hermans, apost. vic. gen. van het voormalig bisdom Roermond te Grave en tevens comm. gen. der kruisheren (13 jan. 1839 - 1 aug. 1841) nog steeds lid van de orde was. J. Scheerder, osc., *De Kruisheren van St.-Agatha en Uden in de jaren 1800-1840*, in *Clairlieu* 31 (1973), 5-6.

commissaris generaal en nieuwe definitoren kon kiezen, had hij er niet de consequentie aan verbonden, dat in gunstiger tijden de orde uit zichzelf het recht zou hebben de normale toestand te herstellen. Hij had gewoon een noodoplossing voorgesteld om in die moeilijke tijden de orde weer bestuurbaar te maken. Van den Wijmelenberg verdedigt zich dan door aan te voeren, dat het generaal kapittel die generaalskeuze niet alleen kan, maar noodzakelijkerwijze ook moet doen. In zijn brief aan de kardinaal-prefect beroept hij zich op de argumenten, die hij in de brief aan Zwijsen heeft opgesomd.²³

Op 7 oktober 1856 deelt de internuntius aan Van den Wijmelenberg mede, dat Rome, na alle omstandigheden rijpelijk overwogen te hebben en datgene in overweging te hebben genomen wat is voorafgegaan aan de keuze van de ordesgeneraal, *sanatio in radice* verleent in de bewuste generaalskeuze. Daardoor wordt deze keuze met terugwerkende kracht in ieder geval voor geldig verklaard.²⁴ In zijn reeds vermelde antwoord van 9 november 1856 schrijft Van den Wijmelenberg aan de internuntius, dat ofschoon hij zelf niet heeft getwijfeld aan de geldigheid van zijn verkiezing tot generaal, hij toch zeer dankbaar is voor de *sanatio in radice*. Daardoor immers zal er een einde komen aan iedere twijfel van de kant van anderen, en zullen de handelingen die uit zijn ambt voortvloeien, bijvoorbeeld het gebruik van de pontificalia, het toedienen van de lagere wijdingen en tonsuur, enz., in foro ecclesiae voor geldig worden gehouden.²⁵ Dit laatste zal doelen op mgr. Zwijsen.

In genoemd schrijven van de internuntius heeft deze tevens bericht, dat het verzoek van Van den Wijmelenberg om reliquieën te autoriseren als voor het ogenblik niet dienstig, is afgewezen. Hierop antwoordt Van den Wijmelenberg, dat hij moeilijk kan ontkennen er geenszins aan te twijfelen of deze volmacht komt hem toe. Hij verwijst daarvoor naar Tamburini's *De Iure Abbatum*. Beide reacties van Van den Wijmelenberg zijn typisch voor hem. Wanneer hij overtuigd is in zijn recht te staan, laat hij dit zonder onderscheid van persoon, ook gelden. Dit zal verderop opnieuw blijken. Het verschil van stijl tussen de brief van de internuntius, die de pil verguldt, en het antwoord van Van den Wijmelenberg, die hem niet slikt, is kenmerkend voor beiden.

Blijkbaar heeft de internuntius de reactie van Van den Wijmelenberg

²³⁾ R.P.F.S.: vol. 27 (1853-1856), 558r - 559r., 9 juli 1854.

²⁴⁾ V.V.: 7 okt. 1856.

²⁵⁾ V.V.: 9 nov. 1856.

meegedeeld aan kardinaal Barnabo, prefect van de Propaganda. Deze schrijft aan de internuntius, dat het verzoek tot autorisatie van reliquieën in de aanstaande vergadering aan de kardinalen zal worden voorgelegd en dat vervolgens de overeenkomstige beslissing na de vergadering aan de internuntius zal worden medegedeeld. Dan volgt het resultaat. Kardinaal Barnabo schrijft aan Vecchiotti: Van den Wijmelenberg zegt, dat deze volmacht door zijn voorgangers en zodoende ook soms door hem zelf is uitgeoefend. Aangezien de Congregatie in dezen reeds een beslissing heeft genomen, zal hij nauwkeurige documenten omtrent verlening en uitoefening van die volmacht moeten aanvoeren, en mag hij deze, zolang het verzoek in behandeling is, niet uitoefenen.²⁶

1.5. Verdere houding van Zwijsen tegenover de orde

Uit de correspondentie tussen Zwijsen en Van den Wijmelenberg blijkt verder, dat verzoeken tot het verlenen van jurisdictie nogal eens werden afgewezen. Het was destijds geenszins een vanzelfsprekende zaak, dat de bisschop een priester-religieus zonder meer toeliet tot het afleggen van het jurisdictie-examen of hem de jurisdictiemacht tot biechthoren en preken verleende of een dergelijke volmacht verlengde. Dit verklaart, waarom er in die jaren zo betrekkelijk weinig kruisheren deze bevoegdheden bezaten. Op zichzelf beschouwd had het dus niets te maken met het ontbreken van de nodige capaciteiten of kennis. De overste, die de jurisdictie voor zijn confraters had aan te vragen, moest wel degelijk aantonen dat het bezit daarvan in het bepaalde geval nuttig of nodig was. De bisschop kon dan nog van mening verschillen. Mgr. Zwijsen was in dit opzicht niet altijd even toeschietelijk, wellicht ook al vanwege pastoors, die concurrentie in de zielzorg vreesden. Dit leidde zelfs tot de merkwaardige opvatting, dat wie in paterskerken de mis bijwoonde, niet op geldige wijze aan zijn zondagsplicht had voldaan. Ook andere religieuzen hebben zich over de toegepaste discriminatie ten opzichte van de regulieren beklaagd, soms tot op het hoogste niveau. Het valt niet moeilijk om in het archief van de Propaganda documenten te ontdekken, die wijzen op de bestaande spanningen tussen de bisschoppen en de regulieren in Nederland juist in deze kwesties, ook zelfs na

²⁶) V.V.: 13 dec. 1856; R.P.F.L.: vol. 347 (1856), 610v - 611r., 2 dec. 1856.

het herstel der hiërarchie. Zij verwekten nogal eens wat deining bij het kerkvolk, dat zich aan dit verschijnsel ergerde en vormde ook voor Rome een lastig en nogal vaak voorkomend probleem. Instructies aan inter-nuntii wijzen er op, dat men er daar niet erg gelukkig mee was.

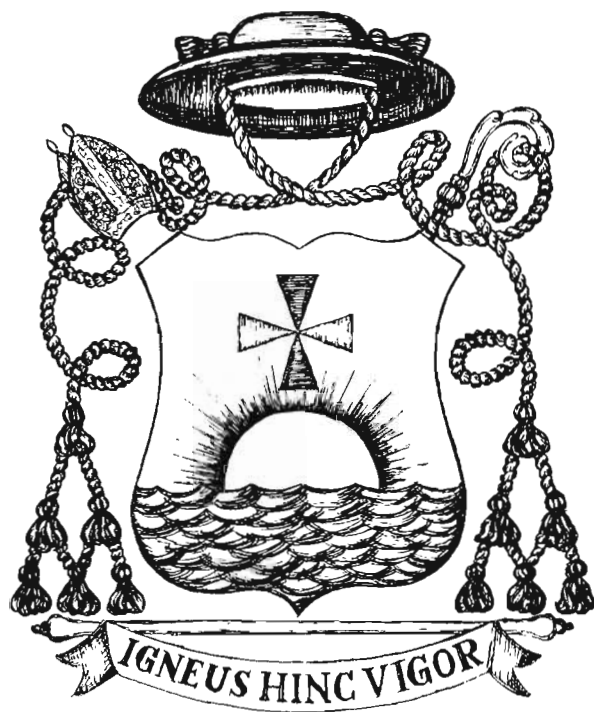
Reeds op 17 juli 1851 had Van den Wijmelenberg zich tegenover mgr. Zwijsen beklagd, dat hij geen confrater mocht presenteren voor het jurisdictie-examen en dit te meer, omdat de Udense kruisheren zo veel biechtelingen kregen bij gelegenheid van de vrij talrijke processies naar de genadekapel van O. L. Vrouw ter Linde en wanneer zij de processie naar Kevelaer begeleidden.²⁷

Een ander voorbeeld van een dergelijke verwikkeling vormt een brief, die Van den Wijmelenberg het jaar daarop aan Zwijsen schreef. Er blijkt uit, dat deze jurisdictie geweigerd had aan de Udense kruisheer M. Manders. Van den Wijmelenberg had naar de reden hiervan gevraagd, maar tevergeefs op antwoord gewacht. Hij vraagt zich nu af, of hij iets gedaan kan hebben dat althans de schijn heeft kunnen wekken van aanstoot te geven aan de geestelijke overheid. Van zijn kant kan hij noch in onbekwaamheid, noch in gedrag bij Manders daartoe enige redenen ontdekken. Mocht die wel aanwezig zijn, dan zou hij dit graag vernemen en hij zal dan niet aarzelen om de nodige maatregelen te nemen. Zowel in het klooster als bij de studenten van de Latijnse School of bij de Ursulinen valt er niets op Manders aan te merken. Van den Wijmelenberg weet overigens, dat de kruisheren met hun verrichtingen bij deze zusters te Uden in onprettige omstandigheden verkeren en zou niets liever zien dan dat zij een andere priester aan huis hadden. Deze geestelijke dames schijnen even veeleisend en kritisch als godvruchtig te zijn geweest en hij vreest, dat daar de fout ligt. Als dit zo mocht zijn, dan zou hij liever zien dat de kruisheren hun assistentie bij deze zusters staakten. Liever had hij hierover een persoonlijk onderhoud met de bisschop gehad, maar zijn gezondheidstoestand heeft dit belet.²⁸ Sympathiek is in ieder geval de wijze, waarop hij het voor zijn confraters opneemt.

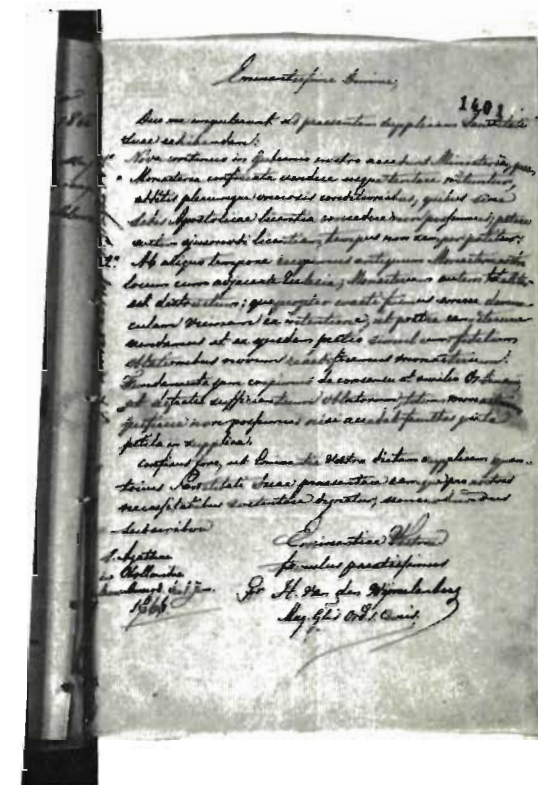
Baron A. J. L. van den Bogaerde van Terbrugge (1787-1855), de kasteelheer van Heeswijk en vorige gouverneur van Noord-Brabant, was

²⁷) B.B., z.n., 17 juli 1851. — Hoe ver het bisschoppelijk toezicht toen uitgestrekt blijkt o.a. uit het verzoek van prior Gielen aan Zwijsen om de faculteit tot het wijden van Odilia-medailles te mogen ontvangen. Zie B.B., M. 333, 24 juli 1846.

²⁸) B.B., z.n. 10 jan. 1854.

Het wapen van Henricus van den Wijmelenberg.

Handschrift van Henricus van den Wijmelenberg. Brief in het archief van de Prop. Fide te Rome, waarin hij verlost vraagt goederen te mogen verkopen om een nieuw klooster te bouwen.

een goede katholiek. Hij had in 1854 aan de orde een herenhuis met grote tuin en bogaard, genaamd *De Bernt*, geschonken. Deze bezitting was gelegen onder Heeswinkel, een gehucht onder de parochie Heesch bij Oss. Dit met de verplichting daar een stichting van de orde te vestigen voor de godsdienstige verzorging van de verwijderd wonende boeren van de verschillende gehuchten. Van den Wijmelenberg heeft deze stichting aanvaard en verzoekt schriftelijk aan mgr. Zwijsen diens toestemming met de bijzondere machtiging echter om er een openbare kerk en een klooster te bouwen en dit alles ten dienste van de naburige parochie. Interessant zijn de beweegredenen, die Van den Wijmelenberg aanvoert. Krachtens de constituties van de orde rust op hem de bijzondere verplichting om de orde uit te breiden als zich een geschikte gelegenheid daartoe voordoet. Vervolgens, de precaire toestand van de twee enige nog in Nederland overgebleven ordeshuizen. Het feit, dat de orde in het geheel slechts drie conventen bezit, in plaats van driehonderd weleer, en beroofd is van haar bezittingen. De onmogelijkheid om, zonder verdere uitbreiding, meer postulanten aan te nemen en om de leden priesterlijke arbeid te verschaffen. Ten slotte het feit dat daar ter plaatse eenmaal een klooster der Wilhelmiëten bloeide. En, last but not least, het geestelijk heil van de streekbewoners.²⁹ Klaarblijkelijk werd door de bisschop geen toestemming gegeven en verviel daardoor de grond voor de schenking.

§ 2. Keerpunt

2.1. Vestiging van Van den Wijmelenberg te St.-Agatha

Op 13 februari 1855 werd prior Gielen 's morgens vroeg dood op zijn kamer gevonden. Daags te voren had de ruim vierenzeventigjarige het gehele koor nog bijgewoond, ondanks de strenge winterkoude. Wat dit betekende, weet ieder die de hoge kloosterkerk van St.-Agatha nog in onverwarmde toestand heeft gekend. De prior verscheen die morgen niet in het koor, wat opviel, omdat hij daar altijd als eerste aanwezig was.

²⁹) B.B., nr. 261, 14 mei 1854.

Toen zijn kamer geopend was, vond men hem dood op de grond tegen een deur, vermoedelijk door een beroerte getroffen.¹

Het bericht van zijn overlijden, vermeld in *De Godsdienstvriend*, doet ons wel wat rhetorisch aan. Het is geschreven in de stijl van die tijd; de kern ervan is echter zeker waar. Op de dag van zijn overlijden deelde Van den Wijmelenberg dit mee aan Zwijzen.² De deken van Cuijk, Dr. J. E. Bogaers, was er kennelijk over gepikeerd, dat Van den Wijmelenberg en niet hij de uitvaart had gehouden en laat zich tegenover Zwijzen nogal smalend uit over de magister generaal. „...Het Hoogwaardig Heer van Uden, *Guillaume le Taciturne*, was dezelfde dag reeds met mijter en staf (ook de pontificalia zaten de man blijkbaar dwars) te St.-Agatha. Men zegt, dat hij er blijven zal; nu het is er ook vrij wat beter dan in het schrale Uden. Ik meen wel geen regt te hebben op de Begraafnis bij zulk geval, ofschoon ik uit de Archiven zie dat er ooit contestatie over geweest is. Wat ervan zei (sic!) men heeft mij niet gevraagd. Het hoogwaardig Heer, zoo verneem ik, heeft de exequiae 11 Zaterdag in splendoribus gehouden”.³ Klaarblijkelijk heeft Bogaers zelf geschitterd door afwezigheid; dat zal zo zijn manier van „contesteren” zijn geweest.

De brief van Bogaers is in zoverre nog interessant als blijkt dat hij geen hoge dunk had van het theologisch peil en de studielust te St.-Agatha en Uden. De carmelieten in Boxmeer, die zich overigens evenmin in zijn vriendschap mochten verheugen, komen er in dat opzicht gunstiger af. Het valt niet te ontkennen, dat Bogaers die in de theologie was gepromoveerd en jarenlang professor in de dogmatiek aan het grootseminarie

¹) In de necrologie van *De Godsdienstvriend*, dl. 74 (1885, I), 239-240 lezen we: „Het sterven van den Hooeerw. Gielen is voor de kloostergemeente van Sint Agatha een onherstelbaar verlies. Wie de Waardige overledene gekend heeft zal hiermede redelijk instemmen. Hij toch was een man van een zeer edelaardig karakter, van een helder en diep doorzicht, zelfs in de moeilijkste en meest ingewikkelde aangelegenheden, van een wijs beleid en onvermoeibaar geduld als het de bevordering der belangen en instandhouding van zijn zoo dierbare kloostergemeente gold wier liefderijke vader en leidsman hij was, van een aangeboren voorzichtigheid die in de school van een langdurige ondervinding tot volmaakte rijpheid was gekomen. Doch boven alles schitterden in Hooeerw. Heer Gielen de schoonste priesterlijke deugden uit: bewonderenswaardig was s'mans levendig geloof en godsvrucht die in al zijn woorden en werken doorstraalden, inzonderheid als men hem aan het altaar de aanbiddelijke geheimen zag bedienen”. J. Steinmetz, osc., *De Glorie van Huize „Geno”*, in *Echter Weekblad*, 20 sept. 1952, 46. — Zoals een familielid vertelde, vertrokken een broer van de prior en twee vrienden te paard vanuit Maastricht naar de begrafenis te St.-Agatha. Zij staken bij Boxmeer over het ijs de Maas over.

²) B.B., nr. 107, 13 febr. 1855.

³) B.B., nr. 33, ongedateerd.

te Roermond was geweest en dus toch wel zal geweten hebben waarover hij sprak. Gielen zelf komt er wat genadiger af. „... De Prior-zaliger was een exemplare deftige priester, doch hij was er niet op uit zijn jongelui in de studiën te laten doorzetten”.³

Terwijl zijn beide opvolgers, bij hun keuze tot magister generaal eveneens prior te Uden, er de voorkeur aan zouden geven daar te blijven wonen, aarzelde Van den Wijmelenberg niet om zo spoedig mogelijk van woonplaats te veranderen.⁴ Het lijkt niet zo moeilijk om daarvoor voorname en hoogstaander motieven aan te geven dan Bogaers zich schijnbaar heeft kunnen voorstellen. Vooreerst bezat Van den Wijmelenberg een sterk gevoel voor traditie en een grote belangstelling voor en behoorlijke kennis van de ordesgeschiedenis. Deze belangstelling was zeer concreet gericht. Hij wist, dat een hervormer die het verleden verwaarloost of vergeet, een bewijs van geestelijke armoede geeft. Er valt niet aan te twijfelen, dat hij aan St.-Agatha de plaats en de betekenis van het verwoeste moederhuis te Hoei wilde geven. Behalve praktische redenen, zoals een grotere plaatsruimte, gaf dit ideële motief zeker de doorslag toen hij St.-Agatha boven Uden of Diest verkoos voor het houden van generale kapittels. Ook zelf zag hij, als prior-generaal, zich daar op de aangewezen plaats. Toch blijft de wijze waarop dit geschiedde, een enigszins merkwaardige manoeuvre. De magister generaal te Hoei was immers als prior van dit huis gekozen en kwam dan in die hoedanigheid aan het hoofd van de orde te staan. Al had Van den Wijmelenberg dan in het concept van zijn nieuwe statuten de mogelijkheid opgenomen, dat de magister generaal in het huis dat hij zich als residentie koos, tot prior kon worden gekozen, het generaal kapittel van 1853 had echter bepaald, dat een magister generaal niet tot prior kon gekozen worden.⁵ In feite is Van den Wijmelenberg dan ook niet tot prior gekozen, maar heeft hij St.-Agatha voor een feit gesteld, dat blijkbaar om het aanzien dat hij in de orde genoot, aanvankelijk is aanvaard. Juridisch lijkt die handelwijze echter aanvechtbaar. Zij verklaart tevens waarom de conventualen van St.-Agatha bij verschillende gelegenheden aanspraak hebben gemaakt op hun recht om een eigen prior te kiezen. Uit eerbied

⁴) Volgens de gegevens van de burgerlijke stand te Uden vertrok Van den Wijm. 7 aug. 1855 uit deze gemeente.

⁵) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. III (1949), 269.

voor Gielen, die zich daar gedurende vijftig jaar als prior zeer verdienstelijk had gemaakt en onvermoeid had geijverd voor het bedreigde voortbestaan van zijn klooster, heeft Van den Wijmbenberg zijn tijd weten af te wachten. Maar nu de geschikte gelegenheid zich voordeed, greep hij die ook aanstonds aan. Dit te meer nu hij de kans kreeg om de *communitas bonorum et personarum* waartegen Gielen zich altijd had verzet, door te voeren.

Zonder overdrijving kunnen wij het nemen van deze beslissing een keerpunt in zijn leven noemen. Geen geestelijke ommekeer, want zij lag volkomen in de lijn van zijn denken en streven. Elders hebben wij er op gewezen, dat al gedurende de eerste vijf jaren na het herstel van de orde St.-Agatha en Uden verschillende wegen schijnen te gaan.⁶ Het eerste zet de oude traditie vrijwel onverandert voort, terwijl Uden een geheel nieuwe richting inslaat onder leiding van Van den Wijmbenberg. Toch is dit geen bewust gewilde tegenstelling, maar eerder een kwestie van beleid en valt er geenszins uit te concluderen, dat Van den Wijmbenberg de meer contemplatieve en liturgische levensstijl van St.-Agatha afwees of de betekenis ervan voor de orde onderschatte. Dit blijkt trouwens wel uit het relict van de visitatie, die hij in 1844 vanuit Uden in St.-Agatha kwam houden. Hij preees daarin de kruisheren van St.-Agatha om hun stipte onderhouding van het koorgebed met de opmerkelijke woorden „... dat dáár iedereen zich voorbehield als het allerheiligst recht om vooral de schoonste bloem van de Orde aan allen te toonen”.⁷ In dit verband is het ook de moeite waard te wijzen op het verslag van het eerste generaal kapittel. De daarin soms tot in de kleinste bijzonderheden afdalende bepalingen verraden een grote zorg en eerbied voor het liturgische gebed.⁸ Tot dat doel bood de kloosterkerk van St.-Agatha ook een geschikter gelegenheid dan de bestaande kapel te Uden.

Hoeveel eerbied Van den Wijmbenberg ook koesterde voor de gewetensvolle trouw waarmee St.-Agatha steeds het koorgebed was blijven beoefenen, hij zag tevens de nadelen van een al te statische levenswijze voor een hernieuwing van de orde, zoals die hem voor de geest stond. Als op den duur onmisbaar daartoe zag hij een bundeling van krachten en een grotere beschikbaarheid, zowel van personen als van materiële

⁶) J. Scheerder, osc., *H. F. M. Hollmann 1853-1927*, in *Clairlieu* 23-24 (1965-'66), 48-50.

⁷) S.A.K.: Inv. nr. 142, 18 mei 1844.

⁸) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. II (1948), 115-116.

hulpbronnen.⁹ De medebroeders konden en moesten meer productief gemaakt worden voor de taken, die de orde reeds vervulde en in de toekomst nog op zich zou nemen. Daarop wilde hij zijn beleid richten. Immers, dat zou niet alleen de orde grotere expansiemogelijkheden geven, het zou ook de afzonderlijke religieuzen meer tot apostolische daadkracht inspireren, de uitgroei van hun persoonlijkheid en de ontplooiing van hun talenten ten goede komen, hun verantwoordelijkheid en werklust aanwakkeren. Door concentratie in vorming en opleiding zou krachtsverspilling worden vermeden en tevens een hoger peil worden bereikt. Ook de waardevolle bibliotheek van St.-Agatha zou daaraan ten goede komen. Bovendien behoorde het nogal schrijnend verschil in levensstandaard tussen het toen nog welvarende, ofschoon bedreigde St.-Agatha en de behoeftige huizen als Uden en Diest te worden vereffend. Aldus menen wij ons de gedachtengang van Van den Wijmelenberg te mogen voorstellen.

Het kan ook niet worden ontkend, dat zeker van Uden groter initiatief uitging, ook al moet worden toegegeven dat het daartoe ook meer beschikbare krachten bezat. Ook het financieel beheer diende beter geëördineerd te worden. Ondanks deze voor de toekomst van de orde zeker goede plannen, viel zijn gevolgde taktiek niet steeds te bewonderen.

2.2. De kwestie van het prioraat van Van den Wijmelenberg te St.-Agatha

Opmerkelijk is de zelfgeschapen positie van Van den Wijmelenberg als prior van St.-Agatha. Zes maanden na de dood van Gielen verhuist hij van Uden naar St.-Agatha en neemt daar diens functie over. Nergens is er daarbij van een priorkeuze sprake. Vermoedelijk gaat Van den Wijmelenberg hierbij van de volgende redenering uit. Op 18 juli 1852 heeft hij van Rome verlof ontvangen om een klooster, dat hem daartoe het meest geschikt leek, aan te wijzen als plaats waar het generaal ka-

⁹) Een typisch voorbeeld van financiële eigenstandigheid der huizen is wel het volgende. In zijn *Memoriaalboek* vermeldt de procurator van St.-Agatha, J. de Vlam, dat hij op 16 mei 1854 vijf stukken elk van duizend gulden, van zijn prior had ontvangen. Gielen zei hem daarbij, dat deze stukken met het klooster hoegenaamd niets te maken hadden. De Vlam kon en moest ze alleen gebruiken tot versiering van de kloosterkerk, zonder daarvan kennis te geven aan de generaal of de confraters tenzij hoogstnoodzakelijk. Anders zou men altijd geplaagd worden door Uden en Diest. Ze waren alleen voor St.-Agatha bestemd; dit volgens het verlangen van een eerder gestorven tante van Gielen. S.A.K.: Inv. nr. 3.

pittel zal worden gehouden. Dit wordt dan St.-Agatha. In de vorige eeuwen werden de generale kapittels steeds in het hoofdklooster te Hoei gehouden. De prior van dit klooster was tevens de generale overste van de orde. Dit verleidt Van den Wijmelenberg blijkbaar tot deze gedachtesprong: in St.-Agatha worden voortaan de generale kapittels gehouden, ergo: St.-Agatha is thans het hoofdklooster en de prior ervan behoort de magister generaal te zijn. De magister generaal bekleedt zijn functie voor het leven, ergo: dan is Van den Wijmelenberg ook prior van St.-Agatha voor het leven, ook al wordt in het generaal kapittel van 1853 aangenomen dat de ambtsduur van een prior drie jaar is, waarna een nieuwe keuze dient te volgen. Achteraf wordt dan nog in het generaal kapittel van 1856 verklaard, dat in hoofdstuk I van de *Distinctio II* van de statuten in plaats van *prior van Hoei* moet worden geplaatst *Magister Generaal*.¹⁰ Daarmee is dan de krachttoer voltooid. *Quod volumus, libenter credimus*.

In de *Annales* wordt de zaak wel wat idealistischer voorgesteld. Daar luidt het verhaal als volgt: „Toen de eerbiedwaardige pater Gielen overleden was, hebben de kruisbroeders van St.-Agatha samen overleg gepleegd over een opvolger. Tegemoetkomend aan hun wensen, heeft de hoogerwaarde Pater Van den Wijmelenberg zich daar gevestigd en het huis tot hoofdklooster van de orde gemaakt. Niet zonder leedwezen hebben de burgers van Ulden, vooral de confraters en priesters, waarvan de meesten hem tot biechtvader hadden, hem bij zijn vertrek vaarwel gezegd. Indien hij vrij was geweest om zijn eigen verlangen te volgen, zou hij op zijn geboortegrond zijn blijven wonen. Maar de belangen van de Orde vergden een leider, die door geen zorgen verdeeld en door geen particuliere en huiselijke aangelegenheden werd afgeleid”.¹¹ Zou van den Wijmelenberg ook hier de pen van Hermans hebben overgenomen?

§ 3. Plaatselijke uitbreiding in de vijftiger jaren

3.1. Klooster en college te Maaseik

De uitbreiding van de orde in de vijftiger jaren van de vorige eeuw

¹⁰) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. III (1949), 278.

¹¹) C. R. Hermans, *Annales*, I(2), 226.

draagt vooral een plaatselijk karakter, zowel door nieuwe stichtingen als door verdere ontwikkeling van de reeds bestaande.

Het zou tien jaar duren voordat in België een tweede klooster ontstond te Maaseik. In feite kan hier van een terugkeer van de kruisheren gesproken worden, maar dan met lege handen en op een plek, die ont-eigend en verwoest was. Het in 1476 gestichte kruisherenklooster van Maaseik was geheel verdwenen. In 1797 werden de kruisheren uit Maaseik verdreven door de Franse bezetters; het klooster werd publiek verkocht; het laatste gedeelte ervan werd in 1840 afgebroken. Alleen de achttiende eeuwse kruisherenkerk in de Bosstraat stond er nog in haar geheel en was weinig veranderd. Zij deed dienst als hulpkerk van de parochie. Er moest derhalve helemaal opnieuw begonnen worden.

In zijn dagboek schrijft prior Van der Weijst, dat Van den Wijmelenberg het klooster te Maaseik geheel op eigen gezag en zonder tussenkomst of raad van het algemeen kapittel heeft opgericht. „Onze confraters zijn daar door tussenkomst van de bisschop van Luik, door de deken van Maeseyck geheel anders onthaald dan wij te Diest. Zij hebben allen op hunnen kant, en wij? Zij moeten een collegie openen, en wij? In October begonnen zij met hun lessen, n.l. de voorbereidende klasse voor het Fransch en de kleine figuur voor het Latijn. Het getal der studenten beliep tot 33”.¹

Van den Wijmelenberg benoemde zijn secretaris, C. de Bruijn (36 jaar) tot eerste prior. Deze kwam 12 juli 1855 te Maaseik aan in gezelschap van twee priesters, Adr. Kuipers (33 jaar) en Aug. Mutsaers (35 jaar) en broeder Joannes van de Ven (43 jaar). Alle vier waren zij uit het Udense klooster afkomstig. In tegenstelling met Diest, werd als voorwaarde voor de hernieuwde vestiging van de kruisheren te Maaseik, de oprichting van een college gesteld door mgr. Th. de Montpelier, bisschop van Luik. Na enkele maanden werd het convent nog uitgebreid met drie priesters: Ant. van den Heuvel (25 jaar), Petrus Takken (32 jaar) en Henricus van Steenoven (37 jaar) en met broeder Joannes van den Bogaert (36 jaar). Met uitzondering van Van Steenoven, die in Diest geprofest was, kwamen ook zij allen uit het Udense klooster. Van den Heuvel was reeds als frater tot leraar aan het college te Diest benoemd en verbleef daar van 1853 tot 1855. Takken was 4 september 1851 vanuit Curaçao naar Uden teruggekeerd en van 1852 tot 1855

¹) G. v. d. Weijst, osc., *Dagboek*, 84.

leraar aan het college te Diest. In 1855 werden Petrus Husson, Petrus Takken en Ant. van den Heuvel, die leraren aan het college te Diest waren, naar Maaseik verplaatst.

Het huurhuis aan de Grote Kerkstraat was nu veel te klein geworden. Daarom werd op 1 oktober een huis in de Bosstraat aangekocht, recht tegenover de voormalige kruisherkerk. Op 12 juli 1856 huurde prior De Bruijn een schuur in de Pelserstraat, waar de klassen van het college voorlopig konden worden ondergebracht. Met uitzondering van A. Kuipers, die als kapelaan te Maaseik fungeerde, waren de overige vijf priesters werkzaam aan het college. Dit was 10 oktober 1856 geopend en telde toen achtentwintig leerlingen. Begin november 1856 kwam Andr. Damman (41 jaar), eveneens uit het Udense convent afkomstig, naar Maaseik. Hij werd tot *custos ecclesiae* van de kruisherkerk in de Bosstraat aangesteld, die in 1856 door prior De Bruijn was teruggekocht. Damman was een goed predikant. Nog in hetzelfde jaar zou broeder Gerardus Houtmans (36 jaar) in Maaseik arriveren. Ook hij was in Uden geprofest en een bekwaam schilder. Het convent van Maaseik telde toen acht priesters en drie broeders. Er moest opnieuw verhuisd worden, ook in verband met de uitbreiding van het aantal leerlingen. Het in de Pelserstraat aangekochte terrein was bestemd voor de bouw van een college en een studentenkapel, waarvan de realisering nog geruime tijd op zich liet wachten. In 1873 zou een nieuw klooster het gehele complex voltooiën. In 1857 werd het aantal leraren nog uitgebreid met Rud. Schippers (35 jaar), die dat jaar in St.-Agatha was geprofest en in 1861 te Luik priester werd gewijd. Begin 1857 bedraagt het aantal conventualen van Maaseik dus reeds twaalf, een behoorlijk aantal in de tijd van twee jaar.

3.2. Klooster en college te Diest

Eind 1853 telde het kruisherencollege te Diest zes leraren. Daarvan zouden er, zoals gezegd, in de herfst van 1855 drie naar Maaseik worden verplaatst. Hiermee werd in Diest het aantal kruisheren als leerkrachten dus gehalveerd en bleven als zodanig over H. Kuipers, L. Luyben en P. Janssens. In 1854 werd Henr. Geeraerts (22 jaar), op 26 december 1853 geprofest, daaraan toegevoegd. Hij werd 17 mei 1856 te Mechelen priester gewijd. In zijn volledige uitgroei werd het college te Diest afgeremd door het feit, dat de aartsbisschop van Mechelen bij de oprichting ervan slechts toestemming had gegeven voor de lagere latijn-

se klassen zonder poësis en rhetorica. In 1855 zat er dus niets anders op dan dat de leerlingen, die deze lagere klassen hadden voltooid, elders hun studies gingen voortzetten. Zoals prior Van der Weijst schrijft waren er in mei 1855 reeds tweeenzeventig leerlingen. Het college bloeide en hierdoor verkreeg de orde en vooral het klooster van Diest overal een goede naam.²

Van der Weijst begaf zich nu naar Mechelen om een gunstige beslissing te bepleiten. Daar waren de kardinaal-aartsbisschop en zijn vicarissen-generaal vergaderd. Hij vroeg wat de kardinaal bedoeld had met de toestemming voor het openen van de lagere latijnse klassen. Moesten de kruisheren zich daartoe beperken, of mochten zij met de hogere klassen doorgaan? De kardinaal zei, dat hij daarop nu niet kon antwoorden, maar informeerde naar hun verlangen. De prior liet daarover geen twijfel bestaan. Hierop vervolgde de kardinaal, dat het aantal leerlingen wel zou verminderen, omdat er binnenkort aan het stadscollege een priester zou worden aangesteld voor het godsdienstonderwijs. Het grote bezwaar van de ouders tegen het stadscollege zou daarmee dus wel komen te vervallen. Vicaris-generaal Van Hemel raadde de prior eveneens af om het college verder uit te breiden, omdat het aantal leerlingen op de hogere klassen altijd klein was. De prior bleef echter aandringen, maar kreeg geen uitsluitel. De kardinaal zei hem de aanvraag opnieuw schriftelijk in te dienen. Intussen zouden zij er over beraadslagen. Hoe beter de prior zijn verzoek motiveerde, des te meer kans zou hij hebben dat het werd ingewilligd. In Diest waren de confraters teleurgesteld en moedeloos toen zij de uitslag vernamen. Tevergeefs verzocht de prior aan confrater L. Luyben een verzoekschrift op te stellen, omdat deze meer aan het schrijven van het latijn gewend was. Luyben echter meende, dat hij geen motieven had om te vragen verder te mogen gaan; hij zag het gebrek van een professor voor de hogere klassen in en voorzag niet hoe dit opgelost kon worden. Husson was bovendien het lesgeven beu geworden en had er op aangedrongen met de aanstaande vakantie er van af te zijn, wat hem ook werd toegestaan.

De prior zag zich dus genooddaakt zelf het verzoekschrift samen te stellen. Hij voerde vijf motieven aan in zijn schrijven van 29 mei 1855. Ten eerste: door de kruisheren verlof tot het openen van een college te geven, had de kardinaal aan de burgers van Diest een grote weldaad bewezen. Dit bleek wel uit het groot aantal leerlingen, die zij aan de lei-

²) G. v. d. Weijst, osc., *Dagboek*, 79.

ding van de kruisheren toevertrouwd. Ten tweede: het college bloeit niet alleen door het groot aantal leerlingen, maar ook door het degelijk onderricht. Tijdens de openbare examens draagt dit de goedkeuring weg van hen, die tot oordelen bevoegd zijn. Ten derde: de tegenstanders van de katholieken, de liberalen, zouden graag zien dat het college zo ten halve bleef steken. Zij zouden dan een reden te meer hebben om zich te dekken tegen het verwijt dat de burgers hen doen, namelijk dat zij jaarlijks grote sommen geld verkwisten tot ondersteuning van hun stadscollege, waaraan de burgers hun kinderen niet durven toevertrouwen. Ten vierde: de kruisheren hebben nu een goede naam. Zij zouden deze echter verliezen, want men zal zeggen: de kruisheren blijven met hun college ten halve steken, omdat zij niet in staat zijn om verder te gaan. Ten vijfde: de kruisheren wensen door te gaan, omdat zij zoveel mogelijk het heil van de godsdienst en van de maatschappij wensen te bevorderen.

Veertien dagen wachtte de prior tevergeefs op antwoord. Hij verzocht toen om uitsluitel. Het verzoek werd op 2 augustus 1855 door de kardinaal afgewezen. Het college moest in de toestand blijven, waarin het zich volgens de vroeger gegeven toestemming bevond, totdat anders zou worden bepaald. Van der Weijst begaf zich nu aanstonds op reis naar de magister generaal. In Diest wilden de kruisheren het college opgeven, maar de generaal wilde het nog een jaar aanhouden; misschien zou er nog verandering komen en zou er verlof gegeven worden voor de hogere klassen. In Diest werd toen eveneens besloten het college nog maar aan te houden, te meer omdat de geestelijken dit ook aanraadden. Intussen verspreidde zich onder de mensen het gerucht, dat de kruisheren met hun college zouden ophouden en dat zij niet verder mochten gaan. De kruisheren bewaarden echter het stilzwijgen en gaven voor, dat zij voor één student er geen professor bij konden krijgen. Na de grote vakantie was het aantal leerlingen aanzienlijk toegenomen; het waren er nu negentig.³

Van der Weijst schrijft in zijn dagboek „...Hoe het verder zal aflopen met het collegie weet ik nog niet. Onze generaal heeft er de nuntius over geschreven, die er Mgr. wel over zal aanspreken en zoo zijn er nog anderen van groote invloed die voor ons en ons gesticht genegen zijn: wij hebben nog hoop, alhoewel deze klein is”.⁴

³) W. Sangers - G. v. d. Linden, *De Kruisheren te Diest 1845-1945*, Diest 1945, 52-55.

⁴) G. v. d. Weijst, osc., *Dagboek*, 84.

De magister generaal ontving op 4 juli 1856 een brief van de kardinaal. In dit schrijven deelt deze hem mee, dat het kruisherencollege niet alleen kon blijven bestaan, maar in het vervolg ook alle klassen mocht doceren. Aldus was hij met het stadsbestuur overeen gekomen. De beslissing wordt nu aan Van den Wijmbenberg overgelaten. Zonder aarzelen besluit deze door te gaan en ook de hogere klassen er bij te voegen.

Van der Weijst heeft in 1856 als prior van Diest bedankt. Zijn opvolger was L. Luyben. Van der Weijst moet zich wel gegriefd hebben gevoeld door een uitlating van De Bruijn, de eerste prior van Maaseik. Hij hoorde namelijk terug, dat deze gezegd had, dat Van der Weijst Diest had moeten verlaten. Een zekere pater Salvator van Lieshout had echter bij een bepaalde gelegenheid, toen dit door de wereldgeestelijken verteld werd, de eer van Van der Weijst hoog gehouden. Om te bewijzen dat hij Diest niet had moeten verlaten en geenszins bij de aartsbisschop in verdenking stond, nam Van der Weijst aan om in 1857 tijdens het octaaf van Sint Odilia in de kruisherencerk te Diest te preken.⁵ Ook zijn eervolle taken te St.-Agatha als novicenmeester, lector in de theologie en subprior bewijzen wel het tegendeel.

Vermelding verdient nog, dat in de jaren 1845-1855 verschillenden te Diest zijn ingetreden, waarvan de meesten Nederlanders. Dit valt te verklaren uit het feit, dat het pas gestichte klooster moest worden bemand, het koor gehouden moest worden en dat vanaf 1852 het college steeds meer krachten vroeg, zowel wat het onderwijs als wat het onderhoud ervan betrof. In de loop van 1845 werden er zelfs drie broeders en twee fraters ingekleed, in 1846 een frater, in 1848 een frater en een broeder, in 1849 en 1851 telkens een frater, in 1852 een frater en een broeder en in 1855 twee fraters. Onder deze fraters waren drie Belgen; de broeders waren allen Nederlanders. Ook werden er in die jaren en nog daarna zowel naar Diest als naar Maaseik enkele geprofeste fraters vanuit St.-Agatha en Uden gezonden als leerkrachten voor de beide colleges.

3.3. Het klooster te Bay Settlement

Zoals reeds vermeld, was het de uitdrukkelijke bedoeling van Van den Wijmbenberg, dat de missionarissen in Amerika zo spoedig mogelijk een klooster zouden stichten. Ook tegenover de bisschop van Milwau-

⁵) G. v. d. Weijst, *osc.*, *Dagboek*, 97-98.

kee had hij hun verder verblijf aldaar daarvan afhankelijk gemaakt. Begin 1854 waren de drie priesters ieder afzonderlijk op grote afstand van elkaar gevestigd: de overste W. de Jonge te Little Chute, H. Nuyts te Manitowoc Rapids en E. Daems samen met broeder Petrus Witvens te Bay Settlement.

In de loop van 1854 werd de eerste vastberaden poging gedaan om een kloostergemeenschap te vormen. Toen de missie van Manitowoc officieel was aangenomen, verhuisde De Jonge van Little Chute daarheen. Dit werd mogelijk gemaakt door de terugkeer van Daems en Witvens vanuit Bay Settlement naar Little Chute. De Jonge en Nuyts waren van mening, dat Manitowoc veel voor de orde beloofde en tenslotte hun voornaamste verblijfplaats zou worden. Een feit is evenwel, dat De Jonge in dat jaar naar Nederland terugkeerde, hetzij omdat Van den Wijmbenberg de financiële kant van de zaak met hem wenste te bespreken, hetzij omdat De Jonge bij hem het plan om het klooster te Manitowoc te vestigen wilde bepleiten. Wegens ziekte zou De Jonge eerst op 9 juni 1855 terugkeren, vergezeld van twee nieuwe missionarissen, Wilh. Verhoeff (26 jaar) en broeder Henricus Schoenmakers (37 jaar), de eerste uit het convent van Uden, de tweede uit dat van Diest.

Terwijl De Jonge nog in Nederland was had father Daems op 7 maart 1855 aan bisschop Henni geschreven. Hij was het blijkbaar niet eens met het plan om te Manitowoc het klooster te stichten. Reeds heeft hij de bisschop verlof gevraagd dit te Little Chute te mogen doen. De argumenten die hij daarvoor aanhaalt, zijn de volgende. Bij een bezoek aan Daems heeft de bisschop gezegd, dat De Jonge niet in staat was de tijdelijke goederen goed te beheren en dat de generaal er verstandig aan zou doen een andere overste te sturen. Bovendien heeft Daems een brief van Van den Wijmbenberg ontvangen, waarin staat dat, als de bisschop wenst dat Little Chute door een kruisheer wordt bediend, hij dan verlof zou dienen te geven om er een communiteit op te richten, want hij wilde niet dat zijn priesters alleen zouden zijn. Daems zou graag Little Chute blijven bedienen, maar als hij geen verlof krijgt om daar een klooster te beginnen verplicht de generaal hem zich bij de anderen in Manitowoc aan te sluiten of naar Nederland terug te keren. Hij zal zich echter nooit aansluiten bij een superior, die de bisschop zelf onbekwaam acht. Hij zal dan liever naar Europa terugkeren waar zijn superieuren erg om hem verlegen zitten.⁶

⁶) Milw. A.: 7 maart 1856.

Op 16 juli 1855 schreef Van den Wijmelenberg een brief aan mgr. Henni. Hij zou willen, dat father Daems weer terug was, want de kruisheren moesten weer een college oprichten te Maaseik en hij had niet genoeg paters die voor dat werk geschikt waren. Vooral wenst Van den Wijmelenberg zijn terugkeer omdat hij hoort dat de confraters in Amerika het niet eens kunnen worden over de plaats, waar het klooster zou moeten worden opgericht. Sommige willen Manitowoc, anderen Little Chute. Hij beseft, dat beide plaatsen priesters nodig hebben, maar voor het ogenblik kan de orde niet beide plaatsen van priesters voorzien. En verdeeldheid tussen de confraters, vooral aangezien hun aantal gering is, is schadelijk voor de orde en voor de regeltucht op de onderhouding waarvan de encycieliek van Pius IX sterk aandringt. Van den Wijmelenberg zou de bisschop zeer dankbaar zijn als hij de confraters zou willen bezoeken en hen bijeenroepen op een plaats naar zijn keuze, zodat zij met zijn raad hun moeilijkheden zouden oplossen en het eens worden over één plaats. Lukt dat niet of vreest de bisschop verdere onenigheid, dan dringt Van den Wijmelenberg er zeer op aan, dat volgens zijn verlangen en met goedkeuring van de bisschop Daems onverwijld wordt teruggezonden.⁷

Daems keerde naar Europa terug. Waarschijnlijk na de aankomst van de brief van Van den Wijmelenberg was hij bijtijds in België terug om in Maaseik als leraar het schooljaar 1855-1856 te beginnen. Hoe jammer dit ook was, het komt meer voor dat ook verstandige en ijverige priesters niet bij elkaar blijken te passen. Bisschop Henni had blijkbaar veel op met Daems en betreurde diens terugkeer naar België. Ook de mensen in Wisconsin begrepen er niets van waarom zulk een ervaren priester en beproefd missionaris hen had verlaten. Reeds 1 oktober 1855 bepleitte mgr. Henni bij de magister generaal de terugkeer van Daems. Daarop antwoordde Van den Wijmelenberg: „Uit uw openhartige brief van 1 oktober vernam ik uw teleurstelling over het vertrek van onze eerwaarde confrater, pater Ed. Daems, uit uw bisdom, omdat hij buitengewoon geschikt is wegens zijn ervaring in het verleden om de leiding over de missies te hebben. Ik maak ook uit uw brief op dat confrater Daems bekwamer en verstandiger is dan pater De Jonge wat betreft het stichten van een huis voor onze orde; daarom ben ik bereid pater

7) Milw. A.: 16 juli 1855. — Van den Wijm. schreef zijn brieven aan mgr. Henni in het latijn. Zij bevinden zich in engelse vertaling in het archief van het bisdom Milwaukee.

Daems terug te zenden naar de missie van Little Chute, ondanks het ongerief dat onze orde wegens zijn afwezigheid zal lijden, zodat hij met confrater Verhoeff en anderen die ik van plan ben te sturen, zijn zeer gewenste arbeid te midden der bevolking kan voortzetten. Tot deze handelwijze word ik bijzonder aangespoord aangezien confrater Verhoeff wegens genoegzame en mij bekende redenen niet in staat is met pater De Jonge samen te leven. Ik heb er ook vast over nagedacht om enkele lekebroeders te sturen om het land te bebouwen en andere werkzaamheden te verrichten, maar ik weet niet of dit van enige waarde voor de orde zou zijn of bevredigend voor u. Ik zou heel graag hebben dat u mij zo spoedig mogelijk inlicht, zowel wat het sturen van lekebroeders betreft als aangaande de terugkeer van Rev. Daems naar de missies van Little Chute. Ik hoop uw eerlijke en oprechte mening te vernemen. Niets zou mij welkomer zijn. Ik sprak hierboven over Little Chute, omdat ik deze plaats als zeer geschikt voor onze stichting beschouw en zeer gemakkelijk wat de taal betreft. Als u evenwel, naar uw oordeel, een andere plaats weet die evenzeer geschikt of zelfs nog beter voor ons is, zou ik dat graag vernemen".⁸

Opmerkelijk is, dat ook Verhoeff onenigheid kreeg met zijn overste De Jonge. Hij kreeg de leiding over de parochie Little Chute en bediende van daaruit verschillende staties. Broeder Henr. Schoenmakers was werkzaam te Manitowoc, de plaats bedoeld voor de stichting van een klooster. De Jonge nam tijdelijk verblijf in de parochie van Sint Lucas te Two Rivers; Nuyts bleef te Manitowoc.

Er ging bijna een jaar voorbij eer Van den Wijmelenberg tot het besluit kwam dat een grote verandering in de leiding van de kruishermissie gewenst, zo niet noodzakelijk was. Op 21 september 1856 schrijft hij aan mgr. Henni: „Volgens uw verlangens zijn onze confraters, pater Ed. Daems, confrater Ant. Arts, priester en twee lekebroeders thans onderweg. Ik twijfel er niet aan of zij zullen een grote hulp en bijstand voor uwe Hoogwaardigheid betekenen; dat zij een troost en een middel tot heil voor de gelovigen zullen zijn; een sieraad voor uw dioceses en een glorie voor God. Dit zal vooral waar zijn indien onze confraters in Amerika zich bij hen aansluiten, hetgeen ik vurig verlang. Zouden er, wat God verhoede, moeilijkheden onder hen ontstaan, dan weet ik, dat u van uw machtige en verstandige tussenkomst gebruik zult maken om die

⁸) Milw. A.: okt. 1855.

moeilijkheden te regelen en ik smeek u dit te doen. Ik hoop, dat deze nieuwe groep, die naar uw diocees wordt gestuurd, onze orde zal stabiliseren en de zaak van de godsdienst zal bevorderen. In deze hoop, en aangemoedigd door uw geëerd schrijven, stel ik hierbij de eerwaarde heer Daems aan als prior en als superior van de kruisherenmissie volgens de constituties van onze orde. Laat hem in moeilijker beslissingen zijn bisschop raadplegen; laat hem ons op de hoogte houden van de stand van zaken en mogen onze confraters die daarginds vertoeven hem gewillig religieuze gehoorzaamheid bewijzen".⁹

Op 18 oktober 1856 kwamen Daems en Ant. Arts (38 jaar) uit het klooster van Diest, en de broeders Wilh. van Vlijmen en Petrus Huygens, respectievelijk 37 en 38 jaar en beiden eveneens uit Diest, in New York aan. Kort na de aankomst van de pasbenoemde superior der kruisheren in Wisconsin keerde De Jonge voorgoed naar Nederland terug. Hij was ontheven van zijn taak in de missie en naar Nederland ontboden. De Jonge was een man van geestelijk formaat en heeft zijn terugroeping blijkbaar goed verwerkt. Hij, die vroeger novicenmeester te Uden was geweest, hervatte deze taak nu te St.-Agatha tot hij in 1863 naar Diest werd overgeplaatst. Het jaar tevoren was hij definitior gekozen en dit herhaalde zich op het generaal kapittel van 1878. Ook al bleek hij als superior in Wisconsin minder geslaagd, hij moet als religieus toch een hoogstaand man geweest zijn. Zijn benoeming tot novicenmeester en het feit dat hij tweemaal tot definitior gekozen werd, veronderstelt vertrouwen in zijn bekwaamheid om deze verantwoordelijkheden te dragen. Het bewijst ook, dat Van den Wijmbenberg de objectiviteit en het onderscheidingsvermogen bezat om dergelijke kwaliteiten te waarderen. Iemand die, buiten zijn schuld, niet tegen een bepaalde taak bleek opgewassen, werd door hem niet zonder meer afgeschreven. Dit pleit voor de mensenkennis en de positieve instelling van Van den Wijmbenberg als bestuurder, evenzeer als voor het hoogstaand karakter van De Jonge, die niet voor de miskende onschuld speelde, maar aanstonds bereid was zich dienstbaar te maken. Eerst tegenslagen tonen aan wat iemand waard is.

Daems had de opdracht van de magister generaal ontvangen om zo spoedig mogelijk tot de stichting van een klooster over te gaan. De voor de hand liggende keuze leek ofwel te Little Chute, ofwel te Manito-

⁹) Milw. A.: 21 sept. 1856.

woc. De omstandigheden hadden zich echter zodanig gewijzigd dat Daems besloot de communiteit over te brengen naar Bay Settlement waar hij zelf pastoor was geworden. In de *Catholic Almanac* van 1857 staat vermeld, dat kort tevoren de Reguliere Kanunniken van het H. Kruis daar een klooster hadden opgericht. Als bewoners worden opgegeven Ed. Daems, superior, W. de Jonge, H. Nuyts, A. Arts en drie lekebroeders.¹⁰ De broeders staan niet met name vermeld, maar vermoedelijk waren dit H. Schoenmakers, Wilh. van Vlijmen en Petrus Huygens. Er valt uit dit bericht af te leiden dat De Jonge nog enige tijd te Bay Settlement verbleef voor hij definitief terugkeerde. De *Catholic Almanac* putte zijn statistieken en gegevens natuurlijk uit verslagen van het jaar tevoren. Wilh. Verhoeff bleef pastoor te Little Chute en kwam in de loop van 1857 eveneens naar Bay Settlement.

Gelukkig heeft Van der Weijst ook na zijn prioraat te Diest, zijn dagboek nog enkele jaren voortgezet. Het verschaft ons verschillende interessante bijzonderheden. Zo geeft hij op dit gebeuren als commentaar „... In Amerika waren van tevoren onze confraters van elkaar afgezonderd, doch nu allen verenigd: vroeger waren zij niet allen van hetzelfde gevoelen, en nu: ik weet het niet”.¹¹

De eerste novice van het nieuwe klooster was de oude Belgische missionaris Bonduel, die twintig jaar onder de Menomee Indianen had gewerkt en daar zevenentwintig missies had opgericht. Ondanks alle goede wil kon zijn rusteloze missionarisziel op de duur niet wennen aan het besloten leven van het noviciaat. Hij aanvaardde opnieuw een parochie en stierf vier jaar later op 20 december 1861. Het missiewerk van de kruisheren bleef beperkt tot de plaatsen, die zij vanuit Bay Settlement konden bereiken. In 1860 werden er enkele aan toegevoegd.

In 1859 was Daems als prior aanwezig op het generaal kapittel. Zijn naam als prior van Wisconsin treffen wij dan ook onder het relict aan. Van der Weijst vermeldt dat Daems na afloop van het kapittel zijn ontslag als prior van Wisconsin heeft voorgesteld om in Europa te kunnen blijven. Dit is aanstonds door Van den Wijmbenberg aangenomen en hij werd naar Diest verplaatst. Dit was twee jaar voodat de kloostergemeenschap van Bay Settlement ontbonden werd. Wat voor een verslag Daems omtrent de toestand van de missie in Wisconsin heeft gegeven

¹⁰) *Catholic Almanac* 1857, 164.

¹¹) G. v. d. Weijst, osc., *Dagboek*, 100.

staat niet in het relict van het kapittel vermeld. Bij de priorkeuze te Diest, die kort na het kapittel werd gehouden, is Daems tot prior gekozen. Na een prioraat van slechts drie dagen nam hij echter ontslag en keerde in september 1859 terug naar Bay Settlement. Volgens L. Honhon moest Daems afstand doen van het prioraat te Diest omdat hij daar als prior ook aan het hoofd van het college zou moeten staan. Honhon voegt er aan toe, dat dit niet ging.¹² Waarschijnlijk was Daems daartoe niet bereid of achtte hij er zich niet toe in staat. Het blijft dan toch vreemd, dat men zich niet eerst daaromtrent op de hoogte had gesteld alvorens hem te kiezen.

Over de verdere lotgevallen van het klooster te Bay Settlement is ons zo goed als niets bekend. In de *Catholic Almanac* van 1861 staat het voor het laatst vermeld. Vanwege de burgeroorlog in Amerika verscheen de *Catholic Almanac* niet in 1862 en 1863. Toen de editie van 1864 werd gepubliceerd, was het klooster opgeheven en verbleef Daems nog alléén te Bay Settlement. Te veronderstellen valt dat de verplichte militaire dienst, die geen uitzonderingen voor geestelijken maakte, de oorzaak was van de terugkeer van de verschillende kruisheren naar Nederland. Zij konden niet inzien wat zij met de oorlog van het Noorden tegen het Zuiden in Amerika te maken hadden en zij beschouwden het als de beste oplossing zich aan de dienstplicht te onttrekken door naar Nederland terug te keren. Zo was althans bij Ant. Arts en twee broeders het geval. Broeder Wilh. van Vlijmen zag kans naar Canada uit te wijken en keerde eerst later naar St.-Agatha terug.

In zijn monographie over Ed. Daems geeft W. Sangers een levendige beschrijving van de terugkeer der drie missionarissen te St.-Agatha. „... Zo werd op een middag van het jaar 1861 de kloosterrefter van St.-Agatha in opschudding gebracht door een ongewoon bezoek. Ingetogen en stil zat de hele communiteit aan tafel. De jongste novice las een stichtend kapitteltje voor uit Rodriguez. De anderen luisterden aandachtig 'de oprechte liefde van de een jegens de ander moet niet enkel inwendig zijn of in het hart besloten blijven, zij moet ook...'. Met een ruk schokte de deur van de grote refteer open. Broeder portier verscheen met beedeed gezicht en stapte met neergeslagen ogen recht naar de generaal. 'Hoogwaardig Heer, er staan drie landlopers aan de deur, die u met alle

¹²⁾ Aphosc, Brieven Honhon.

geweld willen spreken'. 'Laat die landlopers maar hier binnenkomen', was het lachend antwoord. En werkelijk... even later kwamen de drie mannen binnen met een onverzorgde baard en geheel overdekt met stof. Tot aller verbazing knielden ze neer om de zegen van de generaal te vragen. Gebrek aan geld en de lange reis moesten hun ongewone verschijning verklaren".¹³

In zijn boek *The Crosier Story* heeft J. Rausch een verklaring proberen te vinden voor de opheffing van het klooster te Bay Settlement. Het besluit om pater A. Arts en de twee broeders in 1861 naar Nederland terug te sturen vond ongetwijfeld zijn aanleiding in het uitbreken van de vijandigheden tussen de noordelijke en de zuidelijke staten van Amerika. Maar er kunnen ook andere factoren in het spel zijn geweest, die wij niet kennen. Gewoonlijk komt men tot een dergelijk besluit door enige tijd de argumenten vóór en tegen af te wegen, alvorens de balans op beslissende wijze in de ene of de andere richting doorslaat. Wie weet, zijn er persoonlijke moeilijkheden in de gemeenschap geweest. Misschien hadden enkele leden zich nog niet aangepast aan de Amerikaanse levenswijze en verlangden zij maar al te zeer een aanleiding om hun vaderland weer te bezoeken. Het is altijd mogelijk, dat de priesters in het klooster weer van elkaar afgetrokken werden door hun missionaire ijver, die het idee van een convent om zichzelf wil een beetje belachelijk moet hebben doen voorkomen. Een andere factor is misschien ook geweest dat zij na vijf jaar kloosterleven geen nieuwe krachten uit Europa hadden ontvangen en er geen novicen schenen voort te komen uit de gemeenschap van emigranten om hen heen. Het zou beter zijn om, voorzichtiger, te zeggen: de burgeroorlog was één voorname oorzaak voor het falen van de kruisheren om een eeuw geleden een duurzame gemeenschap in Wisconsin te stichten.¹⁴

De gemeenschap viel volkomen uiteen. Nuyts en Verhoeff begaven zich in de zielzorg. Daems bleef alleen te Bay Settlement achter. Daarmee was de hoop op een blijvende vestiging van de kruisheren in Amerika zeker voorlopig vervlogen. Het moet een diepe teleurstelling voor Van den Wijmelenberg zijn geweest.

¹³) W. Sangers, osc., *Father Daems, o.s.c.*, in *Xaveriana* 187 (1939), 17-18.

¹⁴) Jerome W. Rausch, osc., *The Crosier Story*, Onamia 1960, 80-81.

3.4. De verhouding tussen plaatselijke uitbreiding en ledental in de periode 1855-1859

Jammer genoeg hield de aanwas van de orde geen gelijke tred met de toename van haar werkzaamheden. Het is duidelijk dat de groei van de colleges te Diest en Maaseik en ook de opzet om in Amerika de orde werkelijk wortel te doen schieten, steeds nieuwe krachten eisten. Het was onmogelijk om aan deze dringende eis te voldoen. Dat blijkt wel als wij het aantal nieuwelingen nagaan in de jaren 1855 tot 1859, het jaar waarin Daems voor het laatst naar Amerika zou terugkeren. In Wisconsin waren sinds 1856 geen nieuwe krachten bij gekomen.

In St.-Agatha was er de eerste twee jaren, 1855 en 1856, telkens één broeder-novice en geen enkele frater. In 1857 vinden we er drie fraters als novicen. In 1858 twee fraters en één broeder als novicen. In 1859 één frater als novice. Alles tezamen in vijf jaar tijds dus zes fraters en drie broeders.

In Uden was, naar verhouding, de situatie nog zorgelijker. In 1855 één frater als novice, in 1856 één broeder, in 1857 geen enkele novice, in 1858 één broeder-novice, in 1859 geen enkele novice. In deze vijf jaar dus één frater en twee broeders.

In Diest was de oogst al even schraal. In 1855 was er één frater-novice, C. van Looy uit Iteghem (32 jaar), in de overige vier jaren geen enkele. In 1857 traden er twee broeders in, J. van den Broek uit Dungen (30 jaar) en Th. van der Linden uit Schayck (32 jaar).

In Maaseik deden F. Falkenberg uit Eupen (22 jaar) als clericus op 26 september 1858 en broeder H. Merckx uit Dreumel (36 jaar) op 14 september 1859 hun professie.

Wanneer wij de enkelen, die vóór 1859 waren uitgetreden niet meerekenen, komen we voor die vijf jaren tot de slotsom van negen fraters en acht broeders als novicen, dus van beide groepen een jaarlijks gemiddelde van nog geen twee. Het gebrek aan mensen moet ongetwijfeld remmend hebben gewerkt en er van hebben afgeschrikt om nieuwe activiteiten te ondernemen. Het was al moeilijk genoeg om de groeiende colleges van Diest en Maaseik te bemannen. Voeg daarbij nog de teleurstellende resultaten in West-Indië en Amerika.

§ 4. *St.-Agatha in de vijftiger jaren*

4.1. Nieuwbouw van klooster en vernieuwing van het kerkinterieur

Het *Memoriaal* van procurator J. de Vlam bevat interessante bijzonderheden over de nieuwbouw van het klooster en de vernieuwing van het kerkinterieur te St.-Agatha in de vijftiger jaren.¹

De nieuwbouw van het klooster werd in 1852 door prior Gielen begonnen en in 1855 voltooid. Ze bepaalde zich tot ongeveer de rechtehelft van de zuidkant met inbegrip van dat gedeelte van de oostzijde dat zich tot aan de oostelijke kruisgang uitstrekte. Afgebroken werd daartoe het gedeelte van de vroegere bouw van 1771, dat aan de oostkant afgesloten werd door een trapgevel en zich tot buiten de oostkant uitstrekte. In deze nieuwbouw vormden zuid- en oostzijde voortaan een zuivere rechthoek en kwam de trapgevel daar te vervallen. De eerste steen van de nieuwbouw bevindt zich nog op de hoek zuid-oost boven de tuindeur en draagt het jaartal 1853.

De vroegere bouw had beneden een ziekenkamer en een slaapkamer omvat en een vertrek met toegang tot de grote kelder, die zich over heel de zuidkant uitstrekte. Boven hadden zich vijf kamers en de bibliotheek bevonden. De nieuwe bouw bestond beneden uit een vertrek als toegang tot de kelder, een dwarsgang naar het pand en een grote kamer met slaapkamer. Daarbij sloot het aan de oostkant gelegen prioraat aan, dat tussen de nieuwbouw en de sacristie lag, die samen de verdere oostvleugel tot aan het priesterkoor van de kerk vormden.

Toen Van den Wijmelenberg zich in 1855 in St.-Agatha vestigde, koos hij het prioraat als generaalskwartier. Dit kwartier omvatte drie vertrekken naast elkaar; zij waren gelegen tussen de sacristie en de kruising van de oostelijke en zuidelijke pandgang. In 1855 werden de kamers van de nieuwe bouw in orde gebracht; de muren in de pandgangen werden afgekap't en opnieuw bezet. Er kwam nieuw behang in de generaalskamer. De glasramen in het pand ondergingen vernieuwing. De zomerrefter werd in orde gebracht en 's zomers gebruikt; de winterrefter werd opnieuw met olieverf geschilderd. In 1856 werd de sacristie vergroot door er een kamer naast de generaalskamer aan toe te voegen. Er werden drie nieuwe ramen aangebracht, een voet hoger dan de vorige en er werd

¹) S.A.K.: Inv. nr. 3 *Memoriale* 1850-1876.

een planken vloer gelegd. De credens en de grote kast werden volgens een tekening van De Vlam door broeder Jan van den Boogaard en timmerman M. Elders gemaakt. De vloer van de sacristie werd verhoogd.

Blijkens het memoriaal van De Vlam bevond zich onder de stukken die na het overlijden van prior Gielen op diens kamer werden aangetroffen, een eigenhandig geschreven testament.² Daarin vermaakt hij de goederen, waarvan hij na zijn dood als eigenaar zou worden beschouwd, aan de kruisheren Egb. Schraven, Henr. Verkuilen, Joannes Verkuilen en H. van Giersbergen als universele erfgenamen. In een ander stuk, gedateerd op 16 juni 1854, geeft hij het door hem voor dertien duizend gulden aangekochte dennenbos te St.-Agatha en het tegelijk door hem aangekochte perceel bouwland te Maashees voor vijftien duizend gulden, als schenking onder de levenden aan J. de Vlam. Hij wenst, dat De Vlam tweevijfde van de jaarlijkse opbrengst van die goederen zal besteden zowel aan het uitwendig als het inwendig onderhoud en de behoorlijke opluistering van de kerk van St.-Agatha; eenvijfde voor altaarbenodigdheden, sieraden, misgewaden en kaarsen; eenvijfde voor de armen van St.-Agatha en eenvijfde ter vrije beschikking. In 1856 heeft De Vlam deze schenking laten overschrijven op de magister generaal, die, naar De Vlam meent, een olografisch testament heeft gemaakt. De vrije beschikking heeft De Vlam aan het klooster afgestaan. Bovendien had prior Gielen, zoals wij reeds zagen, vijf stukken elk ter waarde van duizend gulden aan De Vlam toevertrouwd, die alleen konden en mochten gebruikt worden voor de versiering van de kloosterkerk.³

Van deze gunstige omstandigheden heeft Van den Wijmelenberg gebruik kunnen maken om het interieur van de kerk te vernieuwen. In 1857 werden de oude koorbanken afgebroken en nieuwe ervoor in de plaats gezet. Zij bestonden uit tweëndertig zitplaatsen met lessenaar, bewerkt door de firma L. Smits uit Cuijk. Het klooster heeft er het hout voor geleverd. Alleen de twee zitplaatsen, die als dwarsafsluiting van de koorbanken dienden, bleven van het oude koor bewaard. Omstreeks Pasen 1858 begon de beschildering van de kerk volgens tekening en kleurenkeuze van architect Pierre Cuypers te Roermond. Toen de bogen en sluitstenen van witkalk waren gezuiverd, werd een beschildering ontdekt, waaronder zich weer een tweede bevond. De tweede was vermoedelijk vervaardigd bij de bouw van de kerk in 1373. De door Cuypers

²) S.A.K.: Inv. nr. 3 *Memoriale* 1850-1876, 28.

³) S.A.K.: Inv. nr. 3 *Memoriale* 1850-1876, 263.

voorgeschreven beschildering komt er het dichtste bij, alleen met dit verschil dat in die van Cuypers zigzaggen langs de sluitbogen zijn geschilderd en in de oude zwarte boogjes. Broeder Houtmans en N. Claassens te Cuijk verrichten het schilderwerk. Na Pinksteren werd met de nieuwe toren begonnen, die in augustus voltooid was. Hij is door broeder Van den Boogaard, M. en A. Elders en J. Jansen uit Oeffelt bewerkt volgens het plan van Cuypers. De schildering van het koor was half augustus voltooid. In deze maand werd ook de lambrizing achter de koorbanken aangebracht. Het was snijwerk in gotische stijl met vierendertig beeldjes, voorstellende de vier evangelisten, de twaalf apostelen en al de oude en nieuwe kerkvaders. De beeldjes werden gesneden door J. Laumans uit Brussel-Laeken. In november 1858 was de beschildering van de kerk voltooid. In dat jaar werd ook het Lieve Vrouwebeeld uit 1500 opnieuw gepolychromeerd. In 1859 kwamen er twee nieuwe biechtstoelen in de achterwand van de kerk en twee nieuwe zijaltaren, die door Van den Wijmelenberg zelf geconsacreerd werden.⁴

De kunstschilder C. Grips uit Vught, die reeds eerder een portret van Van den Wijmelenberg had vervaardigd, heeft enige tijd meegewerkt aan de beschildering van de kerk. De crucifixen van de twee zijaltaren zijn door De Vlam en broeder Van den Boogaard gemaakt.⁵

In zijn dagboek schrijft Van der Weijst dat dit alles ondernomen werd zonder de heren er in te kennen; het is slechts toeval als men een plan ziet. Er is een monstrans naar Uden, en die van Uden is naar Amerika verzonden zonder het huiskapittel daarin te kennen. De orde heeft volop schuld en, behalve St.-Agatha, is er geen enkel huis dat middelen bezit om te kunnen bestaan en dat niet jaarlijks aanzienlijke sommen tekort komt. In de gehele orde, aldus Van der Weijst, heerst grote ontevredenheid over de grote uitgaven, die in St.-Agatha voor het bouwen geschieden. In 1857 hebben de visitatoren te St.-Agatha „gemurmureerd” toen zij ontdekten dat de kerk geschilderd was zonder dat daarvan kennis was gegeven.⁶ Toch, aldus De Vlam, had het klooster daar

4) Het nieuwe hoogaltaar zou in 1870 worden geplaatst door de firma Stollenberg-Cuypers. Het nieuwe orgel werd op 21 nov. 1871, de verjaardag van Van den Wijm. voor het eerst bespeeld. Het was gebouwd door L. A. van Nestelrooy te Oss. In sept. was het oude orgel gedemonteerd en verplaatst naar de kruissherenkapel te Uden.

5) Omtrent meubilering en beschildering van de kloosterkerk, zie: S.A.K.: Inv. nr. 3 *Memoriale 1850-1876*. Voor een beschrijving van kerk en klooster in de tweede helft van de vorige eeuw, zie: J. Scheerder, osc., H. M. F. Hollmann, in *Clairlieu* 23-24 (1965-1966), 40-45.

6) G. v. d. Weijst, osc., *Dagboek*, 100-102.

geen andere schade van dan de levering van het hout, dat evenwel niet gekocht hoefde te worden.⁷

En niet zonder reden, zegt Van der Weijst, was men ontevreden. Juist omdat de gemeenschap van goederen in de orde is ingevoerd, is het niet billijk dat men in de andere huizen geld moet opnemen en schulden moet maken om het tekort aan noodzakelijke gelden te kunnen dekken. Enigen hebben de definitoren verzocht er tegen te protesteren. Maar die hebben geoordeeld aan dit verzoek niet te moeten voldoen, alvorens de conventualen van St.-Agatha er tegen opkwamen en tegen de handelwijze van de generaal protesteerden. Dat echter was van de conventualen iets vorderen dat zij mogelijkerwijze wel hadden kunnen doen, maar waar zij geen recht op hadden. Immers, volgens de geldende statuten had een prior om iets te bouwen alleen de toestemming van de generaal nodig. Welnu, in dit geval was de prior de generaal zelf.

De situatie wekt de indruk dat, met uitzondering dan van De Vlam en voor een deel althans van de vier universele erfgenamen van Gielen, geen van de confraters op de hoogte was waar de gelden vandaan kwamen waarmee de onkosten voor de installatie van de kerk bestreden werden, en evenmin onder welk uitdrukkelijk voorbehoud ze ter beschikking waren gesteld. Ongetwijfeld was Van den Wijmelenberg in zijn recht toen hij de verbetering en verfraaiing van het kerkinterieur doorzette. Een andere vraag is of het niet sympathieker en billijker zou zijn geweest om de andere huizen, die noodlijdend waren, opening van zaken te geven. Dat zou veel ongenoegen voorkomen hebben. Het is ondenkbaar, dat Van den Wijmelenberg van het heersende misnoegen geen kennis droeg. Toch vinden we nergens een poging tot verklaring en heeft hij zijn plannen rechtlijnig doorgezet.

Men krijgt vervolgens wel de indruk, dat hij zijn waardigheid hoog achtte en de staat wenste te voeren, die daarbij leek te passen. Bepaalde geschenken, die hij voor zich als generaal aanvaardt en blijkbaar dus op prijs stelt, zijn typische verschijnselen daarvan. In april 1856 gaf mejuffrouw de la Geneste te Grave vijfhonderd gulden tot aankoop van een rijtuig voor de magister generaal, met de enige verplichting om in dat jaar gedurende het octaaf van Sint Odilia dagelijks een mis tot haai

7) S.A.K.: Inv. nr. 3 *Memoriale* 1850-1876, 27.

intentie te lezen.⁸ De Vlam tekent voor 1856 aan, dat Van den Wijmelenberg van Vrouw V. D. B. een zilveren schenkkkan met schotel en drie paar ampullen met schaaltes in oud-zilver ten geschenke ontving. Deze Vrouw V. D. B. zal de echtgenote zijn geweest van Gerardus van den Bosch, burgemeester van Cuijk en St.-Agatha, die in 1852 het landgoed *Den Hantert* te St.-Agatha voor f 5 200,— had aangekocht. Gerardus van den Bosch was 14 september 1852 gehuwd met Theodora van Deursen uit Dreumel.

Het zou onjuist zijn uit dit alles te besluiten, dat Van den Wijmelenberg een ijdel en praalziek man was. Er is niets in zijn levenswijze dat daarop wijst. Wel zal hij van oordeel zijn geweest dat deze zaken niet alleen het aanzien van de orde naar buiten, maar ook inwendig het scheppen van juiste verhoudingen bevorderden. De orde was nog gering in ledental en beperkt in haar arbeidsterrein en moest zich opnieuw een eigen levensstijl veroveren. Daar kwam nog bij dat de meesten van haar leden streekgenoten waren, wat zou kunnen leiden tot een zeker provincialisme en tot soms al te grote gemoedelijkheid. Zij moest daarboven uitgroeien en dit zou alleen kunnen onder een erkende en vaste leiding. Zowel om historische redenen als terwille van zijn status binnen en buiten de orde, zal Van den Wijmelenberg deze symbolische accenten wenselijk hebben geacht. Wij zullen daarbij ook rekening dienen te houden met de geestesgesteldheid van een tijd, die voor zulke zaken nu eenmaal gevoeliger was dan de onze. Het is trouwens nog de vraag of wij werkelijk het vermogen bezitten om door dergelijke uiterlijkheden heen te kijken en alleen het wezenlijke te vatten. Ze kunnen evengoed te zeer verwaarloosd als overdreven worden.

4.2. De levenswijze te St.-Agatha

Zowel het *Memoriaal* van procurator J. de Vlam als het liturgisch jaarboekje van de kruisheer H. Verkuilen uit St.-Agatha kunnen ons enige indruk geven van het kloosterleven zoals dat ten tijde van Van

⁸) Mej. Henrica Maria Elisabeth de la Geneste overleed 59 jaar oud op 15 april 1859 te Grave. Zij behoorde tot een vooraanstaande katholieke familie aldaar. Haar vader was H. J. A. de la Geneste, geneesheer en oud-kantonrechter te Grave; hij was ruim tachtig jaar oud op 7 dec. 1847 te Grave overleden. Henrica was zijn enige dochter. Verder was er nog een kleinzoon, kap. H. A. A. de la Geneste te Velp, die bij het overlijden van zijn tante geheim kamerheer en rector van het liefdegesticht te Grave was. D.G.V. noemt Henrica „deze in de hoogste mate godvruchtige en weldadige dame”. Zie: D.G.V. 60 (1848, I), 41; en 82 (1859, I), 267.

den Wijmelenberg in St.-Agatha werd geleid. Het *Memoriaal* van De Vlam begint in 1850 en wordt tot 3 augustus 1876 voortgezet. Het handschrift van Verkuilen loopt van 1859 tot 1885.⁹

In de tijd waarover De Vlam schrijft vormden pachthoeven, uitgebreide landerijen en bossen nog het voornaamste, zij het steeds meer bedreigde, bezit van het klooster. Het beheer van dit alles was de dagelijkse taak van De Vlam als procurator. Het *Memoriaal* draagt dan ook een bij uitstek landelijk karakter, al worden er terloops ook interessante bijzonderheden over bouw en inrichting van kerk en klooster meegedeeld. De lezing ervan wekt onwillekeurig een associatie met de woorden, waarmee de stervende Izaäk zijn zoon Jakob zegende. „Zie de geur van mijn zoon is als de geur van een akker, door Jahweh gezegend. God schenke u de dauw van de hemel en het vette der aarde, met overvloed van koren en most”.¹⁰ Iets van die geur waait ons uit deze bladzijden tegemoet en zal ook het leven te St.-Agatha hebben doortrokken. Het werd gekleurd en doorglansd door de vruchtbaarheid en de rijke verscheidenheid der natuur. De Vlam was als een goede rentmeester, die zijn zaken niet alleen zorgzaam behartigde, maar ook met kennelijk plezier en belangstelling voor de kleinste dingen. Het gaat over het poten, kappen en rooien van bossen, het planten van wingerdranken tegen de zuidgevel. Over de abrikozenboom in de moestuin tegen de buitenmuur die op Driekoningendag 1853 zevenenzeventig volle bloesems droeg, maar toch in mei stierf. We vernemen dat in drie maanden tijd honderdvierenzestig konijnen werden gevangen met fretteren, en we smullen in verbeelding mee van de malse boutjes. Er werd latwerk tegen de zomerrefter en de nieuwe bouw aan de zuidkant geslagen voor de wingerds, er werden fruitbomen in de boomgaard, beuken-, doornen- en taxisheggen geplant, lanen aangelegd en gekapt, hoge waterstanden van de nabijgelegen Maas opgetekend, vijvers uitgediept, hout verkocht. Aspergebedden werden aangelegd en het roggeveld vergroot. De bouwhoven worden in de fundamenteën gerepareerd en opnieuw geverfd. Een visnet of zegen wordt aangekocht, betaald uit de gevangen vis, en veertig fuiken en twintig aalkorven. De opbrengst van de houtverpachting wordt verantwoord en het gewicht van zeug en biggen opgegeven. De Vlam krijgt van een milde gever een jachtgeweer en weitas, en van een ander twee reeën om in de boomgaard te laten lopen. We ruiken de

⁹) Hs. LL 238 Bibl. St.-Agatha.

¹⁰) Genesis 27:27-28.

bloemen langs de tuinpaden, zien de veelkleurige vogels in de volière en de wemelende goudvissen in de vijvers. We snuiven de verrukkelijke frisse geur van appelbloesems op een vroege lentemorgen. Er worden huismiddeltjes gegeven om de was helder te maken, de rupsen te verdrijven, om goudgele boter te verkrijgen, om lekkere ham te roken, bij buikpijn van een paard en om vogels te vangen. Bij een van de laatste tekent De Vlam sceptisch aan „credis hoc?”.

Al waren dit aangelegenheden die uiteraard De Vlam beroepshalve bezig hielden, zij hebben ongetwijfeld ook een bepaald stempel gedrukt op het bestaan van de overige kloosterbewoners. Het klooster lag vrij afgezonderd van de buitenwereld en was een eiland van landelijke rust. Het leven bewoog zich in een vast ritme en men vond zijn vertier binnen de wijde ommuring rond kerk, gebouwen, boomgaard en tuin. Zesentwintig jaar zou Van den Wijmelenberg bijna onafgebroken in deze omgeving doorbrengen.

In 1859 gaf Van den Wijmelenberg aan Verkuilen de opdracht om het jaarlijks directorium, de handleiding voor de eucharistieviering en het koorgebed van de orde, samen te stellen. Verkuilen had de gelukkige gewoonte om dit boekje met blanco pagina's te doorschieten, waarop hij allerlei interessante wetenswaardigheden neerschreef. Met deze bezigheid had hij al een begin gemaakt in het directorium van 1849. Het geeft de indruk, alsof hij indertijd van prior Gielen de opdracht heeft gekregen om koor- en andere rubrieken en de gebruiken in huis vast te leggen. Misschien was het ook een persoonlijke liefhebberij. Daarin heeft hij niet alleen tot in de kleinste details alles uitgepuzzeld en verantwoord wat op de rubrieken betrekking had, maar ook allerlei kloostergebruiken. Dit strekte zich uit tot het uitdelen van koekjes en peperkoek, het uur van opstaan op bepaalde dagen, van koffiedrinken en slapen gaan. Het stelt ons in staat om een grotendeels volledige dagorde van het kloosterleven onder prior Gielen op te stellen. Van de theorie der liturgische plechtigheden, met name die van Goede Vrijdag, geeft hij een werkelijk meesterlijke beschrijving.¹¹

Welk een goede indruk het leven te St.-Agatha op de Haarlemse seculiere priester J. A. de Rijk heeft gemaakt, bracht deze tot uitdrukking in een gedicht, opgedragen aan de kruisheren van St.-Agatha en afgedrukt in de *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken* in 1857.¹²

¹¹) A. v. Asseldonk, osc., *Handschrift LL 238 van het „Klein Archief” van St.-Agatha*, in *Cruciferana Nova Series* nr. 10 (1945).

¹²) *Volksalm. v. Ned. Kathol.*, 1857, blz. 339.

Van de levenswijze in St.-Agatha tijdens het prioraat van Gielen heeft Particeps in zijn pamflet *De ongelukkigen van het klooster St.-Agatha*... een beschrijving geleverd. „... De levenswijs der leden van Sint Agatha was allezins (sic!) gepast, vrij en ruim, zelfs zoo, dat zij daarin de seculiere geestelijken overtroffen, terwijl zij aan den Prior Gielen, buiten wiens voorkennis niets aanmerkelijks mogt gedaan worden, als aan een vader gehoorzaamden, onder wiens regtschapen en naauwgezet toezigt zij met broederlijke trouw hunne pligten, de godsdienstoefeningen en de enkele nog overgebleven religieuze gebruiken ten stipste vervulden. Dagelijks werd op vaste uren het heilig officie in het koor verrigt. Elk werd op zijne beurt officiant in de kerk, bij de koordienst, in de preekbeurten, en andere bezigheden. Elk ging op zijne beurt de heilige mis lezen, waarvan er iedere dag een gezongen werd, terwijl op bepaalde uren, vespers, completen en avondoeffeningen gehouden werden, zoodat alles geregeld plaats had. Aan tafel, die steeds rijk gehouden werd, liet men nooit na een korte, godvruchtige lezing te houden. Overigens had men vrijen tijd genoeg, om in den tuin of buiten te gaan wandelen, waarvoor zelfs twee dagen in de week gekozen waren, terwijl een gepast verkeer met de geestelijken uit de buurt, waaruit elk lid zijn biechtvader had gekozen, als ook door den omgang met familie en vrienden te onderhouden of door iets anders naar welgevallen te doen, het verblijf aangenaam gemaakt werd. Men kon op gepaste wijze en zoo dikwijls het noodig was, bezoeken afleggen of ontvangen, en die ontvangst naar de welvoegelijkheid en eigen beurs regelen. Het onderhoud der leden was met uitzondering van eenige kleine uitgaven ten laste van het klooster, dat in alles ruimschoots kon voorzien.

De dagelijksche kleine uitgaven en benodigdheden, zooals voor het dagelijksch onderhoud, kleeren, lektuur, schrijfbehoeften, knutselarijen, tabak, sigaren, afzonderlijke giften aan de armen, koffij, thee, suiker, het afzonderlijk gebruik van wijn, waren om den last van het klooster te vermijden, aan de leden zelven voor eigen rekening overgelaten. Men kreeg hiervoor van het huis eene kleine jaarlijksche toelaag, benevens de gelden voor drie of vier missen in de week, die zij of voor zichzelven of voor hunne ouders of vrienden konden opdragen, terwijl zij daarenboven van hunne patrimoniële eigendommen gebruik konden maken. Elk had zijne vrije kamer, meubels, bedde- en linnengoed enz., wat men bij de komst in het klooster moest meebrengen, kortom men kon van

alles in welvoegelijkheid en met eene volkomen vrijheid genieten, zoo-als het priesters betaamt".¹³

Met opzet werd dit uitgebreid citaat gegeven, omdat het de sfeer te St.-Agatha tekent, die nogal sterk verschilt in leefwijze en dynamiek van die te Uden. Wanneer we proberen die eigen sfeer te omschrijven zouden we die van de ene kant kunnen zien als een stukje verlate barok, en van de andere kant als bepaald door omstandigheden van buitenaf. Wat dat laatste betreft, deze kleine kloostergemeenschap werd sinds eeuwen door de Staat beschouwd en behandeld als een groepje welvarende pachters, die om welke onverklaarbare reden dan ook er de voorkeur aan gaven om als celibatairen onder één dak te wonen, laten we zeggen als een merkwaardig groepje heer-boeren. Dat heeft ook zijn consequenties voor de te voeren levensstijl. Er is niets waaraan iemand zo gemakkelijk went als aan een zeker comfort en bewegingsvrijheid. Wat op zich genomen luxe genoemd kan worden, wordt dan een levensbehoefte. Het valt dan niet mee, wanneer het toch minder blijkt te moeten. Ook al zou de door Van Boldrik gegeven voorstelling wat gechargeerd zijn, in grote lijnen zal zij toch wel kloppen. En in elk geval maakt zij duidelijk waar het hem bij zijn later protest om ging. Menselijk is het wel, maar, zeker voor een kloosterling, niet bijster verheven.

Van Boldrik heeft het beeld geschetst van wat men de vette jaren van St.-Agatha zou kunnen noemen. Het is niet zo verwonderlijk dat Van den Wijmbenberg als hoofd van de orde van oordeel was, dat het heus wel wat minder kon. Zijn ontwerp van nieuwe statuten maakte wel duidelijk, dat er drastische veranderingen op til waren. Vooral op het gebied van de beoefening der armoede, zouden er in St.-Agatha heel wat veren gelaten moeten worden. Ook de bewegingsvrijheid werd grondig ingeperkt. Met ontvangen en tracteren ging het eveneens zo vlot niet meer. Slot en silentium werden al enkele jaren eerder opnieuw ingevoerd. Van Boldrik zag dit alles met lede ogen aan. Reeds lang vóór het generaal kapittel van 1853 had hij aan prior Gielen gevraagd en ook van hem verkregen om buiten het klooster een post te mogen ontvangen.¹⁴ Volgens hem zou prior Gielen ook zwaar getild hebben aan de „Udense dictatuur” en zo ongeveer op het veld van eer gevallen zijn. Waarschijnlijk speelt zijn fantasie hem hier wat parten.

¹³⁾ Particeps, *De ongelukkigen van het klooster St.-Agatha* . . . , Arnhem 1864, 37-38. Onder de naam Particeps verschuilt zich de later uitgetreden kruisheer J. van Boldrik.

¹⁴⁾ Particeps, o.c., 47.

De Annalen in hun voltooide vorm zijn reeds bijna honderddertig jaar oud. Zij danken hun ontstaan aan het gedurfde initiatief van Van den Wijmelenberg en aan de eerbiedwekkende werklust van dr. C. R. Hermans.¹ Gedurfd was deze onderneming, omdat Van den Wijmelenberg ook in eigen kring lang niet altijd begrip en medewerking daarbij heeft ondervonden en bovendien een behoorlijk groot risico nam.

Kort samengevat luidt de ontstaansgeschiedenis ervan als volgt. Door toevallige omstandigheden kwam er tussen beide mannen een persoonlijk contact tot stand, dat uitgroeide tot een vriendschap voor het leven. Dat de Annalen daarvan het resultaat zijn is voor de kruisheren nog steeds een reden tot dankbaarheid. Immers, dit werk blijft van wezenlijk belang voor de geschiedenis van hun orde.

In 1848 verscheen het eerste deel van Hermans' belangrijkste en bekendste werk *Verzameling van Charters en Geschiedkundige Bescheiden betreffende het Land van Ravenstein*. Het tweede deel zou in 1850 worden gepubliceerd. Een van zijn medewerkers was A. van Hoogstraaten, kapelaan te Uden. In de jaren 1846-1848 werkte Hermans te

1) C. R. Hermans, *Annales Canoniorum Regularium S. Augustini Ordinis S. Crucis. Ex monumentis authenticis: Volumen I (Annalium Pars I et II), Volumen II (Codex Diplomaticus, Tom. I); Volumen III (Codex Diplomaticus, Tom. II)*, Silvae Ducis MDCCCLVIII. — Hermans werd 22 febr. 1805 te Oss geboren en genoot de opleiding aan het klein- en groot-seminarie van het apostolisch vicariaat Den Bosch. Na de grote vakantie van de cursus 1829-1830 keert hij niet meer naar het seminarie terug. Vanaf okt. 1830 tot okt. 1834 is hij conrector aan de Latijnse School te Eindhoven. Op 30 nov. 1833 laat hij zich inschrijven als vierdejaars student aan de faculteit der Letteren te Leiden. Zijn doctorspromotie had reeds plaats op 26 juni 1834. Hij studeerde er klassieken om historicus te worden, in die tijd de aangewezen weg. De belangstelling van de historicus Hermans gaat vooral uit naar zijn geboortestreek Noord-Brabant. Zijn proefschrift draagt dan ook als titel *Dissertatio inauguratis litteraria sive introductio in notitiam rei litterariae maxime provinciae Brabantiae Septentrionalis*. Hij houdt daarin o.a. een pleidooi voor de oprichting van een openbare bibliotheek in iedere provincie, waarin ook alle geschiedbronnen van dat gewest zouden moeten worden ondergebracht en van een gewestelijk genootschap voor taal, geschiedenis en oudheid. Dat deze idealen voor Noord-Brabant verwezenlijkt werden, is voor het grootste deel aan hem te danken. In 1834 wordt hij rector van de Latijnse School in Den Bosch. In 1837 richt hij het *Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant* en de bibliotheek van dit genootschap op en wordt daarvan de eerste bibliothecaris. Bovendien wordt hij in 1841 nog stadsarchivaris, een der eersten in ons land. Al spoedig wordt hij ook in andere provincies als lid van dergelijke gezelschappen benoemd. In 1851 stond Hermans op de nominatie hoogleraar benoemd te worden in Amsterdam en wel in de klassieke letteren, geschiedenis en oudheden. Zijn katholieke godsdienst schijnt echter het struikelblok te zijn geweest.

Uden ter voorbereiding van deze uitgave. Vermoedelijk door Van Hoogstraaten kwam Van den Wijmelenberg toen met hem in nader contact. Hun belangstelling had zeer veel gemeen. Van den Wijmelenberg was een bekwaam latinist en een goed kenner van de ordesgeschiedenis. De orde die hij bestuurdde, had toen nog een typisch Brabants karakter zowel door de plaatsen waar zij gevestigd was, als door de herkomst van haar leden. Eeuwenlang had zij een opmerkelijke rol gespeeld in de geschiedenis van het Land van Ravenstein en het aangrenzende Land van Cuijk. Het archief van het klooster te Uden en vooral dat van St.-Agatha konden een waardevolle bijdrage leveren voor de streekgeschiedenis. Geen wonder dus dat beide mannen elkaar vonden.

Bij zijn streven naar het herstel van de orde liet Van den Wijmelenberg zich leiden door de gezonde opvatting, dat de kennis van haar verleden daarbij onontbeerlijk was. En wat Hermans betreft, het achterhalen daarvan was van belang voor zijn onderzoekingen en kon daarop alleen maar een verhelderende en verruimende uitwerking hebben. Die wederzijdse sympathie werd dan ook vruchtbaar in de door Hermans graag aanvaarde opdracht van Van den Wijmelenberg om een geschiedenis van de orde te schrijven. Deze keuze pleit voor het juiste inzicht van Van den Wijmelenberg en bovendien heeft hij ook alles willen doen om persoonlijk en met behulp van confraters Hermans daarbij van dienst te zijn. In zoverre dit bij een enorme werker als Hermans nog nodig of nuttig mocht zijn, heeft dit zeker een aanmoedigende en stuwende invloed gehad.

Hoe heeft Hermans zijn taak opgevat? De titel van zijn werk levert op deze vraag al het antwoord.² Onder de benamingen welke diverse

²) A. van Asseldonk, osc., *100 jaar Annalen*, in hs. Bibl. Aposc. — Naar aanleiding van de honderdste verjaardag van het verschijnen van de *Annales* heeft A. van Asseldonk in 1958 een belangwekkende en goed gedocumenteerde studie er over vervaardigd. Zij werd in genoemd jaar als lezing in de verschillende studiehuzen van de orde in België en Nederland voorgedragen en bleef tot heden onuitgegeven. Voor de documentatie van zijn tekst kan naar de uitgebreide aanhangsels worden verwezen. Het daarin geleverde betoog komt slechts in zijn geheel voldoende tot zijn recht. Het ligt daarom ook geenszins in de bedoeling er hier een korte samenvatting van te beproeven. Wij willen er wel dankbaar gebruik van maken om het zicht op enkele problemen in de eerste vijf bestuursjaren van Van den Wijmelenberg als magister generaal te verhelderen. Het is echter wel zinvol zich van te voren af te vragen hoe Van Asseldonk zijn taak heeft opgevat. Vooreerst dan, welk doel heeft hij zich bij zijn studie over de *Annalen* gesteld? Hij wil Hermans' *Annales* onderzoeken op hun werkelijke wetenschappelijk-historische waarde. Daarbij past hij vervolgens de kritische methode toe en wil aldus de sleutel aan de hand doen, waarmee men in alle hoeken en details van dit werk nog verder door kan dringen. Zelf wenst hij zijn werk te zien als eerste poging

geschiedkundige werken aanduiden, drukken de *Annalen* dat soort werk uit, dat de geschiedenis verhaalt en volgt van jaar tot jaar. De *Annales Canonicorum Regularium S. Augustini Ordinis S. Crucis* houden dit type zeer streng aan. Vaak wordt annalen gebruikt voor of verwisseld met kronijken. En waar de geschiedenis van de orde, in 1633 door Russelius geschreven, de naam kreeg van *Chronicon*, zou men kunnen menen dat Hermans de titel *Annales* gekozen heeft als synoniem van *Chronicon*. Dit is echter niet zo. Russelius geeft als ondertitel of synoniem van *chronicon Synopsis memorabilium*. Dat is dus een lijst van gedenkwaardige feiten. Deze lijst levert hem de serie van de opeenvolgende generaals der orde. Ook Hermans houdt deze serie vast, maar volgt dan de gedenkwaardige gebeurtenissen tijdens elk generaalaat van jaar tot jaar. Vanwege dit hoofdplan spreekt Hermans ook zelf van het passen van de diverse feiten in het tijds kader.³ Wij mogen dus, zegt Van Asseldonk, van Hermans niet eisen wat hij niet heeft bedoeld te geven. Zijn *Annales* bieden geen boek over de geschiedenis van de orde, maar zijn veelal hiervan een chronologisch geordend archief, in druk verschenen.⁴

Hermans heeft aan de levensbeschrijvingen van de generaals aantekeningen toegevoegd, waarin verwezen wordt naar de documenten die in de *Codex Diplomaticus* zijn bijeengebracht. Ook is bij iedere oorkonde de bron vermeld waaraan deze werd ontleend.⁵ Blijkens de door hem geschreven opdracht en epiloog heeft Hermans bij de samenstelling van zijn *Annales* vooral gesteund op de archieven en bibliotheken van Uden en St.-Agatha. In Uden, waar toen het ordesbestuur zetelde, had hij daarbij ruimschoots medewerking. Uit de bewoordingen van het opdrachtschrijven valt op te maken, dat het verzoek aan Hermans tot het schrijven van de *Annalen* voortkwam uit de groep rond Van den Wijmelenberg, dus van het Udense convent. Vooral C.W.A. de Bruijn speelt hierin een voorname rol. Naast de generaal wordt in de epiloog

daartoe. Voor het doel van onze biografie is zij zeer waardevol. Wij hebben ons de volgende vragen gesteld, die in de studie van Van Asseldonk een uitbreider en beter gefundeerd antwoord vinden. Wie was de schrijver? Vervolgens, in hoeverre toonde Hermans zich voor zijn taak berekend? Ten slotte, wat stelde hij er zich mee ten doel? Als antwoord op de eerste vraag mogen wij verwijzen naar F. J. M. van de Ven, *Dr. C. R. Hermans, leven en werk van de pionier van de Noordbrabantse geschiedschrijving in de 19e eeuw*, in *Brabantia*, 7 (1958), 185-206, 211-234.

³) C. R. Hermans, *Annales* I (2), 40.

⁴) A. van Asseldonk, *100 jaar Annalen*.

⁵) In de opdracht van Hermans aan Van den Wijmelenberg, vooraan in *Annales* I (1), 2. De epiloog bevindt zich aan het einde van het eerste boekdeel, 235-236.

De Bruijn uitsluitend genoemd als degene die Hermans terdege geholpen heeft. Hij wordt ook ronduit aangeduid als de voornaamste man, die hem tot dit werk aanzette.⁶

De medewerking van St.-Agatha schijnt heel wat minder vlot verlopen te zijn dan die van het Udense convent. In 1854 bracht Hermans zijn eerste bezoek aan St.-Agatha. Uit wat hij daarover schrijft in het eerst-gedrukte gedeelte van de *Annalen* wordt wel duidelijk, dat hij niet verder werd toegelaten dan de gastenkamer.⁷ Prior Gielen zal hem wel niet voor niets het tragische verhaal van de bibliotheek-roof van 1812 hebben opgehangen. Bibliotheek en archief kreeg Hermans niet te zien. Vandaar kon hij ook slechts een oppervlakkige mededeling doen omtrent de bibliotheek van St.-Agatha met haar kostbare wiegedrukken en rijk vergulde handschriften. Hij voegt er dan ook nuchter aan toe „dat is wat ik zo ongeveer te weten ben gekomen uit de fiches van meneer Gielen”. Hij heeft zich met het bekijken van drie in koper gegraveerde oude zegels tevreden moeten stellen.⁸ Ook het *Chronicon Agathense*, dat de kruisheer W. Wijnantz vijftig jaar tevoren had geschreven, kreeg hij niet te zien. De kruisheer A. van der Voort, die wat soepeler bleek dan zijn prior, schreef het echter netjes voor hem over.⁹

Over de wijze waarop Hermans de *Annales* deed verschijnen nog het volgende. Oorspronkelijk was het zijn plan om het gehele werk in twee delen uit te geven. Van elk der twee delen zou het voorste gedeelte de *Annalen* omtrent de daarin behandelde tijd bevatten. Daarop zouden dan in dezelfde delen de betreffende oorkonden en bescheiden aansluiten, vervat in wat hij noemt de *Codex Diplomaticus*. Voor de verwijzingen zou dit een groot gemak zijn geweest. Hermans volgde daarbij echter deze werkmethode, dat hij, zodra hij maar kon, alvast liet beginnen met drukken van wat hij meende definitief klaar was, bijvoorbeeld het *Tomus primus*, dat reeds in 1855 verscheen en dat de genoemde splitsing tussen *Annales* en *Codex Diplomaticus* doorvoerde. De daarin behandelde stof loopt ongeveer tot 1500.¹⁰ Op dit *Tomus primus* zou volgens het oorspronkelijke plan een *Tomus secundus* volgen, dat de

⁶) C. W. A. de Bruyn, *Tableau historique du couvent de Sainte Agathe, près de Kuyk, et des événements qui le concernent, depuis sa fondation, qui date de près de cinq siècles*, in *Revue de la Presse Catholique*, 1851, 410-408; 410-414.

⁷) C. R. Hermans, *Annales* I (1), 172.

⁸) C. R. Hermans, *Annales* I (1), 79.

⁹) C. R. Hermans, *Annales* I (1), 77 met voetnoot a)

¹⁰) Hiervan berust een zeldzaam exemplaar in de Bibl. Aposc.

nog resterende eeuwen op dezelfde wijze zou behandelen en verwerken. Zijn bronnenmateriaal was met de jaren echter zozeer aangegroeid, dat het tweede deel al te lijvig zou zijn geworden. Een groot deel ervan had eigenlijk thuis gehoord in het reeds uitgegeven eerste deel. Zodoende kon Hermans voorzien, dat het geplande tweede deel meer dan duizend bladzijden zou tellen. Daarom oordeelde hij ten slotte beter om in 1858 de voltooiden *Annales* in hun geheel opnieuw uit te geven in drie boekdelen. Het eerste deel zou de strikte annalen in hun volledigheid bevatten; het zou in twee delen worden verdeeld, namelijk de reeds in 1855 gepubliceerde historische gegevens van vóór 1500 en vervolgens de rest tot aan 1857. De zogenaamde *Codex Diplomaticus*, de verzameling van oorkonden en bescheiden die betrekking hebben op ieder van die twee delen, zouden in een tweede en een derde boekdeel worden gepubliceerd. In een aanhangsel van het derde deel geeft hij dan nog aanvullingen. De *Annales* verschenen in januari 1858. In zijn opdracht zegt Hermans, dat hij er ongeveer vier jaar aan heeft gewerkt en dat hij dit alleen maar had kunnen doen tijdens zijn vakanties en in zijn vrije uren.

Uit de prospectus, die in september 1857 verscheen en waarmee hij het verschijnen van de *Annales* in hun geheel aankondigt, blijkt dat hij tot het laatste toe aan het oorspronkelijke plan heeft willen vasthouden. Hij zegt daarin, dat het werk zal bestaan uit twee delen: het eerste lopende van 1312 tot 1500 en het tweede van 1500 tot 1857. Het eerste deel, zo vermeldt hij, is reeds afgedrukt; met het andere is men gevorderd tot het jaar 1816 en nog in de loop van 1857 zal het gedrukt zijn. Het eerste deel zou dan honderdtweeënzeventig, het tweede deel ongeveer tweehonderdvijfentachtig charters of analyses van charters, kronieken van afzonderlijke kloosters of andere geschiedkundige bescheiden bevatten. Ook de *Voorwaarde van intekening*, ondertekend door P. Stokvis, boek- en courantdrukker, spreekt in september 1857 nog van „beide delen”. Elk vel van twaalf bladzijden wordt gerekend tegen vijf cent; elke plaat (dit waren er in het geheel veertien) insgelijks op vijf cent. De beide delen zouden met een gedrukte inhoud in twee delen f 7,50 tot f 8,— kosten. Zij echter, die op het werk intekenen, betalen niet meer dan f 7,—. De intekening wordt gesloten met 1 januari 1858 en heeft plaats bij P. Stokvis en bij alle soliede boekhandelaars.¹¹

¹¹) Deze prospectus is nog bewaard gebleven en is opgenomen in het eerste deel van de *Annales*, dat zich in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te Den Bosch bevindt.

F. J. M. van de Ven vat zijn oordeel over de waarde van *Annales* aldus samen. „...Het werk is op het terrein van de ordesgeschiedenis voor de negentiende eeuw een van de eerste publicaties. Ondanks het vrij groot aantal onjuistheden (diverse stukken zijn slordig gecopieërd) en de onvolledigheid is het nog steeds van groot belang voor de Orde der Kruisheren en vormde het lange tijd de enige bron voor haar geschiedenis. In 1953 verscheen de index, die nog steeds ontbrak, samengesteld door L. Heere, o.s.c.”.¹²

Als de *Annales* dan in het voorjaar van 1858 verschenen zijn, stuurt Van den Wijmelenberg een dubbel stel aan de internuntius. Een ervan is bestemd voor Pius IX en een voor internuntius Vecchiotti persoonlijk. Tevens vraagt hij wat de internuntius denkt omtrent het privilege van de magister generaal, waarover in de *Annales* I (2), 70-71 en III, 186. Dit betreft het in 1630 aan generaal Neerius en zijn opvolgers verleende privilege van de pontificalia, het zegenen van liturgische gebruiksvoorwerpen en het toedienen van de tonsuur en de lagere wijdingen. Ook vraagt hij of er voldoende reden aanwezig is om het feest van Theodorus van Celles te herdenken.¹³ Enkele weken daarna deelt hij verder aan de internuntius mee, dat Hermans exemplaren van de *Annales* heeft aangeboden aan koning Willem III, aan de Prins van Oranje en aan Prins Frederik. Hermans wenst dat Van den Wijmelenberg aan dezelfde van de kant van de orde exemplaren zal aanbieden. Van den Wijmelenberg vraagt nu wat de internuntius daarvan denkt en hoe hij dit het beste zou kunnen doen.¹⁴ De internuntius bericht later, dat de paus Van den Wijmelenberg dankt voor het toezenden van de *Annales* en hem een gouden medaille heeft geschonken, die de internuntius hem hierbij toestuurt.¹⁵

Hoe groot de oplage van de Annalen is geweest en welke correspondentie er met de drukker is gevoerd, valt niet meer te achterhalen. Het archief van P. Stokvis is in 1940 verloren geraakt. Ook het archief van St.-Agatha levert daaromtrent weinig bijzonderheden op. Wel bevatten de kasboeken van procurator J. de Vlam enkele andere interessante gegevens. Vooreerst zijn *Journal van Uitgaven*. Op 7 september 1855:

¹²⁾ F. J. M. van de Ven, Dr. C. R. Hermans . . . , 223; L. Heere, osc., *Index*, Diest 1953.

¹³⁾ V.V.: 27 nov. 1858.

¹⁴⁾ V.V.: 13 jan. 1859.

¹⁵⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 70.

aan Hermans, doctor in de letteren, f 100,— voor papier tot het drukken van de geschiedenis van de Orde. Op 13 augustus 1857: aan Dr. Hermans voor boeken f 17,—. Aan P. Stokvis te Den Bosch voor het drukken van boeken f 459,37, op 24 februari 1859. Op 2 juni 1859: Voor de heer Stokvis voor het drukken van de *Annalen* heb ik van de magister-generaal f 300,— ontvangen. Op 26 juni 1859: Aan de heer Stokvis voor het drukken van boeken f 300,—. In het *Journaal van Inkomsten* vinden we nog op 24 februari 1859: Door de magister-generaal wordt bij gelegenheid aan de heer Stokvis f 49,80 betaald.¹⁶ Ten slotte vermeldt het verslag van het definitoriaal kapittel, gehouden te St.-Agatha voor 10-12 september 1860, de som die besteed is voor de aankoop van de *Annalen*. Ze wordt in francs uitgedrukt en bedraagt Fr. frs. 2449,19.¹⁷

In verband met deze levensbeschrijving is natuurlijk het beeld van Van den Wijmbenberg als bestuurder van belang zoals het ons uit de *Annales* tegemoet treedt. Is het werkelijk objectief? Vooreerst is het voor een geschiedschrijver bijna onmogelijk om de juiste afstand te bewaren ten opzichte van eigentijdse gebeurtenissen en beslissingen. En dit niet alleen omdat hij zichzelf er min of meer bij betrokken voelt, maar ook omdat hij vóór en tegen ervan nog niet voldoende kan overzien en tegen elkaar afwegen. Vooral wordt Hermans in zijn vrijheid belemmerd door het feit dat hij bepaalde personen, hun gevoeligheden en reputaties moet ontzien. Daar komt dan nog bij, zoals Van Asseldonk terecht veronderstelt, dat Van den Wijmbenberg vaak de pen van Hermans heeft overgenomen en zich dus van hem bedient om eigen geschiedenis te schrijven. Van Asseldonk illustreert dit met enkele sprekende voorbeelden. Op het eerste generaal kapittel van 1853, waarop Van den Wijmbenberg tot magister generaal gekozen werd, kwam hij meteen met het voorstel van nieuwe constituties, ja met een tot in details uitgewerkt volledig concept.¹⁸ Ondanks enige sterke oppositie werden deze toen gestemd en opgelegd als voorlopige verordeningen (*ordinationes*). Dit was een zeer ingrijpend gebeuren. Letten we nu op de manier, waarop dit in de *Annales* wordt verslagen. „... Omdat echter die constituties geen

¹⁶) S.A.K.: Inv. nr. 199.

¹⁷) A.G.K.: Geheim arch. *Acta Mag. Glis. et Definitorum OSC in Capitulo Intermedio ab anno 1859*.

¹⁸) C. R. Hermans, *Annales* I (2), 224.

kracht van wet hebben, tenzij ze zijn goedgekeurd op drie opeenvolgende generale kapittels, daarom acht ik het van geen belang om dat concept in de *Codex Diplomaticus* op te nemen".¹⁹ En dat, terwijl Hermans juist als opzet had de relicten van alle generale kapittels weer te geven. De door Van den Wijmelenberg voorgestelde nieuwe constituties leden de nederlaag op het volgende generaal kapittel van 1856. Heel laconiek wordt dan meegedeeld „...als basis en fundament worden wederom de oude constituties genomen. Daarnaast worden door de tijdsomstandigheden enkele wijzigingen geëist, die ik echter heb gemeend te moeten weglaten". Ook in de *Codex Diplomaticus* is geen enkel spoor van die wijzigingen terug te vinden. Er staat alleen „...daar het mij anders te ver zou voeren, heb ik gemeend ze weg te moeten laten".²⁰

Deze zienswijze omtrent de invloed die Van den Wijmelenberg heeft uitgeoefend vinden wij nog sterker bevestigd in het relaas over de afschaffing van het eigen ordesbrevier en de invoering van het Romeinse.²¹ Deze ingrijpende verandering zou zijn veroorzaakt om aan de scrupels van sommige kruisheren tegemoet te komen. Dat klinkt nogal geringschattend en niet in overeenstemming met de ernst van de zaak. Het is waar dat, krachtens het privilege door Pius V in 1568 verleend, de kruisheren gebruik konden blijven maken van hun eigen ordesbrevier. Intussen was de situatie echter sterk gewijzigd. Gezien de vele veranderingen en toevoegingen welke in de loop van drie eeuwen in dat ordesbrevier waren aangebracht, had het wel degelijk zin zich af te vragen of dit privilege nog wel van kracht was. De inhoud van dit brevier was immers niet meer wezenlijk hetzelfde als in 1568. Generale kapittels als die van 1625 en 1648 hadden trouwens al eerder met dit probleem geworsteld. Rome blijkt in deze moeilijkheid toch wel degelijk heel wat meer te hebben gezien dan alleen maar wat Van den Wijmelenberg scrupels noemde. Als antwoord op zijn schrijven daaromtrent schafte Rome op 28 augustus 1856 het kruisherenbrevier af en moest het vervangen worden door het Romeinse.

In zijn studie over het handschrift LL 238 van de bibliotheek van St.-Agatha noemt Van Asseldonk ook de St.-Agathase kruisheer en liturgist H. Verkuilen als een van de confraters, die voor deze zuivering

¹⁹) C. R. Hermans, *Annales* I (2), 224.

²⁰) C. R. Hermans, *Annales* III, 677.

²¹) C. R. Hermans, *Annales* I (2), 227.

en hervorming geijverd hebben.²² Op een los blad in dit handschrift heeft Verkuilen eens precies willen zeggen hoe hij er over dacht. Daar heet het: *Kalendarium renovatur et purgatur 1856*. Interessant is het verschil in toon met die van Verkuilen in de wijze, waarop Van den Wijmelenberg het Romeinse besluit meedeelt aan C. W. A. de Bruijn, zijn vroegere secretaris en thans prior te Maaseik. „... Overigens moet ik U.E. en de Gemeente mededelen, dat het antwoord van Rome gekomen is dat wij de Romeinse brevier *moeten aannemen*.” Opmerkelijk is dan weer het verschil in de manier, waarop De Bruijn ditzelfde besluit weergeeft. „... *Copia audientiae SS.D.N.Pii PP IX qua conceditur usus breviarii Romani Ordini nostro*”.²³ Er zou uit af te leiden zijn, dat ook De Bruijn voorstander was van het te Rome genomen besluit.

De conclusie, die Van Asseldonk uit dit alles trekt, lijkt gerechtvaardigd: Hermans zou er verstandiger en beter aan gedaan hebben zijn *Annales* met 1841 af te sluiten. Er zit weinig anders op dan tot de gevolgtrekking te komen, dat Van den Wijmelenberg van zijn invloed op Hermans gebruik heeft gemaakt om eigen tegenvallers en bestaande meningsverschillen te camoufleren.

§ 6. Zorgen en tegenslagen

6.1. De weerspannigen

Van al de beproevingen in deze periode moet de weerspannige en bittere kritiek van enkelen van zijn huisgenoten Van den Wijmelenberg wel het pijnlijkst hebben gegriefd. Hun woorden en gedrag waren zo in strijd met wat hij hun steeds had voorgeleefd en voorgehouden. Het was voor de anderen een ergernis en het samenleven werd er verscheidene jaren door verstoord en vergald. Bovendien bracht het de goede naam van het klooster in opspraak en bood de anti-katholieken een welkome gelegenheid om St.-Agatha in het openbaar verdacht te maken en met des te meer kans van slagen op de spoedige opheffing ervan aan te dringen. Het versterkte ook het wantrouwen en de agressiviteit van de andersdenkenden.

²²) A. van Asseldonk, osc., *Handschrift LL 238 van het Klein Archief van St.-Agatha*, in *Cruciferana*, Nova Ser. no. 10, 34-35.

²³) M.K.: Codex diplomaticus van Maaseik, fol. 14r - 15r.

²⁴) A. van Asseldonk, *100 Jaar Annalen*.

Het driemanschap, dat zich destijds op dit gebied een trieste vermaardheid verwierf in de orde en daarbuiten, bestond uit twee priesters en een broeder. Zoals nog steeds, is het veroorzaken van sensatie de zekerste manier om in een bepaald soort pers gretig vermelding te vinden. Joannes van Boldrik werd op 19 juli 1816 te Bommel geboren. Op 16 maart 1847 werd hij te St.-Agatha geprofest. Hij was toen ruim dertig jaar en zal dus wel hebben kunnen weten wat hij deed. Ruim twee jaar later, op 20 april 1849, werd hij priester gewijd. Van Boldrik is een tragische en mislukte religieus, die alleen anderen en dan voornamelijk Van den Wijmbenberg daarvan de schuld zou geven. Het zou weinig moeite kosten een uitgebreide bundel samen te stellen uit de vloed van brieven, die hij schreef aan de paus, de kardinaal-prefect van de Propaganda Fide, verscheidene internuntii in Den Haag, de bisschoppen van Den Bosch en Roermond, Van den Wijmbenberg en andere leden van de orde, verschillende dekenen, pastoors en Nijmeegse jezuiten, de Tweede Kamer, diverse advocaten en rechterlijke instanties, en die hij op zijn beurt weer uitlokte. Het zou echter een onjuiste indruk geven de belangrijkheid van de man in kwestie af te meten aan zijn ontembare schrijflust en de overvloed van zijn mededelingen. Zij vormen een vrij eentonige en vaak even weinig stichtelijke als originele lectuur. Het draait allemaal om hemzelf, zijn vermeende recht en de benarde omstandigheden waarin hij door eigen schuld was geraakt. Wel kreeg dit alles een ongewone en onevenredige ruchtbaarheid, dank zij de wrok en de behoefte aan voortdurend zelfbeklag van Van Boldrik en ook om het gretig gebruik dat vijanden van de katholieke kerk en van het kloosterleven daarvan maakten. Jarenlang spelen deze onverkwikkelijkheden een voorname rol in het leven van Van den Wijmbenberg; zij werpen ook een typisch licht op zijn persoon en opvattingen. Het lijkt ons daartoe gewenst om althans het eerste tiental jaren van dit conflict in de brieven na te gaan.

Wat zijn de feiten, waar het hier om gaat? Van 1849 tot 1851 was Van Boldrik conventueel te Diest en keerde daarna weer naar St.-Agatha terug. Volgens zijn zeggen was hij in St.-Agatha altijd zeer gelukkig geweest.¹ Verplaatsen wij ons voor wat thans volgt, in de zienswijze en de gedachtengang van Van Boldrik. Deze zijn aldus samen te vatten:

¹) Particeps, *De ongelukkigen van het klooster St. Agatha, der eerw. kruisheeren aan de Maas, in oorzaak en gevolgen*, Nijmegen 1864, 47.

Uden is een arm klooster, St.-Agatha daarentegen is rijk aan grondbezit. Onder aanvoering van Van den Wijmelenberg willen de Udense kruisheren, die in de meerderheid zijn, trachten deze ongelijkheid op te heffen en zelf hun deel van de buit in de wacht slepen. De baan komt daartoe vrij door de plotselinge dood van prior Gielen op 13 februari 1855. Reeds een maand daarna legt Van den Wijmelenberg, als het meesterbrein en verzekerd van de steun van de Udense kruisheren, het plan ter ondertekening voor om de *communitas bonorum* aan te gaan. St.-Agatha laat zich door de Udense samenzweerders inpalmen. Alleen Van Boldrik heeft de listige opzet volledig door en tekent slechts onder protest. Met deze aanslag op het genoeglijk bestaan te St.-Agatha, zoals hij dat in zijn boekje naderhand zal schilderen, gaat hij allerminst accoord. Intussen hadden de Udense samenzweerders het bij Van Boldrik grondig verkorven. Als afgevaardigde op het generaal kapittel van 1853 zou hij zich, volgens zijn eigen zeggen, nog op indrukwekkende wijze hebben geweerd, aangezien hij zich met de nieuwe gang van zaken niet kon verenigen en zich daartoe ook niet verplicht achtte.² Hij wenste de orde te verlaten maar wilde tevens zijn aftocht financieel dekken. Een behoorlijk bestaan moest hem verzekerd worden. Dit zou dan moeten gebeuren door erkenning van het zogenaamde recht op zijn aandeel in de bezittingen van St.-Agatha. Volgens hem zou de generaal hem dit uitdrukkelijk hebben beloofd. Van den Wijmelenberg zelf heeft dit verschillende malen ten stelligste ontkend. Op 19 november 1854 schrijft Van Boldrik aan de magister generaal, die zich toen nog in Uden bevond en bij wie hij op bezoek schijnt te zijn geweest om over zijn moeilijkheden te spreken. De aanhef van zijn brief luidt kort en krachtig: *Mijnheer*. Die moeilijkheden, zo zegt hij, benauwen hem steeds meer en hij is er geestelijk onmogelijk langer tegen opgewassen. Hij wil geseculariseerd worden. Als redenen daarvoor geeft hij de volgende aan. Hij had eigenlijk seculier priester willen worden, maar was door gelijke omstandigheden gedwongen om van dit plan af te zien. Hij was met weersin in het klooster gegaan; wilde hij priester worden, dan had hij geen andere keus. Tevergeefs had hij getracht die tegenzin te overwinnen door zich naar Diest te laten overplaatsen en zelfs geprobeerd te hebben naar Amerika te mogen vertrekken.³

In maart 1855 volgt er, om ons weer in zijn zienswijze te verplaatsen,

²) Particeps, o.c., 48.

³) A.G.K.: Van den Wijm., nr. 26, 19 nov. 1854.

een nieuwe aanslag van de Udense intriganten. Aan de bewoners van St.-Agatha wordt de ondertekening verzocht van een stuk, waarin een Zedelijk Lichaam van de Kruisheren wordt opgericht. De niets kwaads vermoedende confraters van St.-Agatha lopen in de val, uitgezonderd Van Boldrik. Hij tekent wel, maar onder schriftelijke verklaring dat hij dit slechts pro forma doet en zich het recht van zijn aandeel in de bezittingen voorbehoudt.⁴ Op het generaal kapittel van 1856 dient hij een protest in. De inhoud hiervan was, dat hij nooit tot de levensstaat zoals die nu ingevoerd is, met voorbedachte rade bestemd was geweest en er dus ook niet toe verplicht was. Hij vraagt met aandrang om tot nakoming van hetgeen men hem beloofd heeft, als particulier priester met een jaarlijks inkomen buiten het klooster te gaan. Hierop ontving hij geen antwoord en aan de leden van het kapittel werd de verplichting opgelegd om omtrent het veranderde het diepste geheim te bewaren.⁵

Het feit, dat Van den Wijmelenberg zich intussen in St.-Agatha had gevestigd en daar ook als huisoverste fungeerde, zal de situatie niet vergemakkelijkt hebben. Het ligt dus voor de hand dat aan Van Boldrik werd aangeboden naar Maaseik of Diest te vertrekken om daar, zoals hij het in kanunnikenstijl uitdrukt, een *beneficie* waar te nemen. Hij koos Diest. In zijn *Memoriaal* tekent procurator J. de Vlam onder 1857 aan „Confr. J. Boldrik naar Diest vertrokken, zoo was de meening, toch heeft geaposteed”.⁶

Aan de pastoor van Bemmelen schrijft Van Boldrik vanuit Amsterdam „... ofschoon ik geen priester meer ben.” Hij heeft het thans, zo beweert hij zesdubbel goed, rijk en deftig. En wellicht, daar hij toch niets meer is, zal het niet lang meer duren of hij doet de protestantse belijdenis. Verder is de brief één lange zelfverdediging en kritiek op de gelddorst van St.-Agatha. Even vrolijk ondertekent hij met „Jan van Sint Agatha”.⁷ Dit laatste zal wel verband houden met zijn even hardnekkige als denkbeeldige aanspraken op de bezittingen van het klooster.

In plaats van naar Diest te gaan, heeft Van Boldrik zijn tenten opgeslagen bij zijn moeder in Bemmelen. Brieven van Van den Wijmelenberg

4) Particeps, o.c., 56.

5) Particeps, o.c., 59.

6) S.A.K.: Inv. nr. 3.

7) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 49, 27 juni 1857.

aan Zwijsen verschaffen wat nadere inlichtingen. Van den Wijmelenberg schrijft over hem het volgende „...overigens moet ik U.D.H. omtrent onzen confrater J. van Boldrik, waarover ik reeds den 9 dezer gesproken heb, het volgende mede delen. Ik heb den 10 dezer aan den Eerw. Heer Pastoor van Bommel de geheele zaak geschreven en door Z.E. aan cfr. van Boldrik eenen brief doen overhandigen, waarin ik hem gelastte zijne literas testimoniales onmiddelijk aan den Eerw. Heer Pastoor af te geven en te zorgen dat hij binnen 2 dagen in ons klooster te St. Agatha zoude zijn; zoo niet, dat ik hem als apostaat moest beschouwen en behandelen: hij heeft geweigerd zijne brieven aan den Eerw. Heer Pastoor af te geven, hij deed in zijne tegenwoordigheid veele bedreigingen: hij is nog niet teruggekeerd: ik ontving deze dagen eenen brief van den ZeerEerw. Heer Deken van Arnhem, dat voorleden vrijdag een geestelijke zich aldaar vervoegd heeft bij Dr. de Keijzer om ondersteuning te vinden: hoogstwaarschijnlijk is dit Van Boldrik geweest: ik verwacht hem niet terug, en van hem ook niet veel goeds: zedert dat ik hem om mij bekende redenen belet had in 1854 assistentie te verleen en aan de zusters te Mook⁸, heeft hij zich doen gelden, waarom ik ook tot driemaal toe genoodzaakt ben geweest hem te suspenderen: hij schreef mij reeds den 19. Nov. 1854 dat hij tegen zijnen roep in de Orde was, dat zedert zijne Professie 1847 het wezen der Orde geheel veranderd was door het afschaffen van het peculium, van eenige intenties vrij te hebben, van visiten te doen of te houden; van iets in de gemeente te gebruiken, van het dikwijls uitgaan etc. als ook door het invoeren van de Communio bonorum et personarum; dat hij derhalve zich aan die naauwgezetheid niet zou gewinnen en verlangde stil in de wereld naar zijnen eigen wil te leven. Vóór die weigering van assistentie te Mook was hij wel niet de ijverigste en vurigste religieus en Priester, maar hij was toch stil en bedaard en kwam van tijd tot tijd weer tot zijne pligten terug. Ziedaar den knoop en oorsprong van zijnen val.”⁹ Mgr. Zwijsen meldt op 19 maart 1857 aan de internuntius, dat Van Boldrik zijn orde heeft verlaten en weigert terug te keren.¹⁰

Op 10 april schrijft Van den Wijmelenberg aan Zwijsen dat hij sinds zijn laatste inlichting niets verder over Van Boldrik heeft vernomen

⁸) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 39, 7 feb. 1857. Uit een brief van de algemene overste der Zusters Franciscanessen van Heythuizen wordt duidelijk, dat de bisschop van Roermond hem niet als rector van het zusterklooster te Mook wil zien.

⁹) B.B., nr. 139, 17 maart 1857.

¹⁰) V.V.: 19 maart 1857.

dan dat hij in Amsterdam op een kantoor zou werken. Alle pogingen die Van den Wijmelenberg heeft gedaan om hem door tussenkomst van de pastoor, zijn moeder en broers te Bemmelen terug te krijgen, zijn tevergeefs geweest.¹¹

Wij zullen proberen de verdere escapades van Van Boldrik kort samen te vatten. De stroom van correspondentie die daarover bestaat biedt wel overvloed van stof, doch gaat allemaal over de geldelijke ondersteuning door St.-Agatha waarop hij recht meende te hebben. In het voorjaar 1857 waarschuwt hij in een niet nader gedateerde brief Van den Wijmelenberg, dat hij een advocaat heeft ingeschakeld. Krijgt hij vóór 5 maart geen bevredigend antwoord, dan zal geheel voor rekening van Van den Wijmelenberg een onmiddellijke gerechtelijke executie volgen.¹² Mr. J. A. Molster te Amsterdam stelt in een brief aan Van den Wijmelenberg een minnelijke schikking voor; zo niet, dan zal hij de nodige stappen ondernemen. Zoals de anti-katholieke Mr. J. J. M. Laurillard, advocaat te Den Bosch, aan de kruisheren van St.-Agatha op 7 mei 1858 bericht, heeft Van Boldrik strikt rechtens aanspraak op zijn deel in de bezittingen aldaar. Daarvan zal worden afgezien, als hem f 15 000,— wordt betaald.¹³ En dat, terwijl Van Boldrik, volgens de internuntius, op het goede pad zou zijn teruggekeerd! Op 22 december 1858 verzoekt Van Boldrik aan de internuntius om secularisatie voor hem te verkrijgen en geldelijke steun van de orde.¹⁴ De generaal neemt echter het standpunt in, dat Van Boldrik naar het klooster moet terugkeren, wat deze weigert. Er volgt dan een drukke correspondentie met de internuntius zowel van de kant van Van den Wijmelenberg als van die van Van Boldrik. Ten slotte deelt de internuntius aan Van den Wijmelenberg mee, dat op 27 augustus 1859 aan Van Boldrik het secularisatie-indult is verleend en dat de orde hem maandelijks zes scudi (f 15,—) moet uitkeren.¹⁵ De generaal geeft echter geen kamp. Hij schrijft de internuntius, dat hij aan een bijdrage voor Van Boldrik steeds de voorwaarde had verbonden „Indien de middelen van de orde dit zouden toelaten”. Hij ziet trouwens niet in op welke grond dit zou moeten

¹¹) B.B., nr. 195, 10 april 1857.

¹²) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 42, febr. 1857.

¹³) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 58, 7 mei 1858.

¹⁴) V.V.: 26 dec. 1858.

¹⁵) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 78, onged.

gebeuren.¹⁶ Van Boldrik roept dan op zijn beurt allerlei kerkelijke instanties in het geweer om de zaak te forceren en wendt zich bovendien weer tot een advocaat. Op 14 februari 1864 stuurt hij daartoe zelfs een suppliek aan de paus.¹⁷ Vanuit Rome wordt opnieuw druk uitgeoefend op Van den Wijmbenberg. Deze handhaaft echter zijn bezwaar met een beroep op de precaire toestand waarin St.-Agatha verkeert. Op 24 oktober 1864 dateert Van Boldrik een adres aan de Tweede Kamer en stuurt tevens een rekest aan de minister van financiën.¹⁸ Intussen is daags tevoren verschenen zijn geruchtmakend pamflet *De ongelukkigen van het Klooster St. Agatha, der Eerw. Kruisheeren aan de Maas, in oorzaak en gevolgen*. Hij schreef dit onder de schuilnaam *Particeps*.¹⁹ Van Boldrik draait daarin op volle toeren en is vol ijver om het Nederlandse publiek in te lichten over het beklagenswaardig lot der bewoners van St.-Agatha, hun aangedaan door de Udense kruisheren onder aanvoering van de aartsvijand Van den Wijmbenberg.

De eerste ons bekende reactie van Van den Wijmbenberg hierop is die in een brief aan Zwijsen. Zij luidt als volgt: „... Er is hier in omloop een boekje: *De ongelukkigen van Sint Agatha*: ofschoon hetzelfde ook wel op andere plaatsen zal bekend zijn of althans binnenkort bekend worden, heb ik evenwel gemeend U.D.H. hiervan dadelijk te moeten kennis geven. Het werkje is vuil en ten nadeele van Sint Agatha en van de Orde; het is met studie bewerkt om onze onderhandelingen te 's Hage te benadeelen; het bevat veele ongerijmdheden en onwaarheden: het is onnaauwkeurig in de opgaven en aanwijzingen: het is vol van verkeerde en verdraaide toepassingen; er komen ook verminkte aanhalingen voor: het verheft boven al den Heer Van Boldrik, en spreekt met lof van Takken en den weggejaagden Broeder. De schrijver is niet bekend; doch het kan ons inziens niet anders, of de Heer Van Boldrik moet daartoe de stoffen aangegeven hebben, zoo hij het niet zelf geschreven heeft; wijl er zaken in voorkomen, die zonder zijne mededeeling niet kunnen geweten worden en wijl er gezegd wordt dat een dergelijk geschrift reeds in het voorjaar door iemand op zijne tafel gezien is”.²⁰

In het archief van het generalaat bevinden zich twee stukken, waar-

¹⁶) V.V.: 17 nov. 1859.

¹⁷) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 829rv, 14 febr. 1864.

¹⁸) A.G.K.: Van den Wijm, nr. 133 en 134, 24 okt. 1864.

¹⁹) Het boekje werd uitgegeven bij H. C. A. Thieme te Nijmegen.

²⁰) B.B., nr. 541, 26 okt. 1864.

van een het origineel, het andere een copie daarvan is, beide geschreven door Van den Wijmelenberg.²¹ Het origineel is niet gedateerd, de copie op 30 oktober 1864. Het opschrift luidt *Ophelderingen van de beweringen van den heer J. van Boldrik*. Op het einde van dit stuk wordt gesproken over *de eerbiedige vrager*. Het slaat dus kennelijk op de inhoud van de supplek, die Van Boldrik 14 februari 1864 had gedateerd. Het stuk is in het Nederlands geschreven en dient wellicht ter nadere toelichting voor mgr. Zwijsen, aan wie de supplek van Van Boldrik ter beoordeling zal zijn toegezonden. Het vormt echter tevens een goede weerlegging van de hoofdinhoud van het boekje van Particeps. Deze komt trouwens met die van de supplek overeen. Het document neemt ruim twee folio's in beslag en is verdeeld in zestien punten. Vooreerst wordt vastgesteld dat Van Boldrik pas 16 maart 1847 kruisheer is geworden en niet in 1845, zoals Particeps vermeldt. Hij heeft 23 februari 1857 het klooster en de orde verlaten en is 10 maart 1860 volstrekt gesecculariseerd, zodat hij nu geen kruisheer meer is. Nooit worden religieuzen door hun professie eigenaars van kloosterlijke bezittingen. Alle professies worden afgelegd in handen van de generaal of diens plaatsvervanger en niet gedaan aan de prioren van de huizen. Alle leden zijn altijd verplaatst kunnen worden. Wat betreft de bewering, dat prior Gielen van 1806 tot 1855 eigenaar was en de bewering over het inlijven van de leden als mede-eigenaars, deze werden reeds weerlegd. Bij de professie verbindt de religieus zich voor zijn leven om afstand te doen van tegenwoordig of toekomstig bezit; dit is essentieel. Alleen zolang zij leden blijven, kunnen de religieuzen hun onderhoud genieten uit de kloostergoederen; zij kunnen er zeker niet over beschikken zonder verlof van het hoogste gezag in de orde en ook dan nog alleen met toestemming van Rome. Het hoogste gezag bevond zich te Uden; daaruit blijkt wel wat men van „de Udense inmenging” moet denken. Verder zijn alle admodatiecontracten na de dood van prior Gielen met de algemene overste, van toen af te St.-Agatha gevestigd, gesloten. De kruisheren van St.-Agatha zijn altijd in alle onderhandelingen gekend en dat kan nu even goed. De te St.-Agatha aanwezige leden kunnen zich nog als in dezelfde staat en toestand als in 1814 beschouwen; alleen zij mogen nu nieuwe leden aannemen. De na 1840 aangenomen leden kunnen geen andere leden zijn dan de thans aanwezige, omdat inlijving

²¹) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 139, 30 okt. 1864.

verbroken werd door het verlaten der orde of door wegzending. Het stuk over het opgeven der fundaties in 1852 is niet door de leden maar door de prior gemaakt. De onderhandse verkoop der goederen wordt gedaan aan kruisheren, die volgens hun professie aan de generaal kruisheren zijn, in overleg en met toestemming van de overige aanwezige stemgerechtigde kruisheren van St.-Agatha. Afvalligen en weggejaagden lijden alleen door hun eigen schuld schade. — Dit is de korte weergave van de hoofdinhoud van dit document.

Aan W. Smits te St.-Agatha, gemachtigde van Van den Wijmelenberg namens de orde voor de onderhandelingen met de regering over de goederen van St.-Agatha, deelt de minister van financiën, Mr. G.A. Betz, mee, dat Van Boldrik een rekest aan hem heeft gericht, waarin hij zijn bezwaren inbrengt tegen de overeenkomsten betreffende de goederen van St.-Agatha. Binnenkort zal bij Thieme, aldus het rekest, een brochure verschijnen waarin de bezwaren breder worden uitgewerkt. De minister vraagt nu met de meeste spoed ophelderingen aan Smits, omdat bij de bijeenkomst van de Tweede Kamer op 8 of 9 november de overeenkomsten omtrent St.-Agatha allereerst aan de orde gebracht zullen worden.²² Kennelijk heeft Van Boldrik, die zich aan de minister had voorgesteld als kruisheer van St.-Agatha vanaf 1845, deze overeenkomst willen dwarsbomen.

Op 26 oktober 1864 schrijft Van den Wijmelenberg naar aanleiding van een brief die hij uit Rome ontvangen heeft over de geldelijke ondersteuning aan Van Boldrik. Zekere personen hebben aan Van Boldrik meer beloofd dan zij later konden opbrengen. Men heeft hem toen, in de hoop dat St.-Agatha zou bijdragen, geseculariseerd. Rome was in de mening dat er ondersteuning was toegezegd. Nu zit men vast en verwijst hem, voor wie men vroeger zo in de bres sprong, naar het rijke St.-Agatha. Dit heeft Van den Wijmelenberg oprecht gemeend te moeten meedelen, opdat Zwijzen het geschil ook van de kant van St.-Agatha zou kunnen beoordelen.²³

De bisschop van Haarlem, mgr. G.P. Wilmer, had reeds laten weten dat het boekje van Van Boldrik ook veel kwaad berokkend had aan de zaak van St.-Agatha en de onderhandelingen dienaangaande met de

²²⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 135, 29 okt. 1864.

²³⁾ B.B., nr. 541, 26 okt. 1864.

regering.²⁴ Ook uit Nijmegen werd nog een interessante commentaar op het pas verschenen boekje ontvangen.²⁵

Een tweede adres aan de Kamer wordt door Van Boldrik verstuurd op 11 november 1864. Wegens zijn pamflet heeft Zwijsen hem het mislezen verboden. Drie maanden later bericht Zwijsen, dat Van Boldrik schriftelijk herroepen heeft en tevens zijn leedwezen heeft betuigd over zijn adressen aan de Tweede Kamer. Dit is in alle katholieke bladen aangekondigd.²⁶ De door de regering voorgestelde overeenkomst over de goederen van St.-Agatha is op 14 november 1864 door de Tweede Kamer verworpen, ondanks de tegenstand van de katholieke afgevaardigden. In verband hiermee zal de internuntius aan kardinaal Bernabo onder meer het volgende schrijven: Indien het zeker is, dat dit boekje materiële schade aan de kruisheren berokkend heeft door de leden van de Kamer er toe te brengen om de door de regering voorgestelde overeenkomst over de goederen van St.-Agatha te verwerpen, dan betwijfelt de internuntius ten eerste of om reden van Van Boldrik iemand ervan weerhouden is zijn intrede in de orde van de kruisheren te doen. Hij gelooft dat de voornaamste, zo niet enige reden van het gebrek aan novicen gelegen is in de grote voorkeur die er in Nederland zowel als overal elders bestaat voor ordes, die zich op het actieve leven toeleggen, in tegenstelling tot die welke zich wijden aan contemplatie en koorgebed alleen.²⁷

De correspondentie over de ondersteuning aan Van Boldrik wordt verder onvermoeid voortgezet. Ten slotte onderwerpt Van den Wijmbenberg zich op 20 februari 1866 aan de beslissing van Rome daarom

²⁴) S.A.K.: Inv. nr. 507.

²⁵) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 136, 4 nov. 1864. H. W. Michels uit Nijmegen schrijft aan een *Amice* (J. de Vlam?), dat Van Hugenpoth aan Van Boldrik heeft aangeraden zijn pamflet eerst later te publiceren. Aan het boekje hebben meerderen gewerkt, want achteraan is de stijl beter. Men gist te Nijmegen, dat Van Boldrik het eerste gedeelte heeft geschreven en mogelijk schreef Takken het laatste. Mogelijk ook iemand anders uit Nijmegen. Het boekje is 23 oktober gepubliceerd. Pastoor A. Consen heeft diezelfde avond Van Boldrik ontboden en hem gezegd, dat hij bij de jezuiten voortaan geen mis meer mocht lezen. Hij is toen mis gaan lezen bij de Zusters van Liefde, maar ook daar heeft Consen hem de pas afgesneden. Consen zal het boekje aan Mgr. Zwijsen sturen, die verder moet beslissen of hij al of niet nog mis mag lezen. Hij wandelt nu eens met de steek, dan weer met hoed op en ziet er zeer bedrukt uit.

²⁶) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 141, 8 feb. 1865.

²⁷) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 1239rv, 25 juni 1865.

trent, zij het onder onverminderd protest. De gevolgde handelwijze blijft hem een raadsel.²⁸ Het definitorium denkt er evenzo over.²⁹

In 1877 laat Van Boldrik het brochuurtje *Sint Agatha en de Regering* verschijnen.³⁰ Zijn betoog is blijkbaar een tegenhanger van zijn eerder verschenen pamflet. De schrijver juicht het toe, dat St.-Agatha thans tot een gerechtelijke actie tegen de Staat is overgegaan, die alleen het recht van de sterkste heeft doen gelden. Ook in de nog volgende jaren zal Van Boldrik een onuitputtelijke briefschrijver blijven. Hij heeft er de tijd en blijkbaar de lust toe en gaat tevens van de veronderstelling uit, dat hij er financieel alleen maar beter van kan worden, want bijna zonder uitzondering zijn het klaag- en vraagbrieven. Ook de beide opvolgers van Van den Wijmelenberg zullen op gezette tijden dergelijk proza ontvangen. Op 16 februari 1895 sterft Van Boldrik te Nijmegen. Hij wordt begraven op het kerkhof van de parochie Leuth in de Ooypolder. Daar bevindt zich nog zijn grafzerk.³¹ Onze rusteloze correspondent is nog ruim achtenzeventig jaar geworden.

Toen Petrus Takken, nog maar ruim vierenveertig jaar oud, op 18 maart 1866 te St.-Agatha stierf, had hij een onrustig en veel bewogen leven achter de rug. Dit had hij voornamelijk aan zichzelf te wijten. In zijn boekje *De ongelukkigen van het klooster St.-Agatha* zegt Particeps „... wij hebben dezen man van zijn jeugd af als een goed student en later als een van de bekwaamste kruisheren gekend”.³² Er is geen

²⁸⁾ V.V.: 20 febr. 1866.

²⁹⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 142, apr. 1865. Deze uiteenzetting zal na of misschien nog tijdens het kapittel, dat van 25 tot 27 april 1865 te St.-Agatha gehouden werd, geschreven zijn. De rol, die een pater jezuiet heeft gespeeld in de secularisatie van Van Boldrik, wordt door de definitoren afgekeurd. Ook bij de dominicanen heeft iemand zich op zeer onverstandige wijze barmhartig willen tonen en heeft zich tot de magister generaal gewend om op allerlei manieren een ondersteuning voor Van Boldrik af te persen, onder bedreiging dat de kruisheren anders door de H. Stoel daartoe gedwongen zullen worden. Zonder dat de magister generaal ooit van tevoren daarin kon toestemmen, heeft deze dominicaan zodanig geholpen, dat Van Boldrik binnen vijftien dagen van alles kwijtschelding kreeg. Zonder enige openbare herroeping van de gegeven ergernis of ook maar enige genoegdoening aan de generaal van de orde, is hij in het openbaar weer mis gaan lezen ten aanschouwen en tot verontwaardiging van de katholieke wereld.

³⁰⁾ J. van Boldrik, *Sint Agatha en de Regering, eene volledige oplossing der kwestie over de kloostergoederen*, Nijmegen 1877.

³¹⁾ Zijn grafscript luidt: In memoriam Den Weleerw. Heer Joh. Wilh. van Boldrik. Geb. te Bommel 19 Juli 1816. Gest. te Nijmegen 16 Febr. 1895. Statuit ei Dominus testamentum aeternum et dedit illi sacerdotium gentis. Eccl. XLV, 8.

³²⁾ Particeps, o.c., 65.

enkele reden om aan deze uitspraak te twijfelen. De talentvolste mensen zijn echter niet altijd de meest wijze en karaktervaste. Zoals reeds gezegd, is Takken op 6 februari 1851 uit Curaçao teruggekeerd, na een verblijf van slechts twintig maanden. Hoewel hij bepaald geen haast maakte om naar het klooster terug te keren, bevond hij zich evenwel begin september van dat jaar bij de kruisheren in Uden. In die tussentijd schijnt hij toch wel in contact met St.-Agatha geweest te zijn, hetzij persoonlijk, hetzij schriftelijk. Procurator J. de Vlam noteert in zijn *Journal van uitgaven* op 8 augustus 1851, dat hij aan P. Takken f 50,— heeft gegeven voor een reis naar Amsterdam om dokter Diels te raadplegen en verder, ter voldoening van zijn verblijf aldaar, eveneens f 50,—. Op 5 januari 1852 tekent De Vlam aan, dat hij aan de commissaris-generaal f 50,— heeft voldaan en aan de dokter in Amsterdam f 27,— voor Takken. Bovendien vermeldt hij de uitgave van f 31,50 voor een nieuw habijt. Op 2 augustus heeft De Vlam aan de dokter van Ledeacker, Takken's geboorteplaats, voor zijn onkosten en levensonderhoud een bedrag uitbetaald.³³ Van 1852 tot 1855 was Takken conventualis in Diest en gaf er wiskunde aan het college. Vanaf 12 oktober 1855 tot 1863 staat hij vermeld als conventualis en tot 1857 als leraar te Maaseik.

In 1862 schrijft W. Smits, lector in de filosofie te St.-Agatha, aan Takken, die dan te Uden verblijft, als aan *Amice Confrater*. Hij heeft tevergeefs een schrijven afgewacht van C.W.A. de Bruijn, prior van Maaseik. Smits veronderstelt nu dat deze niets weet of niets wil. De brief is typerend voor het verschil van karakter tussen Van den Wijmelenberg en Smits. Deze laatste heeft meermalen met Van den Wijmelenberg over de toestand van Takken gesproken, maar dit wordt meestal met stilzwijgen beantwoord. Die morgen heeft Van den Wijmelenberg zich, of liever zijn gevoelens enigszins doen kennen. Hij heeft aan Smits gezegd, dat hij geen permissie kan geven om buiten het klooster te leven, of Takken zou in enige bediening moeten zijn. De kerkelijke wetten laten dit namelijk niet toe en de bisschoppen zouden er zich tegen verzetten. Zou er een bisschop Takken willen aannemen, maar Van den Wijmelenberg kende er geen, dan zou hij er niets op tegen hebben. In geval van secularisatie zou Van den Wijmelenberg aan Takken wel het geld willen teruggeven, dat deze ingebracht had. Voor een jaarlijkse

³³⁾ S.A.K.: Inv. nr. 199.

toelage scheen Van den Wijmelenberg minder te voelen en Smits durft er niet meer op aan te dringen. Toen hij zei, dat Takken allesbehalve tevreden was met zijn toestand en dat Van den Wijmelenberg dit ook voldoende uit diens mond had kunnen vernemen, antwoordde hij daar niet veel van gemerkt te hebben. Wel wist hij dat Takken liever in St.-Agatha dan in Uden was. Takken had zich echter heel bedaard en goed onderworpen toen Van den Wijmelenberg hem zijn motieven uiteenzette. Hij had toen aan Van den Wijmelenberg verklaard, zo goed als alleen voor hem nog enig respect te hebben. Daarom kon Van den Wijmelenberg ook niet begrijpen hoe Smits kon beweren dat Takken ontevreden over hem was. Smits gelooft, dat Van den Wijmelenberg hem nu enigszins verdenkt, dat hij zelf een opruier zou zijn, omdat Smits de enige is, die daarmee aankomt. Van den Wijmelenberg schijnt dus te willen, dat Takken zich rechtstreeks tot hem wendt; het is zeker, dat hij Smits nog niet gelooft. Als Takken een bediening als priester zoekt, dan zou Smits hem België aanraden. Deze brief is niet gedateerd en meegegeven aan een broeder, die naar Uden ging, met als onderschrift: *Adres Confrater Takken in handen*.³⁴ Door de advocaat van Takken is deze brief blijkbaar als bewijsmateriaal gebruikt. Er staat onder aangetekend: „Van de 6 brieven zijn 4 zonder datum en 5 zonder adres. Proc. Deckers”.

Het schijnt, dat Takken daarna nog in St.-Agatha verblijf gehouden heeft. In de nacht van 4 op 5 juni 1863 verlaat hij de orde als weerspannige tegen het hoger gezag. De oorzaak hiervan was de invoering van de gemeenschap van goederen. Op de omstandigheden van dit vertrek komen wij nog nader terug. In een *Brief aan eenen wankelenden Katholiek, student aan de Hoogeschool te Utrecht* spreekt Louis Philippona over „... de zich zoo snel opeenvolgenden afval of ergernissen van eenigen katholieke Priesters, zooals Kraayvanger, Gillet, Spoor, Takken enz.”. Verder schrijft hij: „... wordt door een afval van Kraayvanger en Gillet, van Spoor of Takken bewezen, dat het Symbolium onwaar, de dogmatiek van onze Kerk valsch is?”³⁵

Takken begint op zijn beurt lastig te worden en gerechtelijk de vijf-honderd gulden terug te eisen, die hij bij zijn professie te St.-Agatha op 10 juni 1844 heeft ingebracht. Hij schijnt daarmee geruime tijd voor

³⁴) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 96, onged. 1862.

³⁵) D.G.V., 91 (1863, II), 106, 124.

hij het klooster verliet reeds een aanvang te hebben gemaakt. Mr. N. F. Sassen te Den Bosch schrijft tenminste op 10 januari 1863 aan Van den Wijmbenberg, dat in de zaak Takken alle stukken nog niet klaar zijn. Zodra dit het geval is, zendt hij ze ter inzage en ter lezing.³⁶ Op 1 oktober 1863 wordt aan Van den Wijmbenberg door deurwaarder H. J. J. de Wijze te Boxmeer de dagvaarding betekend ten verzoeken van Petrus Takken. De kloostervereniging, aldus de dagvaarding, bezit geen rechtspersoonlijkheid en daarom kan geen overdracht van eigendom aan haar plaats hebben gehad.³⁷ Mr. A. J. M. Holster, procureur te Den Bosch, eist de teruggave van de bewuste vijfhonderd gulden; Takken heeft verklaard, dat hij uit de kloostergemeenschap wil treden. J. van Boldrik schrijft hierover op 22 oktober 1863 aan G. van den Bosch, burgemeester van Cuijk en St.-Agatha.³⁸ Vervolgens meldt Mr. Sassen aan Van den Wijmbenberg op 11 november dat de zaak Takken zich nog in de zelfde toestand bevindt. In verband hiermee vraagt Sassen vier inlichtingen, die Van den Wijmbenberg als onderschrift van deze brief beantwoordt. Primo: aan prior Gielen werd de inbreng van Takken overhandigd. Secundo: begin 1855 waren er in St.-Agatha veertien priesters en broeders aangenomen; thans vierendertig maar die zijn niet allen en altijd in St.-Agatha. Tertio: vóór 1855 heeft St.-Agatha, gelijk alle andere huizen, het bestuur en het genot van zijn goederen en personen gehad, zo nochtans dat het generaal kapittel in noodwendigheden van andere huizen of oprichting van nieuwe huizen een geldelijke uitkering kon bepalen en dat ook de generaal om redenen als de statuten aangeven, de leden van het ene huis naar het andere kon verplaatsen. Vanaf het begin van 1855 is echter aan Van den Wijmbenberg en zijn opvolgers door Rome opgedragen om naar goedvinden tot algemeen welzijn van de orde over al de goederen en personen van de orde te beschikken, zonder dat er daartoe enige noodwendigheid of reden behoeft te bestaan, zodat thans al de goederen en personen voor de thans bestaande, St.-

³⁶) S.A.K.: Inv. nr. 60. Volgens het verlangen van de minister van financiën moest St.-Agatha iemand buiten de orde aanstellen, die als haar gemachtigde de onderhandelingen met de minister kon voeren. Sassen blijkt daartoe, in opvolging van Meylink door St.-Agatha te zijn aangezocht en als zodanig door de minister geaccepteerd te zijn.

³⁷) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 103, 1 okt. 1863.

³⁸) S.A.K.: Inv. nr. 60, 22 okt. 1863. Van Boldrik heeft zich geheel op de hoogte gesteld van de zaak Takken. Zijn schrijven zal wel als een solidariteitsverklaring bedoeld zijn en tevens als dreigement. Hij deelt tenminste mee, dat hij zelf een ultimatum aan Van den Wijmbenberg heeft gestuurd in verband met zijn eis tot een jaarlijkse bijdrage.

Agatha, Uden, Diest en Maaseik, en verder nog op te richten afdelingen beschikbaar zijn. Quarto: er is in 1855 een Zedelijk Lichaam opgericht volgens verzonden akte.³⁹

W. Smits schrijft op 23 maart vanuit St.-Agatha aan mgr. Zwijsen dat er die dag uitspraak zal worden gedaan over de geldigheid van Takken's dagvaarding. De kruisheren horen of zien niets van hem.⁴⁰ Binnen veertien dagen laat Smits aan Zwijsen weten, dat zowel Mr. Sassen als rechter Van den Heuvel uit Eindhoven hebben verklaard niet te kunnen begrijpen hoe Takken het proces in hoofdzaak zou kunnen winnen. Zij begrijpen zelfs niet hoe hij tegen St.-Agatha ontvankelijk zal kunnen worden verklaard.⁴¹

Aan de internuntius, Oreglio di San Stefano, laat Van den Wijmelenberg weten, dat Takken het voorbeeld van Van Boldrik heeft gevolgd en apostaat is geworden. Hij heeft de hulp van de burgerlijke macht ingeroepen en gerechtelijk eveneens zijn aandeel van de orde opgeëist en zet dit nog steeds voort. Hij heeft de orde belasterd bij de regering en broeder J. van den Bogaert verder tot opstandigheid aangespoord.⁴² Daarop antwoordt de internuntius reeds twee dagen later dat hij graag een onderhoud met Van den Wijmelenberg zou willen hebben, onder andere ook over Takken.⁴³

In Den Bosch werd een getekende verklaring van Takken geregistreerd, gedateerd te Venlo op 4 september 1865, waarin hij procureur Holster uitdrukkelijk last geeft tot een proces tegen Van den Wijmelenberg en zeven andere kruisheren van St.-Agatha, zoals dit bij dagvaarding van 1 oktober 1863 is gedaan. Thans verklaart hij in geen geval te willen hebben dat het proces voor de rechtbank in Den Bosch wordt voortgezet en doet afstand van de instantie.⁴⁴ Op hun beurt verklaren Van den Wijmelenberg en de zeven andere priesters van St.-Agatha, dat zij volmacht geven aan procureur Deckers in Den Bosch om de af-

³⁹⁾ S.A.K.: Inv. nr. 60, 11 nov. 1863.

⁴⁰⁾ B.B., nr. 148, 23 maart 1864.

⁴¹⁾ B.B., nr. 173, 4 april 1864.

⁴²⁾ V.V.: 18 mei 1864.

⁴³⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 122, 20 mei 1864.

⁴⁴⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 145, 4 sept. 1865. In *De Tijd* van 2 februari 1866 legt Takken een door hem persoonlijk ondertekende verklaring af. Hij erkent tegen recht en reden gehandeld te hebben, vraagt vergiffenis voor al de ergernissen en onderwerpt zich onvoorwaardelijk aan de orde. Als datering geeft hij aan: Gennep, 28 januari 1866. Een bericht van dezelfde inhoud verscheen in de *Nieuwe Noordbrabander* van 6 februari 1866.

⁴⁵⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 146, 13 sept. 1865.

stand van de instantie door Takken tegen hen aanhangig gemaakt, te aanvaarden.⁴⁵ Hiermee is er dan een einde gekomen aan althans deze onverkwikkelijke geschiedenis.

Overigens kan Takken blijkbaar zijn aard maar moeilijk verloocheenen. Hij toonde zich niet al te bereid om ruiterlijk zijn ongelijk te erkennen en de gevolgen van zijn wangedrag en publieke ergernis te aanvaarden. Aan Zwijsen schrijft Van den Wijmelenberg dat het met de terugkeer van Takken tot dan toe nog niet naar wens is verlopen. Hij heeft wel een *velleitas*, maar geen *voluntas* getoond; hij verlangt wel in de orde te zijn, maar zou graag zijn eigen straf bepalen en in zijn vorige toestand hersteld worden, ofwel buiten het klooster op kosten van de orde gaan leven. Hoe weinig Takken ook voelt voor het gemeenschapsleven, toch laat de financiële toestand van de orde dit laatste niet toe. Van den Wijmelenberg heeft hem gevorderd, dat hij zijn misstappen openlijk herroept, het proces ongedaan maakt, zijn gemaakte schulden betaalt en zijn aandeel op Diest door een wettige akte aan Van den Wijmelenberg overdraagt. Daarna kan hij zich komen onderwerpen en zal met liefde volgens de statuten ontvangen en behandeld worden. Van den Wijmelenberg wacht af, maar vreest. Er is in Takken geen geest van gebed; als hij niet door iedereen verlaten was, zou hij zich niet tot de orde wenden.⁴⁶

Begin januari 1866 blijkt Takken dus nog niet te zijn teruggekeerd. Het verhaal gaat, dat iemand hem heeft herkend toen hij in de buurt van Oeffelt doodziek langs de Maas rondzwierf. Deze persoon zou St.-Agatha daarvan in kennis hebben gesteld, van waaruit men hem dan zou hebben opgehaald. Op 18 maart 1866 is hij daar overleden. De tekst van zijn bidprentje is veelzeggend. Hij handelt alleen over Gods barmhartigheid en bestaat voor het grootste gedeelte uit het verhaal over de terugkeer van de verloren zoon.

Broeder Joannes van den Bogaert werd 25 april 1824 te Schijndel geboren en 13 augustus 1850 in St.-Agatha geprofest. Ook hij zal als een onhandelbaar rustverstoorder te St.-Agatha optreden. Takken schijnt een kwade invloed op hem te hebben uitgeoefend.

Uit een ongedateerd ontwerp van een brief, die Van den Wijmelenberg in april 1863 richt aan de prioren van Uden, Maaseik en Diest

⁴⁶) B.B., nr. 10, 6 jan. 1866.

blijkt, dat er onder de broeders ontevredenheid heerst over het afleggen van het kanunnikenmanteltje, voor hen een statussymbool. Er staat in de statuten geschreven, dat de lekebroeders evenveel kledingstukken moeten hebben als de andere confraters. Bijgevolg, zegt Van den Wijmelenberg, hebben zij gelijk recht met de heren op die kleren, welke aan hun staat niet verboden zijn. Ingevolge de hem in het generaal kapittel verleende opdracht heeft hij het raadzaam geoordeeld dat aan de lekebroeders behalve de bij de geestelijken gebruikelijke hoed, ook een mantel wordt toegestaan die echter bij hen tot aan de knieën reikt en tevens de handen bedekt. Dit ter bescherming tegen de winterkoude. De stof en de snit van die mantel en ook de plaats en het gebruik ervan worden nauwkeurig omschreven. Deze mantel zal dezelfde dienst doen als de overjas bij de heren. Hij mag echter geen knoopjes dragen zoals de kanunnikenmanteltjes die hebben. In de margo van de brief staan de namen van de broeders in de verschillende conventen aangegeven. In St.-Agatha: J. van den Boogaard, J. van den Bogaert en F. van Oorschot; in Uden: H. de Jong, G. Sanders en A. Zwijsen; in Diest: A. Arts, J. Maas en G. Houtmans; in Maaseik: J. van de Ven en P. Liefkens en in Bay Settlement: H. Schoenmakers, W. van Vlijmen en P. Huijgens.⁴⁷

In het archief van het generalaat bevindt zich een verslag van de strafbepalingen tegen de weerspannige broeder J. van den Bogaert zoals dit werd vastgesteld door de leden van het conventskapittel van St.-Agatha op 7 april 1863.⁴⁸

⁴⁷) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 100a, apr. 1863.

⁴⁸) Deze strafbepalingen zijn de volgende: Ten eerste: water en brood op zijn kamer tot vrijdag aan het schuldkapittel en niets anders. Ten tweede: niet roken. Ten derde: niet in de tuin, noch op de buitenplaats komen. Ten vierde: niet in de keuken of op de bibliotheek komen. Ten vijfde: onder alle koordiensten en in de late mis in de banken waar de broeders zitten, tegenwoordig zijn en bidden, namelijk aan de evangeliekant. Ten zesde: de deur van zijn kamer niet sluiten, noch er op noch er af zijnde. Wanneer hij dit alles nakomt, kan hij zich op vrijdag 10 april 1863 in het kapittel vervoeegen om zijn schuldbelijdenis te doen, beterschap te beloven en de nodige straffen op zich te nemen. Ondertekend door Van den Wijmelenberg. Daarop volgt een verslag van het schuldkapittel van 10 april. Eerst worden de begane fouten opgesomd: Ten eerste: gehoorzaamheid veracht en verbroken door weggaan; ten tweede: alle gezag in de orde verstoten door openlijk verzet; ten derde: statuten, voorschriften, overheid en confraters veracht en bespot; ten vierde: ontevredenheid in en buiten de orde verspreid tot ergernis en nadeel; ten vijfde: onwaardig blijven tot het ontvangen van de sacramenten; ten zesde: tegen uitdrukkelijke bepalingen van statuten en overheid zich met de studie bezighouden, vroeg en laat op de kamer licht gebruiken, 's morgens niet in de kerk komen en behoorlijk blijven; het gebed aan tafel, rozenhoedje en gewetensonderzoek niet behoorlijk bijwonen; in gaan, staan, spreken en houding niet zedig

Op 18 mei 1863 schrijft broeder Van den Bogaert een brief aan de internuntius. Hij beklaagt zich daarin over de verandering in de kleding van de broeders; over de willekeur waarmee de generaal en de definitoren en ook de procurator te werk gaan; over het feit, dat na de dood van prior Gielen Udense gebruiken in St.-Agatha zijn ingevoerd waarop hij nooit is geprofest en over de onmenselijkheid in behandeling en straffen. Hij werkt daarbij met grof geschut en drukt zich zeer vrijmoedig uit. Alles wordt toegelicht met latijnse citaten uit de statuten en uit kapittelbesluiten en met de franse vertaling van een tekst over de oorspronkelijke kleding van de broeders. Het is overduidelijk dat dit laatste geen eigen werk is. Vermoedelijk zal Takken hem hierbij wel van dienst zijn geweest. Het afscheid aan de internuntius munt uit door gemoedelijkheid: *Adieu! Spoedig maar stil.*⁴⁹

Aan mgr. Zwijsen schrijft Van den Wijmbenberg over het gedrag van een der lekebroeders. Hiermee is Van den Bogaert bedoeld. Deze is zich weer komen onderwerpen, misschien meer uit noodzakelijkheid omdat hij geen heenkomen weet, dan uit oprechte bedoeling want zijn beterschap duurt niet voort. Hij staat derhalve nog steeds onder straf en moet hiermee voortgaan tot hij zich helemaal gebeterd, alles hersteld en in het bijzijn van allen trouwe naleving van de statuten beloofd heeft. Van den Wijmbenberg vreest echter dat dit nog wel een tijd zal aanlopen en dat Van den Bogaert vroeg of laat nog wel eens zal heengaan.

genoeg; niet op tijd aan de bezigheden en niet in overeenstemming met de andere broeders gewerkt; het dragen van mantel en scapulier tegen de statuten en gegeven verordeningen. Dan volgt de uitnodiging tot schuldbekentenis en de belofte van beterschap. Ten slotte worden de straffen en voorschriften bepaald: Ten eerste: waardig voorbereiden tot de heilige sacramenten met en bij een biechtvader van het huis; ten tweede: alle weken eens in het kapittel schuld belijden en tweemaal vasten op water en brood tot latere bepaling en ontslag van de overheid; ten derde: overal in de communiteit de laatste van allen zijn, totdat het generaal kappittel daarin wegens zijn gedrag dispenseert; ten vierde: de vroeger opgelegde werkzaamheden in de keuken in overeenstemming met de kok beginnen; het misdienen eerst na de nadering tot de heilige sacramenten; ten vijfde: tot 's middags drie uur van de tiende april nog in stilte op de kamer blijven; ten zesde: die avond vergiffenis vragen in het algemeen voor de communiteit over de gegeven ergernissen met de belofte zich te zullen beteren. Eveneens ondertekend door Van den Wijmbenberg. — De lezing van dit alles is interessant, omdat het een indruk geeft van de opvattingen van Van den Wijmbenberg over de kloostertucht en omtrent de wijze waarop hij deze wist te handhaven. Ze zijn typisch voor zijn persoon en zijn tijd. Des te merkwaardiger is dit nog, omdat J. Pulsers later als voornaamste reden waarom hij de solemne professie niet wenst af te leggen, opgeeft dat Van den Wijmbenberg niet flink genoeg optrad tegen de weerspannigen in het klooster.

⁴⁹) V.V.: 18 mei 1863.

Wij moeten met zijn klein verstand, of beter onverstand, geduld hebben.⁵⁰

De onhandelbaarheid van Van den Bogaert duurt blijkbaar voort. Daarom went Van den Wijmelenberg zich in een suppliciek tot Pius IX. Hij verzoekt daarin om de onwillige broeder uit de orde te mogen verwijderen. Deze suppliciek bevat tevens een onderschrift van Zwijsen, die desgevraagd dit verzoek ondersteunt, omdat alles wat er in uiteengezet wordt overeenkomstig de waarheid is.⁵¹ Van kardinaal Barnabo komt het antwoord op deze suppliciek. Hij schrijft, dat als Van den Bogaert niet tot bezinning wil komen, hij ertoe gebracht moet worden verlot te vragen de orde te mogen verlaten. Indien dit zou gebeuren en de paus dit zou toestaan, zal dit een wenselijke oplossing zijn.⁵² Met een begeleidend schrijven wordt door Van den Wijmelenberg dit antwoord doorgestuurd aan Zwijsen. Hij heeft aan Van den Bogaert voorgesteld zich te onderwerpen of permissie te vragen de orde te verlaten. Hij heeft er ook aan toegevoegd dat dit de eis van Rome is, maar vreest dat Van den Bogaert geen van beide zal doen. Hij vraagt nu het oordeel van Zwijsen in deze.⁵³ In een volgende brief laat hij Zwijsen weten hoe hij met Van den Bogaert gehandeld heeft. Hij heeft hem voor het conventskapittel geroepen en hem voorgehouden, dat hij zich geheel aan de bepalingen van het generaal kapittel onderwerpen moet of anders zijn secularisatie moet aanvragen. Dit wordt zowel door Rome als door de bisschop gevorderd. Van den Bogaert antwoordde onmiddellijk, dat hij geen van beide van plan was te doen.⁵⁴ Aan kardinaal Barnabo meldt Van den Wijmelenberg op 1 maart 1864, dat Van den Bogaert halsstarrig blijft en hernieuwt zijn verzoek om hem uit de orde te mogen zetten.⁵⁵ Een maand later schrijft lector Smits uit St.-Agatha aan Zwijsen dat de stijfhoofdige Van den Bogaert een paar dagen geleden het klooster verlaten heeft, nadat hij Van den Wijmelenberg tweemaal bedreigd heeft als deze hem zijn manteltje niet teruggaf. Niemand weet waar hij zich nu bevindt of wat hij is gaan doen. In St.-Agatha vreest men dat hij zich tot de burgerlijke rechter zal wenden.⁵⁶ Er bestaat ook

⁵⁰) B.B., nr. 242, 25 mei 1863.

⁵¹) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 716rv, 4 okt. 1863.

⁵²) R.P.F.L.: vol. 354 (1863), 603rv, 10 dec. 1863.

⁵³) B.B., nr. 659, 23 dec. 1863.

⁵⁴) B.B., nr. 52, 21 jan. 1864.

⁵⁵) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 841r, 1 maart 1864.

⁵⁶) B.B., nr. 173, 4 apr. 1864.

nog een concept van een brief aan kardinaal Barnabo, waarin Van den Wijmelenberg voor de tweede maal vraagt om Van den Bogaert uit de orde te mogen verwijderen.⁵⁷ Een suppliciek van Van den Wijmelenberg en de definitoren van dezelfde strekking is van ongeveer een week later.⁵⁸ In het archief van het generaalat bevindt zich een niet nader gedateerd concept van een suppliciek van de capitularissen van St.-Agatha over het zelfde onderwerp.⁵⁹

Op 18 mei 1864 schrijft Van den Wijmelenberg opnieuw aan de internuntius over het wangedrag van Van den Bogaert. Hij blijft zich opnieuw verzetten en tracht anderen tot opstand aan te sporen en tot zijn kant over te halen. De straffen, die hem zijn opgelegd, brengt hij aan bij het gerecht; hij wil zich niet onderwerpen, noch secularisatie aanvragen. Hij is alle confraters tot last en ergernis en bewerkt in de orde zijn eigen verdoemenis. De orde kan een dergelijke opstandeling niet verwijderen bij gebrek aan gevangenis, die door de niet-katholieke regeringen verboden is. Daarom heeft Van den Wijmelenberg reeds driemaal Rome gesmeekt om hem ook zonder kerkerstraf en als reeds langer dan drie jaar onverbeterlijk, uit het klooster te mogen verwijderen. Zie hier, zo besluit hij zijn brief, waartoe de verslapping, de apostasie en de stokerij van één man kan leiden en hoe grote last, onheil en verderf zij kan bewerken.⁶⁰ Kardinaal Barnabo antwoordt, dat de paus onder bepaalde voorwaarden verlof geeft om Van den Bogaert uit de orde te verwijderen. Een stuk, op 5 juli 1864 te St.-Agatha opgesteld, geeft een opsomming van de punten van beschuldiging tegen Van den Bogaert.⁶¹

Op 7 juli 1864 richt Van den Wijmelenberg zich dan in een schrijven tot Van den Bogaert. Reeds kort na zijn professie heeft zich de ene moeilijkheid na de andere, de ene ongehoorzaamheid na de andere voorgedaan. Uitvoerig wordt de geschiedenis van zijn wangedrag nagegaan. Hij is tot driemaal toe uit het klooster weggelopen en heeft zich tot de burgerlijke macht gewend. De kwestie over de klederdracht van de broe-

⁵⁷⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 118, 18 apr. 1864.

⁵⁸⁾ R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 858r, 6 mei 1864.

⁵⁹⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 119, 1864. Nadat reeds twee supplicieken langs de Propaganda Fide tot de paus zijn gericht, is het eenstemmig gevoelen van de capitularissen dat door deze derde suppliciek het verzoek moet worden herhaald om Van den Bogaert uit de orde te verwijderen. In deze suppliciek staat een nadere omschrijving van de redenen.

⁶⁰⁾ V.V.: 18 mei 1864.

⁶¹⁾ R.P.F.L.: vol. 355 (1864), 296r, 22 juni 1864; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 126, 5 juli 1864.

ders schijnt in dit alles ook een rol te hebben gespeeld. Hij veroordeelt hem thans op last van de paus de orde te verlaten en het kloosterkleed af te leggen. Heeft hij dit de volgende morgen om acht uur niet gedaan, dan zal hij door de politie uit het klooster worden gezet. Aan de prioren meldt Van den Wijmbenberg het verloop van de verwijdering. Van den Bogaert weigerde heen te gaan en zijn kloosterkleed af te leggen. Met behulp van de burgemeester en de veldwachter is Van den Wijmbenberg rond negen uur 's morgens tot de uitvoering van zijn bedreiging moeten overgaan. Van den Bogaert is onder geleide van de veldwachter en in burgerpak tot buiten de grenzen van de gemeente Cuijk geleid. Aan de prioren wordt verboden hem in de kloosters van de orde op te nemen of te verzorgen en hij mag door geen enkele confrater beschermd of voorgesproken worden. Aan Zwijsen wordt nog dezelfde dag deze wegzending meegedeeld. Ook aan kardinaal Barnabo laat Van den Wijmbenberg weten, dat hij conform het apostolisch indult, Van den Bogaert uit de orde heeft verwijderd.⁶³

Uit een brief van de internuntius aan kardinaal Barnabo blijkt, dat de ultra-protestantse bladen in Nederland heftig ageren tegen de religieuzen, gebruik makend van de aanleiding die de voorgenomen transactie tussen de regering en St.-Agatha hen biedt. Een van de voorwendsels daarbij is het proces dat Takken aanhangig heeft gemaakt en het tweede dat Van den Bogaert er niet voor is teruggeschrokken zich bij de politie als landloper aan te geven.⁶⁴ Van den Bogaert is inderdaad wegens landloperij aangeklaagd en de zaak wordt voor de rechtbank in Den Bosch behandeld. De zelfverdediging van hem wordt gretig door enige niet-katholieke bladen opgenomen.⁶⁵

⁶²) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 127, 7 juli 1864.

⁶³) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 128, 9 juli 1864; B.B. z.n. 9 juli 1864; R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 880rv, 15 juli 1864

⁶⁴) V.V.: 14 sept. 1864.

⁶⁵) Op de keerzijde van een exemplaar van *De ongelukkigen van het klooster St.-Agatha* tekent Dr. C. R. Hermans aan „In het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* komt een artikel voor omtrent J. A. van den Bogaert, overgenomen uit de *Arnhemsche Courant*. Beantwoord in de *Noord-Brabanter* van 21 november 1864, 218". — De *Arnhemsche Courant* was liberaal en zeer anti-katholiek. De *Noord-Brabanter* wijdt een uitvoerig artikel van drie kolommen aan de weerlegging ervan. Het gaat in op de zestien door Van den Bogaert aangegeven punten en doet dit aan de hand van inlichtingen uit de beste bron. Dit zal Van den Wijmbenberg zelf wel zijn geweest. De beweringen van Van den Bogaert zijn praktisch dezelfde als die van Van Boldrik in zijn pamflet. Wat Van den Bogaert persoonlijk betreft, wordt door de *Noord-Brabanter* nog opgemerkt „... Alwie in en buiten de orde met de willekeurige, tergende, ongehoorzame en dwarsbomende handelwijze van Van den Bogaert bekend is geworden,

Volgens L. Honhon schijnt Van den Bogaert het slachtoffer te zijn geweest van de oproerige Van Boldrik en Takken. Hij is 11 oktober 1865 in een ziekenhuis in Den Bosch overleden. Aan de kapelaan, die zijn biechtvader was, heeft hij verzocht voor hem vergiffenis te vragen aan Van den Wijmelenberg en is hij afgestorven met zijn ogen vol tranen.⁶⁶

Het wangedrag en de ophitserij van Van den Bogaert moeten veel onrust onder de broeders hebben veroorzaakt. In het relict van de visitatie, die van 20 tot 22 april 1866 te St.-Agatha gehouden werd door G. van der Weijst, vinden wij vermeld dat de broeders Petrus Liefkens en Franciscus van Oorscot geweigerd hebben voor de visitator te verschijnen.⁶⁷ Van den Wijmelenberg schrijft aan Zwijzen, dat hem op 15 september werd gezegd, dat de lekebroeder Franciscus van Oorscot, op 24 juli 1855 te St.-Agathasolemneel geprofest en daar thans in het klooster, het plan heeft om te gaan trouwen. Toen Van den Wijmelenberg hem hierover aansprak, bevestigde hij dit onmiddellijk. Hij beweert, dat een redemptorist in Den Bosch hem dat niet alleen aangeraaden, maar opgelegd heeft. Tevergeefs hebben zowel Van den Wijmelenberg als zijn familie getracht hem tot ander inzicht te brengen. Op 26 september 's avonds heeft hij in stilte het klooster verlaten en zich naar

zal ronduit moeten bekennen dat niets ongehoords, niets te veel, maar veel te weinig met hem is geschied, vooral in aanmerking nemende het Jobsgeduld dat met hem is gebruikt, en de gunst die hem verleend is door hem telkenmale, nadat hij zich vrijwillig had verwijderd, weder in het klooster aan te nemen". De beweringen van Van den Bogaert omtrent zijn verwijdering uit het klooster worden verder geloochenstraft. Het is onwaar dat, toen hij in de kamer van de generaal geroepen werd om het besluit van zijn verwijdering te aanhoren, de veldwachter daarbij tegenwoordig was; wel de burgemeester van Cuijk. Dat de paus hem niet uit het klooster zou kunnen verwijderen, zonder de kruisheren te gelasten voor zijn levensonderhoud te zorgen, is een voorwendsel en bepaald onwaar. Er is niets van bekend, dat hij zich terstond op de knieën zou hebben geworpen, gehoorzaamheid beloofd en vergeving gevraagd. Wel, dat hij nog daags te voren met de vermaningen gespot en gelachen heeft en zich aan nieuwe overtredingen heeft schuldig gemaakt. Pas toen hij met brutale woorden en beledigingen weigerde zijn habijt uit te trekken en zich te verwijderen, is de hulp van de veldwachter ingeroepen. Telkens wanneer hem voor ogen werd gehouden dat bij zijn voortdurende weigering om zich te onderwerpen, het ten slotte op zijn verwijdering uit het klooster zou uitlopen, heeft hij, volgens zijn zeggen, nooit gevreesd geen goed heenkomen in de wereld te zullen vinden. Hij is thans gevestigd in een huis in Den Bosch, waar hij kost en inwoning heeft en, zonder iets te doen, op zijn gemak zijn pijpje rookt. De *Noord-Brabant* zegt wel te kunnen begrijpen, maar niet te schrijven, wie hem dit goed heenkomen bezorgt. Zij zegt ook van de *Arnhemse Courant* en consorten nauwelijks te kunnen verwachten, dat zij deze weerlegging ook opnemen.

⁶⁶) Aphosc, Correspondentie L. Honhon 1933-1934.

⁶⁷) S.A.K.: Inv. nr. 142.

zijn meisje begeven. Bij de vader van het meisje viel niets te bereiken. Door de onbeschaamde uitingen van het meisje is alles reeds in St.-Agatha publiek.⁶⁸ Aan de prior en het convent van Uden schrijft Van den Wijmelenberg dat broeder van Oorschot zijn intrek genomen heeft bij het meisje, woont in de nabijheid van het klooster, zich openlijk vertoont en verschrikkelijke ergernis geeft. Niemand binnen het huis en zelfs de naaste burens niet hebben geweten dat hij ooit bij dat meisje aan huis kwam. Van den Wijmelenberg verklaart die diepe val als een geleidelijk, innerlijk proces van verwaarlozing in het geestelijk leven en smeekt God de orde te bewaren voor de schandalen, die zij reeds enige jaren en nu op dit ogenblik te betreuren heeft. Hij verbindt daaraan de nodige aansporingen en raadgevingen, zowel voor de prior persoonlijk als voor de conventualen om trouw te blijven aan hun kloosterlijke verplichtingen.⁶⁹ Aan mgr. Zwijsen schrijft hij een ongedateerde brief en vraagt hem wat te doen met het geval Van Oorschot. Deze woont bij het meisje en bij haar vader en broer in. Vader en broer beschermen hem en zetten zijn zaak door. Ook de zuster en zwager van het meisje zijn volgens het algemeen gevoelen medeplichtig. Aan de afgevallene broeder, het meisje en de vader worden in St.-Agatha de sacramenten geweigerd. Velen zijn echter van oordeel, dat dit ook geldt voor de overige drie.⁷⁰

Van broeder Van Oorschot is ons verder niets bekend.

Er is weinig fantasie voor nodig om zich voor te stellen welk een onaangename en gespannen sfeer er gedurende die jaren moet hebben geheerst in een kloostergemeenschap, waarin de leden dag en nacht op elkaars aanwezigheid en samenwerking zijn aangewezen. Het gezag van Van den Wijmelenberg als generaal en als overste van het huis werd openlijk getrotseerd. Er werd onrust, verwarring en verdeeldheid gezaaid, vooral onder de broeders. Veel ergernis werd er naar buiten gegeven en de anti-katholieke pers maakte daarvan gretig gebruik en dit zeer ten nadele van de onderhandelingen over de overeenkomst met de regering betreffende de goederen van St.-Agatha. Van de laster, die door Van Boldrik en Takken werden verspreid, bleef allicht iets hangen, ook onder eigen geloofsgenoten. Van den Wijmelenberg zag er zijn levens-

⁶⁸) B.B., nr. 441, 27 sept. 1866.

⁶⁹) U.K., Bundel IIA, 2 okt. 1866.

⁷⁰) B.B., nr. 133, onged. (1867?).

werk aan de heropbloei van de orde en ook haar goede naam ten sterkste door bedreigd. Al deze verwickelingen moesten St.-Agatha wel weinig aantrekkelijk maken voor eventuele aspiranten. Wie in het klooster wenste te treden, zou zich wel driemaal bedenken voor hij dat te St.-Agatha deed. De sfeer die er heerste, was immers allesbehalve bevorderlijk voor wat van een noviciaats- en opleidingshuis verwacht mocht worden. Het is best mogelijk, dat internuntius Oreglio di San Stefano gelijk had, toen hij het gebrek aan novicen wilde verklaren uit het algemeen verschijnsel dat een meer contemplatief gericht kloosterleven toen weinig aantrekkingskracht uitoefende. Met alle respect overigens voor zijn oordeel, lijkt het toch wel verre van onaannemelijk, dat hier wel degelijk sprake kon zijn van een belangrijke geestelijke schade, die door de opstandigen aan St.-Agatha werd toegebracht. Dat blijkt niet alleen uit het gebrek aan nieuwelingen, maar ook uit het heengaan van sommigen, die in St.-Agatha niet meer vonden wat zij er gezocht hadden.

6.2. „Drie opene brieven” van Louis Philippona

Vrij spoedig na het verschijnen van het pamflet van Van Boldrik kwam daartegen openlijk verweer. Zoals te begrijpen valt, kon St.-Agatha de verdediging het beste aan een buitenstaander overlaten. In dit geval nam Louis Philippona dit op zich.⁷¹

De eerste druk van zijn *Drie Opene Brieven aan Particeps* verscheen reeds in 1864, dus in hetzelfde jaar en vrij kort na het verschijnen van *De ongelukkigen van het klooster St.-Agatha*, dat op 23 oktober 1864 te Nijmegen was gepubliceerd. De waarde van een vlugschrift als dat

⁷¹) Louis Philippona, te Rotterdam op 11 juni 1827 geboren, had zich op 5 febr. 1863 met zijn gezin te Uden gevestigd. Volgens de gegevens van de burgerlijke stand te Uden was hij toen handelsagent en schijnt een handel in tabak en aanverwante artikelen gedreven te hebben. Hij wisselde even vaak van beroep als van woonplaats. Aanvankelijk had hij medicijnen gestudeerd, werd daarna journalist, vervolgens boekhandelaar en dan weer journalist. Mr. J. I. van Doorninck vermeld hem als handelsreiziger te Boxtel en geeft als zijn schrijversnaam *Multipartior*. (Mr. J. I. van Doorninck, *Vermomde en naamloze schrijvers*, Leiden 1881-1885, kol. 408). In 1858 woont hij in huize Lievendael te Strijp bij Eindhoven en is directeur van de landbouwschool aldaar. In datzelfde jaar behoort hij tot de medeoprichters van de Landbouwhuishoudkundige Maatschappij in het arrondissement Eindhoven, waarvoor hij het plan ontwierp en waarvan hij de algemene secretaris wordt. Lang zal dit wel niet hebben geduurd, want zijn tweede dochter werd op 30 sept. 1859 te Groningen geboren. Hij had zich daar gevestigd vanuit Woensel. Op 12 mei 1864 vertrekt het gezin naar Den Bosch, om op 1 jan. 1870 weer naar Uden terug te keren, waar Philippona op 16 april 1879 overlijdt.

van Philippona ligt juist in de snelheid van de reactie. Reeds in 1865 volgt de tweede druk; het boekje schijnt dus wel opgang gemaakt te hebben.⁷² Het pamflet van Van Boldrik wordt spottend en op een niet al te zachtzinnige wijze op de korrel genomen. De enige reden waarom Philippona dit pamflet beantwoordt is, zo zegt hij, dat dit geschrift van Particeps zelfs in de Tweede Kamer weerklink heeft gevonden; het spijt hem zeer dat een Nederlandse volksvertegenwoordiger het niet beneden zijn waardigheid acht bewijsgronden in een dergelijk schotschrift te gaan zoeken. Om Particeps de illusie te ontnemen dat zijn boekje onweerlegbaar is, schrijft Philippona zijn drie open brieven. Het pamflet van Particeps, aldus Philippona, is een uiting van haat en wraakzucht tegen de kruisheren. Zelf is hij een ellendige lasteraar: zijn boekje krioelt van totaal onbewezen en leugenachtige insinuaties. De door Particeps geciteerde plaatsen zijn bijna nooit in de *Annales* te vinden, of anders verdraaid. Philippona blijkt een klassiek gevormd man en citeert Horatius in de oorspronkelijke tekst.

In de eerste brief verdedigt hij de invoering van de *communio bonorum* door Van den Wijmelenberg als een zeer verstandige maatregel. Vervolgens, Van den Wijmelenberg heeft de constituties niet ingevoerd, maar ze in hun bepalingen ten uitvoer gebracht; hij is een moedig en rechtschapen man. Zonder dit te willen, heeft Particeps de tegenwoordige levenswijze van de kruisheren voor ieder weldenkend mens aannemelijk gemaakt en verdedigd. Als, gelijk Particeps beweert, de kruisherenorde niet meer zou bestaan, dan vervalt ook iedere aanspraak van zijn kant. Bestaat de orde wel, dan zullen Van Boldrik en Takken hun canonieke titels voor de wereldlijke rechtbank moeten bewijzen. Philippona geeft het oordeel weer van de katholieke afgevaardigden Mr. J. L. A. Luyben en Mr. P. van den Heuvel tijdens de zitting van de Tweede Kamer op 12 november 1864, waarin de aanspraken van de met name genoemde Van Boldrik en Takken als volkomen ongegrond waren weerlegd. Zij zijn geen martelaars, zoals zij het doen voorkomen, maar lafaards.

De tweede brief gaat meer in op de afzonderlijke beweringen van Particeps. Een kruisheer is door zijn geloften niet slechts aan de Regel van Augustinus, maar ook aan de constituties en de voorschriften van zijn overste gebonden. Trouwens, alleen al met de Regel van Augustinus

⁷²) L. Philippona, *Drie opene brieven aan Particeps*, . . . , 's Hertogenbosch 1865.

is de handelwijze van Van Boldrik en Takken volkomen in strijd. Volgens, in de *Annales* wordt nergens gesproken over verval of ongeldigheid van de statuten, gelijk Particeps voorgeeft. Ook het feit dat er een tijdlang geen generaal is geweest, bewijst niets; een generaal alleen maakt qua generaal volstrekt geen religieuze orde uit. Het gering aantal van de kloosters of kloosterlingen bewijst in dit opzicht evenmin iets. Wat betreft pauselijke dispensatie die de kruisheren verlof zou geven als particulieren te leven en privé eigendom te bezitten, daarvan is geen spoor te vinden. Er is alleen in Rome verlof gevraagd en verkregen om in hun betrekkingen met de Nederlandse staat als particuliere personen te mogen handelen om de doodeenvoudige reden dat de Staat weigert hun bestaan als religieuzen te erkennen; de Staat dwingt hen dus daartoe. Voor de beleving van de gelofte van armoede maakt dit geen wezenlijk verschil. Als er op dit punt misbruiken hebben bestaan, dan bewijzen deze niets; men zal bovendien met de van buiten af opgedrongen buitengewone omstandigheden rekening hebben te houden. De rijkdommen van St.-Agatha worden schromelijk overdreven. En dan, men vindt nergens dat de goederen van het ene klooster niet naar het andere mochten overgaan; wel, dat dit in feite tot 1855 als regel niet gebeurde. Bovendien blijkt dat, wanneer dit nodig is, het ene klooster het andere bijstond. Ten slotte, niemand die in St.-Agatha was geprofest werd daarvoor eigenaar van de goederen van dat klooster.

De derde brief betreft vooral de voorstelling van zaken, die Van Boldrik geeft omtrent de omstandigheden van zijn secularisatie. Van Boldrik beweert, dat hij eigenlijk seculier priester had willen worden maar daartoe de nodige middelen had gemist. Wat daar ook van zij, hij is geprofest religieus geworden. Hij mag dan geen lust gevoeld hebben voor de strengere en juiste uitleg en beleving der constituties, hij was er wel degelijk door zijn geloften toe verplicht. De manier waarop hij het klooster verliet, zich het hem toevertrouwde geld toeëigende en zijn toevlucht nam tot protestantse predikanten, spreekt voor zichzelf. Verder is er geen sprake van enige formele belofte aan Van Boldrik omtrent een vaste uitkering door St.-Agatha. En zelfs tot een aalmoes kan niemand verplicht worden.

Van den Wijmelenberg wordt door Philippona in zijn boekje gekenschetst als „... eenen man, die niet alleen bij zijne ordebroeders, maar bij alle geestelijken die hem kennen, te Gemert, te Uden, te St.-Agatha en in de geheele Meyery bekend staat als de gemoedelijkste, bedaardste

en rustigste mensch der wereld, wiens kalm gemoed en wiens aangeboren godsdienstig en wijsgeerig karakter hem even weinig gehecht maken aan eerambten, aan levensgenot als aan weelde....".⁷³

De rel, die door deze kwalijke gebeurtenissen teweeg werd gebracht in de Nederlandse pers, was typerend voor haar geestelijk klimaat in die dagen en zou alleen al daarom vermelding verdienen. Zij gaf uiting aan liberale en protestantse antipatie en verdachtmaking, en anderzijds aan vinnig katholiek verweer.

P. Takken heeft in de nacht van 4 op 5 juni 1863 de orde verlaten en begint een lastercampagne tegen Van den Wijmelenberg en St.-Agatha. In de anti-katholieke *Arnhemsche Courant* vond hij een bereidwillige bondgenoot. In dit blad van woensdag 5 augustus 1863 stond een bericht uit Den Bosch over de verregaande mishandeling van een pater in het klooster van St.-Agatha. Blijkbaar is reeds in het *Handelsblad* vermeld, dat Takken zijn klooster te Uden was ontvlucht en zich, vergezeld van de brigadier der marechaussee, naar Den Bosch had begeven om zich daar onder de bescherming van de justitie te stellen. Hij had daar aan de officier van justitie een belangrijke mededeling gedaan omtrent de mishandeling van een pater met name Bogers (bedoeld moet zijn broeder J. van den Bogaert) in het klooster te St.-Agatha. Aan de *Arnhemsche Courant* was een dergelijk schandaaltje wel besteed. Zij deed immers niets liever dan een pikant anti-rooms menu aan haar lezers voorzetten. Een of andere gediensstige geest, hoogstwaarschijnlijk Mr. Laurillard, schreef haar vanuit Den Bosch en schilderde de paapse stoutigheid in de gewenste levendige kleuren. Op diezelfde vijfde augustus neemt de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het gruwelverhaal over. Van den Bogaert zou sinds 6 april op water en brood in een cel te St.-Agatha zijn opgesloten. De luitenant van de marechaussee te Grave en de burgemeester van Cuijk hadden op last van de justitie een onderzoek in loco ingesteld. Toen de luitenant Van den Wijmelenberg van zijn opdracht in kennis had gesteld en vroeg of Van den Bogaert op de zo juist vermelde wijze werkelijk behandeld werd, zou Van den Wijmelenberg na een verklaring van de reden, bevestigend geantwoord hebben. De luitenant vroeg Van den Bogaert in zijn cel alleen te spreken, hetgeen slechts aarzelend werd toegelaten. Hij trof daar de man naar li-

⁷³) L. Philippona, o.c., 6.

chaam en ziel afgemarteld en dodelijk verzwakt aan. Er werd hem gevraagd, of hij het klooster wilde verlaten. De ongelukkige gaf ten antwoord, dat zijn afgemat lichaam niet meer in staat was in de maatschappij terug te keren; hij zou daarom zijn lot in deze kerker moeten afwachten.

Aan burgemeester G. van den Bosch was al dit fraais onder ogen gekomen. Hij schreef 9 augustus aan de redactie van de *Arnhemsche Courant*, dat het in de krant van 5 augustus opgenomen bericht geheel onwaar en lasterlijk was. Op 23 augustus deelt hij de inhoud van deze brief mee aan de redactie van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*; hij schrijft dat zijn bericht tot dan toe nog niet in de *Arnhemsche Courant* is opgenomen en verzoekt nu de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* dit bekend te maken, hetgeen ook op 27 augustus is geschied.

De redactie van de *Kerkelijke Courant* vroeg na de publicatie in de *Arnhemsche Courant* van 5 augustus, inlichtingen daarover aan een „zeer achtenswaardig man” in het Land van Cuijk, die in de gelegenheid was om die zaak nauwkeurig te kennen. Dit zal dus G. van den Bosch zijn geweest. Deze antwoordde, maar verzocht zijn antwoord niet te publiceren. Nadat de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het bericht van de *Arnhemsche Courant* had overgenomen, reageerde Louis Philippona in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. De *Kerkelijke Courant* publiceerde het door haar verzochte antwoord en nam tevens het schrijven van Louis Philippona over. De eerste verklaart, dat er in het klooster van St.-Agatha geen persoon opgesloten is geweest, maar wel om ongehoorzaamheid en halsstarigheid gestraft werd door onthouding van zekere spijzen. Op de vraag van de luitenant werd de opsluiting eveneens ontkend, en werd integendeel gezegd, dat die persoon zich vrij in huis en tuin kon bewegen. Ook is niet met aarzelen, maar volgaarne aan de luitenant toegestaan die persoon alleen te spreken. Deze trof hem niet in een cel, maar in de open kerk. Van den Bogaert heeft de luitenant geantwoord, dat hij wel uit het klooster kon weggaan, maar dit niet verkoos. Van zijn afgematheid, zijn onbekwaamheid voor de maatschappij en een verblijf in de kerker werd door hem geen woord gezegd. De correspondent eindigt zijn uiteenzetting daaromtrent met te zeggen: „... ik ben van oordeel hierover niet te moeten schrijven: zulks zou soms nadeelig kunnen wezen voor den Broeder, die zich geheel onderworpen heeft en wederom in zijne vorige betrekking hersteld is”. Helaas zou die goede gezindheid geen blijvende zijn, zoals wij reeds weten.

Een strijdlustig man als Louis Philippona gaat deze sensatieverhalen heel wat hardhandiger te lijf. Door zijn moordende spot blijft er van het verheven beeld van Takken, dat de *Arnhemsche Courant* geliefde op te hangen, maar een zielige puinhoop over. Wat de historie van Van den Bogaert betreft, schrijft Philippona „... dit is een leekebroeder te Sint Agatha, die wegens overtredingen van den kloosterregel met water en brood werd gestraft, zooals dat ook niet alleen bij militairen, maar in alle groote gestichten wel meer gebeurt. Het verhaal, dat Takken daarover ophangt, had alleen ten doel om de Kruisheeren in moeilijkheden te brengen. De protestantsche luitenant kon niets anders doen dan hartelijk lachen met het dwaze verhaal en zeggen, dat, als Van den Bogaert met alle geweld te Sint Agatha wilde blijven, hij zich dan natuurlijk ook houden moest aan de voorschriften van het huis en van de Overste”.

Als antwoord op het artikel van Philippona schreef Mr. Laurillard een zogenaamde weerlegging in de *Arnhemsche Courant* van 28 september. Op 3 oktober schrijft Philippona een open brief daartegen, die in de *Katholieke Nederlandsche Stemmen* van 17 oktober werd opgenomen. Het schijnt, zo schrijft hij, dat de Bossche correspondent van de *Arnhemsche Courant* zich berucht wil maken door allerlei hatelijke voorstellingen van onze kloosters en hun aangelegenheden; hij leverde een allerlaaghartigst en eerrovend bericht. Philippona meldt ook zijn rectificatie aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* te hebben geschreven terwijl hij op reis was, zonder iemand anders te raadplegen en zonder medeweten van iemand te Uden woonachtig. Het professoraat van Takken te Diest en Maaseik bestond in een eenvoudig onderricht in de aardrijkskunde en wat geschiedenis. Takken heeft misbruik gemaakt van vertrouwelijke brieven, die door vrienden aan hem gericht waren. Mr. Laurillard beweert dat Takken allernauwkeurigste en voor zijn orde compromitterende geschriften bezat en dat de kloostervisitor te Uden jacht op zijn *mémoires* zou hebben gemaakt. Een belachelijk en ongeijmd verhaal. Wat Van den Bogaert betreft, uit het scherpe gerechtelijk onderzoek is gebleken, dat hij geenszins van zijn vrijheid beroofd was, kon gaan en staan waar hij wilde en elk ogenblik het klooster verlaten kon.⁷⁴

⁷⁴) Katholieke Nederlandsche stemmen, jg. 29 (1863), nr. 349, 2.

Prior W. Smits te Uden schijnt wel niet al te geesdriftig te zijn geweest over een bondgenoot als Philippona, te oordelen althans naar een latere uitlating. In het archief van het bisdom Den Bosch bevindt zich een brief, die Smits op 21 januari 1870 schreef aan een *Hoogerwaardde Heer*, vermoedelijk de vicaris-generaal. Er is geen twijfel mogelijk, aldus Smits, dat L. Philippona de schrijver is van de opstellen *Multa patior* in het *Handelsblad*. Zoals hij uit de gesprekken met verschillende geestelijken heeft gehoord, zijn veel priesters verwonderd dat die man tot de sacramenten wordt toegelaten, zolang hij zijn schrijven in het *Handelsblad* niet staakt. Philippona biecht en communiceert gewoonlijk in de kruisherenkapel te Uden. Smits vraagt nu een antwoord van bevoegd gezag op de volgende vragen. Primo: is de biechtvader verplicht hem over zijn schrijven in het *Handelsblad* te onderhouden, wanneer hij daar zelf over zwijgt? Secundo: moet de biechtvader hem de absolutie weigeren, wanneer hij zegt te goeder trouw en om vermeend nut in het *Handelsblad* te schrijven? Tertio: moet hem de heilige communie worden geweigerd? Persoonlijk is Smits van gevoelen, dat de beschuldiging meer vaag en onbepaald is. Zelf heeft hij enige stukken van Philippona gelezen, die hij wel afkeurt, maar toch zo streng niet veroordelen kan. Wanneer hij hem te goeder trouw kan veronderstellen, dan zou hij hem niet vermanen, uit vrees dat er daardoor nog meer schade voor het algemeen welzijn zou ontstaan. Die vrees is hierop gegrond, dat Philippona de vermaning van de biechtvader, als uitgaande van het bisschoppelijk gezag dat in zijn oog al te zeer drijft, openlijk zal kritiseren. Bovendien vertrouwt Smits dat de leer van het Vaticaans Concilie over al die zaken hem tot nederige onderwerping zal brengen. Namens zijn confraters en ook namens de pastoor van de parochie vraagt Smits het beslissend oordeel van de geadresseerde.⁷⁵

Philippona blijkt zich ook nog met het conflict tussen St.-Agatha en de Staat te hebben bezig gehouden.⁷⁶

⁷⁵) B.B., nr. 73, 21 febr. 1870.

⁷⁶) S.A.K.: Inv. nr. 527, 25 dec. 1877. Uit deze brief van Smits aan Faber blijkt duidelijk, dat Smits Philippona als onbetrouwbaar beschouwd. A.G.K.: Van den Wijm. nr. 293, 26 dec. 1877. Faber antwoordt daarop „... Philippona liegt als een ketter. Ik heb hem voor jaren eens gesproken, toen hij mij vroeg of ik medewerker wilde worden aan een liberaal R. K. blad (dit zal wel het *Handelsblad* zijn geweest). Ik weigerde, tenzij monseigneur een geestelijke zou aanwijzen als medelid van de redactie. Sinds zag ik hem nooit”. Philippona had tegenover Smits beweerd, dat hij met Faber had gesproken en hem onder het oog had gebracht, dat hij de zaak van St.-Agatha verkeerd had aangepakt.

6.3. Verlies van goede krachten

Ook anderen verlieten in die jaren het klooster van St.-Agatha, maar op legitieme wijze, zonder opstand, wrok of verkeerde bedoelingen. Van verscheidenen van hen weten wij, dat zij de orde steeds een goed hart zijn blijven toedragen. De redenen van hun vertrek waren verschillend. Soms was dit omdat iemand zich in de keuze van zijn levensstaat bleek vergist te hebben; soms ook omdat hij in zijn kloosterideaal was teleurgesteld. Aan dat laatste zal de sfeer die toen in St.-Agatha heerste, wel niet vreemd geweest zijn. Er waren zeer bekwame en ijverige priesters onder en hun heengaan betekende voor de orde, die toch al klein was en weinig aanwas had, een groot verlies. Tussen 1865 en 1869 verlieten te St.-Agatha drie geprofesten op wettige wijze de orde. Ze hadden er na hun professie nog drie of vier jaar doorgebracht. J. J. Pulsers, geprofest op 5 juni 1861, ging in 1865 heen; J. H. Eeuwens, geprofest op 1 mei 1865, vertrok in 1868 en Pol. Daniëls, geprofest op 9 oktober 1865, vertrok in 1869. Alle drie zijn zij nadien als seculier priester vruchtbaar werkzaam geweest.

Over J. H. Eeuwens schrijft Van den Wijmelenberg op 3 april 1868 aan Zwijsen, dat hij niet tot de solemnele professie durft over te gaan en derhalve in overleg met Van den Wijmelenberg besloten heeft de orde te verlaten. Eeuwens is namelijk tot de bevinding gekomen, dat het opgesloten leven zijn gezondheid ondermijnt en hij de religieuze observantie niet zal kunnen onderhouden. Hij wil echter priester worden, is van gegoede afkomst en heeft nagenoeg al zijn theologische studies met zeer goed resultaat voltooid. Toch durft hij zich niet voor het seminarie van Den Bosch aan te bieden; van de ene kant omdat hij vreest geplaagd te worden met religieus te zijn geweest en van de andere kant, omdat hij bang is, wegens het groot aantal priesters, lang in het seminarie te moeten verblijven, wat zijn gezondheid niet ten goede zou komen. Daarom verlangt hij met toestemming van Zwijsen zijn studies verder te voltooien in het bisdom Haarlem en zich daar ook te laten incardineren.⁷⁷ Op 11 april 1870 is Eeuwens in dat bisdom opgenomen en op 15 augustus van dat jaar priester gewijd. Hij was kapelaan, assistent en rector op verschillende plaatsen, totdat hij in 1889 pastoor in Maassluis werd. In 1901 werd hij pastoor te Zoetermeer, waar hij op 23 november 1912 overleed.⁷⁸

⁷⁷) B.B., z.n., 3 april 1868.

⁷⁸) Haarlemsche bijdagen, jg. 55 (1938), 118.

Pol. Daniëls werd in 1845 te Diest geboren en overleed te Hoeilaart op 3 december 1944, 99 jaar oud. Hij werd 3 juni 1871 priester gewijd. Van 1872 tot 1877 was hij achtereenvolgens leraar te Hoei en te St.-Roch; van 1877 tot 1904 aalmoezenier op het kasteel Vogelsanck, rector van het begijnhof te Hasselt en directeur van de Broeders van Liefde. Hij was tevens bibliothecaris en archivaris van de stad Hasselt, sinds 1867 lid en sinds 1892 ondervoorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten, sinds 1914 voorzitter van de Geschied- en Oudheidkundige Kring. Tevens hoofdredacteur van *'t Daghet in den Oosten*, het bekende Limburgs folkloristisch tijdschrift. Hij leverde vooral historische bijdragen.⁷⁹

J. J. Pulsers werd 6 december 1818 te Waalwijk geboren en studeerde aan de klein- en groot-seminaries van het vicariaat Den Bosch. In 1840 werd hij naar Mechelen gezonden om fysica te studeren en doceerde vanaf 1842 als professor-theologant psychologie en natuurfilosofie aan het groot-seminarie te Haaren. Op 23 maart 1844 werd hij priester gewijd en nam in 1845 zijn plaats in onder de professoren. Toen Father Kindekens in de herfst van 1851 naar Nederland kwam om priesters te werven voor het bisdom Detroit, stelde mgr. Zwijsen Pulsers en drie groot-seminaristen, waaronder twee subdiakens, in de gelegenheid om als missionaris in Amerika te gaan werken. Nadat deze groep op 29 oktober 1851 in Detroit was aangekomen, werd Pulsers aangesteld om moraaltheologie te doceren aan het pas opgerichte St. Thomasseminarie, dat in werkelijkheid het huis van bisschop Pater P. Lefevere was. Zondags ging hij dan naar de missies buiten de stad, waar hij in het frans biecht hoorde en preekte. In februari 1852 was hij ook in staat om in het engels te preken en gedurende dat jaar werd hij als eerste pastoor van St. John's, de parochiekerk voor de Ierse kolonie in Deerborn, benoemd. In 1854 werd hij pastoor van het dorp Dexter, wat een uitgebreide werkzaamheid in de talrijke missies van het omliggende gebied met zich meebracht. Volgens Sauter zou Pulsers rond 1863 om gezondheidsredenen naar Europa zijn teruggekeerd, terwijl Schutjes zijn terugkeer plaatst in 1858.⁸⁰ Dit laatste moet de juiste lezing zijn. Na zijn terugkeer uit Amerika verbleef hij geruime tijd in Rome om zijn studies

⁷⁹) Lector repertorium, Auteurslijst 1938-1946, nr. 1796.

⁸⁰) J. D. Sauter, *The American College of Louvain 1857-1898*, Leuven 1959, 116, 136, 143-151, 155. L. Schutjes, *o.c.*, II, 198.

in de moraaltheologie en het kerkelijk recht voor te zetten. In 1860 trad hij in ieder geval als novice te St.-Agatha in en had er Th. Bouman en P. Konings als jaargenoten. Hij werd er in 1861 geprofest. Op 20 april 1861 vraagt Van den Wijmelenberg aan Zwijsen om een getuigschrift van Pulsers; dit zal dus verband houden met zijn aanstaande professie. Vervolgens verzocht hij op 27 juli 1861 volmacht voor Pulsers om te St.-Agatha biecht te horen en scapulieren te wijden en op te leggen. Op 16 juli 1862 om verlenging van deze jurisdictie en hetzelfde wederom op 5 juli 1863.⁸¹

Pulsers was ongetwijfeld door zijn theologische kennis, zijn praktische ervaring in de zielzorg en zijn talenkennis een zeer waardevolle aanwinst voor de orde. In een brief van internuntius Oreglio di San Stefano aan kardinaal Barnabo wordt Pulsers genoemd als mogelijk geschikt voor apostolisch vicaris van Suriname.⁸² Hij genoot klaarblijkelijk ook het groot vertrouwen van Van den Wijmelenberg. Deze schrijft op 20 september 1864 aan de internuntius, die met hem of met een door hem gedelegeerde een onderhoud wenst. Met deze brief zendt Van den Wijmelenberg nu Pulsers, die de internuntius al het nodige zal mededelen omtrent de overeenkomst met de regering over de goederen van St.-Agatha en omtrent de gevraagde volmacht voor katholieken om die goederen te kunnen kopen.⁸³ De internuntius antwoordt naar aanleiding van het onderhoud dat hij met Pulsers heeft gehad over de kwestie van de goederen en over de zaak van Van Boldrik. Nog diezelfde dag correspondeert hij hierover ook met kardinaal Barnabo. Pulsers heeft op hem een zeer goede indruk gemaakt.⁸⁴

Jammer genoeg heeft Pulsers besloten om in 1865 de solemnele geïjden niet af te leggen en de orde te verlaten. Hij verklaart schriftelijk aan mgr. Zwijsen, waarom hij heeft gemeend aldus te moeten handelen. De redenen, die daartoe aanleiding hebben gegeven zijn, zo schrijft hij, vooral de droevige geschiedenissen van de laatste jaren, die hij meer dan anderen in hun oorzaken en gevolgen nagaat. De toestand, waarin de orde is geraakt, is van dien aard, dat hij het onvoorzichtig oordeelt zich onherroepelijk aan haar te binden. De voornaamste beweegredenen,

⁸¹) B.B., nr. 190, 20 april 1861; nr. 354, 27 juli 1861; nr. 276, 16 juli 1862; nr. 315, 5 juli 1863.

⁸²) R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 843r - 844v, 6 maart 1864.

⁸³) V.V.: 20 sept. 1864.

⁸⁴) V.V.: 24 sept. 1864; A.G.K.: Van den Wijm. nr. 130, 24 sept. 1864; R.P.F.S.: vol. 29 (1862-1866), 1134rv, 24 sept. 1864; V.V.: 17 okt. 1864.

die hij alleen maar aan Zwijsen kan mededelen, is, dat het hoge bestuur van de orde hem niet vrijwaart voor de herhaling van soortgelijke gebeurtenissen. Hij acht en bemint Van den Wijmelenberg en deze heeft als priester en religieus ook zo vele goede hoedanigheden, dat hij alle achting en liefde verdient. Hij is waarlijk een voorbeeld voor allen. Maar zijn bestuur als overste is te zacht. En als sommige onderdanen weten dat de overste noch kan, noch durft, noch wil straffen, dan moeten er schandalen volgen. Het spijt hem zeer, dat hij de orde verlaten moet omdat hij het met alle leden goed kan vinden, maar hij kan zich niet prijsgeven aan voortdurende onrust en onaangenaamheden. Hij stelt zich ter beschikking van mgr. Zwijsen, maar omdat er in het diocees geen gebrek aan priesters is vraagt hij toestemming om althans voor enige tijd zijn oude plaats in het Amerikaans College te Leuven te herkennen. De rector van dat college is zo goed geweest die plaats open te houden, totdat Pulsers er door zijn solemnele professie afstand van zou doen. De rector meent dat Pulsers door zijn ervaring in Amerika aan het college en de Amerikaanse missie goede dienst kan bewijzen. Zelf heeft hij nog veel trek in het doceren; ook in St.-Agatha heeft hij zich aanhoudend op het professoraat in de theologie toegelegd.

Uit deze brief blijkt onder meer, dat Pulsers na zijn terugkeer uit Amerika reeds enige tijd te Leuven had gedoceerd alvorens te St.-Agatha in te treden.⁸⁵ Deze brief is hier vrijwel letterlijk weergegeven en wel om verschillende redenen. Vooreerst, omdat hij het vermoeden bevestigt, dat de sfeer in St.-Agatha in die jaren zeer gespannen en onprettig was. En vervolgens, om het oordeel dat hij uitdrukt over de wijze waarop Van den Wijmelenberg tegenover de rebellen optrad. Het valt waarschijnlijk heel anders uit dan wij zouden hebben verwacht. In onze ogen zijn de maatregelen die hij nam behoorlijk streng en lijkt zijn houding wellicht tamelijk onbuigzaam. Een ervaren en bekwaam man als Pulsers dacht daar blijkbaar anders over. Hij kende sinds enkele jaren de situatie ter plaatse door en door en was een man met een ontwikkeld en gerijpt oordeel. Van den Wijmelenberg had dus wel gelijk met van de geestelijke schade te spreken, die er door Van Boldrik cum suis te St.-Agatha was aangericht. Pulsers zag die maar al te duidelijk. Hij had bovendien de leeftijd bereikt waarop men niet graag risico's meer neemt, zeker niet wanneer die onherroepelijk zijn zoals dit bij een solemnele professie het geval is.

⁸⁵) B.B., nr. 207, 10 mei 1865.

Reeds eerder had Pulsers aan Zwijsen geschreven, dat hij hoe langer hoe meer in zijn gevoelen gesterkt werd dat niemand van de kruisheren hem zijn vertrek kwalijk zou nemen. Hij heeft dan ook tijdens zijn verblijf in St.-Agatha noch van de priesters, noch van de broeders ooit een onplezierig of onbeleefd woord gehoord. Aangezien het antwoord van Rome echter ongewoon lang uitbleef, heeft hij met Van den Wijmbenberg overlegd of deze hem soms naar het Amerikaans College zou kunnen laten vertrekken.⁸⁶ Van den Wijmbenberg meent van wel, maar Pulsers durft daar niet toe over te gaan zonder Zwijsen te hebben geraadpleegd. Hij vraagt daarom of deze er bezwaar tegen heeft als hij, met verlof van Van den Wijmbenberg en als diens onderdaan, te Leuven theologie gaat doceren.⁸⁷ Het rescript, waarbij aan mgr Zwijsen de nodige volmachten worden verleend om Pulsers te seculariseren werd op 2 juni 1865 door kardinaal Barnabo aan de internuntius toegezonden. Deze ontvangt op dezelfde dag hieromtrent bericht van de Propaganda Fide.⁸⁸ Op zijn beurt bericht de internuntius aan kardinaal Barnabo, dat hij de volmachten aan mgr. Zwijsen heeft doorgezonden. Op 20 juni 1865 zal Pulsers aan Zwijsen vragen om toezending van het verlof om in Leuven les te mogen gaan geven.⁸⁹

Zijn vakanties bracht Pulsers steeds te Uden door, waar hij een eigen huis had. Hij bleef altijd zeer bevriend met de kruisheren. Om de kruisheren van Uden, die in financiële moeilijkheden verkeerden, in staat te stellen hun onderwijs te hervatten, liet hij op zijn kosten een gebouw-tje plaatsen. Dit schonk hij aan het klooster en zo kon op 1 oktober 1886 een college voor kandidaten voor het priesterschap worden geopend.⁹⁰

⁸⁶) Het Amerikaans College te Leuven was bedoeld als een seminarie tot vorming van jonge priesters voor het missiewerk in de Verenigde Staten. De bisschoppen van Detroit, Kentucky, Natutchee en Oregon financierden dit. Het werd in okt. 1857 te Leuven gesticht. De leiding ervan werd toevertrouwd aan de voormalige vicaris-generaal van Detroit, R. Kindekens. Wie reeds priester waren en in Amerika als missionaris wilden gaan werken, kwamen enkel en alleen naar dit college om er engels en duits te leren spreken. Deze talen waren verplicht in de dagelijkse omgang op het college.

⁸⁷) B.B., nr. 249 1-3, 3 juni 1865.

⁸⁸) V.V.: 2 juni 1865; R.P.F.L.: vol. 356 (1865), 234r, 2 juni 1865; V.V.: 9 juni 1865.

⁸⁹) B.B., nr. 275, 20 juni 1865. Pulsers werd in Leuven professor in de moraaltheologie en het kerkelijk recht. In 1873 zou zijn leeropdracht nog worden uitgebreid met pastoraaltheologie en liturgie. Zijn leerlingen herinnerden zich zijn lessen als helder, praktisch en zonder omhaal van woorden. Hij schreef er de volgende drie traktaten, die in druk werden uitgegeven *De Sponsalibus et Matrimoniiis*; *De Jure et Justitia et de Contractibus*; *Adnotationes in Rituale Romanum*. Het eerste werd meer dan twintig jaar als tekstboek gebruikt.

⁹⁰) J. Francino, osc., in *In Cruce Vita*, Rotterdam 1936, 97.

Zelf heeft Pulsers dit niet meer beleefd. In de lente van 1885 moest hij wegens ziekte zijn lessen te Leuven opgeven. Hij trok zich terug in Uden, waar hij 17 mei 1885 overleed.

§ 7. *Verwachtingen en plaaselijke vooruitzichten*

Het beleid van Van den Wijmelenberg was ook in deze periode gericht zowel op de vestiging of consolidatie van nieuwe stichtingen als op het welzijn van de reeds bestaande huizen. Hoe ijverig en volhardend zijn pogen daartoe ook was, het bleef uiteraard afhankelijk van uiterlijke omstandigheden en van de medewerking buiten en binnen de orde. Eveneens op dit gebied waren veel teleurstellingen en zorgen zijn deel. Des te meer valt daarom zijn doelbewuste en rustige doorzettingskracht te prijzen.

7.1. Teleurgestelde verwachtingen

Kenmerkend voor haar streven naar herstel is het de bedoeling van de orde niet alleen door toename van het aantal leden, maar ook ruimtelijk zich uit te breiden. Het een hing trouwens met het ander samen. Het was duidelijk dat St.-Agatha en Uden alleen niet voldoende arbeidsterrein boden om deze aanwas, zowel in nieuwe werkkrachten als in ondernemingsgeest op te vangen. En ten slotte, een vermeerdering van stichtingen zou ook de bestaansmogelijkheden van de orde vergroten en haar groei en ontwikkeling veilig stellen. Daartoe immers moest zij wortel schieten in de diepte, maar ook in de breedte.

Van die expansiedrang getuigen stichtingen te Diest en Maaseik en die van het eerste klooster in Amerika. Daartoe beperkte zich dit streven echter niet; ook op andere plaatsen werd getracht het te verwezenlijken. Het lag voor de hand dat vroegere vestigingen van de orde daarbij de voorkeur hadden. Een reveil is immers heel iets anders dan een revolutie; zij beoogt geen omverwerping van, geen totale breuk met het verleden. Dat geldt voor religieuzen evenzeer als voor ieder ander en dat verklaart ook de belangstelling voor hun geestelijk voorgeslacht en hun voorkeur om terug te keren tot die plaatsen, waar dit zijn kloosterleven heeft geleid. Dit in de normale en stellige verwachting dat dit leven zinvol was en door een volgende generatie zou worden voortgezet.

De terugkeer van de kruisheren naar hun voormalige kerk en klooster te Venlo was een aangelegenheid, waarvoor prior Gielen en Van den Wijmelenberg zich jarenlang veel moeite hebben getroost. Aanvankelijk waren de vooruitzichten op de vervulling van deze hartewens van de orde gunstig, maar ten slotte zouden de daartoe aangewende pogingen toch tevergeefs blijven. De onmiddellijke voorgeschiedenis van de door hen gevoerde onderhandelingen is op zichzelf al interessant genoeg. Zij kan immers model staan voor het lot dat aan het einde van de achttiende eeuw alle kloosters, op een paar uitzonderingen na, in de door Frankrijk geannexeerde gebieden ondergingen. Gezien de ligging van haar kloosters werd de orde van de kruisheren daardoor wel heel bijzonder getroffen. Deze voorgeschiedenis is tevens van belang, omdat zij ons een goede indrfuk geeft hoe de kruisheren van Venlo zelf op het feit van hun opheffing reageerden.¹

Rond 1830 waren er nog slechts vier bejaarde overlevenden van het vroegere Venlose klooster, die er tevens voor de burgerlijke wet eigenaar van waren. Met uitzondering van de eenenzeventig jarige W. Kanters, die op 1 september 1803 onder de conventualen van St.-Agatha was opgenomen, waren G. Hermans (66 jaar), F. A. Vermeulen (64 jaar) en P. J. Geusen (71 jaar), elk op een verschillende plaats als pastoor in de zielzorg werkzaam. Gezien hun leeftijd was de zorg begrijpelijk, dat na hun dood de kloostergoederen van Venlo in niet-kerkelijke handen zouden vallen. Dit te meer, omdat de orde gedoemd scheen om uit te sterven en het haar aan krachten ontbrak om het voortbestaan van kerk en klooster te verzekeren. Bovendien maakten zij er een gewetenszaak van dat de geestelijke verplichtingen die aan deze goederen verbonden waren, ook zouden gewaarborgd en nagekomen worden. Ongetwijfeld brachten deze overwegingen hen tot het besluit de goederen ter beschikking te stellen van het kerkbestuur van de Sint Martinus, destijds de enige parochiekerk van Venlo. Zij zullen daarbij niet getwijfeld hebben aan de juistheid en de rechtmatigheid van hun handelwijze. Hun bedoeling was, dat de Sint Nicolaas, de voormalige kerk van de kruisheren, tot hulpkerk van de parochie zou worden bestemd.

Bij notariële schenkingsakte van 1 juli 1830 droegen Hermans, Geu-

¹) Zie voor de voorgeschiedenis: L. Heere, osc., *Het Kruisherenklooster van Venlo*, in *Publ.* dl. 92-93 (1956-1957), 255-368; dl. 94-95 (1958-1959), 209-300; M. Colson, osc., *De Kruisheren van Venlo tijdens de Franse Revolutie*, in *Clairlieu*, jrg. 13 (1955), 49-79; jrg. 14 (1956), 3-59.

sen en Vermeulen kerk en klooster over aan het kerkbestuur van de Sint Martinusparochie. Uit die akte blijkt niet dat Rome de goedkeuring tot zulk een schenking had gegeven, die voor de geldigheid ervan noodzakelijk was. Geen van beide partijen zullen zich van deze verplichting bewust zijn geweest. In de akte werd bepaald dat het kerkbestuur uit de verkregen inkomsten aan de drie schenkers en aan de kruisheer W. Kanters te St.-Agatha jaarlijks f 260,— moest geven.² Na hun dood moest het kerkbestuur jaarlijks aan de armen f 100,— uitkeren, vier jaargetijden voor alle afgestorven kruisheren van Venlo en 302 missen voor de weldoeners van het voormalige klooster laten opdragen. Vanwege het priestertekort in Venlo moest ook een vierde kapelaan worden aangesteld, die jaarlijks tweeënveertig missen tot intentie van de schenkers zou moeten lezen. Wat aan inkomsten uit de goederen van het voormalige klooster overbleef, moest steeds tot nut, sieraad en luister der kerk worden besteed.³

Opvallend is dat niet alleen W. Kanters, maar ook de drie anderen zich nog tientallen jaren na hun verdrijving toch steeds als kruisheren hebben beschouwd en zich verbonden zijn blijven voelen met hun confraters. En dit ofschoon zij toch een leven leidden dat praktisch niet verschilde van dat van een seculiere zielzorger. Dit blijkt niet alleen uit beschikkingen in deze schenkingsakte; het komt ook bij andere aangelegenden tot uitdrukking. In 1809 vierde Geusen, samen met Kanters en Hermans, in St.-Agatha zijn zilveren professiefeest. Vermeulen zou 15 februari 1858, als emeritus-pastoor van Lottum, in zijn geboorteplaats Venray overlijden. Aan zijn sterfbed bezocht hem Van den Wijmbenberg, en hij werd in zijn habijt begraven. De bewoordingen, waarin Hermans op 15 december 1840 zijn grote vreugde uitsprak over het KB dat aan de kruisheren toestond weer novicen aan te nemen, en de benoeming van Van den Wijmbenberg tot commissaris-generaal van de orde getuigen dat hij zich nog steeds met de kruisheren verbonden voelt. Hij ondertekent dan ook als *Confrater*.⁴

²) Dit zal verband houden met de toepassing van de wet van de 11e Ventose van het jaar VIII (2 maart 1800). Deze wet bepaalde, dat de zgn. *bons* voor goederen die verhuurd waren aan gesupprimeerde religieuzen, vervangen werden door het verlenen van pensioenen, gelijk aan die welke op het vroegere gebied van de Franse Republiek aan kerkelijke personen waren verleend. In aanmerking voor die pensioenen kwamen slechts die religieuzen die hun *bons* nog niet hadden ontvangen of die er geen gebruik van hadden gemaakt.

³) V.N.A.: Oud-Archief St. Martinus, 174; L. Heere, osc., o.c. in *Publ.* dl. 94-95 (1958-1959), 266-267.

⁴) C. R. Hermans, *Annales* III, 641.

Wellicht doet dit de vraag rijzen, als dit zo is, waarom hebben zij dan geen nauwere aansluiting bij de orde gezocht? Wij menen dit als volgt te kunnen verklaren. Vooreerst, omdat de vroegere kruisheren zich sterk verbonden voelden met het bepaalde klooster waar zij hun intrede hadden gedaan en waar zij, normaal gesproken, ook heel hun verdere leven doorbrachten. Daarin concretiseerde zich hun kruisheer-zijn; de suppressie van hun klooster moet hun een gevoel van ontworteling gegeven hebben. Dat bewustzijn van verbondenheid met eigen convent zal bijvoorbeeld ook een voorname rol spelen in het verzet, dat Van den Wijmelenberg in de orde bij zijn streven naar centralisering zou onder vinden. Niet voor niets betitelden de huizen zich als *canonieën*. Dit veronderstelde een zekere mate van zelfstandigheid en dus een losser verband tussen de conventen onderling. Dat plaatsgebonden karakter spreekt ook uit het feit, dat verreweg de meesten van de Venlose kruisheren uit de stad zelf, of althans uit de streek er omheen afkomstig waren. Bovendien is het ook begrijpelijk dat de levenswijze en het priesterlijke arbeidsveld die zij, gedwongen door de tijdsomstandigheden, hadden moeten kiezen, het verblijf in St.-Agatha of Uden op den duur minder aantrekkelijk voor hen moest maken. Ondanks alle respect voor het kloosterleven dat daar werd geleid moeten zij het toch als een belemmering voor hun initiatief en activiteit als zielzorger hebben ervaren. De orde heeft dan ook geen aandrang in die richting op hen uitgeoefend en bleef hen als verdienstelijke leden beschouwen. De genegenheid en het respect waren overigens wederzijds en het contact bleef bewaard. Uit de nagelaten correspondentie blijkt, dat dit contact in ieder geval minstens schriftelijk was en dat zij elkaar bij voorkomende gelegenheden ook persoonlijk ontmoet hebben. Uit de aard van de zaak was de relatie tussen Hermans en Kanters de veelvuldigste, omdat Grave en St.-Agatha vrij dicht bij elkaar lagen en zij ook nog stadgenoten waren.

Uit een schrijven van 27 april 1851 aan de leden van het kerkbestuur van de Sint Martinusparochie wordt duidelijk dat in 1829 van deken Schrijnen zelf het voorstel is uitgegaan tot overdracht van de Sint Nicolaaskerk aan deze parochie. Hij geeft de beweegredenen aan die destijds door hem werden aangevoerd bij Hermans, Geusen, Kanters en Vermeulen, toen eigenaars van kerk en klooster, om hen er toe te brengen de goederen van de vroegere corporatie der kruisheren te vermaken en af te staan ten voordele van de parochiale kerk. Die beweegredenen luiden

dan als volgt. Aangezien dit klooster van geestelijke en liefdadige oorsprong was zou het meer in overeenstemming met de wil van de stichters zijn, wanneer het zoveel als mogelijk is tot liefdadige of godsdienstige doeleinden werd gebruikt. Het was toen reeds meer dan dertig jaar geleden dat de kruisheren gedwongen waren het klooster te ontruimen. En in de dertiger jaren van de vorige eeuw bestond er geen enkel vooruitzicht dat zij nog ooit zouden terugkeren. Integendeel, de twee nog bestaande kloosters van St.-Agatha en Uden leken zelf hun ondergang nabij. De bezitters van kerk en klooster waren allen reeds bejaarde priesters en er was alle kans dat hun klooster na hun dood in de handen van erfgenamen zou overgaan en zo zijn geestelijke bestemming zou verliezen. Dat verklaart waarom zij deze oplossing als de beste meenden te moeten aanvaarden. De plannen waren om na de overdracht aan het klooster de bedoelde liefdadige of godsdienstige bestemming te geven. In dezelfde brief spreekt Schrijnen van menigvuldige hinderpalen, die de verwezenlijking en uitvoering ervan tot dan toe hebben verhinderd.⁵

Intussen waren de kruisheren tengevolge van het KB van 28 november 1840 weer in de gelegenheid gesteld nieuwelingen aan te nemen. Zoals wij reeds zagen leidde dit vooral de eerste vijf jaren tot gunstige resultaten. Dat maakte vermeerdering van het aantal huizen in verschillende opzichten gewenst en zelfs noodzakelijk. Het is niet te verwonderen dat daarbij aanstonds aan Venlo gedacht werd. Kerk en klooster vormden er nog een groot en welgebouwd complex, dat in de veertiger jaren nog geen geschikte bestemming had gevonden.

Deken Schrijnen was een persoonlijke vriend van de prior van St.-Agatha, S. Gielen, en van W. Kanters en G. Hermans. Hoewel in 1829 van hem het voorstel aan de vier eigenaars van het Venlose klooster was uitgegaan om de gebouwen over te dragen aan de parochiekerk, toonde hij geen bezwaren toen de kruisheren verlangden deze zelf weer te betrekken. Hij was er zelfs een voorstander van en stond hen met raad en daad daarin bij. Het aangekondigde bezoek op 18 juni 1844 van Schrijnen aan St.-Agatha is dan ook buitengewoon welkom. Van den Wijmelenberg bevindt zich reeds enkele dagen te St.-Agatha en verlangt evenzeer op die datum een bespreking met Schrijnen te houden over het her-

⁵) V.N.A.: Corr. C. Th. Schrijnen, 27 apr. 1851. — Voor de persoon van Deken Schrijnen, zie: J. Verzijl in *Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek*, Leiden 1933, dl. IX, kol. 1006-1007; J. M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886) en het Limburg van zijn tijd*, Assen 1968, passim.

stel van Venlo als derde klooster van de orde. Mgr. Paredis vertoeft reeds enkele dagen in Middelaar en heeft toegezegd maandag 17 juni na de middag omstreeks zes uur een bezoek aan St.-Agatha te brengen. Gielen vraagt dan of Schrijnen niet een dag eerder naar St.-Agatha zou kunnen komen om samen met mgr. Paredis over de belangen van de orde te spreken.⁶

In augustus 1844 richt Schrijnen een schrijven zowel aan Van den Wijmelenberg als aan prior Gielen. De reden van zijn lang zwijgen ligt niet alleen in zijn veelvuldige bezigheden, maar ook in de moeilijkheden die zich hebben voorgedaan bij de onderhandelingen over de teruggave van kerk en klooster te Venlo aan de kruisheren. Gelukkig zijn die nu voldoende uit de weg geruimd. De deken heeft verschillende vergaderingen met het kerkbestuur gehad, is driemaal naar Roermond geweest om met de bisschop en met in dergelijke zaken ervaren mensen te spreken en om tevens in de gelegenheid te zijn tot de gewenste uitslag mee te werken. Men was eenstemmig van oordeel, dat de zekerste weg om de oude Sint Nicolaaskerk weer voor de eredienst te openen en het klooster door de kruisheren te doen betrekken de volgende was. Vooreerst wordt nodig geacht dat Van den Wijmelenberg en Gielen aan het kerkbestuur schrijven dat zij voornemens zijn de kerk van Sint Nicolaas te herstellen en in een zodanige toestand te brengen, dat zij weer voor de eredienst gebruikt kan worden. Dat zij daarom het kerkbestuur verzoeken de kerk beschikbaar te stellen voor het uitvoeren van de nodige reparaties en dat deze kerk daarna dienen zal als hulpkerk van de parochie. Dit is noodzakelijk bij wijze van motivering van hun verzoek. Als die aanvraag bij het kerkbestuur is binnen gekomen zal Schrijnen zorgen, dat ook de burgerij een soort verzoekschrift tot dat bestuur richt. Dan zal het kerkbestuur overleg plegen en besluiten dat het verzoek wordt toegestaan. Zo is de weg reeds gebaand. Schrijnen mag hun in vertrouwen mededelen, dat er van zijn kant reeds zoveel is gedaan, dat hij er voldoende zeker van kan zijn dat de machtiging zal worden verleend. Daarna zal er dan gezorgd worden voor een overeenkomst, waarbij bepaald wordt dat

6) Prior Gielen schrijft op 14 juni 1844 aan zijn vriend, de deken: „... De zoo edelmoedige als billijke denkwijze van UZeerEerwaarden, en belangstelling, om onze wenschen te helpen vervullen met het zoozeer verlangde herstel van het Kruisheerenklooster te Venlo, en der in 1344, nu juist 500 jaren ter eere van den H. Nicolaas gebouwde schone kerk, beurt ons allen op, en geeft, als het ware, aan onzen ouden Heer Subprior een nieuw leven, die vurig verlangt, aldaar met zijne krachtige stem de Veni Creator en Te Deum Laudamus te gaan intoneren”.

de parochiekerk, behalve het ter beschikking stellen van de nodige gebouwen aan de kruisheren, jaarlijks een zekere som zal uitbetalen aan de hulpkerk of aan de daar fungerende vicarissen. Van den Wijmelenberg en Gielen kunnen er dan verzekerd van zijn dat er de gegrondeste hoop en vooruitzicht bestaan om deze zaak tot het gewenste einde te brengen.⁷

Als antwoord daarop bericht prior Gielen aan deken Schrijnen dat Van den Wijmelenberg met hem en al de kruisheren van de beide kloosters met veel genoegen het met veel beleid door de deken ontworpen plan hebben vernomen. De kruisheren haasten zich nu van hun kant de eerste stap te doen door zich met bijgaand verzoekschrift tot het kerkbestuur te wenden. Zij vleien zich met de gegronde hoop om, met de hartelijke belangstelling en veel vermogende medewerking van de deken, de Sint Nicolaaskerk spoedig te zien bestemd voor de eredienst.⁸

Toch zit er blijkbaar nog weinig schot in de zaak. In opdracht van Van den Wijmelenberg verzoekt J. Verstegen, kruisheer te St.-Agatha, op 14 februari 1846 aan deken Schrijnen de datum te willen bepalen, die hem het beste schikt voor een bezoek van Van den Wijmelenberg om te trachten tot een goed resultaat te geraken.⁹ Uit wat volgt valt af te leiden, dat daarmee de kwestie niet werd opgelost. De lezing van een brief, die deken Schrijnen ruim acht jaar later aan een *Weleerwaarde Heer* schrijft doet vermoeden dat de kruisheren een gunstige kans voorbij hebben laten gaan. „... Het is UWelEerw. even als de Hoogeerw. Heer Generaal Uwer Orde bekend, welke gunstige voorstellen in der tijd door ons gemaakt zijn, dezelve werden toenmaals niet aangenomen, later gevoelde men hier de behoefte aan een gasthuis met bewaarscholen daar te stellen. Dit werk is begonnen, doch nog niet voltooid, en wel omdat ik, bij gebrek aan geldmiddelen het zelve heb moeten staken; — het gesticht is in zoo verre voltrokken dat het onder dak is; ik heb aan het zelve praeter propter dertien duizend gulden besteed; en wij zullen nog wel ruim vier duizend gulden noodig hebben, om het geheel te voltooijen. — Alvorens nu ieds (sic!) stelligs te bepalen en met UWelEerw. omtrend (sic!) het overblijvende van het klooster, kerk etc. te onderhandelen, diende het ondernomene gebouw of gesticht in orde te

7) V.N.A.: Corr. Schrijnen, aug. 1844.

8) V.N.A.: Corr. Schrijnen, 14 aug. 1844.

9) V.N.A.: Corr. Schrijnen, 14 febr. 1846.

10) V.N.A.: Corr. Schrijnen, 13 nov. 1854.

zijn, en daarom ben ik voornemens om tegen geringen interest geld op te nemen, om zoo de zaak te voltrekken; wanneer dit geschied zal zijn, zoo kunnen wij in onderhandelingen treden.¹⁰

Uit dit alles blijkt wel duidelijk dat de kruisheren zich tegenover de bevriende deken geen voldoende soepele onderhandelaars getoond hebben en dat ook hier de zuinigheid de wijsheid heeft bedrogen. Er blijkt tevens uit dat niet langer het gebouwencomplex in zijn geheel, maar alleen het overblijvende voorwerp van nieuwe onderhandelingen kan zijn, en dan nog pas nadat de nieuwe stichting is voltooid.¹¹

Ofschoon de onderhandelingen te Venlo een langdurig, moeizaam en nogal teleurstellend verloop hadden en, zeker voorlopig, een weinig gunstig uitzicht boden, heeft dit de orde er niet van weerhouden haar pogingen om zich op andere plaatsen te vestigen te blijven voortzetten. In Diest was zij in 1845 daarin geslaagd, ook al was de reactie van bisdom en plaatselijke geestelijkheid niet onverdeeld gunstig en al leken de materiële bestaansmogelijkheden niet bepaald aantrekkelijk. De volgende kloosterstichting was die te Maaseik. Hoezeer zij zich daar de eerste tiental jaren ook behelpen moesten, de kruisheren wisten er zich in ieder geval welkom. Op 3 juni 1855 had Van den Wijmbenberg aan de bisschop van Luik schriftelijk om diens toestemming verzocht voor de vestiging, welke op 12 juni werd verleend. Als eersten kwamen er de nieuwbenoemde prior C. W. A. de Bruijn en broeder J. van de Ven op 12 juli 1855 in Maaseik aan.

De prior heeft blijkbaar getracht om eveneens in Bree vaste voet te krijgen. Het schijnt dat hij daarbij wel wat al te voortvarend en weinig diplomatiek te werk is gegaan en daarmee de deken van Bree, P. F. Tes-

¹¹) De bedoeling was, dat op de plaats van het voormalige klooster het nieuwe gasthuis zou worden gebouwd. Het terrein van het klooster nam de gehele westzijde van de Grote Begijnengang in beslag en had zijn hoofdingang in de Gasthuisstraat. Door verschillende omstandigheden werden de plannen voor het nieuwe gasthuis vertraagd. Intussen verhuurde het kerkbestuur van de St. Martinusparochie het overgenomen klooster en de kerk voor verschillende doeleinden. Het priorskwartier dat aan de kerkzijde lag en verschillende vertrekken omvatte werd van 1831 tot 1852 door de stadsregering gebruikt als hogere stadsschool of college voor gecombineerd middelbaar en lager onderwijs. In 1844 werd de zomerrefter voor de tijd van acht jaar kosteloos afgestaan aan het gemeentebestuur om er een stads-armenschool in te richten. De kerk werd als magazijn of pakhuis gebruikt. Andere gebouwen, de kelders en de zogenaamde kruisherenplaats werden telkens voor onbepaalde tijd verpacht als bergruimte. Het zou tot 1859 duren, eer het klooster werd herbouwd tot gasthuis, dat door de Zusters van Liefde werd bestuurd. Het verrees op de plaats van het vroegere hoofdgebouw van het klooster en zijn pandhof en werd in 1861 in gebruik genomen.

sens, geducht tegen zich heeft ingenomen. Dat valt af te leiden uit een brief, door mgr. Paredis aan hem gericht, in antwoord op de zijne van daags te voren. De inhoud ervan is niet bepaald beminnelijk en in een vreemdsoortig en moeilijk leesbaar Nederlands geschreven. Merkwaardigerwijze is deze brief gericht aan de *Prior te Maeseijck*, ofschoon De Bruijn eerst 12 juli als zodanig daar arriveerde. Mogelijk is deze reeds in de omtrek bezig geweest met terreinverkenning. Aan de tekst gaat een tweeregelige aantekening vooraf. Voor zover dit slecht leesbare latijn te ontcijferen valt, komt deze hierop neer: mgr. Paredis weigert faculteiten aan de kruisheren van Maaseik, tenzij het vuur dat door hun onberaden handelwijze te Bree is ontstoken, zal worden gedoofd. Paredis is bisschop van Roermond en zowel Maaseik als Bree liggen in het bisdom Luik. Maaseik wordt echter alleen door de Maas van Nederlands Limburg gescheiden. Met het weigeren van de *facultates* zal wel bedoeld zijn, dat aan de Maaseikse kruisheren jurisdictie ontzegd wordt in het aangrenzende bisdom Roermond. De brief zelf bestaat uit drie bemerkingen. Vooreerst verwacht de bisschop geen antwoord op zijn schrijven aan commissaris-generaal Van den Wijmelenberg, omdat deze alleen door De Bruijn over de zaak is ingelicht. Vervolgens zegt hij zeer goed alles te weten wat er bij de deken van Bree zou zijn voorgevallen en dat weet hij van De Bruijn's valse vrienden. Zij kunnen dit alleen maar vernomen hebben uit diens onvoorzichtige mond. En verder, De Bruijn wist van te voren dat de deken van Bree de paters niet genegen was, ofwel hij wist dat niet. Was dit wel het geval, wat had hij dan in Bree te maken en waarom is hij desondanks met leken in onderhandeling getreden? Als hij het niet wist, waarom heeft hij zich dan niet te voren schriftelijk tot de deken gericht? Door zijn onvoorzichtige handelwijze heeft De Bruijn aanleiding gegeven tot de in Bree heersende moeilijkheden. Ten slotte merkt de bisschop op, dat hij noch de deken, noch de twee kapelaans van Bree heeft gezien of gesproken, noch brieven van hen heeft ontvangen. Wat hij weet, weet hij van enige brave burgers en van de vrienden van De Bruijn, die hij hierboven vals heeft genoemd, hetgeen voor de meesten van hen geldt.¹² Als verklaring van deze brief moge dienen, dat mgr. Paredis geboortig was van Bree en daar natuurlijk nog familieleden en goede kennissen had.

¹²) R.B.: Episteljournaal Paredis 1853-1876, 18 juni 1855. Vermoedelijk luidt deze aantekening als volgt „non concessio facultatem Crucigeris Mosaci nisi ignis ex inconsiderata illor. agendi ratione Bree incensa fuerit extincta”.

Interieur van de kloosterkerk te St.-Agatha. Door brand verwoest in 1944.

Een van de grootste ontgoochelingen moet voor Van den Wijmbelenberg wel geweest zijn, dat de eerste poging om zich blijvend in Wisconsin te vestigen, tot mislukking gedoemd zou blijken.¹³ In september 1856 had hij Eduard Daems als superior van de missie aangesteld en deze had in oktober van dat jaar in Bay Settlement het eerste kruisherenklooster opgericht. Toch maakt dit geen einde aan hun onderling verschil van opvatting, wat de taak van Daems verre van vergemakkelijkte. In 1859 is Daems aanwezig als prior op het derde generaal kapittel. Hij tekent het relict als *Prior Missionis Americae*.¹⁴ In 1868 richt Rome het nieuwe diocees Green Bay op en benoemt er mgr. Joseph Melcher als eerste bisschop. Als deze in 1869 naar Rome reist om het Vaticaans Concilie bij te wonen, stelt hij Daems aan tot vicaris-generaal en administrator van zijn bisdom. Daems blijft in Bay Settlement. Om zich een voorstelling te vormen omtrent de uitgestrektheid van zijn parochie hoeft men alleen maar het aantal missies en parochies in aanmerking te nemen, waarin de oorspronkelijke parochie was onderverdeeld. Behalve die van Bay Settlement waren dat er veertien. Dat alleen al wijst op de zeer belangrijke positie, die Daems in het diocees Green Bay innam. Na de dood van mgr. Melcher op 20 december 1873 werd Daems opnieuw tot administrator van het diocees benoemd tot er een nieuwe bisschop geïnstalleerd kon worden. Na de consecratie van mgr. Xavier Krautbauer op 29 juni 1875 wordt hij opnieuw tot vicaris-generaal aangesteld. Op 7 november 1874 heeft Daems vier zusters officieel opgenomen als Tertiariissen van Sint Franciscus en stelde hij Christine Rousseau als eerste overste aan. Zij noemen zich Franciscanessen van het Heilig Kruis, zodra hun bloeiende gemeenschap zich naar andere plaatsen begint uit te breiden. Zij beschouwen Father Daems nog steeds als hun stichter. De viering van zijn zilveren priesterfeest op 21 september 1875 bood aan zijn vrienden en vereerders de welkome gelegenheid tot de uitgave van een boekje, waarin zijn grote verdiensten als missionaris en zielzorger terecht worden gehuldigd.¹⁵ Dit feest gaf tevens aanleiding tot het vervaardigen van zijn portret. We zien hem kaarsrecht zittend en in kruisherenhabit. Zijn rechterhand rust op een tafeltje, waarop een kruisbeeld en zijn bonnet. Het gezicht is langwerpig en

¹³) Jerome W. Rausch, osc., *The Crosier Story*, Onamia 1960, 83-90.

¹⁴) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. IV (1950), 395.

¹⁵) *Congratulatory to our beloved Pastor Very Reverend E. Daems, V.G., from his faithful Parishioners at Bay-Settlement, Green Bay 1875.*

fijn gebouwd, met een energieke mond en heldere ogen, die doordringend kijken. Er gaat tegelijk vastberadenheid en rust van hem uit.

Daems was nog geen drieenvijftig jaar toen een ernstige ziekte, waaraan hij schijnbaar reeds lange tijd leed, hem in 1879 dwong het bed te houden. Dit bleek longtering. Drie weken later, op 12 februari, is hij overleden. Veertien dagen tevoren was hij bediend en op de morgen van zijn sterfdag ontving hij de generale absolutie. Diezelfde dag had de bisschop hem tegen het middaguur bezocht. Op 13 februari 1879 schrijft Van den Wijmbenberg aan prior Smits te Uden „... Gisteren ontving ik uit Amerika eenen brief van 27 januari dat cfr. Daems reeds vier maanden ziek was; doch heden middag ontving ik tegelijk met pakje, een telegram, hedenmorgen door Mgr. van Green Bay om 8.15 uur uit Green Bay afgezonden, dat cfr. Daems overleden is, deel dit aan uwe gemeenschap mede”.¹⁶ Daems werd maandag 17 februari 1879 begraven.¹⁷

Op 29 november 1876 had Daems reeds zijn testament gemaakt.¹⁸ Hij laat daarin het bezit van de kerk na aan de bisschop en de rest van zijn boerderij aan de zusters, op voorwaarde dat zij de school, die hij daar ongeveer twaalf jaar tevoren had opgericht, in stand zullen houden.¹⁹ Christine Rousseau benoemt hij tot erfgename en uitvoerster van zijn testament. Zij moet vijftienhonderd missen lezen voor de zielerust van hem en die van anderen, met inbegrip van al de missen die hij bij zijn overlijden nog voor anderen had moeten lezen. De missen moeten onder de priesters van het diocees verdeeld worden.

In het archief van het generaalat bevindt zich het ongedateerde ont-

¹⁶) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 424, 13 febr. 1879.

¹⁷) De bisschop met vijfendertig priesters zongen het dodenofficie. Na de mis werden preken gehouden in het frans, engels en nederlands, die een hulde waren aan zijn nagedachtenis en zelfopoffering. De bisschop, de priesters en tussen de drie- en vierduizend gelovigen begeleidden hem naar zijn laatste rustplaats, aldus Zr. Mary Pius aan Van den Wijm. A.G.K.: Van den Wijm. nr. 425, 18 febr. 1879. — Verschillende kranten, de *State Gazette*, *Concordia* en de *Green Bay Advocate* gaven enkele dagen later een overlijdensbericht en korte levensschets. Het latijnse opschrift op de grafzerk te Bay Settlement luidt: Siste! Sacerdotis curam revocate fidelis, / Lustrum quas sextum gessit amore gregis, / Affer solamen gratus moderare dolor; / Non poscit lacrymas, vota precesque iuvant. Een zilveren plaat op de doodskest draagt de naam Very Rev. F. E. Daems en vermeldt, dat hij 28 augustus 1826 nabij Diest in Belgisch Brabant geboren en 12 februari 1879 te Bay Settlement is overleden in de ouderdom van tweeenvijftig jaren, vijf maanden en vijftien dagen. A.G.K. Van den Wijm. nr. 427; *Concordia*, 20 febr. 1879.

¹⁸) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 426, 29 nov. 1876.

¹⁹) Jerome W. Rausch, *osc., o.c.*, 90.

werp van een brief van Van den Wijmelenberg aan mgr. Krautbauer. Hij deelt daarin mee, dat hij diens brief van 28 februari 1879 op 13 maart heeft ontvangen; het telegrafisch bericht van het overlijden van Daems had hem daags na de verzending bereikt. Dan gaat de brief verder over de nalatenschap van Daems. Omdat Daems solemnele geloften heeft afgelegd, kon hij, ook al was de orde niet bij machte door verschillende omstandigheden een stichting in Green Bay tot stand te brengen, niet beschikken over die goederen zonder apostolisch indult. Het hele testament, hoewel burgerlijk geldig, is volgens kerkelijk recht ongeldig, niet alleen wat de goederen maar ook wat de bedongen vijftienhonderd missen betreft. De huishoudster kan dus noch geoorloofd, noch geldig de erfenis aannemen, omdat de goederen aan de orde behoren. Omdat de orde op het ogenblik niet in staat is andere confraters te zenden is zij bereid om met de bisschop een schikking aan te gaan omtrent de goederen, die door de orde op wettige wijze in Amerika zijn verkregen of aan haar nagelaten. Zonder apostolisch indult kunnen de kruisheren er immers niet zonder meer afstand van doen en bovendien laat de toestand van de orde dit ook niet toe. Van den Wijmelenberg tekent op dit ontwerp nog aan: het land, aangekocht als een fundatie, staat op naam van Daems: 9 februari 1859; in naam van de orde gekocht: 21 november 1862.²⁰

Te oordelen naar de afwezigheid van iedere correspondentie in het generaal archief moet het contact van Daems met de orde in de laatste vijftien jaren van zijn leven gering zijn geweest. Misschien was de mislukking van de kloosterstichting in Bay Settlement daar verantwoordelijk voor. De meeste missionarissen keerden naar Europa terug en er bestond geen enkel uitzicht, dat er nieuwe voor in de plaats zouden komen. Toen H. Nuyts in februari 1866 wegens ziekte als pastoor van Benton en rector van de *Dominicanessen* zijn ontslag moest nemen en naar Nederland terugkeren, bleven alleen Ed. Daems en W. Verhoeff nog over. Verhoeff was sinds 1866 te Menominee in het diocees Chicago. Hij bouwde daar in 1877 een nieuwe kerk. Enkele maanden daarna werd hij, nog geen vijftig jaar oud, op 11 januari 1878 dood op zijn bed gevonden. Daems, die zich ver verwijderd van hem in Bay Settlement bevond, vernam dit pas toen een vriend hem een exemplaar toezond van

²⁰) A.G.K.: Van den Wijm. nr 434, onged.

de *Galena Gazette*, waarin het overlijden en de begrafenis van Verhoeff vermeld stonden. Terstond liet hij de klokken van drie kerken luiden om aan de bevolking van het schiereiland de dood van deze ijverige missionaris bekend te maken. Hij schreef ook een brief aan de *Galena Gazette* als dank voor het mooie artikel en om zijn spijt te betuigen dat hij de begrafenis niet had kunnen bijwonen. Hij schrijft onder andere „... ik weet, dat de goede mensen van Menominee en omgeving hun goede pastoor kenden en lief hadden, maar wij hebben hem al eerder gekend en eveneens lief gehad. Dertig jaar lang was hij mijn trouwe vriend en medebroeder”. Bij zijn jaargetijde zal Daems in Menominee zijn en immortellen leggen op zijn graf zo ver van zijn vaderland. Het bericht van zijn overlijden is naar Nederland getelegrafeerd.²¹

Men kan zich voorstellen dat zowel de kruisheren in Nederland en België als Daems zelf de missie in Wisconsin als een voorgoed afgedane en verloren zaak beschouwden. Nu de kloosterstichting een mislukking was gebleken, zag Van den Wijmelenberg er voor de orde verder geen heil meer in. Een actieve figuur als Daems werd volop in beslag genomen door zijn arbeid in de zielzorg, vooral sinds hij als vicaris-generaal een vooraanstaande positie in het bisdom innam. Vermoedelijk zal hij zijn kloosterling-zijn en zijn relaties met de orde min of meer als een voorbijge periode in zijn leven hebben beschouwd, die hij wel nooit verloochende en waaraan hij soms met weemoed kon terugdenken, maar die geen noemenswaardige rol in zijn gedachten meer speelde en waaraan hij onopzettelijk steeds meer is ontgroeid. Kloosterlijke voorschriften en gebruiken verliezen gemakkelijk hun zin als men ze niet meer bewust en in gemeenschap met elkaar beleven kan. Dat lijkt ook wel de aannemelijke verklaring voor de inhoud van Daem's testament, dat hij dan ook niet als kruisheer maar als vicaris-generaal ondertekent. Er komt geen enkele beschikking ten gunste van de orde in voor. Toch blijkt hij aan zuster Mary Pius te hebben opgedragen de omstandigheden van zijn dood en begrafenis mee te delen. Hij was zich dus nog wel bewust een zekere band met de orde te hebben behouden.

7.2. Vooruitzichten in Maaseik, Uden en Diest

De vooruitzichten in Diest waren in die tijd heel wat rooskleuriger dan die te Maaseik en Uden. Maaseik had met bijna onoverkomelijke

²¹) Jerome W. Rausch, *osc.*, o.c., 82-83.

financiële moeilijkheden te kampen, die door de algemene kas van de orde niet voldoende konden worden opgevangen. Om verschillende redenen was ook het beeld dat Uden toen vertoonde bepaald niet opwekkend en bemoedigend.

Maaseik verkeerde van het begin van de stichting af in financiële moeilijkheden en had al spoedig ook met plaatsgebrek te kampen.²² Het oorspronkelijke viertal van het convent werd reeds na enkele maanden verdubbeld door de komst van drie priesters. Toen bleek des te meer hoe ongeschikt het huurhuis in de Grote Kerkstraat als klooster was. In de Bosstraat kwam een huis beschikbaar dat veel meer plaats bood en bovendien veel gunstiger lag, namelijk recht tegenover de vroegere kruisherenkerk.²³ Het werd 1 oktober 1855 aangekocht voor Bfr. 10 000. De koopsom kon aanvankelijk blijven staan tegen vijf procent rente. Maar dit betekende dan ook een vaste last van Bfr. 500 per jaar. Tot aan de grote vakantie van 1856 werd hier ook het college ondergebracht. Dank zij de steun van de orde werd op 1 juni 1856 Bfr. 5 000 afgelost op de koopsom, zodat de rentelast ook met de helft verminderde. Er werd begonnen met de bouw van een college en een studentenkapel. Een nieuw klooster, dat pas in 1873 gereed zou komen, moest het complex voltooiën.

Tot oktober 1856 ontving Maaseik geldelijke steun van de orde. Nadien moest de prior zelf geld bijeen zien te krijgen om verder te kunnen bouwen. De slechte financiële toestand van het convent was de oorzaak, dat het bouwen van klooster en college ruim zes jaar in beslag zou nemen. Voortdurend verkeerde de prior in geldzorgen. Zelfs om in de kosten van het dagelijks levensonderhoud te voorzien moest hij maar al te vaak de stad in om een paar honderd francs te lenen, die hij dan bij stukjes en beetjes terugbetaalde. Voortdurend sluit de jaarrekening dan ook met een nadelig saldo, waarbij de prior gelukkig kon aantekenen dat zijn familie bijpaste. In Maaseik voelde men zich in financieel opzicht verongelijkt en achtergesteld bij de andere huizen. Het definitorium, in september 1859 in vergadering bijeen onder voorzitterschap van Van den Wijmbenberg, beantwoordde die verwijten met een uitvoerig en pittig schrijven aan de capitularissen van Maaseik. Vooreerst wordt vastgesteld dat alle stukken, die naar het generaal kapittel of naar wat

²²) *De Kruisheren te Maaseik 1476-1797; 1855-1955*, Diest 1955, 231; J. Scheerder, osc., *Prior A. G. van Mil*, Diest 1967, 50-52.

²³) De achttiende-eeuwse kruisherenkerk werd in 1856 door prior De Bruijn teruggekocht en gerestaureerd.

voor kapittel ook gezonden worden, volstrekt niet mogen gelezen noch gezien en nog veel minder geschreven mogen worden door iemand die geen capitularis is. Vervolgens blijkt duidelijk uit de verslagen van de verschillende huizen, voornamelijk uit dat van de generaal zelf, dat Maaseik wel verre van systematisch achtergesteld te worden bij de andere huizen, integendeel ruimer is bedeed dan welk ander convent ook. Daarom begrijpen de definitoren niet waarom in het ingezonden stuk der communitieit van Maaseik met zulke hatelijke insinuaties zo heftig geklaagd wordt, alsof Maaseik steeds op de laatste plaats zou staan of liever met voorbedachte rade gesteld wordt. Onder de aanvragen van Maaseik staat verder aangegeven, dat het convent jaarlijks Bfr. 14 000 voor levensonderhoud nodig heeft, maar in feite slechts over Bfr. 10 000 kan beschikken. Dat zou dus een jaarlijks tekort betekenen van Bfr. 4 000. Wanneer daarbij de som gevoegd wordt van Bfr. 1 874, die als interesten voor de aangekochte goederen te Maaseik jaarlijks moet worden betaald, dan zou de orde ieder jaar voor Maaseik alleen al de ronde som van Bfr. 6 000 moeten opbrengen zonder in de behoefte van de andere huizen te kunnen voorzien. Als deze berekening klopt, zou het dan niet beter zijn het convent van Maaseik op te heffen? Wat de oprichting van een internaat aangaat, dit oordeelt het definitorium nog een volstrekte onmogelijkheid.²⁴

Op 25 augustus 1860 schrijft De Bruijn aan de generaal en zijn definitoren dat het tijd wordt dat er in Maaseik eens een klooster komt. Het is onmogelijk er een internaat in stand te houden; de kruisheren hebben nog geen tien studenten. Hij vraagt de som van Bfr. 30 000 te mogen opnemen om een klooster en college te bouwen. Daags erna stuurt hij enkele toelichtingen op zijn brief. De brief gaat uit van allen. De goederen staan allemaal op naam van De Bruijn en niemand meent hem te kunnen dwingen ze allemaal te verhypothekeren. Men heeft de aangelegenheid geheel aan hem toevertrouwd. Verder moet hij vier kerken bedienen, is overste van een nieuw huis; er zijn vele eters maar weinigen die iets inbrengen.²⁵

De beide brieven van De Bruijn worden door het capitulum intermedium van september 1860 beantwoord. De vraag over het internaat is met algemene stemmen van de hand gewezen, omdat het onderhouden daarvan onmogelijk is. Het definitorium berust dus in de wens van prior

²⁴) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M. G. et Def.*, 6 sept. 1859.

²⁵) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 89, 25 aug. 1860; idem nr. 90, 26 aug. 1860.

en conventualen om het internaat met oktober te sluiten. Wat de bouw van een convent betreft, hierin zal zo spoedig mogelijk worden voorzien. Omdat door het sluiten van het college het personeel aanmerkelijk kan verminderen en dus ook de uitgaven, kan op het ogenblik over de gevraagde som van Bfr. 2 000 niet beslist worden.²⁶

Het capitulum intermedium van 1861 stelt met betrekking tot Maaseik vast, dat de actuele toestand van de orde volstrekt nog niet toelaat een internaat op te richten. Voor de gevraagde Bfr. 1 200 zal zoveel mogelijk in de loop van het jaar worden voorzien.²⁷

In een brief, gedateerd: St.-Agatha 11 september 1862, de laatste dag van het capitulum intermedium van 1862, waarop De Bruijn als definitior aanwezig was, vragen prior en convent van Maaseik weer om een bedrag van Bfr. 3 800 voor noodzakelijke voorzieningen.²⁸

Met geschokte gezondheid legt prior De Bruijn in juni 1865 zijn ambt neer en wordt Ant. van den Heuvel tot prior gekozen. Men krijgt de indruk, dat De Bruijn op den duur niet meer tegen de situatie was opgewassen. C. Bogaers, vicaris-generaal van het bisdom Luik, dringt op 2 juni 1865 namens de bisschop er bij Van den Wijmbenberg sterk op aan, dat bij de keuze van een nieuwe prior te Maaseik een krachtige figuur wordt voorgedragen en hij klaagt tevens, dat de kruisheren van Maaseik zich te veel onder de bevolking begeben.²⁹

Antonius van den Heuvel was 12 januari 1831 te Uden geboren. Reeds als frater werd hij tot leraar aan het college te Diest benoemd en verbleef daar van 1853 tot oktober 1855. Intussen werd hij 25 januari 1855 te Mechelen priester gewijd. Op 12 oktober 1855 wordt hij tot leraar in Maaseik aangesteld. Van 1856 tot 1857 verblijft hij in St.-Agatha om er zijn theologische studies af te maken en keert dan weer naar Maaseik terug, waar hij zal blijven tot aan zijn dood op 2 september 1900.

Het capitulum intermedium van 1868 stelt vast, dat tijdens het generaal kapittel aan prior Van den Heuvel toestemming is verleend de som van Bfr. 10 000 op te nemen voor het bouwen van een nieuw klooster. Deze som heeft de prior opgenomen tegen een rente van vier procent.³⁰

²⁶⁾ A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 10-12 sept 1860.

²⁷⁾ A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 10-11 sept. 1861.

²⁸⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 98, 11 sept. 1862.

²⁹⁾ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 143, 2 juni 1865.

³⁰⁾ A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 31 aug. - 2 sept. 1868.

De opbouw en de voltooiing van klooster en college zal het levenswerk van prior Van den Heuvel worden. Op 10 augustus 1856 was reeds de eerste steen gelegd van de nieuwe bouw. Tot 1873 zou het college daar gevestigd blijven. Toen was inmiddels de nieuwe kloosterbouw gereed gekomen, waarin beneden de nieuwe studiezaal, op de eerste verdieping een huiskapel en op de tweede verdieping vier klassen gevestigd waren. De klaslokalen van 1856 werden toen gesloopt. Het benodigde geld heeft prior Van den Heuvel door middel van een grootscheepse en jarenlange inzameling in België en Nederland bijeen weten te brengen. Vooral procurator A. Damman heeft er in die jaren stad en land voor afgereisd. De schuld aan de orde zou in 1874 door prior Van den Heuvel worden afgelost.

In de loop van de jaren vóór 1870 breidde het aantal priesters en broeders te Maaseik zich regelmatig uit, ook al vertoont de bezetting tevens verandering van personen.³¹ Van de priesters waren de meesten als leraar aan het college verbonden, terwijl de prior zelf van 1865 tot 1896 directeur van het college was. In 1899 deed prior Van den Heuvel afstand van zijn prioraat. In de lijkrede, die prior L. Honhon van Diest bij zijn uitvaart heeft gehouden, wordt van hem gezegd dat hij bemind werd door armen en rijken en door zijn huisgenoten. Voor zijn confraters was het beste hem nog niet goed genoeg. Hij besteedde al zijn krachten aan het klooster dat hem was toevertrouwd, werkte dag en nacht op alle tijden voor de handhaving van de religieuze tucht. Hij had een goed en edel hart en hij was alles voor allen. De armen, zieken en ongelukkigen vonden in hem een ware voorzienigheid. Sommen en kapitalen waren het die hij aan de armen schonk. Goede mensen met een medelijdend hart wist hij over te halen om hem in zijn werken van liefdadigheid te steunen. Hij was ook meermalen definitior en visitator van de orde.

Er bestaan verschillende oorzaken ter verklaring, dat Uden niet alleen pas op de plaats moest maken, maar bovendien aan betekenis zienderogen verloor. Het zijn factoren die zeker ontmoedigend en verlammend hebben gewerkt. Vooreerst de toenemende vergrijzing als gevolg van het gemis aan toevoer van nieuwe krachten. Dit hing samen met het verlies van de Latijse School als een voornamelijk taak voor de Udense kruisheren.

³¹⁾ *De Kruisheren te Maaseik . . .*, 297-298.

Verder de stroefheid, waarmee gevraagde jurisdictie soms werd verleend en wat het bedienen van de bedevaartskapel en het verlenen van assistenties belemmerde. Tot slot komen daar nog bij de moeilijkheden over de eigendom van de Lieve Vrouwekapel. Op elk van deze oorzaken wordt hier wat nader ingegaan.

Met het oog op het aanstaande vertrek van Van den Wijmbenberg naar St.-Agatha werd J. Verhulst (34 jaar) tot prior gekozen. Volgens de in het kloosterarchief te Uden bewaarde relictien is hij op 2 augustus 1862 en vervolgens op 17 juni 1865 als zodanig herkozen.³² Als op 29 mei 1868 W. Smits zijn opvolger wordt, vertrekt Verhulst in 1869 naar St.-Agatha, waar hij subprior en lector wordt.

In de periode 1857-1869 schommelt het aantal priesters te Uden tussen de zeven en elf, terwijl het aantal broeders tot en met 1862 drie en daarna weer twee is. De samenstelling van dit convent vertoont in deze periode betrekkelijk weinig variatie; jonge krachten komen er slechts spaarzaam bij. Het geeft het algemene beeld van een verouderde gemeenschap. Van de broeders blijven niet alleen het aantal maar ook de namen ongewijzigd. Op 10 november 1862 overlijdt bovendien broeder P. Wijnen, nog slechts drieënveertig jaar oud. Als jonge priesters komen in 1860 H. de Groot (26 jaar), in 1861 J. van de Ven (24 jaar), in 1868 J. Verhagen (34 jaar). De overigen zijn allen van middelbare leeftijd: in 1862 P. Takken (39 jaar) en A. Mutsaers (42 jaar), in 1865 B. Christiaans (40 jaar), in 1866 H. Nuyts (43 jaar). De laatste was bovendien ziek uit Amerika teruggekomen en zou reeds 25 december 1868 overlijden. In 1869 bedroeg de gemiddelde leeftijd van de tien priesters ruim 44 jaar en die van de twee broeders ruim 48 jaar. Vergeleken met bijvoorbeeld 1845 toen het convent dertien priesters, twee theologie-studenten en drie novicen telde, is het aantal bewoners met minstens een derde verminderd. Bedacht dient vooreerst dat sinds 1857 het aantal nieuwelingen, vooral dat van de clerici, uiterst gering was geweest, maar vooral moet ook niet uit het oog worden verloren dat verreweg het grootste deel van de jonge krachten door Uden was afgestaan voor het tot stand brengen van nieuwe stichtingen. Voorts eisten de missie in Wisconsin en de opkomende colleges van Diest en Maaseik voortdurend aanvulling van personeel; er moest met de weinig beschikbare krachten gewoekerd worden.

³²) U.K.: Bundel VIII, 29 mei 1868.

Uden zelf bood in deze periode niet zoveel arbeidsmogelijkheden. Het aandeel van de kruisheren in het onderwijs op de Latijnse School was hoogst bescheiden geworden. In de jaren vóór eind 1840 werd het convent immers met uitsterven bedreigd en had men de eigen plaatsen en ook de leiding van de school aan anderen, grotendeels seculieren, moeten afstaan. Van 1857 tot 1870 was er slechts één kruisheer aan de school verbonden en wel in de functie van conrector. M. Manders zou dit blijven totdat in 1879 deze school werd opgeheven.³³

Wel bezaten de kruisheren in Uden een openbare kerk, die tevens bedevaartsoord was. Zij bood ook een goede biechtgelegenheid voor Uden en omgeving, waarvan druk gebruik werd gemaakt vooral op marktdagen, bij processies en als voorbereiding op kerkelijke feesten. Toch verschaftte ook dit slechts aan een zeer beperkt aantal priesters een taak. Zoals toen gebruikelijk moest het verlof om jurisdictie-examen te maken en als biechtvader en predikant te kunnen fungeren telkens aan de bisschop van het diocees worden gevraagd, die dit niet meer toestond dan strikt noodzakelijk was. Van priestergebrek was destijds in Brabant nog geen sprake, eer van het tegendeel en bovendien speelde de neiging nogal eens een rol om de regulieren als een soort tweedehands priesters en als concurrenten in de zielzorg en in de sympathie van het kerkvolk te beschouwen. Zij hadden soms maar al te zeer reden om zich op hun exemptie te beroepen. Hoe dan ook, het aantal biechtvaders bij de kruisheren te Uden bleef wel tot hoogstens drie beperkt. Vooral in de zomermaanden brachten de bedevaarten naar Onze Lieve Vrouw ter Linde, die soms van verre kwamen, wat extra drukte en vertier mee. A. Mutsaers was een graag gehoord predikant. Hij deed dit in een trant die de mensen aansprak en met een originele woordkeus. Ook B. Jäger, hoe klein ook van gestalte, blies zijn partij dapper mee. Bewaard is gebleven zijn uitspraak „Al zien ze me niet, ze zullen me wel horen”. Voor het overige waren er nog assistenties in de parochiekerken en in de talrijke zusterkloosters van Uden en omgeving, maar daarmee was uiteraard de dag niet gevuld. J. Verkuilen maakte zich vooral als procurator verdienstelijk met de bezigheid van leenbankhouder. Dit was een zeer tijdrovende: een boer ging er in de gastenkamer eens echt voor zitten als hij zijn geld bij de kruisheren kwam uitzetten, zijn rente kwam afhalen of

³³) In het kloosterarchief te Uden bevindt zich een korte, met de hand geschreven en ongedateerde geschiedenis van de Latijnse School, waarin een lijst van de rectoren en leraren van 1743 tot 1842.

zijn pacht kwam betalen. Daar kwam geen gestroomlijnde zakelijkheid aan te pas.

In 1858 schijnt er wat onenigheid te zijn geweest over het bezit van de bedevaartskapel. Naar aanleiding van een schrijven van J. Verkuilen bericht Van den Wijmelenberg aan prior Verhulst dat hij wat lang heeft gewacht met antwoorden, deels vanwege bezigheden die geen uitstel toelieten, deels omdat hij aangaande de kapel van Uden de *Annales* en andere werken van C. R. Hermans heeft moeten raadplegen. Na alles nagezien te hebben, heeft hij alleen het volgende gevonden. Aan de kruisheren is alleen het gebruik en niet de eigendom van de kapel door de keurvorsten toegestaan en door de bisschop aan de orde afgestaan. Ook de voor de hand liggende schenkingen waar een verplichting aan vast zit, zijn door de bisschop aan ons afgestaan. De kapelmeesters mogen alleen rekening en verantwoording geven aan de door de bisschop daartoe aangestelde persoon. Het bisdom heeft het geschil tussen de kapelmeesters en de kruisheren over de schenkingen ten voordele van de kruisheren beslist, totdat anders geregeld zou worden en op titel van een verplichting. Uit dit alles blijkt dat de kruisheren niet de eigendom, maar slechts het gebruik onder laste hebben dat alleen het bisdom en niet de keurvorst, zich met de kapelmeesters bemoeit heeft.³⁴ De gemeentesecretaris van Uden schrijft aan de kruisheren, dat hij in opdracht van burgemeester en wethouders een brief geschreven heeft aan de minister van financiën. De burgemeester heeft hem bekend gemaakt met de door hem gevoerde correspondentie over de eigendom van de kapel. Met verwondering ziet het gemeentebestuur uit een resolutie van de minister, dat deze bij gebrek aan voldoende bewijs van het goed recht der gemeente op de eigendom van die kapel, bezwaar heeft gemaakt om aan hun aanspraak een gunstig gevolg te geven. Er volgt dan een uitgebreide uiteenzetting, die wil aantonen dat de kapel na de suppressie van het klooster op 12 februari 1812 eigendom van de gemeente is geworden en niet van de staat.³⁵

In 1868 vraagt prior Smits aan mgr. Zwijsen inlichtingen over de oprichting van de Broederschap van Onze Lieve Vrouw der Zieken. Hij heeft met de pastoor van Uden over de oprichting gesproken, die het plan zeer goedkeurde als thuishorend bij het miraculeus beeld van Onze Lieve Vrouw. De prior heeft toen aanstonds naar Parijs geschreven met

³⁴⁾ U.K.: Bundel IIA, nr. 6, 29 nov. 1858.

³⁵⁾ U.K.: Bundel IC, nr. 33, 16 april 1859.

het verzoek aan de aartsbroederschap geaffilieerd te worden. Hij heeft reeds een brief ontvangen van de directeur van de aartsbroederschap, dat deze haar aanstonds zal affiliëren, als hem de door de bisschop goedgekeurde statuten zijn toegezonden. De prior vraagt nu aan Zwijsen vooreerst diens goedkeuring op de door hem ontworpen statuten, om op 9 augustus 1868 de broederschap te kunnen oprichten en vervolgens om de naam van de bisschop als eerste te mogen inschrijven.³⁶

In een brief van 16 oktober 1868 vraagt prior Smits aan Zwijsen jurisdictie aan voor H. Geeraerts en J. van de Ven. Geeraerts blijkt dan naar Uden verplaatst te zijn. Er wordt voor hem verlof gevraagd om te preken, zoals hij dit voordien in het bisdom Mechelen heeft mogen doen. Hij heeft de theologische studies afgemaakt, uitgenomen een gedeelte van het tractaat *De Matrimonio*. Smits zal dit met hem behandelen en hem daarna presenteren voor het jurisdictie-examen. De jurisdictie van J. van de Ven verloopt 27 oktober en Smits vraagt hem voor het examen naar Velp of elders te mogen sturen. Voor H. Nuyts is geen verlenging van jurisdictie nodig. Dokter Van der Wielen te Uden en VanHeyst uit Den Bosch hebben verteld, dat Nuyts spoedig zal sterven aan een hartvergroting. De prior zendt aan Zwijsen tegelijk het bewijs van inschrijving in de nieuwe broederschap, waarin de bisschop als eerste is ingeschreven. Er zijn reeds 1753 leden, zodat dit de verwachtingen overtroffen heeft.³⁷

Het convent van Diest overvleugelde dat van Uden zowel door het aantal van de priesters en broeders als door de ontplooiende activiteit. Dat valt te verklaren uit het voorhanden zijn van een eigen werkobject, dat zich in stijgende lijn ontwikkelde en voortdurend nieuwe krachten vergde.

De tweede prior van Diest was L. Luyben. Hij behoorde oorspronkelijk tot het convent van Uden, waar hij 18 juli 1846 zijn noviciaat was begonnen en na zijn priesterwijding op 20 november 1849 als conrector van de Latijnse School werkzaam was. In 1850 werd hij conventualis van Diest en vanaf 26 september 1852 leraar aan het college aldaar. Op 2 juni 1856 werd hij er tot prior gekozen en bleef dit tot aan zijn dood op 25 juli 1869. Hij was toen slechts 42 jaar oud. H. van Giersbergen volgde hem als prior op en bleef dit eveneens tot aan zijn dood op 1 ja-

³⁶) B.B., z.n., 13 juli 1868.

³⁷) B.B., nr. 670, 16 okt. 1868.

nuari 1886. Hij was in St.-Agatha in de orde getreden en werd 26 juni 1844 te Roermond tot priester gewijd. Van 1846 tot 1869 was hij sub-prior en procurator te Diest.

Men kan zeggen, dat in de periode 1857 tot 1869 de meeste kruisheren in het onderwijs werkzaam waren en wel aan de colleges te Diest of Maaseik, die bovendien nogal eens leraren met elkaar uitwisselden. Degenen die tot leraar te Diest werden benoemd, waren uit de aard der zaak veelal jonge krachten. Verschillenden van hen zijn lange jaren als zodanig werkzaam geweest. Het volgende overzicht geeft dit duidelijk aan.

	Leeftijd waarop zij leraar werden	Werkzaamheid als leraar	Klooster van herkomst en professie
H. Kuipers	31 jaar	1852-1885	Uden
A. Mutsaers	34 jaar	1855-1862	Uden
P. Husson	29 jaar	1852-1865	Diest
L. Luyben	24 jaar	1852-1856	Uden
P. Janssens	28 jaar	1853-1885	Diest
P. Takken	29 jaar	1852-1853	St.-Agatha
A. van den Heuvel	23 jaar	1853-1855	Uden
H. Geeraerts	22 jaar	1854-1864	Diest
A. Arts	53 jaar	1861-1863	Diest
J. van Looy	35 jaar	1858-1885	Diest
J. de Kepper	25 jaar	1862-1869	St.-Agatha
F. Dietvors	27 jaar	1857-1871	St.-Agatha
G. Elemans	21 jaar	1859-1885	St.-Agatha
P. Konings	29 jaar	1864-1879	St.-Agatha
M. de Bie	22 jaar	1864-1868 en 1869-1885	St.-Agatha
F. de Bie	23 jaar	1866-1885	St.-Agatha
Alph. van den Heuvel	23 jaar	1867-1869	St.-Agatha
R. Schippers	26 jaar	1868-1869	St.-Agatha
J. Verbeck	32 jaar	1866-1877	St.-Agatha

Tussen de jaren 1852 tot 1868 werden er dus negentien leraren benoemd; dit is meer dan één per jaar. Mensen als H. Kuipers, P. Janssens, F. Dietvorst, J. van Looy, G. Elemans, M. en F. de Bie waren met hun jarenlange onderwijservaring aan dit college natuurlijk waardevolle krachten. De kruisheren hadden verder in Diest een drukke biechtkerk en in de stad en omliggende plaatsen werd veel assistentie verleend. Tot het convent behoorden ook twee van de priesters, die uit Wisconsin waren teruggekeerd: W. de Jonge in 1856 en A. Arts in 1861. De Jonge

was 12 september 1863 vanuit St.-Agatha naar Diest verplaatst, waar hij bleef tot aan zijn dood op 26 september 1887. Bij het overlijden van Van den Wijmelenberg in 1881 was hij de oudste definator en als zodanig voorzitter bij de keuze van de nieuwe generaal, W. Smits. A. Arts verliet Diest in 1863 en bleef van toen af novicenmeester en lector in de filosofie te St.-Agatha.

Diest was ook goed voorzien van broeders. W. van Vlijmen was in 1863 uit Amerika naar Diest teruggekeerd. Hij was toen 44 jaar oud. Ook P. Huijgens was in 1861 vanuit Amerika naar Diest teruggekomen. J. Maas, geboren in 1817, verbleef vanaf 1847 tot aan zijn dood in 1894 als kok in Diest. J. van den Broek, geboren in 1827 was vanaf 1858 tot aan zijn overlijden in 1904 te Diest als kleermaker werkzaam. Th. Vanderlinden, geboren in 1825, deed op 1 januari 1859 in Diest zijn tijdelijke professie en bleef er tot aan zijn dood op 11 mei 1888.

Prior Van Giersbergen schrijft op 24 november 1869, dat het college in Diest negenentachtig studenten telt. In 1866 waren dit er zeventig.³⁸

§ 8 *Visitaties tot 1869*

De visitorator in de orde is belast met het jaarlijks bezoeken van de verschillende kloosters. Bij dat bezoek werd dan een onderzoek door hem ingesteld naar de geestelijke en tijdelijke situatie van de kloostergemeenschap. Ieder lid van de gemeenschap werd daarbij in de gelegenheid gesteld zich uit te spreken zowel over de situatie van het convent als ook omtrent zijn persoonlijke aangelegenheden. De visitorator werd door het generaal kapittel afgevaardigd en moest op het volgende generaal kapittel verslag uitbrengen van zijn bevindingen. Meestal verrichtte één persoon deze plaatselijke visitatie. Er zijn echter ook gevallen bekend, waarin twee of drie definitoren als zodanig fungeerden. Eens in de drie jaar werd door de generaal persoonlijk de visitatie in al de huizen verricht.

In de archieven van de kloosters te St.-Agatha, Uden, Diest en Maaseik zijn verscheidene van de visitatierelicten bewaard gebleven. Ruim voldoende om zich een beeld te kunnen vormen niet alleen van de inwendige toestand van de huizen, maar ook van het beleid dat door het

³⁸) W. Sangers, osc., — G. van der Linden, *De Kruisheeren te Diest 1845-1945*, Diest 1945, 155.

bestuur van de orde werd gevoerd. Uiteraard worden in deze relictten verschillende algemene richtlijnen gegeven, die voor elk klooster gelden. Deze zijn bepalend voor de levensstijl van de orde. Naast de relictten van Van den Wijmelenberg zijn die van G. van der Weijst de interessantste. De eerste, omdat zij kenmerkend zijn voor de wijze waarop Van den Wijmelenberg zijn taak als leider en bezieler opvatte en vervulde. De tweede, omdat zij ons Van der Weijst doen kennen als een overtuigd en hoogstaand religieus. Zij geven een kijk op de diepere geestelijke achtergronden van waaruit hij zijn kruisheer-zijn beschouwde en beleefde en op de wijze waarop hij dit aan anderen wist door te geven.

Daarnaast blijken de relictten aangepast aan de eigen toestand van elk huis en het karakter van de werkzaamheden. Deze laatste mochten nooit beoefend worden ten koste van de religieuze observantie, die steeds op de eerste plaats moest komen. Het verdient respect met hoeveel konsekwentheid daaraan werd vastgehouden; zij wordt altijd als essentieel en onmisbaar gezien en verkondigd.

Als wezenlijke voorwaarden voor de spiritualiteit van de orde vinden wij telkens weer het volgende herhaald. Het koorgebed is de voornaamste taak die door allen trouw moet worden vervuld. Gedragen en eerbiedig moet het worden verricht, met onderhouding van de rustpauze in elk psalmvers. Een voornaam vereiste voor dit psalmodiëren is de ingetogenheid en het bewaren van de gebedssfeer. Het in- en uitgaan van de kerk onder het koorgebed moet zoveel mogelijk vermeden worden. De conventsmis hoort, na een korte onderbreking, bij het morgenoﬃcie aan te sluiten. De magister generaal heeft uitdrukkelijk verboden om vóór de conventsmis kranten te gaan lezen. Verder wordt er grote nadruk gelegd op voortdurend gebed, de dagelijkse meditatie en de geestelijke lezing. Ook bij andere geestelijke oefeningen als de adoratie, het rozenhoedje en het gewetensonderzoek moet ieder zoveel mogelijk aanwezig zijn; wie verhinderd is, moet ze persoonlijk verrichten. Het schuldkapittel wordt eens in de veertien dagen gehouden en nooit achterwege gelaten. Het is een voornaam middel om de religieuze geest te bewaren. Ieder zorgde zoveel mogelijk in de gemeenschappelijke recreatie aanwezig te zijn. Deze bevordere de eenheid en de onderlinge liefde. Het gezamenlijk gesprek moet in overeenstemming met het religieuze leven zijn en nooit mag er kwaad over afwezig worden gesproken.

Verschillende keren blijken de visitaties in aansluiting bij de jaarlijkse retraite van een week te zijn gehouden. Het relict moest eenmaal

per maand aan tafel worden voorgelezen in tegenwoordigheid van allen en tot aan de volgende visitatie.

Bij gelegenheid van de visitatie, die G. van der Weijst in 1862 te Uden hield, ontwerpt hij met verwijzing naar de ordesregel een beeld van de taak en de verplichtingen van de prior. „... Omdat de prior door dit ambt te aanvaarden is aangesteld tot herder van het convent en het model dient te zijn van zijn kudde in kloosterlijke observantie, moet hij zich jegens allen een voorbeeld tonen in goede werken; de ongedurigen berispen, kleinmoedigen troosten, zich de zwakkeren aantrekken en tegenover allen geduldig zijn, opdat er geen van de hem toevertrouwde schapen verloren gaat. In het schuldkapittel moet de prior de hem toevertrouwdens verkwikken met de spijs van Gods woord, de gebreken verwijderen, deugden in de harten aankweken en de religieuze observantie met vaderlijke liefde en zachtmoedigheid bevorderen”.¹

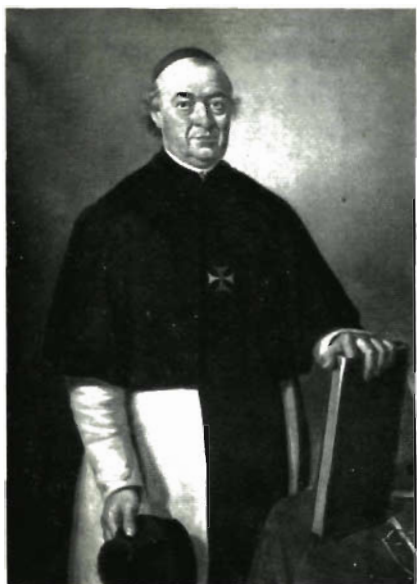
Bij gelegenheid van een enkele jaren later eveneens te Uden gehouden visitatie, schrijft Van den Wijmbenberg op 9 november 1868 „... de confraters zullen in het oordeel de strengste rekenschap moeten geven over hun kennis en onderhouding van regel en statuten. Niets is in een kloostergemeenschap zo noodzakelijk als het verdragen van elkaars gebreken en het niet nieuwsgierig naspeuren en veroordelen van de gedragingen en daden van anderen. Want wie met een medebroeder die in overtreding is, geen medelijden heeft en hem niet op een zachtmoedige manier terechtwijst en door het gebed verbetert, die vervult de wet van Christus niet. Zij moeten dus niet de gangen naspeuren van een confrater, die zich buiten het klooster begeeft, gasten ontvangt of misschien in de communiteit afwezig is; evenmin het bestuur van een overste. Zoals hun eigen oordeel over anderen is, zo zal ook God hen beoordelen. Zij moeten zich beijveren om overal en in heel hun optreden en spreken zich zo te tonen als zij volgens regel en statuten behoren te zijn”.²

Ook over de verplichting van het koorgebed lezen we in het relict van de door G. van der Weijst in 1869 in Uden gehouden visitatie „... omdat de communiteit *sub gravi* tot het koorgebed verplicht is en in dit convent slechts weinigen hiertoe in staat zijn, moeten de confraters daaraan trouw deelnemen en dit niet onder voorwendsel van biecht te moeten horen, nalaten”.³

¹) U.K.: Bundel VI, relict 12 jan. 1862.

²) U.K.: Bundel VI, relict 9 nov. 1868.

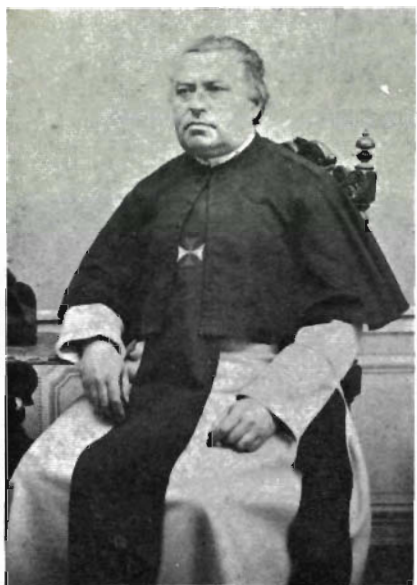
³) U.K.: Bundel VI, relict 7 juni 1869.

Prior Simon Gielen naar een schilderij van J. Hutten, 1851 te St.-Agatha.

Ferdinand Dietvors, 30-3-1830 - 11-3-1903

Godefridus van der Weijst, eerste prior van Diest 1845-1856.

Henricus Hollmann, biechtvader van Henr. van den Wijmelenberg, als jong priester.

Enkele visitatiebepalingen te St.-Agatha verdienen bijzonder de aandacht, omdat zij verband houden met het feit dat dit klooster niet alleen de residentie van de generaal is, maar in 1856 ook tot algemeen noviciaats- en studiehuis bestemd werd.

In 1857 visiteert L. Luyben, prior van Diest, het klooster van St.-Agatha en schrijft er enkele maatregelen voor over de vorming en opleiding van geprofeste fraters en novicen aldaar. Hun vorming en opleiding valt volledig onder de bevoegdheid van de magister. Geen van de overige confraters mag zich met hun aangelegenheden bemoeien; het enige wat de geprofesten te doen staat is hun een goed voorbeeld te geven. De verlangde scheiding moet ook over de jaren vóór de grote professie worden uitgestrekt. De lekebroeders moeten eensgezind zijn, goed nakomen wat hun door hun leidsman wordt voorgehouden, de hun opgedragen taken ijverig vervullen, elkaar steeds behulpzaam zijn, in de gemeenschappelijke recreatie de broederlijke liefde beoefenen, niet op hun kamer vertoeven tenzij voor de noodzakelijke rust en alleen bidden op de door hun leidsman vastgestelde tijden.⁴

In september 1862 wordt in St.-Agatha de visitatie verricht door drie definitoren, C. Luyben, C. de Bruijn en H. van Giersbergen. Zij bepalen, dat de geprofeste fraters meer tijd behoren te hebben voor hun studies. Verder werd het volstrekt noodzakelijk geoordeeld om tot de keuze van een eigen prior voor het convent van St.-Agatha over te gaan en wel in de loop van dezelfde maand.⁵ Om welke reden dan ook is dit laatste niet gebeurd. Hadden Van den Wijmelenberg zelf of anderen daar bezwaar tegen?

Uit het relict van 1863 blijkt dat de visitatie in St.-Agatha weer gehouden is door de drie definitoren. De vierde definator, W. de Jonge, was magister in St.-Agatha. De ijver in de studie en bij het volgen van de lessen wordt sterk aanbevolen. Ook de lectoren moeten nauwgezet zijn in het doceren en dit doen op de vastgestelde tijden en dagen. Verklaringen van minder belang moeten zij achterwege laten.⁶ De bestemming van St.-Agatha tot algemeen studiehuis blijkt echter wel uitzonderingen te hebben toegelaten. Uit het relict van de visitatie in 1867 in Diest gehouden, valt af te leiden dat er toen daar zowel een noviciaat als een hogere opleiding was. Van den Wijmelenberg bepaalt name-

⁴) S.A.K.: Inv. nr. 142, relict 21 apr. 1857.

⁵) S.A.K.: Inv. nr. 142, relict 10 sept. 1862.

⁶) S.A.K.: Inv. nr. 142, relict 26 aug. 1863.

lijk als visitator, dat de studenten in de theologie te Diest hun lessen ijverig moeten voorbereiden; ze goed bestuderen; aantekeningen moeten maken van wat belangrijk is; vaak repeteren en bovendien herhaaldelijk samen wetenschappelijke besprekingen moeten houden.⁷ Tijdens de visitatie van 1862 was A. Arts er reeds aangesteld om instructies te geven aan de clerici die nog geen priester gewijd waren en aan de lekebroeders. Dat wijst er dus op, dat er toen in Diest fraters waren; er wordt gesproken over *clericis nondum sacerdotio initiatis*.⁸

Bij de visitatie van 1866 te Maaseik wijst Van den Wijmelenberg er op dat de confraters het verschuldigde respect moeten tonen voor hen aan wie een ambt is toevertrouwd. Al wat aan een ander, ook aan een lekebroeder, wordt gevraagd, moet op bescheiden wijze worden verzocht en niet door aandrang of dwang uit te oefenen. Wordt iets ten onrechte geweigerd, dan moet men niet toornig worden maar dit op gepaste wijze aan de prior mededelen. De clerici zijn er meestal zelf de oorzaak van dat de broeders zich lastig tonen. Opvallend is dat er vóór 1866 van het klooster te Maaseik geen visitatierelicten meer te vinden zijn.⁹

De visitaties van 1857 en 1858 te Diest werden beide gehouden door M. Manders uit Uden. In de eerstgenoemde wijst hij er op, dat in alles wat het college betreft, de confraters redelijk moeten zijn en bedenken dat niet alleen tijdelijk voordeel, maar ook het heil van de leerlingen hun ter harte moet gaan.¹⁰ In de tweede lezen we, dat wegens de vele en verscheiden bezigheden het ternauwernood of zelfs eigenlijk onmogelijk is om alles wat regel en statuten voorschrijven te onderhouden. Daarom wordt er veel wijsheid gevraagd, opdat de confraters niet, te zeer in beslag genomen door die bezigheden, van het ware religieuze leven afwijken. Daarom moeten zij die wijsheid dikwijls op voorbede van de Onbevleekt Ontvangene aan God vragen. De onderlinge liefde en hulpvaardigheid moge onder hen gekoesterd en vermeerderd worden. Waar echt bemind wordt, valt er niets zwaar of, als er echt gezwoegd wordt, dan valt de last daarvan niet moeilijk.¹¹

Bij gelegenheid van de visitatie van 1860 vermaant G. van der Weijst

⁷⁾ D.K.: 06.6.11, relict 14 mei 1867.

⁸⁾ D.K.: 06.6.8, relict 19 juni 1862.

⁹⁾ M.K.: V.H.1, relict 27 okt. 1866.

¹⁰⁾ D.K.: 06.6.4, relict 27 sept. 1857.

¹¹⁾ D.K.: 06.6.5, relict 20 sept. 1858.

zijn confraters te Diest hun geestelijke oefeningen te behartigen, ze nooit na te laten of te overhaasten. Hij spoort aan tot de wekelijks biecht en het dagelijks rozenhoedje. Laten wij verder onze confraters behandelen zoals wij zelf behandeld wensen te worden; graag een medebroeder helpen; elkaar voorkomen in dienstbetoon; onze eigen belangen achterstellen bij die van de gemeenschap en wat niet noodzakelijk is bij dat wat nodig is. Want een religieus wordt door God niet beloond wanneer hij iets presteert dat hem zelf zint, maar voor wat de gemeenschap ten goede komt. Laat ons onvoorwaardelijk en blij gehoor geven aan onze roeping tot de orde.¹²

In de visitatie van 1862 geeft hij toe, dat het zielzorgwerk en vooral het onderwijs aan het college bijdraagt tot het algemeen welzijn van het klooster. Met het zielzorgwerk doelt hij vooral op de drukke biechtgelegenheid in de Sint Barbarakerk. Bovenal moet hun echter de religieuze observantie ter harte gaan. Zij moeten trouw blijven aan het gebed, de meditatie en het gewetensonderzoek. Ook wanneer deze geestelijke oefeningen wegens de verschillende bezigheden niet op dezelfde tijd kunnen verricht worden, toch moet ieder ze elke dag aandachtig en eerbiedig volbrengen.¹³

Het visitatierelict, dat 7 mei 1864 door G. van der Weijst te Diest werd opgesteld, zinspeelt duidelijk op wat zich in St.-Agatha heeft afgespeeld en nog afspeelt, namelijk de apostasie van een confrater en de opstand van anderen tegen het wettig gezag. Omdat de orde één corpus morale vormt, waarvan wij ons allen ledematen weten, kan het niet anders of de meeste ledematen hebben er veel van te lijden als er enkelen van hen zijn besmet en het lichaam door groot kwaad wordt bedreigd. Zo kan het ook gebeuren dat sommige tijdelijke goederen, die de orde nodig heeft, publiek worden verkocht. Van der Weijst vraagt met aandrang, dat de confraters de orde beschermen, dat er onder hen steeds een goede kloosterlijke observantie mag bloeien en dat zij door zeer nederig en vurig gebed aan God vragen dat de besmette leden weer gezond, de gezonde leden niet besmet en alle kwaad van de orde moge worden afgeweerd. Als zij dat doen, zal de orde op haar beurt ook hen beschermen. En ten slotte, de toetssteen der onderlinge liefde is: haar in daden te tonen.¹⁴

¹²⁾ D.K.: 06.6.7, relict 26 maart 1860.

¹³⁾ D.K.: 06.6.8, relict 19 juni 1862.

¹⁴⁾ D.K.: 06.6.9, relict 7 mei 1864.

§ 9. *Kapittels en de statuten van 1868*

9.1. Intermediaire en definitoriale kapittels van 1859-1869

Het verslagboek van de vergaderingen der intermediaire en definitoriale kapittels vangt aan met de notulen van het intermediair kapittel van 1859. Op een enkele uitzondering na zijn deze vergaderingen in de jaren 1859 tot 1869 steeds in St.-Agatha gehouden. Deze verslagen geven vooral een beeld van de financiële toestand van de orde als geheel en van de vier afzonderlijke kloosters. In Frans geld uitgedrukt, bedraagt in 1859 de gezamenlijke schuld 109 598,11 F.; in 1860 is zij vermeerderd tot 112 047,30 F. Tijdens het generaal kapittel van 1859 heeft Van den Wijmelenberg aangemaand tot matigheid en bezuiniging. Uit de financiële verslagen van de huizen is niet gebleken dat hieraan naar wens is voldaan. Daarom verzoeken de definitoren en visitatoren op het intermediair kapittel van 1859 aan Van den Wijmelenberg de volgende maatregelen te nemen. Ten eerste verbod van alle sterke dranken aan de clerici en de lekebroeders in de kloosters, ook dan als zij die soms aan anderen aanbieden. Vervolgens het verbod om na zes uur 's avonds in de kloosters wijn te gebruiken.¹

Op het intermediair kapittel van 1860 wordt J. de Vlam te St.-Agatha met algemene stemmen tot procurator of econoom-generaal van de gehele orde benoemd. Daarmee ontvangt hij het beheer van alle gelden, op welke wijze deze ook aan de orde toevloeien. Vanwege de buitengewone bezigheden die deze administratie met zich meebrengt is hij van de deelname aan het koorgebed ontheven.² Vijf jaar later zal De Vlam zijn ontslag als procurator van St.-Agatha en tevens als econoom-generaal van de orde aanbieden. Dit wegens de kritiek, die op zijn beleid werd uitgeoefend.³

In 1861 geeft het verslagboek aan dat de algemene schuld van de orde verminderd is tot 98 200,74 franken. Voor St.-Agatha is een schuld

¹) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 5-6 sept. 1859.

²) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 10-12 sept. 1860.

³) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 144, 25 aug. 1865. — De Vlam was een goed financier, maar kon een lastig man zijn. In een brief aan Van den Wijm. zal prior Van Giersbergen zich over het onaangenaam gedrag van De Vlam beklagen. De Vlam schijnt het op hem gemunt te hebben. Zie: A.G.K.: Van den Wijm. nr. 157a, 24 nov. 1869.

genoteerd van 49 206,34, voor Uden van 7 194,40, voor Diest van 7 800,— en voor Maaseik van 34 000,—. De bezuinigingsmaatregelen hebben dus wel succes gehad. Er blijkt overigens een aanzienlijk verschil tussen St.-Agatha en Maaseik enerzijds en Uden en Diest anderzijds. Uden ontvangt bericht, dat in de loop van het jaar zoveel mogelijk zal gezorgd worden voor de gevraagde sommen van f 1 000,— en f 200,—. Wel worden met verwondering de grote uitgaven voor vreemde werklieden gezien, ondanks het behoorlijk aantal lekebroeders. Er wordt dan sterk op aangedrongen de werkzaamheden zoveel mogelijk door de broeders te laten verrichten. Diest zal het gevraagde bedrag van Bfr. 2 000,— zoveel mogelijk in de loop van het jaar ontvangen. Verder wordt vermeld, dat de definitoren Van den Wijmelenberg verzocht hebben tegen 1 oktober aan alle conventen een circulaire te zenden, waarin een wijziging van de priorkeuze wordt voorgesteld.⁴

In september 1862 is de schuld van de orde tot f 36 300,50, en eind augustus 1863 tot f 31 577,— verminderd. De gelden voor de restauratie van de kerk te Diest zullen vóór de lente van 1863 door de orde worden verschafte. De prior van Maaseik krijgt volmacht om de kerkweg voor het convent aan te kopen.

Op het intermediair kapittel van augustus 1863 wordt besloten, dat in geval de goederen van St.-Agatha worden aangekocht, deze op naam van de magister generaal zullen gevestigd worden. Er wordt bepaald dat al de goederen na aankoop aanstonds publiek zullen worden verkocht. Hiervan uitgezonderd zijn het klooster van St.-Agatha en alles wat binnen de kloostermuren is gelegen. Het geld dat de verkoop van de goederen oplevert, zal in publieke fondsen worden belegd en tot aflossing van de schulden worden aangewend.⁵

Uit het verslag van de definitoriale vergadering in september 1865 blijkt, dat de schuld der orde sedert het generaal kapittel van 1865 is vermeerderd met f 2 000,—. Dit vanwege het bedrag, dat aan J. Pulsers bij zijn uittrede moest worden teruggeschonken.⁶

Blijkens het verslag van het intermediair kapittel van 1868 is de schuld van de orde sedert 1865 verminderd en bedraagt f 26 379,—. Aan Diest wordt een toelage van de gevraagde Bfr. 1 000,— toegestaan als tegemoetkoming in de kosten van bevoering der tweede verdieping van

4) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 10-11 sept. 1861.

5) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 9-11 sept. 1862 en 25-27 aug. 1863.

6) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 18-20 sept. 1865.

het klooster. De prior van Maaseik, zo vermeldt het verslag, heeft tijdens het generaal kapittel van 1868 verlof ontvangen om Bfr. 10 000,— of f 4 700,— op te nemen voor de bouw van het nieuwe klooster.⁷

De vergadering van de definitoren op 10 augustus 1869 benoemt A. van den Heuvel voor Maaseik, A. van der Voort voor St.-Agatha, M. de Bie voor Diest en P. Konings voor Maaseik. Verder wordt bepaald, dat het noviciaat voorlopig in Uden gevestigd is onder leiding van de aldaar op 12 juli nieuw gekozen prior van Uden, W. Smits.⁸

9.2. Generale kapitels vanaf 1856

De bepalingen van het generaal kapittel van 1856 houden nauw verband met de stelselmatige innerlijke opbouw der orde, zoals die Van den Wijmelenberg kennelijk voor ogen heeft gestaan.

Van 1 tot 3 april werd in dat jaar in St.-Agatha het tweede generaal kapittel gehouden.⁹ In zijn beknopt verslag van dit kapittel merkt C. R. Hermans terloops op dat er nogal wat vernieuwingen in de statuten van de orde werden voorgesteld, die wegens de tijdsomstandigheden raadzaam waren. Hij heeft echter gemeend deze korthedshalve onvermeld te moeten laten.¹⁰ Enkele van de belangrijkste besluiten waren de volgende. Er moet in de orde een algemeen noviciaat en een algemeen studiehuis zijn, en wel te St.-Agatha. De magister generaal stelt op eigen gezag de novicenmeester, alle professoren of lectoren aan, zoals hij ook het hoofd van de colleges en zijn eigen secretaris aanstelt. Er wordt een algemene schatkist voor de orde ingesteld. Het beheer ervan berust bij de magister generaal en de definitoren, die in gemeenschappelijk overleg, tenzij de noodzaak anders vordert, gelden toewijzen naargelang de nood of het grote nut van ieder huis. Bij ieder generaal kapittel geven zij rekenschap omtrent de toewijzingen en de financiële toestand aan het kapittel. De novicenmeester moet elke drie maanden aan alle prioren en kapitels der huizen een verslag uitbrengen omtrent zijn novicen, opdat de prioren en de huiskapitels zich een oordeel kunnen vormen aangaande het al of niet toelaten tot de professie. Het kapittel besteedt verder ruimschoots aandacht aan regelingen van rubricistische en liturgische aard.

7) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 1-2 sept 1868.

8) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 10 aug. 1869.

9) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. III (1949), 273-278; 389-392.

10) C. R. Hermans, *Annales* III, 677.

Wie het dagboek van G. van der Weijst leest krijgt de indruk, dat ook een dominerende persoonlijkheid als Van den Wijmbenberg toch wel degelijk rekening had te houden met de opvattingen en overtuigingen van anderen en zijn plannen daarnaar had om te buigen. Zoals wij zagen heerste er in Diest reeds bij het eerste generaal kapittel algemeen ongenoegen over de ingrijpende veranderingen, die door Van den Wijmbenberg waren voorgesteld. Thans constateert Van der Weijst dat zowel uit de oproep tot als uit het resultaat van dit kapittel aanstonds te bemerken valt hoezeer de opvatting van de confraters der andere huizen veranderd is en hoe men tot de opinie van Diest is overgegaan. Opmerkelijk is de wijze, waarop Van den Wijmbenberg in de convocatie de doelstellingen van dit kapittel omschrijft. In de generale kapitels moeten, zo schrijft hij, zaken van geestelijke en tijdelijke aard geregeld worden en wel van de orde als geheel, van de afzonderlijke huizen en van de personen. Naar hij oprecht vertrouwt zijn allen door God geroepen tot de orde van het H. Kruis, opdat zij daarin volgens Gods wil, welke door de oversten kenbaar wordt gemaakt, hun heil bewerken. Daarom zou hij willen dat men deze woorden van de H. Bernardus zou overwegen „Mijn geliefden, handelt aldus en staat vast in de Heer, altijd bezorgd om de eer van de orde op te houden, opdat de orde ook ons beveilige zolang wij trouw blijven aan onze roeping”. Want buiten de orde is het heil voor ons onmogelijk of buitengewoon moeilijk te bereiken. Neemt en kiest derhalve voor het generaal kapittel confraters aan wie de orde en de tucht van de orde steeds ter harte gaat; die hun roeping altijd en overal hoogachten; die nooit met minachting over de confraters, de huizen of de orde spreken; die geen tweedracht zaaien onder de medebroeders; die zich niet verzetten tegen het wettig gezag; die nauwkeurig de kleinste voorschriften naleven; die de geheimen van het kapittel en de onenigheden tussen de confraters niet rondbazuinen; die door woord en daad trachten te stichten; die zich graag en zonder tegenstribbelen offeren voor het welzijn van de orde, van de kloosters en van de confraters en daartoe geen moeilijkheden vrezen; die jegens anderen gediensig zijn, hen met raad en daad bijstaan en met wijsheid onderrichten. Want, zo vraag ik u, zullen zij die deze gaven missen, de geestelijke schoonheid bevorderen en de orde door hun bestuur aanbevelen?”

Uit dit alles is wel duidelijk, dat Van den Wijmbenberg zich zorgen maakte over de uitslag van de keuze der afgevaardigden. Wat de invloed van Diest betreft, is het opvallend dat van de vier definitoren er twee,

H. van Giersbergen en C. Luyben, uit het klooster van Diest gekozen werden.

Uiteraard waren de beraadslagingen op het kapittel geheim en waren de leden verplicht die geheimhouding ook na het kapittel te bewaren. Wat Van der Weijst echter in zijn dagboek mededeelt, is welsprekend genoeg. De voorgestelde nieuwe statuten zijn verworpen en de oude slechts met enkele kleine wijzigingen aangenomen. Daarachter zet Van der Weijst triomfantelijk vier uitroepetekens. Toch was de vreugde voor hem allesbehalve onverdeeld. Er werd namelijk op dit kapittel overeengekomen, dat op het einde van het schooljaar het college te Diest zou worden gesloten en de leraren ervan zouden worden overgeplaatst naar het college van Maaseik, dat een half jaar tevoren begonnen was. De reden tot de voorgenomen sluiting van het college te Diest was, dat de aartsbisschop van Mechelen niet wilde toestaan om dit college ook tot de twee hoogste klassen uit te breiden. Dat bleek als een nadelige concurrentie voor de bisschoppelijke colleges te worden beschouwd. Het besluit tot opheffing van het door hem opgerichte en na veel moeilijkheden en tegenwerking tot bloei gekomen college was voor prior Van der Weijst een zware slag. Tijdens dit kapittel verzocht hij Van den Wijmelenberg hem van zijn prioraat te ontheffen en bood zich aan voor de taak van novicenmeester en lector in de theologie te St.-Agatha. In beide functies staat in 1855 niemand afzonderlijk vermeld; mogelijk heeft Van den Wijmelenberg zich toen voorlopig zelf daarmee belast. Deze toestand kon geen blijvende zijn en er moest een spoedige oplossing worden gezocht. Het voorstel van Van der Weijst werd gesteund door Ant. van den Heuvel, afgevaardigde van Maaseik op dit kapittel. Noch Van der Weijst, noch Van den Heuvel kregen een beslissend antwoord van Van den Wijmelenberg. Met een bezwaard hart keerde Van der Weijst naar Diest terug, waar hij zes tot zeven weken ziek is geweest. Tijdens zijn ziekte kwam er een brief van Van den Wijmelenberg. Van der Weijst was zeer verheugd te vernemen dat, als hij bij zijn voorstel bleef, hij per omgaande moest antwoorden en zijn ontslag als prior zou dan worden aanvaard. Zelf niet in staat om te schrijven, droeg hij dit op aan confrater Luyben en verbood deze tevens aan iemand in huis hiervan iets te vertellen. Aanvankelijk verzette Luyben zich. Maar toen hij bemerkte, dat het besluit van Van der Weijst vaststond, deed hij wat hem gevraagd werd. Op verzoek van Van der Weijst kwam de magister generaal begin juli naar Diest. De confraters werden in kapittel bijeen geroepen en Van

den Wijmelenberg kondigde het ontslag van hun prior aan. L. Luyben werd in zijn plaats tot prior aangesteld. Er heerste veel droefheid in Diest, zowel bij de leden van de communiteit als bij de burgerij, want prior Van der Weijst was een beminde figuur. Er zijn heel wat tranen aan dit afscheid te pas gekomen, naar het schijnt, zowel van de kant van Van der Weijst zelf als van de kant van de huisgenoten en de studenten. Op 24 juni zou hij na een lange reis van drie dagen in St.-Agatha aankomen. Na veertien dagen rust begon hij een retraite te geven voor de novicen en wat later met zijn lessen in de theologie. De magister generaal stelde de aartsbisschop van Mechelen op de hoogte van de verandering in het bestuur te Diest.¹¹

Op 12 april 1856 berichtte hij aan Zwijsen, dat St.-Agatha bestemd was tot algemeen noviciaats- en studiehuis voor de orde en dat op het generaal kapittel de keuze van de prioren voor een ambtstermijn van drie jaren opnieuw was aangenomen.¹²

Als definitoren werden op dit kapittel gekozen J. van den Heuvel (Uden), M. Manders (Uden), H. van Giersbergen (Diest) en L. Luyben (Diest). Er werden verder vier visitatoren aangewezen, namelijk Van der Weijst voor St.-Agatha, Luyben voor Uden, Manders voor Diest en Verhulst voor Maaseik.

In het archief van het generalaat berust het concept van een schrijven door Van den Wijmelenberg gericht aan de prioren en confraters van de verschillende huizen, waarin de prior en twee afgevaardigden worden opgeroepen tot deelneming aan het generaal kapittel van 1859. Als doel van dit kapittel wordt vooreerst aangegeven de zorgvuldige bespreking omtrent de hervorming van de orde en de kloosterlijke observantie. En vervolgens het aanstellen van godvruchtige en behoedzame personen, die zich mogen beijveren om de afzonderlijke huizen volgens een tevoren voor hen opgesteld plan te visiteren en daar te verbeteren en te hervormen wat naar hun inzicht verbetering en hervorming nodig heeft. Iedere prior moet op dit kapittel aanwezig zijn, vergezeld van twee solemneel geprofeste priesters van zijn klooster. Een van die twee moet door het convent worden afgevaardigd, terwijl de tweede door de prior zelf met instemming van het convent wordt aangewezen. Allen die in de orde solemneel tot het koorgebed geprofest zijn, hebben het

¹¹) G. v. d. Weijst, osc., *Dagboek*, 87-95.

¹²) B.B., nr. 239, 12 april 1856.

recht om afgevaardigden te kiezen en kunnen ook zelf capitularissen zijn.

Opnieuw blijkt uit deze brief, dat Van den Wijmbenberg zich veel zorgen maakte over de afvaardiging. En daar is blijkbaar alle reden toe. Hij neemt bepaald geen blad voor de mond als het er om gaat te waarschuwen voor verkeerde en ondermijnende elementen, waarvan de verkiezing een noodlottige invloed op de orde zou kunnen hebben. Hoe hoog hem dit alles zit, toont wel de felle en onverschrokken wijze, waarop hij een dergelijke handelwijze aan de kaak stelt en veroordeelt. Ze is typerend voor de innerlijke crisis, welke de orde en vooral St.-Agatha toen doormaakte.¹³

Vooreerst werden op dit kapittel de oude statuten van 1660 tot basis en fundament verklaard. Dit hield in, dat het in 1853 door Van den Wijmbenberg ingediende concept voor nieuwe statuten thans door het

¹³ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 82 (1859). — Nadat hij heeft verwezen naar wat de constitutie van Innocentius III op het Conc. Lateran. IV (1215) en het Conc. van Trente (1563) over het houden van een generaal kapittel hebben bepaald, schrijft hij: Uit de bepalingen, die bovengenoemde en ook latere concilies over het generaal kapittel uitgevaardigd hebben, zal iedereen hun noodzaak, verplichting en doel gemakkelijk inzien. Wanneer op die concilies door de Kerk aan de ordesoverheden de zware verplichting wordt opgelegd om te zijner tijd kapittels te houden, dan rust ook op de afzonderlijke conventen dezelfde verplichting om ze bij te wonen. Wanneer het Conc. van Constanz (1414-1418) de excommunicatie over allen die hinderpalen tegen het houden ervan opwerpen uitspreekt, wat moet men dan denken van hen die door hun onbehoorlijke, onberaden en ongodsdienstige woorden, door hun geringschatting van de kapittels en door het openbaren van geheimen de confraters daarvan trachten af te keren of tenminste hen verachting of wantrouwen daarvoor trachten in te boezemen? Wanneer er op die kapittels gehandeld dient te worden over de hervorming van de orde, wie zal er dan durven denken over verslapping? Als er daar over de religieuze observantie gesproken dient te worden, wat zo vraag ik, kan daartoe dan bijdragen? Een geest die ongodsdienstig, lauw, onrustig, teugelloos, morrend, opstandig, door toorn gedreven, wraakzuchtig, smadelijk dreigend is, die openlijk zijn heengaan uit de orde verkondigt en belust is op de opheffing ervan? Wat zou de orde met betrekking tot de religieuze observantie kunnen verhoppen van hen, die hun talenten en hun moed verkwisten, die zichzelf en niet de orde zoeken, die streven naar eerbewijzen en ambten, die de verborgen fouten van hun medebroeders willen kennen om ze te hekelen en openbaar te maken en niet om ze te verbeteren? Dergelijke mensen zoeken ofwel hun eigen verheffing of, als zij daar niet in slagen, de ondergang van de orde; zodanigen moeten volgens de geest der Kerk niet gekozen worden. Want het Conc. van Lateranen vereist daartoe vrome en omzichtige personen, die door de geest van het evangelie en door God, niet door hoogmoed en eigenliefde gedreven worden en handelen. Dit alles heb ik geoordeeld te moeten uiteenzetten. Moge iedere confrater zich bewust zijn, dat deze norm door de Kerk in alle verkiezingen sub gravi wordt vooropgesteld en dat hij bovendien aan God de strengste rekenschap daarover zal moeten geven. Daarom vertrouw ik, dat gij, na de hulp van God te hebben afgesmeekt, met terzijdestelling van menselijk opzicht, uit een waarlijk godsdienstige beweegreden met een voor God goed gevormd geweten, zult handelen. — Voor het relict van dit kapittel zelf, zie: *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. IV (1950), 393-395.

generaal kapittel definitief verworpen was. Ook voor een loyaal en hoogstaand religieus als Van der Weijst moet dit een grote voldoening zijn geweest. In zijn dagboek schrijft en onderlijnt hij „... *dit jaar zal in de orde in gedurig aandenken blijven*”.¹⁴ Voor Van den Wijmelenberg was dit ongetwijfeld een bittere pil. Het concept was zijn geesteskind en het resultaat van veel toewijding en inspanning. Hij verzette zich echter niet tegen het standpunt van de overgrote meerderheid, niet alleen omdat dit toch tevergeefs zou zijn geweest, maar ook uit de overtuiging dat hier het hoogste gezag in de orde, het generaal kapittel, had gesproken. Daartoe was hij reëel en beginselvast genoeg en hij heeft van harte meegewerkt aan de uitvoering van dit besluit. Als bestuurder kon hij wel doortastend en vastberaden optreden, maar hij kende de grenzen van zijn macht, of had dit minstens geleerd. Verschil van inzicht kon hij ten slotte eerbiedigen en liet hij ook gelden.

Het relict van dit kapittel is, zoals gebruikelijk, in drie afdelingen verdeeld. Zij bevatten achtereenvolgens de *confirmationes*, bevestigingen van wat reeds op het kapittel van 1856 was goedgekeurd; de *approbationes*, goedkeuringen van voorgestelde wijzigingen en de *ordinationes*, nieuwe voorschriften van het kapittel. Bij de *ordinationes* is vooral het volgende opmerkelijk. Niemand mag als kanunnik of lekebroeder worden aangenomen zonder toestemming van het gehele of van het grootste gedeelte van het conventskapittel. Wanneer die toestemming is verkregen, moet de prior het aantal van de stemmen aan de andere conventen mededelen, met uitzondering van die in de overzeese missies. De bedoeling daarvan is, dat ook de leden van de andere conventen hun instemming of afkeuring kunnen te kennen geven. Naar gelang van de meerderheid van al deze uitgebrachte stemmen zal de generaal de kandidaat aannemen of afwijzen.¹⁵ Langs de weg van democratische medezeggenschap, met eerbiediging van het beslissingsrecht van de afzonderlijke huizen en tevens met besef van de onderlinge verbondenheid koos de orde toen op die manier haar leden. In diezelfde geest was het voorschrift van het generaal kapittel van 1856 geweest, dat de novicemeester elk trimester aan alle prioren en conventskapittels van de orde een verslag omtrent zijn novicen moest sturen, opdat de prioren en huis-kapittels naar aanleiding daarvan konden oordelen over toelating of af-

¹⁴) G. v. d. Weijst, osc., *Dagboek*, 106.

¹⁵) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. IV (1950), 394.

wijzing voor de professie.¹⁶ In 1859 zal daaraan nog worden toegevoegd dat dit ook geldt voor het geval dat iemand als novicenmeester in een ander huis dan St.-Agatha zou worden aangesteld.¹⁷

De nieuwe definitoren van dit kapittel waren G. van der Weijst (St.-Agatha), H. Kuipers (Diest), J. Verhulst (Uden) en W. Smits (St.-Agatha). Als visitatoren werden G. van der Weijst en L. Luyben aangesteld.

Van 29 april tot en met 1 mei 1862 werd in St.-Agatha het vierde generaal kapittel gehouden sinds het herstel van de orde. In het relict hiervan is de behandelde stof ingedeeld in *confirmationes*, *approbationes*, *ordinationes* en *proposita*. Wat de *ordinationes* betreft, wordt bepaald dat hetgeen in de kapittels van 1856 en 1859 voorgeschreven is omtrent het door de novicenmeester uit te brengen driemaandelijks verslag, dit ook geldt voor de klein-geprofesten. Verder wordt er bepaald, dat er geen huis mag gebouwd worden, tenzij dit tijdens of buiten het generaal kapittel gevraagd is aan de magister generaal en de definitoren. Ook al is dit toegestaan, dan mag het alleen maar daar worden opgetrokken waar zij het nuttig oordelen. Dit zal wel betrekking hebben op de plannen van Maaseik om een nieuw klooster te bouwen. De prioren worden volgens de kanonieke vorm door het generaal kapittel gekozen. Dit laatste is een belangrijke wijziging in de gebruikelijke procedure, volgens welke de huizen zelf hun prior kozen.

Bij de *proposita* staat als eerste vermeld, dat confraters die weerbarstig zijn wat betreft de onderhouding van de statuten, aan heilzame straffen worden onderworpen. Indien zij onverbeterlijk geoordeeld worden, moeten zij uit de orde verwijderd worden.¹⁸

De nieuwe definitoren zijn W. de Jonge (St.-Agatha), C. de Bruijn (Maaseik), H. van Giersbergen (Diest) en L. Luyben (Diest). Als visitator wordt G. van der Weijst benoemd.

Op 7 juli 1862 is een bloemlezing gedateerd uit de relictten van de generale kapittels vanaf 1655 tot en met 1779. Zij is door Van den Wijmelenberg samengesteld. Na 1660 zijn het punten, die op drie achtereenvolgende kapittels zijn voorgeschreven, goedgekeurd en tot statuut verheven. Als *notabene* tekent Van den Wijmelenberg nog aan, dat hij

¹⁶) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. IV (1950), 268.

¹⁷) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. IV (1950), 394.

¹⁸) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. IV (1950), 395-397.

de genoemde punten zorgvuldig verzameld heeft uit de relictten van de generale kapittels die in het archief van St.-Agatha bewaard worden en die volgens het decreet van de Congregatie voor de Bisschoppen en de Religieuzen van 18 september 1769, onderhouden moeten worden. In het geheel zijn het tweeënveertig punten, die over zeer uiteenlopende onderwerpen handelen.¹⁹

Van 25 tot en met 27 april 1865 wordt in St.-Agatha het vijfde generaal kapittel gehouden. Het relict bevat, na de gebruikelijke *confirmationes*, *approbationes* en *ordinationes*, antwoorden op de verzoeken en verlangens van het generaal kapittel. Het eerste daarvan houdt kennelijk verband met de gerechtelijke acties, die Van Boldrik en Takken tegen de orde hebben gevoerd. „... Dat allen door een wettige en authentieke acte geheel en al afstand doen van de bezittingen der orde, opdat er niemand voor de burgerlijke rechter als lid van een wettelijke en bestaande vereniging tegen de orde kan procederen. Deze acte moeten de kandidaten bij de intrede in het noviciaat verlijden”. Bij alle buitengewone uitgaven, veranderingen, aankopen, verkopen, schenkingen enz. moeten de prioren handelen met instemming van het conventskapittel. De prioren zullen zorgen, dat de leraren die regelmatig twaalf uur per week les geven, een kachel op hun kamer krijgen. Aan de andere leraren moet een gemeenschappelijk verwarmd vertrek worden toegestaan. Na de grote vakantie moet, volgens het voorstel van het generaal kapittel van 1856, op de colleges door de magister generaal een studieprefect worden aangesteld aan wie de zaken en de leiding van het college zijn toevertrouwd. Het schuldkapittel moet strikt gehandhaafd worden en jaarlijks moet er in ieder convent retraite worden gehouden. De prior moet zich beijveren om zijn medebroeders te doordringen van wat de regel zegt over de liefde tot God en de naaste, het bewaren van de religieuze levensstijl, de plicht tot vermanen en aanklagen, het goedmaken van fouten jegens confraters en de gehoorzaamheid.

Als nieuwe definitoren treffen we aan G. van der Weijst (St.-Agatha), J. Verhulst (Uden), M. Manders (Uden) en W. Smits (Uden). Als visitor wordt wederom G. van der Weijst aangesteld.²⁰

In het generaal archief is de inleiding bewaard gebleven, die Van

¹⁹) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 97, 7 juli 1862.

²⁰) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. IV (1950), 397-399.

den Wijmelenberg gehouden heeft op het generaal kapittel van 1868, dat van 20 tot en met 22 april in St.-Agatha plaats vond. Als opdracht van het kapittel beschouwt hij het ontdekken van de ingeslopen misbruiken, afwijkingen en overtredingen die in de orde hebben plaats gevonden; het opzoeken van de oorzaken ervan en het vaststellen van middelen daartegen. Hij schrijft „... Waaruit komt het voort, dat de voorschriften niet nagekomen worden? Dit kan voortkomen; *omdat* de overheid niet voorgaat; *omdat* er geen achting is voor Regel, Statuten en Orde; *omdat* de verplichtingen door de overheid niet genoeg voorgehouden worden; *omdat* de overtredingen niet volgens de Statuten bestraft worden; *omdat* men zijn Regel en Statuten niet genoeg kent, en er zich niet op toelegt; *omdat* men zich met zaken en personen inlaat, die onze Orde niet aangaan; *omdat* de broederlijke berisping en die der subprioren niet aangenomen, maar veracht en bepraat worden; *omdat* men te veel en te vrij met de wereld omgaat; *omdat* men te zeer zijn voldoening zoekt; *omdat* men het eigen belang boven dat der Orde stelt. — Zulke staat is erg, doch in alles hebben de Statuten voorzien met een *capitulum culparum* en *Visitationis* daar te stellen: in het *capitulum culparum* moeten de Prioren en in de visitaties de Visitatoren hunnen plicht kwijten, hunne regten gebruiken en volgens Statuten straffen en regelen. Vinden de Prioren oppositie, dan wenden zij zich tot den Visitor; vindt de Visitor oppositie, dan wende hij zich tot mij. En zoo doende zullen de bepalingen ook wel gehandhaafd worden”.²¹

Men ziet hieruit dat Van den Wijmelenberg geen man was, die misstanden op hun beloop liet of de moed niet bezat de fouten bij hun naam te noemen en zijn plicht als overste te vervullen. Hij laat ook de prioren daarbij niet in de steek. Tevens maakt hij in dit kapittel zijn voornemen bekend om een nieuw ontwerp van de statuten aan het kapittel voor te leggen en dit na hun goedkeuring te laten drukken. Het kapittel is met dit plan accoord gegaan.

Als nieuwe definitoren staan genoemd H. Kuipers, H. van Giersbergen en L. Luyben, allen uit het klooster van Diest en A. van den Heuvel uit Maaseik. G. van der Weijst wordt weer als visitorator gekozen.

9.3. De statuten van 1868.

Evenmin als bij de bespreking van de concept-statuten van 1853, ligt

²¹) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 154, (1868).

het in de bedoeling een uitgebreide beschouwing aan de zogenaamde nieuwe statuten te wijden. Dat nieuwe is hier trouwens maar een betrekkelijk begrip. Deze levensbeschrijving beperkt zich ertoe om aandacht te vragen zowel voor de bedoelingen waardoor Van den Wijmbenberg zich bij deze uitgave liet leiden als voor de koersverandering waarvan zij blijk geven. Wat dit laatste betreft, bewijst zij dat Van den Wijmbenberg op een opvallende wijze tegemoet wist te komen aan het in de orde sterk levende verlangen om haar religieuze traditie te handhaven. Dat had zich vooral geopenbaard in de toenemende tegenstand, die zijn concept-statuten van 1853 op de generale kapittels hadden ontmoet en die in 1859 tot hun afwijzing had geleid. Van den Wijmbenberg was verstandig en gewetensvol genoeg om zich naar de overtuiging en het gevoel van de grote meerderheid in de orde te schikken. Men krijgt zelfs de indruk, dat hij de bereidheid wilde tonen om desnoods een volledige omzwaai te maken.

Omtrent de statuten van 1868 schrijft A. Ramaekers „... Deze editie komt niet alleen bijna letterlijk met die van 1660 overeen, maar bevat nagenoeg héél de tekst der oorspronkelijke statuten. Buiten de grote verandering der *communitas honorum et personarum*, die reeds van te voren haar beslag kreeg (1856), en buiten de toevoeging van een apart *Caeremoniale*, kan men zeggen dat hier zó sterk aan het oude werd vastgehouden, dat een naleving ervan onmogelijk was”.²² Het is, dunkt ons, duidelijk dat het krachtig verzet tegen de ontworpen statuten (van 1853) geïnspireerd was geworden door eerbied voor de traditie en niet door minderwaardige motieven. Van den Wijmbenberg was genoodzaakt daarmee rekening te houden. Dat verklaart de vrijwel volledige overeenstemming der statuten van 1868 met die van 1660. De inleiding erop is gedateerd op 5 februari 1868, ruim twee maanden voor de aanvang van het generaal kapittel.²³

In zijn *Collationes et Dilucidationes*, die in 1872 zouden worden gepubliceerd, wijst Van den Wijmbenberg er evenwel behoedzaam op, dat verschillende van de oorspronkelijke statuten een zekere aanpassing en aanvulling nodig hebben en dan ook in eigentijdse vorm dienen ge-

²²) A. Ramaekers, osc., *Geest en invloed van Regel en Constituties der Kruisheren*, in *Inhoud en waarde van Regel en Constituties der Kruisheren*, Diest 1957, 82-84.

²³) *Regula S. Patris Augustini Episcopi, et Constitutiones cum Caeremoniali FF. Ordinis Canonici S. Crucis, adjectis nonnullis appendicibus statum Ordinis concernentibus*, Gestel St. Michaëlis 1868.

practiseerd te worden.²⁴ De acht bladzijden lange inleiding die Van den Wijmbenberg schreef op de statuten van 1868, noemt hij *Epistola dedicatoria* of opdracht. Een passende benaming voor hem die er heel zijn liefde en zorg voor de orde en elk van haar leden in heeft uitgedrukt. Tegenover de eerste bladzijde staat als motto *Vrede en barmhartigheid kome over allen die deze regel zullen volgen* (Gal. 6:16). Ergo: *Dit boek mag niet wijken van uw mond; dag en nacht moet ge het overwegen om nauwgezet alles te volbrengen wat er in geschreven staat. Dan zult ge voorspoed hebben op uw weg; dan zal het u goed gaan* (Josue 1:8). De inleiding vangt dan aan met een historisch overzicht over het ontstaan, de verdere lotgevallen en uitbreiding der statuten. Vervolgens wordt vastgesteld dat het generaal kapittel van 1660 er zorg voor heeft gedragen dat al wat er tot dan toe in de orde was voorgeschreven, in de juiste volgorde werd verzameld en in boekvorm uitgegeven opdat de statuten

²⁴) *Collationes et Dilucidationes in Regulam et Constitutiones FF. CC. RR. Ordinis Sanctae Crucis juxta antiquas Ordinis et novas Ecclesiae necnon Canonistarum interpretationes*, Gestel St. Michaëlis 1872. Als sprekende voorbeelden van nieuwe interpretatie wijst A. Ramaekers, o.c., 84 op de voorschriften over aderlating en kruinschering. Een vergelijking tussen de tekst van de oorspronkelijke statuten van 1660 en de toelichtingen van Van den Wijm. toont dit duidelijk aan. Aangaande de minutie of aderlating schrijven de statuten van 1868 in navolging van die van 1660 voor, dat deze viermaal per jaar dient te geschieden. Wie de aderlating hadden ondergaan, moesten buiten de gewone refter eten; het bloedverlies maakte het extra gebruik van versterkende middelen gewenst. Om die reden werd dan van de gewone soberheid van spijs afgeweken. Het aan tafel nodigen van vreemden in de kloosterrefter moet zeer zelden gebeuren; deze gunst mag alleen van tijd tot tijd maar aan speciale vrienden van het klooster worden toegestaan. Dit geldt in het bijzonder voor de minutiedagen. Het extra goede menu zou immers bij de gasten de onjuiste indruk kunnen wekken, alsof de kruisheren gewoon waren copieus te dineren. Ook al was op minutiedagen wat meer ontspanning nodig, dan wilde dat nog niet zeggen, dat de confraters dan allen tegelijk op stap konden gaan. Die ontspanning moest, evenals op andere recreatiedagen, binnenshuis gezocht worden en gebed en studie mochten dan ook niet achterwege blijven. In de *Collationes*... constateert Van den Wijm. echter, dat in deze streken de aderlating niet langer in gebruik is. Op recreatiedagen mag daarom nooit buiten de refter gegeten worden. Voor studie en koorgebed wordt verder verwezen naar die plaatsen in de statuten waar nadere bepalingen daaromtrent gegeven zijn. Merkwaardig uit de tijd doen ook de voorschriften aan over de kruinschering. Volgens deze bepalingen moest de kruin van de clerici tot op een breedte van drie vingers boven de oren geschoren zijn. Van Pasen tot Kruisverheffing (14 sept.) moest die kruinschering om de veertien dagen, van Kruisverheffing tot Pasen om de drie weken geschieden. Zonder verlof mocht geen pruik gedragen en mochten de haren niet geverfd worden. In de *Collationes* wordt vastgesteld, dat een geschoren kruin bij de seculieren en ook bij sommige ordes niet meer gangbaar is. De tonsuur voor de priesters heeft thans de omvang van een grote hostie; de maat wordt precies voorgeschreven: zeven centimeter middellijn. De clerici die nog geen priester zijn, dragen een veel kleinere tonsuur, die elke week vernieuwd wordt. Wie verlof heeft om een pruik te dragen, moet zorgen dat de tonsuur minstens tijdens het opdragen van de mis, zichtbaar is.

gemakkelijker gekend, met meer nadruk nagestreefd, vaker overwogen en met meer gevolg toegepast zouden worden. Dit is in de geest van het concilie van Trente, dat het noodzakelijk heeft geoordeeld dat de religieuzen de oude kloosterlijke observantie, waar die verslapt was, zouden herstellen. Volgens Franciscus van Sales is de kloosterregel het middel om zich te vervolmaken in de dienst van God en geven de statuten de wijze aan waarop deze regel dient te worden toegepast. Omdat niemand door middel van de regel standvastig voortgang kan maken op de weg der volmaaktheid tenzij hij zich inspant tot het ijverig onderhouden van de statuten, heeft Van den Wijmelenberg deze samen met de regel en het caeremoniale van de orde, aan de leden aangeboden. Dit met de bedoeling dat zij door de kennis en de onderhouding ervan gevormd, in liefde tot en in overweging en toepassing van de regel tot hun dood getrouwe voortgang mogen maken. Daarna zet hij uiteen hoe hij bij deze redactie van regel, statuten en caeremoniale te werk is gegaan. Hij eindigt dan met de leden dringend aan te sporen dit *libellus libellorum* dikwijls als een spiegel te hanteren, te lezen en te herlezen, er telkens weer van te genieten, het als minnaars van de geestelijke volmaaktheid ter harte te nemen en punctueel te onderhouden. Wat voor nut hebben immers regel en statuten voor religieuzen, als zij geen nauwkeurige en algemene onderhouding ervan ten gevolge hebben? ²⁵

Aan mgr. Zwijsen vraagt hij of de nieuwe statuten misschien ook diens goedkeuring nodig hebben. ²⁶ Een bewijs van inschikkelijkheid maar ook waarschijnlijk een voorzorg om nieuwe moeilijkheden en node-loze vertragingen te vermijden. Hij had uit ervaring geleerd met die mogelijkheid rekening te houden.

§ 10. Vorming en opleiding

Het generaal kapittel van 1856 had bepaald, dat er voortaan in de orde een algemeen noviciaat en een algemeen studiehuis voor de hogere studies moest zijn. De magister generaal zou op eigen gezag de novicen-meester en alle professoren of lectoren voor de hogere studies aanstel-

²⁵) *Regula . . . , Epist dedic.*, 5-12.

²⁶) B.B., nr. 301, 9 mei 1868.

len.¹ Toch blijkt, zoals wij reeds zagen, uit het relict van de visitatie van 1867 te Diest, dat er ook daar toen een theologische opleiding bestond. Evenzo spreekt het visitatierelict van 1862 te Diest over *candidati theologiae*.²

In het archief van het generaalat bevinden zich een aantal losse aantekeningen van de hand van Van den Wijmelenberg over het noviciaat en de hogere opleiding in de orde.³

10.1. Ascetische vorming

Er is reden genoeg om aan te nemen, dat de ascetische vorming te St.-Agatha een vrij Ignatiaans stempel droeg. Naast de uitleg van regel en statuten en de bestudering van de ordesgeschiedenis uit de Annalen, heeft de spiritualiteit van de jezuiten veel invloed gehad. Er werd daartoe van beproefde zeventiende- en achttiende-eeuwse auteurs gebruik gemaakt; hun boeken zijn tot in onze eeuw toe in talrijke herdrukken en in vele vertalingen verschenen.

Voor de ascetische vorming van zijn novicen bediende de novicenmeester zich van een vertaling van het *Direttorio ascetico* door Giovanni

¹) *Chronicon Cruciferorum*, tom. I, fasc. III (1949), 276.

²) D.K.: 06.6.9, relict 14 mei 1867; 06.6.8, relict 19 juni 1862.

³) Deze betreffen de uitzet van de novicen en diverse voorschriften, die na 1620 door de generale en provinciale kapittels zijn gegeven aangaande de aanwijzing van bepaalde huizen als noviciaat. Bij de uitzet behoort ook een brevier en een bijbel, een handboek respectievelijk voor theologie en filosofie, en de Annalen van de orde. Verder wordt een jaarlijks kostgeld vastgesteld tot aan de solemnele professie: voor het noviciaat f 280,— en voor de overige drie jaren telkens f 200,—. Voor de solemnele professie geeft of beschikt de betreffende persoon volgens onderlinge overeenkomst, wat hij aan de orde wil schenken. Wat de bestemming van bepaalde huizen voor het noviciaat betreft, zegt Van den Wijm. het volgende. Vanaf 1620 tot 1736 komt deze kwestie tienmaal ter sprake op de generale kapittels, vijfmaal op de provinciale en eenmaal op een definitoriaal kapittel. Hij verwijst daarvoor naar de betreffende plaatsen in het derde deel van de Annalen. Daaruit blijkt dan, dat deze regeling sedert Clemens VIII heeft stand gehouden. Lezena zegt dat, indien het vaststaat dat in sommige kloosters het noviciaat vanaf de tijd van Clemens VIII (1592-1605) te goeder trouw is voortgezet, men moet aannemen dat zulk een noviciaat is goedgekeurd, ook al is het bewijs van die goedkeuring verloren gegaan. Van den Wijm. wijst er ten slotte nog op, dat de inrichting van een gemeenschappelijk noviciaat door het dubbel provinciaal kapittel van 1677 is bepaald. Dit is volgens de pauselijke decreten van Clemens VIII en Urbanus VIII (1623-1644) en is door generaal Nicolaas de Haneffe (1654-1677) goedgekeurd. Men kan dus niet anders aannemen dan dat toen aan de generaal is opgedragen de huizen voor het noviciaat aan te wijzen.

Battista Scaramelli, s.j. (1687-1752).⁴ Als dagelijkse geestelijke lezing in de refter werd naast de H. Schrift het wereldberoemde boek van Alonso Rodriguez, s.j. (1538-1616) gebruikt.⁵ Als meditatieboek werd in St.-Agatha de Nederlandse vertaling gebruikt van *Nouvelles méditations pour tous les jours de l'année* van Bruno Vercruysse, s.j. In 1867 kwam dit boek in twee delen voor het eerst in Brussel uit. In 1869 verscheen er reeds een Nederlandse vertaling van. Het werd vaak herdrukt in Engelse, Duitse, Nederlandse, Spaanse en Hongaarse edities. Nog in 1956 kreeg het een Nederlandse herdruk. Dr. P. Smulders, s.j. kenschetst het als volgt „... Hoewel vrij schools in opzet en indeling en met een te grote nadruk op het moraliserende element, heeft het zijn waarde bewezen door praktische bruikbaarheid en vooral doordat het leven van Christus het middelpunt vormt”.⁶

Het ligt voor de hand, dat deze geregelde geestelijke lectuur veel invloed uitoefende op de spiritualiteit en de apostolische activiteiten van de kruisheren van die tijd. Devoties die verder in de orde de voorkeur hadden, waren die tot het H. Kruis, O.L. Vrouw en de H. Odilia, patrones van de orde. Dit alles stelt wel in staat om ons een vrij behoorlijk beeld te kunnen vormen betreffende de geestelijke sfeer waarin de toen-

4) Het *Direttorio* werd oorspronkelijk na Scaramelli's dood in 1754 te Venetië uitgegeven. Het was een van zijn twee meesterwerken en werd onmiddellijk als standaardwerk aanvaard. In vier tractaten behandeld hij daarin de middelen, nodig om de christelijke volmaaktheid te bereiken; de hinderpalen, de kardinale en theologische deugden. Het werd verschillende malen herdrukt, ook in andere talen. Zie: Zr. Dr. Costanza, oss, *Pater Giambattista Scaramelli en zijn Direttorio Mistico*, in *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, jg. 11 (1955), 440; *Lexikon für Theol. und Kirche*, Bnd. 9, Freiburg 1964 sub *Scaramelli*; C. Sommervogel, *Bibl. de la Comp. de Jésus*, VII, Brussel-Parijs 1890-1900, 689-694.

5) A. Rodriguez, s.j., *De Oefening der Christelijke Volmaaktheid*, 's-Hertogenbosch 1868-1884, 6 dln. — Rodriguez heeft meer dan veertig jaar als novicenmeester of als overste instructies moeten geven. Men stelde hem voor deze te bundelen. Hij deed dit met geen ander doel dan een praktisch, nl. zijn medebroeders en ook andere religieuzen en vrome christenen te helpen om de deugden, eigen aan ieders levensstaat, in beoefening te brengen. Deze oorsprong en dit doel verklaren het plan en het karakter van dit boek: geen enkele meer speculatieve beschouwing over het wezen der volmaaktheid, van de deugden en de religieuze staat, maar een deel over de verschillende middelen om tot de deugd der volmaaktheid te komen; een tweede deel over de beoefening der deugden die eenieder aangaan die God wil dienen; een derde deel handelt meer over de deugden die betrekking hebben op de religieuze en geestelijke staat. Het boek bevat praktische en verstandige raadgevingen, die onbarmhartig terugvoeren naar de realiteit. In het geheel werd dit werk in tweeëntwintig talen, ook oosterse, overgezet. Nog in 1936 verscheen er in Nederland de vierde, ongewijzigde uitgave van. Wel een bewijs, dat er nog steeds vraag naar was.

6) *Lexikon für Theol. und Kirche*, Bnd 10 (1965) sub *Vercruysse*; *Theologisch Woordenboek*, dl. III, Roermond 1958, sub *Vercruysse*.

malige kruisheren werden opgevoed en die ongetwijfeld grote invloed moet hebben gehad op hun godsdienstig leven en ook op hun preektrant.

Na zijn prioraat te Diest werd G. van der Weijst eind juni 1856 tot novicenmeester te St.-Agatha aangesteld en bleef dit tot het generaal kapittel van 1862. In mei 1862 wordt hij als zodanig opgevolgd door W. de Jonge, die vanaf 1856 socius van de novicenmeester was geweest. Zijn taak als novicenmeester heeft hij slechts kort vervuld, want op 12 september 1863 wordt hij naar Diest verplaatst. Als zijn opvolger wordt A. Arts aangewezen, die dit ambt zal blijven bekleden tot 1871. Het aantal novicen in de periode 1857 tot 1869 is overigens heel bescheiden. In 1857 en 1861 zijn er drie novicen; in 1860, 1863 en 1865 twee; in 1859 en 1866 slechts één; in 1858, 1867, 1868 en 1869 geen enkele. In al die jaren is er in St.-Agatha slechts één broeder-novice. Wellicht was de gespannen sfeer, die door onhandelbare en weerbarstige elementen te St.-Agatha werd veroorzaakt en de lastercampagne die dezen in het publiek voerden, de voornaamste reden dat het klooster weinig aantrekkingskracht op idealistische jongeren kon uitoefenen.

10.2. Hogere opleiding

In de biografie van H. F. M. Hollmann werd getracht zich een voorstelling te vormen omtrent de aard en het peil van de hogere studies te St.-Agatha in de tweede helft van de vorige eeuw. Als uitgangspunt werd de aandacht gevestigd op de algemene toestand van wetenschappelijk verval voor wat betreft de beoefening van filosofie en theologie onder de katholieken. Slechts zeer geleidelijk zou hierin verbetering optreden. Er moest een te grote achterstand worden ingehaald en bovendien was de houding van de katholieken ten opzichte van de moderne beschaving een te uitsluitend afwerende en defensieve. Geconstateerd werd tevens dat, wat de kruisheren betreft, wij nog over nagenoeg geen gegevens beschikken om ons een behoorlijk oordeel te vormen omtrent de aard van het gegeven onderwijs zelf, de door de lectoren gevolgde richtingen en methoden en het door hen benutte studiemateriaal.⁷ Gelukkig stelt een in vergetelheid geraakt en pas weer teruggevonden ge-

⁷ J. Scheerder, osc., H. F. M. Hollmann, in *Clairlieu*, 23-24 (1965-'66), 61-72.

schrift van L. Honhon ons daartoe nu enigszins beter in staat.⁸ Het is een waardevol getuigenis van een insider die met kennis van zaken spreekt. Hij heeft namelijk niet alleen zelf zijn filosofie te St.-Agatha gemaakt en deze daarna aan anderen gedoceerd, maar was ook op de hoogte van de voorafgaande situatie door mededelingen van oudere confraters die hij persoonlijk gekend heeft en deels als leermeester heeft gehad. In 1876 was hij in St.-Agatha in de orde getreden, maakte er zijn hogere studies en was tot 1893 lector in de filosofie en later ook in de exegetische en dogmatiek.

Als het generaal kapittel van 1856 bepaalt dat voortaan St.-Agatha het enige studiehuis van de orde zal zijn, worden enkelen van hen die eerst in Uden lector waren, dit nu in St.-Agatha, met name Van den Wijmelenberg zelf en Van der Weijst. Wij weten dat Van den Wijmelenberg te Uden vanaf 1841 filosofie en moraal heeft gedoceerd en Van der Weijst er van 1841 tot 1845 exegetische gaf. Vanaf 1856 hebben wij dus wat de hogere opleiding aangaat, alleen met die van St.-Agatha rekening gehouden, omdat die in principieel daar geschiedde en ons ook juist daarover enkele bijzonderheden bekend zijn. Onder het generaal van Van den Wijmelenberg zou deze toestand bestendig blijven.

Behalve de moraaltheologie, werd in de bewuste periode geen enkel vak volledig gegeven. Soms gebeurde het dat de professor met de klas mee bevorderd werd; terwijl hij dus eerst filosofie doceerde, werd hem daarna het onderwijs in de moraaltheologie of in de exegetische toevertrouwd. Zoals bij Van den Wijmelenberg te Uden het geval was, werd de filosofie tevens door de lector in de moraaltheologie onderwezen. In de jaren 1860 tot 1863 vinden we W. Smits als lector in de filosofie te St.-Agatha vermeld. In 1863 wordt een nieuwe lector in de filosofie aangesteld in de persoon van A. Arts. Hij was in dat jaar vanuit Diest naar St.-Agatha verplaatst. Zijn opdracht was om de filosofie in haar geheel te onderwijzen met uitzondering van de logica, die reeds op de hoogste klas van de latijnse school werd gegeven. Dat kon, omdat het aantal der zogenaamde bijvakken veel geringer was dan op de latere gymnasia. In ieder geval werd op die scholen uitstekend latijn geleerd en moest dit op de hogere klassen ook gesproken worden. Dit was een groot voordeel bij

⁸) L. Honhon, osc., *De hogere studies, bijzonder de philosophie, bij de Kruisheeren vanaf de Fransche Revolutie tot aan de vlucht der filosofen 7 september 1914.* (handschr.). Met „de vlucht der filosofen” is bedoeld, dat de scholastieken die te Diest hun opleiding in de filosofie kregen sinds 1885, als gevolg van de oorlogsomstandigheden genoodzaakt waren België te verlaten.

de hogere studie, waar alle handboeken in het latijn geschreven waren.

Honhon geeft ons ook enkele inlichtingen over de gebruikte handboeken en over de methode van onderwijs. De voorkeur van Van den Wijmbenberg als lector in de filosofie ging uit naar de *Praelectiones logicae et scholasticae* van A. Contzen, s.j. Dit handboek verscheen voor het eerst in twee delen te Keulen, waar Contzen van 1761 tot 1775 professor in de filosofie was aan het Collegium Tricoronatum. In 1822-1823 werd het in drie delen te Mechelen uitgegeven. Mogelijk heeft Van den Wijmbenberg zijn eigen opleiding in de filosofie te Huisse-ling volgens dit handboek genoten.⁹

In het begin van de zestiger jaren werd het gebruik van een bepaald handboek voor de filosofie voorgeschreven. Dit was ongetwijfeld bedoeld als een voorzorg tegen het doordringen van bepaalde theorieën, die door de toenmaals moderne stromingen van het Ontologisme, het gematigd Traditionalisme en de Duitse Theologen verkondigd werden. Ze werden door Rome afgekeurd en als dwaling veroordeeld. Besloten werd te St.-Agatha een handboek te kiezen, dat in Rome gedrukt was en ook daar werd gedoceerd. De keus viel op de *Institutiones philosophicae* van Salvatore Tongiorgi, s.j. (1820-1865). Als professor aan het Collegium Romanum had hij de drie delen van dit werk in de jaren 1861-1862 voorgedragen; in 1863 gaf hij het werk in twee delen uit. Hij was geen thomist. Zijn systeem van de *influxus physicus* week in wezenlijk opzicht af van de aristotelisch-thomistische abstractietheorie. Zijn leer was overigens volkomen orthodox.¹⁰

Over A. Arts vertelt Honhon dat deze een voornaam professor was. Hij gaf duidelijk les; in zijn lessen volgde hij de beknopte uitgave van Tongiorgi terwijl later de grote uitgave werd gebruikt. De hoofdpunten werden door hem duidelijk uiteengezet, ja, als woord voor woord vertaald en uitgelegd. Arts stierf tijdens het noviciaat van Honhon op 22 mei 1876. Volgens Honhon heeft H. Hollmann als lector in de filosofie Arts opgevolgd. Honhon heeft dus zelf van Hollmann filosofie gehad. Deze gebruikte de grote editie van Tongiorgi, maar sloeg enige punten

⁹) Over A. Contzen, s.j. zie: *Nomenclator Literarius Theologiae Catholicae*, Innsbruck 1911, tom. V. kol. 260-261; *Dict. d'Hist. et de Géogr. Eccl.*, Parijs 1956, tom. XIII, kol. 794.

¹⁰) Over Tongiorgi zie: *Dict. de Théol. Cath.*, Parijs 1920, tom. VI, kol. 579-580; tom. XV, kol. 1227-1228; F. Sassen, *Van Kant tot Bergson*, Antwerpen 1952, 209; J. Gredt, *Elementa Philosophiae Aristotelico-Thomisticae*, Freiburg 1925, tom. I, 416-417.

over die minder nodig waren. Het jaar vóór zijn priesterwijding op 2 april 1881 heeft Honhon zelf filosofie gegeven. Hij had slechts één leerling, doch deze telde wel voor twee: J. Hoogeveen, een man met een zeer helder verstand en een prima latinist. Door flink bijstuderen heeft deze zelf de grote Tongiorgi volledig doorgewerkt. Vermoedelijk is dit het tweede jaar filosofie van Hoogeveen geweest; hij was in november 1879 geprofest. Later, onder magister generaal W. Smits (1881-1889), zou de thomistische filosofie worden ingevoerd en werd Zigliara als auteur gekozen. Op het generaal kapittel van 1853 werd bepaald, dat aan de studenten in de filosofie de *Analogia Becani* moest worden verklaard.¹¹

Wat het theologisch onderricht betreft, valt aan te nemen dat destijds dogmatiek en moraaltheologie nog niet als afzonderlijke disciplines werden gedoceerd. Het generaal kapittel van 1856 bepaalde dat voor de studie in de theologie het werk van P. Dens als handboek zou worden gebruikt.¹² Hiermee is bedoeld de *Theologia ad usum seminariorum et sacrae theologiae alumnorum*.¹³ Het blijkt nog tientallen jaren na zijn dood een geliefd koosd handboek te zijn gebleven; de negentiende editie van dit werk in veertien delen werd nog van 1862-1864 te Mechelen

¹¹) *Chronicon Cruciferorum*, tom. 1, fasc. III (1949), 270. De volledige titel van dit boek is *Analogia veteris et novi Testamenti*. Zoals de benaming al doet vermoeden, is het een scripturistisch werk, een soort inleiding op de theologie van het oude testament. De praktische reden om het aan de studenten in de filosofie voor te schrijven is waarschijnlijk, dat zij na bestudering van dit werkje al enige kennis van het oude testament hadden opgedaan; bij de exegesestudie zou dan verder volstaan worden met de uitleg van de evangeliën en de brieven van Sint Paulus. Men zou deze praktijk kunnen vergelijken met die welke later op het grootseminarie van Warmond bestond. Ook daar werd het oude testament tijdens de filosofiestudie behandeld. Tot voor kort bevonden zich op de kloosterbibliotheek van St.-Agatha elf verschillende uitgaven van de *Analogia*, de meeste uit de achttiende eeuw. Het was destijds dus een veel gebruikt boek. Er bestaat een brief van mgr. Ant. van Gils, president van het Bossche grootseminarie van 1798 tot 1834. Daarin staat vermeld wat een theologiestudent toen als studieboeken nodig had, nl. een bijbel in de volkstaal, een concordans op de evangeliën, de *Analogia Becani* en het theologisch handboek van Dens. Zie: H. J. Allard, s.j., *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd*, Den Bosch 1875, 428. In de catalogoog van de bibliotheek van het kruisherenklooster te Venlo vinden we onder de moraaltheologische werken vermeld de *Summa Becani*. Vgl. Dr. A. Ceyssens, *De bibliotheek van het kruisherenklooster te Venlo*, in *Publ.* 94-95 (1958-1959), 275. Over de *Analogia Becani*, zie: *Dict. de la Bible*, Parijs 1895, tom. I, kol. 1535; *Dict. de la Théol. Cath.*, Parijs 1905, tom. II, 521-523; *Dict. d'Hist. et de Géogr. Eccl.*, Parijs 1934, tom. VII, 341-344. Over Becanus, zie: *Nw. Ned. Biogr. Woordenb.*, Leiden 1918, dl. IV, 93.

¹²) *Chronicon Cruciferorum*, tom. 1, fasc. IV (1950), 392.

¹³) Over Dens, zie: *Dict. de la Théol. Cath.*, Parijs 1911, tom. IV, 422-423.

uitgegeven. Dr. H. Boelaars, c.s.s.r. kenschetst het als kort en helder, weinig speculatief in vragen en antwoorden en als handboek dat jarenlang op de seminaries in België, Nederland en daarbuiten gebruikt is.¹⁴ De zwaarste nadruk in dit handboek valt op de moraaltheologie en deze bestaat dan nog uit casuïstiek, terwijl de dogmatiek slechts in bescheiden mate vertegenwoordigd is. Geen wonder dat de preken uit die tijd zo moralistisch waren.

Van den Wijmelenberg zelf is tientallen jaren lector in de moraaltheologie geweest; eerst kort voor zijn dood zal hij deze taak aan H. Hollmann overdragen. Begin 1859 deelt hij aan internuntius Vecchiotti mede, dat hij besloten heeft in de orde een aanvang te maken met de lessen in het kerkelijk recht. Als handboek heeft hij daarvoor de laatste editie van het werk van de geleerde kardinaal J. Soglia gekozen. Hij verzoekt de internuntius hem twaalf exemplaren in de laatste uitgave daarvan met de nieuwe toevoegingen vermeerderd en verrijkt, te doen toekomen. Bij de eerstvolgende gelegenheid zal hij dan het verschuldigde bedrag overmaken in de door de internuntius gewenste vorm.¹⁵ Toch spreken magister generaal W. Smits en zijn definitoren in het relict van het generaal kapittel van 1887 nog de vurige wens uit, dat zo spoedig mogelijk een cursus in de kerkgeschiedenis en in het kerkelijk recht aan het studieprogramma worden toegevoegd.¹⁶ Dit geeft minstens de indruk, dat de lessen in het kerkelijk recht toch weer vervallen geraakt waren.

Uit het feit, dat in de periode 1857 tot 1869 telkens een lector voor de schrijftuur wordt vermeld blijkt, dat deze discipline in ieder geval als afzonderlijk studievak werd onderwezen. Waarin deze bijbelcursus bestond en volgens welke methode zij werd gegeven, is nog niet achterhaald. Vermoedelijk werden de befaamde werken van Aug. Calmet, o.s.b. (1672-1757) door de lector dankbaar benut.¹⁷ Ook Cornelius a Lapide zal wel goede diensten bewezen hebben. Nieuwe wetenschappelijke publicaties als die van de te Amsterdam geboren Leuvense hoogleraar in de exegese, J. Th. Beelen (1807-1884), zullen van invloed zijn geweest. Toen reeds verschenen werken van hem waren een grammatica van het nieuw-testamentisch grieks en twee werken, elk in drie delen, als vertaling met commentaar van al de geschriften van het nieuwe

¹⁴) *Kath. Encyclopedie*, Amsterdam 1951, dl.8, kol. 606-607.

¹⁵) V.V.: 13 jan. 1859.

¹⁶) *Chronicon Cruciferorum*, tom. II, fasc. II (1958), 159.

¹⁷) A. Calmet, *La Sainte Bible en latin et en français*, 23 dln., Parijs 1707-1716; *Dict. Hist... de la Bible*, Parijs 1719; *Dict. de la Bible*, Parijs 1899, tom. II, kol. 72-76.

testament.¹⁸ Verder verschenen nog de vertalingen met commentaar van het nieuwe testament en van de brieven van Sint Paulus door de in 1852 katholiek geworden joodse geleerde en schrijver S. Lipman.¹⁹ Zij worden eveneens op de kloosterbibliotheek van St.-Agatha aangetroffen.

Wat de lectoren betreft, kan nog het volgende worden vermeld. G. van der Weijst was vanaf 1856 tot aan zijn dood lector in de H. Schrift. Hij stierf op 13 juni 1869. De priester J. Pulsers, die reeds van 1844 tot 1851 professor aan het Bossche grootseminarie was geweest en van 1851 tot 1852 professor in de moraaltheologie aan het grootseminarie te Detroit, ging in 1858 zich in Rome verder bekwamen in de moraaltheologie en het kerkelijk recht. In 1861 deed hij zijn intrede in St.-Agatha en was reeds als novice lector in de theologie, een taak die hij tot aan zijn uitreden in 1865 voortzette. Van den Wijmelenberg gaf waarschijnlijk zelf óók les in het kerkelijk recht. Eind november 1857 verzoekt hij aan H. Verkuilen om voortaan in zijn plaats het directorium samen te stellen, „... want ik moet alle dagen les geven aan de jonge Heeren”.²⁰ In 1859 staat W. Smits als lector in de theologie genoemd. Ook als J. Verhulst in juli 1869 tot lector in de filosofie wordt aangesteld, blijft A. Arts tot aan zijn dood als lector vermeld.²¹ J. van den Dries wordt van 1873 tot aan zijn vertrek naar Engeland in juni 1876 als lector in de theologie aangeduid.²² H. Hollmann werd in 1877 benoemd tot lector in de moraaltheologie en zal als zodanig Van den Wijmelenberg terzijde hebben gestaan voor bepaalde tractaten. Hij verdient, zoals Van den Wijmelenberg op 12 november 1880 aan mgr. A. Godschalk schrijft bij de aanbieding voor het jurisdictie-examen, alle lof voor zijn onderwijs en ijver.²³

Aan de genoemde correspondentie van Honhon danken wij interessan-

¹⁸) J. Th. Beelen, *Grondregels voor het vervaardigen eener vertaling van het Nieuwe Testament onzes Heeren Jezus Christus*, Amsterdam 1858, 3 dln.; *Het Nieuwe Testament onzes Heeren Jezus Christus*, Leuven 1860-1866.

¹⁹) S. P. Lipman, *Alle historische Schriften van het Nieuwe Testament onzes Heeren Jezus Christus*, Den Bosch 1861; *De Epistelen van den H. Apostel Paulus*, Den Bosch 1869.

²⁰) A. v. Asseldonk, osc., *Handschrift LL 238 van het „Klein Archief” van St.-Agatha, in Cruciferana*, Nova Series nr. 10 (1945).

²¹) L. Sips, osc., *Elenchus van St.-Agatha*, in *Cruciferana*, Nova Series nr. 23. Volgens de correspondentie van Honhon zou A. Arts ook tot aan zijn dood op 22 mei 1876 les blijven geven in de filosofie.

²²) L. Sips, osc., o.c.

²³) B.B., z.n. 12 nov. 1880.

te inlichtingen over enkelen van bovengenoemde lectoren. Zij zijn waardevol, want Honhon was een zeer intelligent, wetenschappelijk bedrijvig en tevens zeer eerlijk man, die bovendien tot op hoge leeftijd het voordeel van een accuraat geheugen bezat. Hij was van 1885 tot maart 1893 te St.-Agatha lector zowel in de schriften als in de dogmatiek. Als hij in 1893 tot prior van Diest gekozen wordt, zal hij ook daar het professoraat in de schriften en de dogmatiek tot 1938 voortzetten. Hij was dus in deze aangelegenheid wel tot oordelen bekwaam. Hij droeg de orde een liefdevol hart toe en bezat de gave deze gevoelens ook aan anderen te kunnen overdragen. Deze liefde was evenmin verblind als louter platonisch; zij omvatte al zijn confraters van hoog tot laag en van jong tot oud. Hij sprak rechtuit en met kennis van zaken en personen, en met begrip voor de omstandigheden. Ook al was hij allerm minst een vleier, toch toonde hij zich breed en mild in zijn waardering voor anderen en voor hun werk. Het beeld van Van den Wijmbenberg als docent tekent hij als volgt „... Een minzaam en bedaard karakter, goed in de theologie en moraal beslagen voor die tijd. Hij sprak langzaam en gemakkelijk: hij improviseerde. Ik heb nog van Hoogw. Heer moraalles gehad. Hij volgde de principes van Liguori vóór zij er op het seminarie aan dachten. Vroeger waren zij nogal probabilist. Zij volgden de kruisheer Seulen, prior van Luik, niet. Hoogw. Heer was probabilist”.²⁴ Van W. Smits zegt Honhon „... Hij was onderricht zoals het toen al ging op de seminaries: het scheelde veel met nu (Smits was als kapelaan al enkele jaren werkzaam geweest, voor hij bij de kruisheeren intrad). Zijn eruditie was meer door omgang met eenige geleerden en schrijvers dan door onderricht of autodidactiek. Van de filosofie gaf hij maar enkele punten. Als professor in de dogmatiek was hij duister en onverstaanbaar voor de leerlingen. De moraal kende hij goed en hij gaf goede raad.

²⁴) Henricus Seulen was vanaf 1746 tot aan zijn dood op 29 sept. 1771 prior van het kruisheerenklooster te Luik. Driemaal was hij definitor. Hij was een bekend moraaltheoloog en publiceerde verschillende werken op dit gebied. In zijn losse aantekeningen over Van den Wijmb. schrijft L. Emond, osc „... Hoogw. Heer was probabilist. Dit kwam door Uden, dat richting Keulen (Sasserath) volgde, terwijl de Luikse (Belgische?) Kruisheeren de strengere richting der dominicanen (Billuart) volgden. Anecdote: Hoogw. Heer, zelf eens op assistentie, kon ondeugend zijn en plaagde de pastoor's 's avonds met hun probabilisme. 's Morgens, hij kon niet lang in de kerk geweest zijn, vroeg hij de meid om koffie. 'Gut, Hoogw. Heer, is U al terug; maar er zaten zoveel biechtelingen?' 'Die zijn al lang weg'. In een half uur had Hoogw. Heer hen geholpen. Van den Wijmbenberg dronk zijn koffie en de probabilisten zaten nog lang in hun biechtstoel”.

„Hij wist talent in anderen te waarderen. Ant. Arts was zijn novicenmeester. Deze was drijverig”.²⁵

Zoals reeds vermeld, blijkt de zorg voor de behartiging van de hogere opleiding ook uit de visitatierelicten van 1862 en 1863 te St.-Agatha en uit dat van Diest in 1867.

§ 11. *Varia*

Volledigheidshalve en bij wijze van afsluiting van de periode 1853-1870 worden thans nog enkele feiten in chronologische volgorde genoemd. Op zondag Sexagesima 1860 dateert Van den Wijmbenberg een adres, dat hij namens de provinciaals van verschillende ordes in Nederland aan Pius IX zendt. Het getuigt van hun gevoelens van afschuw en deelneming naar aanleiding van de opstootjes in de kerkelijke staten en de vernieling van het kerkelijk bezit die daarmee gepaard is gegaan. Zij geven uitdrukking aan hun kinderlijke trouw jegens de H. Vader. Het adres is ondertekend door Van den Wijmbenberg als generaal der kruisheren, de prelaat van Berne, de provinciaals van de dominicanen, jezuïeten, redemptoristen, franciscanen, de commissaris-generaal van de augustijnen, de prior van de carmelieten en de custos conventualis van de conventuelen te Urmond.¹ Pius IX stuurt dan een dankbetuiging aan Van den Wijmbenberg en via hem aan de genoemde religieuze oversten.² Op zijn beurt stuurt Van den Wijmbenberg een afschrift van deze dankbetuiging aan de mede-ondertekenaars.³

Ant. Michan, kruisheer met de Rode Ster en secretaris van de grootmeester dezer orde te Praag, geeft op 17 februari 1861 aan Van den Wijmbenberg inlichtingen over deze orde, haar tegenwoordige werkzaamheden, ledental en religieuze klederdracht. Eveneens inlichtingen over de Cyriakers of kruisheren met het Rode Hart te Praag.⁴

Op 20 juli 1864 wenst Van den Wijmbenberg mgr. Zwijsen geluk met het feit, dat de aanslag op diens leven heeft gefaald.⁵

²⁵) Correspondentie L. Honhon (1933-1934).

¹) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 84, Dom. Sexagesima 1860.

²) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 91, 15 dec. 1860.

³) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 92, 1 jan. 1861.

⁴) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 93, 17 febr. 1861.

⁵) B.B., nr. 351, 20 juli 1863.

Typierend voor de zelfbeheersing en innerlijke rust bij de gespannen sfeer in St.-Agatha is, dat Van den Wijmbenberg op 18 maart 1864 een kleine verhandeling voltooide die als titel droeg *Wijsgeerige opmerkingen over het thans algemeen aangenomen zonnensstelsel*. Zij is neergeschreven in een gekartonneerd aantekenboekje, dat zich in het archief van het generaalat bevindt.

Op 8 december 1865 viert de generaal zijn zilveren professiefeest. Voor een anonieme dichter wordt dit aanleiding om in een lofzang met waarlijk Bilderdijskiaanse gloed van 152 versregels los te barsten. Na een dreunend voorspel over „... de booze geest van 't Zuid", alias de Franse revolutie, wordt Van den Wijmbenberg op de volgende wijze ten tonele gevoerd:

„... Ziet gij dien vromen priester ginds?
Waarheen wendt hij zijne rassche schreden?
Vlugt hij als banneling? ... Geenszins:
Zijn aenblik aêmt een' stillen vrede;
Blijmoedig treedt hij op de baen.
Men ziet 't: Verheven is zijn' zending,
Een heilige ijver spoort hem aen;
Men ziet 't: hij haekt naer de volending
Van wat hij, met een traen in 't oog,
Somtjids van God schijnt af te vragen.
Welk is zij dan die zaek die hem bewoog?
Welk is dan toch dien last hem opgedragen? ...”

Om kort te gaan: Van den Wijmbenberg is de hersteller van de orde en heeft als zodanig buitengewoon veel tot stand gebracht. Dan volgen de nodige bezweringen aan het adres van St.-Agatha, Uden, Diest en Maaseik om op te rijzen en voor hem te getuigen. Wisconsin wordt uitdrukkelijk niet genoemd. Het moet zich tevreden stellen met de vermelding, dat Van den Wijmbenberg heeft gewild

„... Ook in de verste landen ...

Tot Jezus' eer des kruises standaerd planten”.⁶

Het is begrijpelijk, dat men bij deze feestelijke gelegenheid niet te zeer heeft willen uitweiden over deze feitelijk toen al mislukte poging de orde in Wisconsin te vestigen.

In het kloosterarchief te Uden berust een exemplaar van het schrij-

⁶) A.G.K.: z.n., 8 dec. 1865.

ven, dat Van den Wijmelenberg op 22 oktober 1866 aan alle confraters heeft gericht. Het betreurenswaardige voorval van de verwijdering uit de orde van broeder J. van den Bogaert, is voor het definitoriaal kapittel van 8 en 9 oktober 1866 aanleiding geweest om hem aan te sporen niet alleen bijzondere aandacht te schenken aan de verplichtingen van hun religieuze staat, maar ook om deze ijverig te vervullen. Dit om nieuwe ergernissen te voorkomen en om de smaad uit te wissen die de orde is aangedaan. Hun krachtige medewerking wordt verzocht om de vervallen religieuze observantie te herstellen en voor de toekomst te bestendigen. Dit geldt voor allen: oversten, jongeren en broeders. Vooral de opleiding van de novicen verdient bijzondere behartiging. Om in het gebrekkige daarvan te voorzien ontbraken tot dan toe de gewenste middelen wegens een tekort aan voldoende daartoe geschikte krachten. In bepaalde ernstige overtredingen wordt de jurisdictie om daarvan te ontslaan voortaan alleen voorbehouden aan biechtvaders van de orde zelf. Tot deze gevallen behoren het nachtelijk en heimelijk verlaten van het klooster, ook zonder het voornemen van apostasie; het hebben van eigendom in strijd met de gelofte van armoede, wat doodzonde is; het wegnemen van zaken die aan het klooster toebehoren, althans in aanzienlijke mate; daden die in strijd zijn met de gelofte van zuiverheid.⁷

Op 25 mei 1867 dankt Van den Wijmelenberg mgr. Zwijsen voor zijn aanstelling tot judex synodalis.⁸

Voor A. Arts, die biechtvader, lector in de filosofie en bibliothecaris is, vraagt Van den Wijmelenberg aan Zwijsen verlof om verboden boeken te lezen.⁹

Pius IX dankt Van den Wijmelenberg op 19 april 1869 voor de ontvangen gelukwensen bij gelegenheid van zijn gouden priesterfeest.¹⁰

Aan Zwijsen deelt Van den Wijmelenberg mee welke volmachten hem als magister generaal volgens de constituties en de pauselijke vergunningen toekomen. Dit in antwoord op een daags tevoren door hem ontvangen brief van de bisschop. Hij vertrouwt hierdoor enige zekerheid te mogen ontvangen, omdat hij niet graag tekort wil schieten aan een hem gedane uitnodiging maar zich ook niet ongenodigd zou willen indringen.¹¹ Ook bij andere gelegenheden wordt de indruk gewekt, dat

7) U.K.: Bundel VI, 22 okt. 1866.

8) B.B., nr. 247, 25 mei 1867.

9) B.B., nr. 154, 10 maart 1868.

10) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 156, 19 apr. 1869.

11) B.B., nr. 326, 6 juni 1869.

mgr. Zwijsen enigszins huiverig zou staan tegenover deze volmachten en er wel graag controle op bleef uitoefenen.

Aan de prioren en confraters stuurt de magister generaal een afschrift van de genoemde dankbetuiging van Pius IX en schrijft tevens enige godvruchtige oefeningen voor, speciaal in verband met het aanstaande feest van de H. Odilia. Elke confrater zal bij wijze van noveen van 9 tot en met 17 juli dagelijks zijn werken door de H. Odilia aan God opdragen voor alle confraters van de orde, opdat zij in liefdadigheid, voorzichtigheid en wetenschap mogen toenemen. Vervolgens zal op 18 juli in ieder klooster een solemnele dienst volgens de intentie van Van den Wijmelenberg worden gehouden. Gedurende het octaaf zal in alle missen van de priesters een memento worden gehouden. Elke confrater zal in het octaaf al zijn werken en de lekebroeders daarenboven één H. Mis en één H. Communie volgens intentie van Van den Wijmelenberg tot welzijn van de Kerk en de orde door de voorspraak van de H. Odilia aan God opdragen. Aangespoord wordt om naast de H. Odilia ook het H. Kruis te vereren en in die dagen dikwijls een bezoek bij het H. Sacrament af te leggen.¹² Dit voorschrift zal op 7 juli in alle conventen aan de vergaderde confraters worden voorgelezen en op het hart worden gedrukt.

Van den Wijmelenberg en de drie definitoren — L. Luyben is op 25 juli 1869 overleden — delen op 10 augustus 1869 de bepalingen mee, die op het intermediair kapittel zijn vastgesteld. Deze betreffen de datum, waarop voortaan een dergelijk kapittel zal worden gehouden en verdere financiële mededelingen. Bovendien worden met ingang van 1 september 1869 enkele met name genoemde confraters verplaatst.¹³

Op 29 september 1869 verklaart Van den Wijmelenberg aan Zwijsen waarom hij H. Geeraerts voor het jurisdictie-examen aanbiedt. Deze is ruim vijftien jaar aan het college te Diest werkzaam geweest zonder ooit enige jurisdictie aangevraagd of gehad te hebben; hij heeft echter al enige jaren verlof gehad om te preken. Van den Wijmelenberg heeft hem nu naar St.-Agatha geroepen, omdat hij sedert een jaar aan het college vervangen is kunnen worden. Hij moest nog enkele tractaten van de theologie volgen en deze studie heeft hij nu voltooid.¹⁴

¹²) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 157, 2 juli 1869.

¹³) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.* 10 aug. 1869.

¹⁴) B.B., nr. 493, 29 sept. 1869; Geeraerts was toen 37 jaar en sinds 17 mei 1856 priester.

HOOFDSTUK IV

AVONDROOD (1870-1881)

§ 1. *Van den Wijmelenberg op het Vaticaans concilie*

In de laatste levensperiode van Van den Wijmelenberg waren er hoogtijdagen als het vijfde eeuwfeest van St.-Agatha in 1871, zijn gouden priesterfeest in 1873 en het zilveren feest van zijn generalaat in 1878. Ook het verblijf te Rome gedurende zeven maanden tijdens het eerste Vaticaans concilie beleefde hij als een groots en onvergetelijk gebeuren.¹ Wat het innerlijk leven van de orde betreft, waren de zwaarste stormen voorbij. Zij bleek voldoende weerstandsvermogen en veerkracht te bezitten om zich, ook in de ogen van de buitenwereld, te herstellen van de pijnlijke slagen en de schade aan haar goede naam die haar door eigen leden waren toegebracht. De toekomst zag er niet zo somber meer uit; er was voldoende reden om een heropleving te verwachten. Alleen de aanwas van novicen bleef nog zeer bescheiden. De colleges van Diest en Maaseik kwamen tot bloei. De religieuze observantie en het studiepeil werden opgevoerd en legden zo de grondslag tot een volhardend streven naar hoger geestelijk peil en groter en vruchtbaarder persoonlijke inzet van de ordesleden. Er stonden figuren op, oudere zoals F. Dietvors en jongere als H. Hollmann en L. Honhon, die door hun persoonlijkheid en hun positie in de orde als geestelijke leiders en docenten die ontwikkeling ten goede sterk zouden bevorderen. Van den Wijmelenberg bezat genoeg mensenkennis om hun kwaliteiten te ontdekken en er een dankbaar gebruik van te maken. Van de andere kant hebben

¹) L. Emond, osc., *Henricus van den Wijmelenberg*, Cuyk 1931, 42. Bij gelegenheid van dit gouden priesterfeest verscheen een feestzang in druk. Het gedicht bestaat uit 19 strofen, elk van 7 regels. Als melodie wordt aangegeven *Des Konings feest*. Zoals te verwachten valt, wordt ook de aanwezigheid van Van den Wijm. op het Vaticaans concilie herdacht. Het gebeurt op de manier, die typerend is voor de wat opgewonden stijl en de nogal merkwaardig toegepaste beeldspraak van deze jubelcantate. Iedere tijd heeft zo zijn eigen smaak; men zal het toen wel mooi en verheven gevonden hebben. De betreffende strofe luidt als volgt „Schoon tienmaal zeven jaar het licht / Uw levensbaan bescheen, / Toch spoedd' Ge U, 't oog op God gericht, / Naar Petrus' Steenrots heen. / Ge omhelst die rots, zoo hecht en sterk, / Beschouwt het waarlijk Godd'lijk Werk / En kust d'Onfeilb'ren Steen (bis)“.

ook zij veel van hem kunnen en willen leren. Zijn wezenlijke idealen en opvattingen en vooral zijn liefde tot de orde hebben zij tot de hunne gemaakt. Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat een dergelijke toewijding, een dergelijke vereenzelving der belangen en strevingen van de eenling met die van het geheel, thans een wat onbevredigende indruk maakt. Deze mannen hebben de behoefte aan zelfbevestiging en eigen voldoening inderdaad niet zo sterk gevoeld. Hun toewijding, dienstvaardigheid en beschikbaarheid vertonen een onbaatzuchtig accent, dat niet alleen bewondering verdient, maar ook de orde als geheel ten goede kwam. Het waren mensen waarop zij in goede en kwade dagen rekenen kon. Dit moet een grote troost en voldoening voor Van den Wijmbenberg zijn geweest en hem vertrouwen hebben geschonken in de toekomst van de kruisheren, hoe zorgelijk die soms ook leek. Hij wist immers uit eigen ervaring hoeveel door eigen inzet en stuwkracht in anderen kan worden tot stand gebracht. Zij gaven hem het veilige gevoel, dat zijn arbeid niet tevergeefs was geweest en na hem zou worden voortgezet. Het is tekenend voor dit vertrouwen dat Van den Wijmbenberg de jeugdige H. Hollmann tot zijn biechtvader en secretaris maakte en hem in 1878 het lectoraat in de moraaltheologie opdroeg. Zij scheelden in leeftijd bijna drieënvijftig jaar!

Al kon Van den Wijmbenberg de toekomst van de orde daarom met vertrouwen tegemoet zien, toch zou hij tot het einde toe grote zorgen en teleurstellingen blijven ondervinden. De enige troost hierbij was, dat zij ditmaal van buitenaf kwamen en niet zozeer aan de leden der orde zelf te wijten waren. Die zorgen kunnen voornamelijk worden teruggebracht tot de aanval op de geldigheid van de kruisherenaflaat en tot de dreigende verscherping van het conflict met de Staat over de goederen van St.-Agatha. Grote teleurstellingen waren de mislukte pogingen tot vestiging in Engeland en tot terugkeer van de kruisheren naar Venlo.

Een kwestie die aandacht verdient is, welke betekenis het eerste Vaticaan's concilie voor de katholieken en meer in het bijzonder voor de Nederlandse katholieken van die tijd had. Om ons goed daarvan bewust te worden, zouden wij dit concilie tegen de achtergrond van zowel de godsdienstige als de politieke verhoudingen, vooral in West-Europa en in Nederland, moeten plaatsen. Van daaruit worden ook de mentaliteit en de gevoelens verhelderd waarmee Van den Wijmbenberg dit belangrijke kerkelijk gebeuren heeft benaderd en ervaren. Zij zouden tevens

veel kunnen verklaren van de denkbeelden en reacties van hem persoonlijk omtrent andere gebeurtenissen binnen of buiten de orde.

Zijn deelname aan het eerste Vaticaans concilie vormde voor hem ongetwijfeld een hoogtepunt in zijn leven. Het eigentijds godsdienstig, cultureel en politiek klimaat van het werelddeel en vooral van het land waartoe hij behoorde heeft zeker een belangrijke rol hierbij gespeeld. De persoonlijke ontmoetingen met Pius IX, het bijwonen van de beraadslagingen en vergaderingen van het wereldepiscopaat, contacten en gesprekken met vooraanstaande kerkelijke figuren hebben zijn geestelijke horizon verbreed en verdiept. Met veel personen en problemen, waarvan hij hoogstens het bestaan en de betekenis kon vermoeden of die hij slechts van horen zeggen, door correspondentie of lectuur kende, kwam hij thans rechtstreeks in aanraking. Hij zag gestalte en uiterlijk van die personen, hoorde hun stem, volgde hun gedachtengang en werd ingewijd in vraagstukken, situaties en verhoudingen, die plaatselijk heel verschillend lagen en die de grenzen van zijn geboortestreek ver overschreden. Dit moet voor hem een echte openbaring geweest zijn. Immers, zijn werkzaamheden en zijn invloedssfeer waren tot dan toe uiteraard lokaal vrij beperkt geweest. Hij zag zich nu verplaatst in een wereldstad, die reeds eeuwenlang het hart van de katholieke en beschaafde wereld was en hij bevond zich in een internationaal gezelschap van leidende figuren van de geloofsgemeenschap.

Dit moet bevrijdend en verruimend hebben ingewerkt op een ontvankelijke, evenwichtige en diep religieuze natuur als de zijne. Er ging een nieuwe wereld voor hem open, die hem tegelijk betoverde en verukte. Zijn brieven uit Rome getuigen van die opgetogenheid. Voor wat Rome hem historisch, cultureel en artistiek te bieden had, heeft hij zich weinig tijd gegund. Niet als zou hem dit als klassiek gevormd man niet interesseren, maar omdat hij als concilievader zijn taak zowel ten dienste van de Kerk als van de orde zo goed mogelijk wenste te vervullen. Daartoe volstond alleen het bijwonen van de vergaderingen niet. Om zo juist en zo volledig mogelijk ingelicht te worden, om de opinies te peilen en zich een verantwoord oordeel te kunnen vormen over allerlei verschillende standpunten, kwesties en omstandigheden, moesten contacten worden gelegd en verhelderende gesprekken worden gevoerd. Zijn bijzondere vaardigheid in het spreken van latijn bewees hem daarbij goede diensten.

Niemand kan zelf leven, en evenmin door mensen van een latere

generatie begrepen en rechtvaardig beoordeeld worden, zonder rekening te houden met de cultuur van zijn tijd. Het is immers onmogelijk zich als normaal denkend en levend mens volkomen afzijdig op te stellen tegenover de algemeen heersende denkbbeelden en strevingen. Dit dwingt tot een stellingname, die een uitvloeisel zal zijn van eigen levensovertuiging, maar ook van de invloed der omgeving en omstandigheden waarin hij zich bevindt. Tot zulk een standpuntbepaling, en wel in zeer uitgesproken vorm, werden de katholieken sedert de tweede helft van de negentiende eeuw in toenemende mate gedwongen. Ook wanneer in het wezenlijke aan de katholieke geloofsovertuiging werd vastgehouden vertoonde zij toch in benaderingswijze opvallende verschillen, die weer afhankelijk waren van de manier waarop werd gereageerd: ofwel door verwerping van, ofwel door rekening te houden met de gewijzigde opvattingen en idealen, die het moderne gesecculariseerde cultuurpatroon met zich meebracht.

Men kan zeggen, dat het eerste Vaticaans concilie, ook al was het dan een bijeenkomst van de wereldkerk, toch een overwegend Europees karakter droeg. Wat de deelnemers betreft vertoonde Europa een sterk getalsoverwicht. Van de rond zevenhonderd concilievaders behoorden toch zeker driekwart tot de West-Europeanen en bijna de helft daarvan waren bovendien nog Italianen.

Het concilie bepaalde vooral zijn standpunt ten opzichte van de toen actuele, typisch West-Europese verschijnselen, al hadden die in meerdere of mindere mate ook hun doorwerking in andere werelddelen.

Roger Aubert begint zijn geschiedenis van het Vaticaans concilie met op zeer verhelderende wijze het kader van kerk en wereld te schetsen, waarbinnen dit belangrijk gebeuren zich voltrekt.² Alleen gezien tegen deze achtergrond worden zowel de betekenis ervan als de internationale reacties die het wekte, duidelijk. Het verklaart tevens de polarisatie van standpunten bij de concilievaders zelf, die zich voornamelijk toespitste op het vraagstuk van de pauselijke onfeilbaarheid. Van den Wijmbelenberg is daarvan niet alleen ooggetuige geweest, hij voelde zich ook persoonlijk erbij betrokken. Daarom is het van belang hierop wat dieper in te gaan en heeft het bovendien als tijdsbeeld zijn waarde voor deze periode van zijn leven.

²) Rog. Aubert, *Vatican I*, Paris 1964.

Paus Pius IX beschouwde zijn wereldlijke souvereiniteit als onmisbaar voor het handhaven der onafhankelijkheid van zijn geestelijke macht. Het is van belang hier te bedenken dat deze opvatting destijds door de katholieken in alle landen werd gedeeld en gesteund. Aubert merkt op, dat nooit uit het oog verloren moet worden dat deze kwestie op de ontwikkeling van de kerkelijke geschiedenis tijdens het grootste deel van het pontificaat van Pius IX een psychologische invloed heeft gehad, die moeilijk overschat zou kunnen worden. In aanmerking genomen zowel de uitzonderlijke positie van de paus als de ultramontaane opvattingen en gevoelens van de katholieken van die tijd ligt het voor de hand, dat de zienswijze en het beleid van Pius IX in overwegende mate bepalend was voor de houding, die de katholieke kerk tegenover de moderne cultuur innam. Die zou te conservatief blijken. De Kerk is tenslotte geen machtsinstituut en wordt als zodanig door de wereld ook niet meer aanvaard. Vooral sinds het tweede Vaticaans concilie zijn wij er ons van bewust geworden dat sinds de vorige eeuw de Kerk te uitsluitend haar heil heeft gezocht in het isolement, te ongenueanceerd alle nieuwe ideeën heeft gewantrouwd en zich te defensief heeft opgesteld. Al gebeurden er dingen genoeg die dit begrijpelijk maakten, het blijft te betreuren.

Buitendien bracht Van den Wijmbenberg, evenals alle conciliëgangers, een eigen, vaderlands gekleurde geestelijke begaafte mee. Dit geeft een nuance aan het zojuist geschetste beeld der toenmalige katholieken, die zeker niet verwaarloosd dient te worden. Veel meer nog dan door strikt persoonlijke inzichten en gevoelens werd deze nuance bepaald door de politieke omstandigheden waarin de katholieken elk in hun eigen land leefden en op de tijdgeest reageerden. Van den Wijmbenberg nu was een katholieke Nederlander, uit Brabant afkomstig en er van jongsaftaan woonachtig. Dat verklaart ook de mentaliteit waarmee hij het concilie benaderde en de wijze waarop dit gebeuren op hem inwerkte. Zijn levensloop valt voor een groot deel samen met de politieke en culturele emancipatie van de Nederlandse katholieken, die op een levensbeschouwelijke grondslag steunde.

Het strijdbaar ultramontanisme had, ook in Nederland, zijn schadelijke keerzijde: een bepaalde afzijdigheid en eenzijdigheid, wereldvreemdheid als men wil. Het heeft tot jarenlang nadeel van de katholieken zelf onnodig tegenstellingen, misverstanden en wantrouwen veroorzaakt. Achteraf gezien is het wellicht niet zo te verwonderen, dat de

katholieken als reactionair en onaangepast aan hun tijd werden beschouwd. L. J. Rogier kenschetst de houding der Nederlandse katholieken sedert de Aprilbeweging van 1853 als die van het ultramontaans isolement. „Met grote woorden en geforceerde teksten heeft de ultramontaanse journalistiek in Frankrijk ook de Nederlandse katholieke pennevoerders de vervreemding van de moderne cultuur als een soort deugd leren voorstellen” . . . „Het was de katholiciteit van een integralist als Louis Veuillot en van *L'Univers*, van *La Croix* en de assumptionisten, pathetisch en strijdbaar, ongecompliceerd en een tikkeltje vulgair”.³

Tegen de hierboven geschetste achtergrond, zowel in internationaal als in nationaal opzicht gezien, zal het niet moeilijk vallen zich voor te stellen wat de persoonlijke ontmoeting met Pius IX voor Van den Wijmelenberg betekende en welk standpunt hij op het Vaticaans concilie heeft ingenomen. Zijn eigen uitingen trouwens helpen om dit vermoeden te bevestigen. Reeds op 9 mei 1869 schreef hij aan prior L. Luyben te Diest „. . . Ik ben bepaald en het draagt de goedkeuring weg, naar het Concilie te gaan.” Bij diezelfde gelegenheid wierp hij de kwestie op van de keuze van een metgezel. Hij stelt prior Luyben voor hem te vergezellen. Deze keuze motiveerde hij als volgt: Luyben was definitior en kende goed latijn en frans.⁴ Luyben echter bedankte voor de eer, waarschijnlijk vanwege zijn gezondheidstoestand. In zijn plaats koos de generaal toen H. Geeraerts. Deze belgische kruisheer was het jaar tevoren van Diest naar Uden verplaatst. Ook hij sprak vloeiend frans.

Het archief van de Propaganda Fide maakt melding van een schrijven aan de kardinaal-prefect van de Congregatie voor de Concilies betreffende de deelname van Van den Wijmelenberg aan het concilie.⁵ In de officiële lijst van de deelnemers staat Van den Wijmelenberg aangegeven onder de afdeling *Abten-Generaal van kloosterorden die het privi-*

³) L. J. Rogier, *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*, Utrecht 1962, 316-317.

⁴) D.K.: 06.25.2.30, 9 mei 1869.

⁵) R.P.F.L.: vol. 361 (1869 I), 721r.; A. Frenken, *Brieven van Dr. Juliaan Bogaers*, in *Bossche Bijdragen*, jg. 25 (1961), 241-271. Van den Wijm. had door bemiddeling van de internuntius aan de Prop. Fide gevraagd of hij al dan niet moest deelnemen aan het aanstaande concilie. De secretaris van de Prop. Fide informeert nu, in welke geest hij dient te antwoorden. Door een vergissing van de centrale commissie voor het concilie had Van den Wijm. aanvankelijk geen uitnodiging ontvangen. Dr. Jul. Bogaers, deken van Cuyk, had toen Van den Wijm. aangespoord zich hierover tot de internuntius te wenden.

⁶) *De algemeene Kerkvergadering van 1869*, Den Bosch 1869, afl. 26, 1330.

lege van de mijter hebben. Hij is daar als tweede vernoemd, onmiddellijk na de generaal-abt van de Premonstratensers. In het geheel is het aantal van dergelijke abten-generaal dertien geweest. In rangorde komen zij na de abten die bisschoppelijke jurisdictie bezitten.⁶

Van de 1055 tot deelname gerechtigden verschenen er 774. De aanwezige Nederlandse prelaten waren mgr. A. I. Schaepman, aartsbisschop van Utrecht; mgr. J. Zwijsen, bisschop van Den Bosch en mgr. G. P. Wilmer, bisschop van Haarlem. Verder de Nederlandse missiebisschoppen W. Steyns Bisschop, aartsbisschop i.p.i. van Bosra in Syrië; A. J. Pluym, c.p., apostolisch vicaris van Constantinopel en pauselijk delegaat voor de oosterse ritus; H. J. A. van Ewijck, o.p., apostolisch vicaris van Curaçao en P. M. Vrancken, apostolisch vicaris van Batavia. Deze laatste was geboren te Hasselt en derhalve van Belgische nationaliteit. Van den Wijmelenberg was de enigst aanwezige Nederlandse ordesgeneraal.⁷ Als enigste Nederlandse consultor fungeerde de Amsterdammer H. J. Feye, hoogleraar in het kerkelijk recht aan de universiteit van Leuven. Hij was lid van de centrale commissie en van de commissie voor kerkelijke tucht en kerkelijk recht. Mgr. Schaepman en mgr. Steyns Bisschop behoorden tot de vierentwintig leden der geloofsdeputatie.⁸ Uit Nederland, evenals uit Spanje, Portugal, Zuid- en Midden-Amerika, België en Zwitserland, zou geen der deelnemers stemmen tegen de definiëring van de pauselijke onfeilbaarheid. Daartoe behoorde ook Van den Wijmelenberg.⁹

Pas eind december 1869 heeft Van den Wijmelenberg zich op reis naar Rome begeven. Wat de reden van dit uitstel is weten wij niet. Mogelijk houdt het verband met het overlijden van zijn jarenlange en persoonlijke vriend Dr. C. R. Hermans op 14 december 1869. Als plaatsvervanger gedurende zijn afwezigheid stelde hij J. Verhulst, subprior en lector te St.-Agatha aan. Het noviciaat werd tijdelijk te Uden gevestigd onder leiding van prior W. Smits. Overigens zou dit laatste overbodig blijken, omdat er in de jaren 1869 tot 1870 geen enkele novice was en ook niet kwam.¹⁰ Aan de vicaris-generaal van Den Bosch, F. C.

⁷⁾ J. de Jong, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, Utrecht-Nijmegen 1949, IV, 171.

⁸⁾ In het geheel waren er 96 consultoren benoemd, waarvan 60 Italianen. Het getals-overwicht van de Italianen was zeer sterk, behalve de 267 bisschoppen en tweederde van de consultoren, waren weldra ook alle voorzitters van de commissies Italianen.

⁹⁾ J. de Jong, *o.c.*, 175.

¹⁰⁾ A.G.K.: *Geheim Arch. Acta M.G. et Def.* 10 aug. 1869.

Swagemakers, schrijft Van den Wijmelenberg op 27 december 1869 en vraagt of hij op zijn reis naar Rome nog mededelingen aan mgr. Zwijssen, die reeds op het concilie aanwezig is, of elders kan overbrengen. Hij zal 28 december 's avonds om half negen per diligence vanuit Grave in Den Bosch aankomen, daar overnachten en dan de volgende morgen vroeg vertrekken, in de hoop nog vóór Driekoningen in Rome aan te komen.¹¹

Over zijn verdere reis en verblijf in Rome lichten ons de brieven in, die Van den Wijmelenberg aan St.-Agatha en Diest schreef. Samen met H. Geeraerts reisde hij naar Diest en van daaruit naar Marseille, waar zij zich inscheepten voor Civita Vecchia. Onder de passagiers bevond zich ook kardinaal Mathieu, aartsbisschop van Besançon. Deze zou tijdens het concilie de voorzitter zijn van een dertigtal leden van het Franse episcopaat, die tegenstanders waren van de onfeilbaarheidsverklaring. De feitelijke leider van deze groep was echter mgr. G. Darboy, aartsbisschop van Parijs. De drijfkracht ervan was mgr. F. Dupanloup, bisschop van Orleans. De veronderstelling ligt voor de hand dat Mathieu en Van den Wijmelenberg elkaar onderweg wel gepolst zullen hebben; al stond deze kwestie niet op de agenda, de tegenstanders vreesden terecht dat zij in de discussies betrokken zouden worden en het was dus zaak om anderen tot hun zienswijze over te halen. Op 5 januari 1870 gingen zij te Civita Vecchia aan wal. Reeds de volgende morgen wilde Van den Wijmelenberg zich naar de vergadering begeven, die het concilie die dag hield. Het bleek echter dat hij daartoe niet de vereiste garderobe bezat. Deze gelegenheidsdracht bestond uit een paarse mantelletta onder de mozetta, waaronder weer een rochet. Tot de verdere uitrusting behoorden nog een mijter en een witte, rode en paarse koor-
kap en een driekanten hoed. Op 7 januari deed hij zijn eerste intrede in gezelschap van de generaal der carmeliëten. Terstond werd hem zijn plaats temidden van de generaal-abten aangewezen; zijn rangnummer was 929. Volgens het protocol moest iedere concilievader vergezeld zijn van twee theologen. Bij Van den Wijmelenberg fungeerden als zodanig H. Geeraerts en de Italiaanse priester Don Marcello. Omtrent de kwestie of Van den Wijmelenberg nog een actief aandeel in de discussies heeft gehad, is ons niets bekend. In de verslagen daaromtrent staat zijn naam niet vermeld. De verklaring daarvoor lijkt ons wel deze. Over dat-

¹¹⁾ B.B., nr. 612, 27 dec. 1869.

gene wat al spoedig het hete hangijzer op het concilie zou worden: het al of niet definiëren van de pauselijke onfeilbaarheid, zullen eindeloze debatten worden gehouden. Van den Wijmelenberg had zijn mening dienaangaande reeds gevormd en zal er, gezien zijn gevorderde leeftijd en bezadigde aard, geen behoefte aan hebben gehad zich in verwarrende theologische discussies te mengen. Waar het wezenlijk op aankwam was zijn stem en hoe hij die zou uitbrengen stond bij hem vast.

Het schijnt, dat Van den Wijmelenberg aanvankelijk zijn intrek genomen heeft bij de carmeliëten, maar al spoedig zag hij zich gedwongen dit klooster te verlaten, omdat hij niet kon wennen aan de Italiaanse kost. De Italiaanse keuken met al haar olie en knoflook lag de zeventigjarige wel wat zwaar op de maag. Hij nam toen zijn intrek bij particulieren in de Via San Basilio, vlak bij het palazzo Barberini. Geeraerts deed de hele huishouding, kookte het eten en ging iedere morgen, vergezeld van een zouaaf, zijn inkopen doen op de markt. Van den Wijmelenberg was bepaald niet geestdriftig over het Romeinse menu. Hij schrijft: „...dat het op Goeden Vrijdag in onze kloosters beter is dan op de hooge feestdagen in Rome, ... De snuif is hier van veel minder qualiteit; de medegenomene is bijna op”.¹² In dezelfde brief laat hij weten, dat hij blij is zich op het concilie te bevinden en reeds veel geleerd en gezien heeft. Uitgaan deed hij echter zelden. Daarentegen had hij bijna elke dag een onderhoud met professor Feye, wiens rechtschapenheid en geleerdheid hij evenzeer bewonderde. Bovendien waren concilievaders zijn geregelde gasten; de gesprekken met hen waren waardevol en verschaften hem de nodige informatie aangaande buiten de vergaderingen zelf geformuleerde standpunten en onderlinge beraadslagingen. Reeds op de middag van 22 januari was zijn reisgenoot kardinaal Mathieu hem komen bezoeken. Terloops deelt Van den Wijmelenberg in de brief mee, dat hij het inzicht van Mathieu niet deelt. Vooral mgr. Zwijssen en pater Hermers, die zich sedert zijn aankomst bijzonder voorkomend en behulpzaam hadden getoond, waren zijn trouwe bezoekers.

Pius IX bezat in zeldzame mate de gave om mensen voor zich in te nemen, zowel door zijn uiterlijk als door zijn optreden. Hoeveel verscheidene oorzaken ook hebben bijgedragen tot de overwinning welke

¹²) Deze brieven bevinden zich in het archief van het kruisherenklooster te Diest. Voor verdere aanvulling zie: L. Emond, o.s.c., *Henricus van den Wijmelenberg*, Cuyk 1931, 38-42. D.K.: 06.25.3.7, 23 jan. 1870.

het ultramontanisme behaalde en ofschoon verschillende omstandigheden deze grotelijks vergemakkelijkt hebben, moet men toch de beslissende factor die de snelheid en de omvang ervan verklaren, zoeken in de persoonlijkheid zelf van Pius IX. Dat is zozeer waar, dat men heeft kunnen zeggen dat de triomf van het ultramontanisme evenzeer de triomf van een man als die van een leer was.¹³

Van den Wijmbenberg raakte persoonlijk diep onder de indruk van de verschijning en het minzame optreden van Pius IX. Zijn brieven getuigen daarvan. Meermalen werd hij in particuliere audiëntie ontvangen. De paus gunde zich dan alle tijd en gaf hem blijken van echt vaderlijke genegenheid. Verschillende keren bezorgde hem dat naderhand onvriendelijke blikken van audiëntiegangers, die te lang naar hun zin moesten wachten. Het was misschien een van dezen, in elk geval een Romeinse monseigneur van lagere rang, die hem eens op hoge toon vroeg wat hij eigenlijk in Rome kwam doen. *Obedire*, was het enige en tegelijk typerende antwoord van Van den Wijmbenberg.¹⁴

Op 13 mei 1870 vierde Pius IX zijn achtenzeventigste verjaardag. Die dag had Van den Wijmbenberg een audiëntie, die hij als volgt beschrijft „...Ik kan u niet genoeg zeggen, wat het is bij Z.H. te zijn; elke vrees houdt daar op; men is meer vrij dan ooit, ziet in Hem aanstonds eenen Vader. Ik wenschte (sic!) u te kunnen uitdrukken de houding, den oogopslag Hemelwaarts, toen ik Hem met zijnen verjaardag feliciteerde; het trok van mijn hoofd tot de voeten door merg en beenderen door; men zou gezegd hebben: Hij is opgenomen en spreekt met den Hemel, en ziet in de verte zijne dogmatische onfeilbaarheid. Hij laat daarop zijne oogen nedervallen, en welk gelaat! welke opgeruimdheid! Hierover kan ik wel denken, maar niet spreken. Al heeft men

¹³) Rog. Aubert, o.c., 108, 111-115. Pius IX hield ervan met mensen om te gaan. Hij wandelde graag door de straten van Rome en liet zich dan door iedereen aanspreken. De betoverende charme van zijn optreden, zijn vurige welsprekendheid, zijn soms ontroerende godsvrucht, zijn vertrouwen op de Voorzienigheid, zijn sereniteit bij moeilijkheden, maakten een onuitwisbare indruk op de talrijke bezoekers uit het buitenland. Zijn beproevingen hadden hem de algemene sympathie in de katholieke wereld verworven. In de ogen van veel gelovigen was hij letterlijk een martelaar en een heilige. In de katholieke wereld ontstond er een ware devotie tot de paus, een nieuw verschijnsel in de kerkgeschiedenis, waarvan het belang niet te onderschatten valt. Daaruit valt met name het gemak te verklaren waarmee de geestelijkheid en de gelovigen met geestdrift instemden met de leer van de pauselijke onfeilbaarheid en ook de gunstige ontvangst, waarmee de verhaasting van het centralisatieproces van de Kerk werd begroet. Hoe zou men dit niet goedkeuren, nu het immers door de paus werd aangemoedigd? (R. Aubert, o.c., 34-35).

¹⁴) L. Emond, o.c., 41.

in Rome, waar oneindig veel te zien is, niets gezien dan Pius IX, die bijna tweemaal daags mijnen raam voorbij rijdt, dan heeft men toch alles gezien. Het geheugen van Z.H. is zeer groot: bij het aanbieden der Statuten wist Z.H. te zeggen dat Hij vóór 14 jaren ook de Annales onzer Orde had ontvangen: met dit aanbod was Z.H. uiterst tevreden. Doch laat ik ophouden meer van Pius te zeggen, wijl ik vrees te weinig te zullen zeggen, en wat ik al zeg, met te weinig klem te zullen uitdrukken (terwijl ik dit schrijf, rijdt Z.H. juist voorbij, heft zijne vaderlijke hand op en zegent mij); ik wil liever niets anders schrijven".¹⁵

Behalve de reeds verkregen gunsten, vermeldt hij in deze brief nog de volgende. Het persoonlijk indult van een geprivilegieerd altaar viermaal in de week, voor met name genoemde confraters geschonken. Een volle aflaat voor St.-Agatha en Cuijk bij gelegenheid van het vijfhonderdjarig bestaan van het klooster (1871) en op een dag door de bisschop vast te stellen. Een volle aflaat voor Van den Wijmelenberg zelf en alle confraters op de verjaardag van hun priesterwijding, doopsel, solemnele professie en in het uur van sterven. Verlof voor cfr. De Vlam als procurator om steeds daags te voren om twee uur met het breviergebed te mogen beginnen. Ten slotte verkreeg hij het verlof om bij zijn thuiskomst aan alle confraters de pauselijke zegen te geven. Hij schrijft verder, dat het in de maand mei in Rome al zeer warm was en dat de thermometer van Reaumur 24 graden boven nul aanwees en nog steeds stijgt. Tegen half mei werd een ogenblik gevreesd voor een inval van de Garibaldisten. Wat Van den Wijmelenberg reeds half maart duchtte, namelijk dat de zittingen van het concilie wegens de grote hitte van juli tot oktober zouden geschorst worden, had niet plaats. Wel was er zo nu en dan een onderbreking van de werkzaamheden, die varieerde tussen de tien en veertien dagen.

Op 12 juni 1870 schrijft hij aan H. van Giersbergen, die intussen L. Luyben als prior van Diest is opgevolgd, dat hij voorzag pas over een maand de terugreis te kunnen overwegen. Ook spoort hij de prior aan om niet tot zijn terugkeer te wachten met de viering van het zilveren bestaansfeest van het klooster. Hij wenst vervolgens alle confraters daarmee geluk en is beschaamd dat hij dit tot nu toe heeft vergeten. Herinnerend aan het bericht dat hem in Rome bereikte aangaande de zo geslaagde overeenkomst tussen de kruisheren en de heer Di Martinelli,

¹⁵⁾ D.K.: 06.25.3.11, 23 mei 1870.

wenst, hij hem daarmee speciaal geluk, terwijl hij laatstgenoemde laat verzekeren dat hij reeds voor hem gebeden heeft op de graven van de heilige apostelen en dat hij voornemens is dit op 3 juli, het feest van het Kostbaar Bloed, nogmaals te doen. Hij belooft ten slotte te zorgen dat bij wijze van jubileumgeschenk aan de kruisherkerk in Diest het altaar van de H. Barbara dagelijks geprivilegieerd zal worden met een volle aflaat. „... Het kan, en mag niet anders: die schoone kerk door eene zoo wondere beschikking aan ons gekomen, moet ook met een schoon privilege voorzien worden”.¹⁶

Er heerste in Rome een tropische hitte toen Pius IX in tegenwoordigheid van 535 concilievaarders in de Sint Pieter de pauselijke onfeilbaarheid tot dogma verklaarde. De volgende dag brak de Frans-Duitse oorlog uit. Zowel dit feit als de tropische hitte maakten een verdere voortzetting van het concilie praktisch onmogelijk.

Daags daarna zond Van den Wijmbelenberg aan de prior van Diest een brief om hem op de hoogte te stellen van zijn aanstaande komst. „... Gisteren is het dogma infallibilitatis Summi Pontificis met alle stemmen, uitgenomen twee, aangenomen. Waarop aan de vaders van het Concilie verlof is gegeven om een uitstapje te maken tot den 11. November: ik ga overmorgen (donderdag den 21. July) op reis naar België en Holland om eens een goede lucht in te ademen”.¹⁷ De generaal was oorspronkelijk van plan over Duitsland terug te keren, maar de oorlogsomstandigheden verhinderden dit. Hij maakte weer dezelfde reis over zee naar Marseille en vervolgens door Frankrijk naar België. „... Indien wij op reis geen hinder ontmoeten, zullen wij aanstaande maandag den 25 July te Diest arriveren. Van Diest gaan wij naar Maeseyk, 's Bosch, Uden en St. Agatha. Ik zou mij niet gaarne langer dan twee dagen ergens ophouden, wijl ik zeer naar huis verlang...”.

Voordat hij Rome verliet, maakte hij het volgende anagram op de familienaam van Pius IX: *Mariam amasti, i et fer annos Petri*. (Joannes Maria Mastai Ferretti, P.M.). Het was zijn afscheidsgroet aan de door hem zo bewonderde en vereerde paus Pius IX.

Er is nog een gedeelte van een brief bewaard gebleven, die op 6 de-

¹⁶) D.K.: 06.25.3.13, 12 juni 1870.

¹⁷) D.K.: 06.25.3.14, 19 juli 1870. In de correspondentie van L. Honhon lezen we, dat de tuin achter het klooster te Diest niet aan de kruisheren, maar aan F. Di Martinelli toebehoorde. De kruisheren mochten er wel gebruik van maken. In 1870 echter had prior Van Giersbergen de tuin kunnen kopen.

cember 1874 vanuit Fiesole door de vlamming Petrus Beckx, generaal der jezuïeten, aan Van den Wijmbenberg werd geschreven. Uit de inhoud blijkt, dat beiden elkaar meermalen tijdens het concilie hebben ontmoet. Beckx was uit de omgeving van Diest afkomstig en zal daar de kruisheren wel gekend hebben.¹⁸

Als blijk van zijn verering en vriendschap schreef Van den Wijmbenberg bij gelegenheid van het patroonsfeest van professor Feye een veertigregelig latijns gedicht. Het is een van die ingewikkelde kunststukjes die toen onder de echte latinisten geliefd waren. Er moet veel zorg en vernuft aan zijn besteed. Dit lofdicht bestaat namelijk uit twee achrosticons, het oneven aantal regels zijn die van het eerste, het even aantal die van het tweede achrosticon. In het eerste begint elke regel met de opeenvolgende letters van de volledige latijnse voornamen en de achternaam van Feye; het tweede vormt de opeenvolgende letters van de lofspreuk die als motto boven het gedicht is geplaatst. In het voorjaar van 1876 zal Feye aan Van den Wijmbenberg nog uitgebreide schriftelijke adviezen geven over de goederen van het kruisherenklooster van Venlo. Naast Feye waren ook Jan Baptist Paaps, collega van H. Geeraerts als aalmoezenier van de belgische zouaven te Rome en pater Aloisius van der Meulen te Rome bevriend met Van den Wijmbenberg. Zij werden op hun patroonsfeest in 1870 elk bedacht met drie eenregelige latijnse naamverzen. Paaps wordt bovendien bij diezelfde gelegenheid nog op drie chronica onthaald.

Er is nog een brief bewaard gebleven van 24 augustus 1870 van Paaps aan H. Geeraerts. Paaps vertelt daarin interessante bijzonderheden over het in augustus voortgezette concilie. Er blijken dan nog maar honderdvijftig concilievaders aanwezig te zijn. Ook Feye bevindt zich nog in Rome. De brief handelt verder over de dreigende politieke toestand. De pauselijke staten zijn van alle kanten ingesloten door een leger van vijftigduizend Piëmontezen en hun intocht in Rome wordt zeer binnenkort verwacht. De zouaven willen niets liever dan de stad verdedigen, maar het gerucht gaat dat Pius IX om bloedvergieten te voorkomen, dit niet zal toelaten. Tot slot vraagt Paaps het gebed van Van den Wijmbenberg voor de romeinse vrienden.¹⁹

¹⁸⁾ K. Schoeters, s.j., *Pater J. Beckx en de „Jezuitenpolitiek” van zijn tijd*, Antwerpen 1965.

¹⁹⁾ De gegevens omtrent Feye, Paaps en Van der Meulen bevinden zich bij Aphosc.

§ 2. *Visitaties van 1870-1881*

De relictten van de jaarlijkse visitaties dragen er uiteraard toe bij om zich een voorstelling te kunnen vormen omtrent de inwendige toestand van de verschillende huizen. Zij zouden zich eigenlijk in volledig aantal in de respectievelijke kloosterarchieven moeten bevinden. Het feit echter, dat de visitatoren dikwijls voorschrijven dat ze op gezette tijden telkens behoren te worden voorgelezen, is er wellicht de oorzaak van dat ze gemakkelijk versleten of verloren geraakt zijn. Een vergelijking in dit opzicht toont aan, dat Diest de meeste zorg heeft gehad ze te bewaren; voor de andere huizen is de oogst betrekkelijk schraal. Toch zijn er alles bijeen voldoende om een behoorlijke algemene indruk te krijgen; zeker in huizen als Uden, Diest en Maaseik ontlopen immers de situatie en de werkzaamheden elkaar niet zo erg veel. Het lijkt ons de aangewezen weg om met Diest te beginnen, dat uit deze periode zeven visitatierelictten in zijn archief heeft bewaard. Diest telde toen bovendien het grootste aantal priesters en broeders en kan dus ook alleen al daarom als vrij representatief voor de orde in de zeventiger jaren worden beschouwd.

Op een enkele uitzondering na, zijn de aanwezige relictten alle van Van den Wijmelenberg persoonlijk.

In dat van 1871 valt de meeste nadruk op al datgene wat de bloei van het geestelijk leven kan bevorderen. Regel en statuten moeten gelezen en herlezen worden om zich zo bewust te maken en ook ten uitvoer te brengen wat men bij de professie op zich genomen heeft. In de kerk en aan het altaar moet ieder zich stichtend gedragen en zich strikt alleen aan de rubrieken houden. Nooit mag 's avonds het rozenhoedje, het gewetensonderzoek en de meditatie achterwege gelaten worden. Er moeten gebeden worden ingevoerd voor de Kerk, de orde en andere nodige en nuttige intenties. Er heerse liefde, zachtmoedigheid en hulpvaardigheid in de omgang met elkaar. Nooit moet er oneerbare of laag-bij-de-grondse taal worden gesproken of gemopperd om welke reden dan ook. Geestelijke zaken dienen voorrang te hebben boven tijdelijke en de voornaamste voorschriften van de orde boven die, welke op de tweede plaats komen. De prior is tevens directeur van het college. Hij kan ieder gewenst ogenblik een studieprefect aanstellen of ontslaan naargelang hem dat het beste toeschijnt voor klooster en college.¹

¹) D.K.: 06.6.14, 19 juni 1871.

In het relict van 1872 lezen we dat veelvuldig en vaak onnodig, ja zelfs nutteloos en voor de kloosterlijke observantie buitengewoon schadelijk uitgaan niet kan en mag geduld worden. Het langdurig of onnodig en herhaald ontvangen of bezoeken van vrouwelijke personen of van moderne liberalen dient vermeden te worden. Men moet niet gemakkelijk kritiek uitoefenen op een confrater of iemand anders. Het past ook niet om pijpen of tabaksdozen in het kloosterpand te laten liggen.²

Prior W. Smits van Uden heeft in 1875 de visitatie in St.-Agatha, Diest en Maaseik gehouden. Eerst op 16 maart 1876 stuurt hij een uitgebreid relict aan elk van deze drie huizen. Hij verontschuldigt zich, dat de omstandigheden het hem onmogelijk hebben gemaakt dit eerder te doen. Met verschillende teksten, waarvan de meeste ontleend zijn aan de brieven van Paulus, schetst hij eerst het voorrecht van de uitverkiezing tot het kloosterleven en de juiste beleving ervan. Daarop volgen de verschillende vermaningen. Vooreerst een aansporing tot eerbied bij het celebreren en bij de voorbereiding en dankzegging. Het verwaarlozen van de wekelijkse biecht door de priesters geeft ergernis aan de broeders. Er is te weinig eerbied voor het koorgebed. In de kerk moeten wij elkaar en de gelovigen niet door oneerbiedig gedrag ontstichten. Bij het biechthoren moet niet, tenzij om ernstige redenen, over andere zaken gesproken worden. De prioren moeten er zorg voor dragen dat de broeders zich niet inlaten met de taken van de priesters. De priesters moeten de broeders beleefd aanspreken, maar al te grote familiariteit vermijden. Men moet meer genegenheid hebben voor zijn confraters dan voor buitenstaanders; dit zal de gemeenschappelijke recreatie ten goede komen. Wacht u voor kwaadspreken en laster; er zijn er enkelen in de orde, die zelfs de magister generaal niet sparen. Laat hen merken hoe ergerlijk en verachtelijk hun handelwijze is; zij horen eigenlijk niet in de orde thuis. In een onderschrift voegt Van den Wijmelenberg zelf aan dit relict toe, dat het voor allen niet alleen nuttig maar noodzakelijk is. Hij maakt bovenstaande woorden tot de zijne en beveelt allen aan het slot van de Regel op zichzelf toe te passen.³

In zijn relict van de visitatie van 1876 geeft Van den Wijmelenberg enkele praktische vermaningen aan de gemeenschap van Diest. In spreken en houding moet de religieuze modestie bewaard worden. Alles moet op tijd gebeuren en het silentium dient te worden onderhouden. Laat

²) D.K.: 06.6.16, 4 aug. 1872.

³) D.K.: 06.6.17, 16 maart 1876.

niemand zich te veel bemoeien met zaken buiten de orde en ook niet met die zaken binnen de orde waarvoor hij niet is aangesteld. Zonder verlof van de prior moet men niet komen op plaatsen in het klooster waar men niets te maken heeft, of zich met het werkvolk ophouden. Geen voorkeur voor bepaalde confraters bij het spreken, wandelen en uitgaan. Geen kranten lezen onder het bidden of de geestelijke lezing aan tafel. ⁴

Het relict van 1879 bevindt zich niet in het archief van Diest, maar in dat van het generalaat. ⁵ Wij zouden het als het geestelijk testament van Van den Wijmelenberg aan zijn medebroeders kunnen beschouwen. Het handelt uitsluitend over de liefde tot God en de evenmens en haalt daartoe verscheidene teksten aan uit *De navolging van Christus*. Dit gebeurt zonder nadere vermelding van het boek zelf of van plaatsen waar die teksten voorkomen. Daar blijkt wel uit, dat dit als aan ieder bekend werd veronderstelt en het tot de veel gebruikte geestelijke lectuur behoorde bij de kruisheren. Deze teksten hebben alle betrekking op de onderlinge liefde, vrede en verdraagzaamheid. De aanvangswoorden van dit relict zijn dezelfde als die waarmee Augustinus zijn Regel begint: *Voor alles moet God bemind worden en vervolgens de naaste*. De liefde tot God zal zeer bevorderd worden, als de confraters zich ijverig toeleggen op het devoot celebreren van de heilige mis; op de meditatie, de geestelijke lezing en het silentium, op een vurig gebed, vooral aan tafel en in het koor of bij het persoonlijk bidden van het brevier. Voor de eigenschappen, die naasteliefde dient te bezitten citeert Van den Wijmelenberg I Cor. 13:4-7. Die liefde is zeer noodzakelijk onder religieuzen, omdat zij meer degenen zijn, die tot de volmaaktheid geroepen worden, waarvan de band de liefde is. Die liefde schittert vooral in het bewaren van de onderlinge vrede. Om deze vrede te bewaren moeten zij elkaars lasten dragen en zo zullen zij de wet van Christus vervullen. Gij moet niet uw eigen voordeel zoeken, maar datgene wat aan de liefde gemeenschappelijk is. Derhalve: de opgedragen taken vervullen; niet willen doen wat in het algemeen verboden is, bijvoorbeeld door te denken: dit is niet voor mij bedoeld maar voor anderen; niet de beste kleren en de lekkerste spijzen voor uzelf uitzoeken. Laten wij ons verder de waarschuwing herinneren *Loopt her- en derwaarts; gij zult geen rust vinden tenzij in nederige onderwerping aan het bestuur van uw overste*.

⁴) D.K.: 06.6.18, 25 juni 1876.

⁵) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 436, 1 april 1879.

Als onderschrift nog een verwijzing naar Ignatius: *In het klooster of convent moet alles schoon zijn; voor wereldse dingen moet men zich echter hoeden; alles moet in stilte geschieden.* Boven het relict staat, behalve de datum van 1 april 1879, ook die van 23 februari 1880. Van den Wijmelenberg was blijkbaar overtuigd hiermee het wezenlijke te hebben gezegd; hij had er niets aan toe te voegen.⁶

In St.-Agatha wordt de visitatie van 1873 gehouden door H. Kuipers, subprior van Diest. De visitor prijst de conventualen van St.-Agatha wegens het buitengewoon goed onderhouden van de kloosterlijke observantie. Tot meerdere vooruitgang en tot stichting van elkaar en anderen kan en moet hij de veelvuldige lezing van Regel en statuten aanbevelen.

Prior W. Smits visiteert St.-Agatha in 1879. In zijn relict herinnert hij aan de voorschriften van het generaal kapittel van 1878. De prior en de subprior moeten nauwlettend waken over het onderhouden van het silentium, vooral in het slot, het dormitorium, de cellen, de refter en de kerk. De confraters moeten er voor zorgen elkaar niet te hinderen door te luid te bidden. Zij moeten niet al te royaal willen zijn bij het ontvangen van gasten en hen niet opdringen te drinken of vaker te komen. Het is ongepast en overbodig om, wanneer gasten keurig ontvangen worden zonder hen een glas wijn aan te bieden, dit toch te doen. De lekebroeders moeten er in het bijzonder op gewezen worden dat zij elkaar en vooral aan de clerici in de orde het verschuldigde respect dienen te bewijzen en elkaar geenszins mogen kwetsen door verwijten of ruwe woorden. Mochten zij dit toch doen, dan behoren zij streng gestraft te worden. De confraters worden vermaand zich ijverig toe te leggen zowel op het inwendig gebed als op het mondgebed. Vooral de voorbereiding op het ontvangen van de sacramenten wordt benadrukt.⁷

Ook in 1880 trad prior Smits als visitor in St.-Agatha op. In dit relict valt eveneens sterk het accent op het gemeenschappelijk leven en op de gemeenschappelijke oefeningen. Zij liggen helemaal in de lijn van de traditie der orde. Aan de plicht tot het koorgebed moet op waardige, oplettende en eerbiedige wijze voldaan worden. Het misoffer en de communie moeten op hoge prijs gesteld worden en de vereiste voorbereiding en dankzegging dient daarbij met vrome ijver behartigd te worden. Bij de gemeenschappelijke godsdienstoefeningen en ook bij de gezamen-

⁶) S.A.K.: Inv. nr. 142, 22 april 1873.

⁷) S.A.K.: Inv. nr. 142, 25 juni 1879.

lijke recreatie behoren allen aanwezig te zijn, omdat anders het gemeenschapsleven verslapt en veel ergernis ontstaat. Schadelijke meningsverschillen en laster moeten vooral in de recreatie vermeden worden. Hebt eerbied voor elkaar; al te grote vertrouwelijkheid dient achterwege te blijven. Aan tafel behoren de welvoegelijkheid en de naastenliefde in beoefening gebracht te worden. Gij moet er niet op uit zijn om altijd het beste en het lekkerste te hebben. Dit relict moet de laatste vrijdag van ieder trimester worden voorgelezen.⁸

Uit deze periode bleef te Uden slechts een relict bewaard. Het is van de hand van Van den Wijmbenberg en dateert van 1876. Opvallend is, dat het in het nederlands en niet, zoals gebruikelijk, in het latijn is geschreven. Ongetwijfeld is dit gedaan ten dienste van de broeders. De inhoud is van uitermate praktische aard en vormt de toepassing van reeds eerder verkondigde beginselen van het religieuze leven. De hoofdzaken ervan kunnen als volgt worden samengevat. Bewaakt uw ogen. Begeeft u nooit uit nieuwsgierigheid naar de kerk. Maakt nooit van de kerk gebruik als toegang of uitgang tot het klooster. Bewaart een waardige houding in de kerk; stoort niet en kijkt de mensen niet aan. In de sacristie worde het silentium onderhouden; valt nooit uit tegen de misdienaars, koster of broeders. Stoort niemand in zijn voorbereiding of dankzegging. Gij moet geen etenswaren bewaren, tenzij fruit en dit niet buitenshuis weggeven. Bij de gemeenschappelijke maaltijd moet ge zoveel mogelijk aanwezig zijn. Op zon- en feestdagen en ook op marktdagen niet gaan wandelen of bezoeken afleggen. Bemoeit u niet te veel met zaken van anderen. Niemand moet iets ongewoons of tegen het algemeen gebruik van het huis doen zonder raadpleging en goedkeuring van de prior. Prior en subprior moeten niet tegelijk afwezig zijn.⁹

Ruim een maand later, op 27 juli 1876 geeft Van den Wijmbenberg nog een schriftelijke aanvulling op dit relict. Hij heeft namelijk enkele punten daarin niet aangestipt, omdat hij het beter oordeelde zulks na rijpe overweging en na afloop van de visitatie der overige huizen te doen. Dit zijn dan, kort samengevat, de volgende opmerkingen. Vooreerst stelt hij vast dat alle gelden bij de prior moeten berusten. Merkwaardig is, dat Van den Wijmbenberg hier ook enkele benoemingen doet, die als regel door de prior zelf geschieden. Mogelijk gaf het meningsverschil

8) S.A.K.: Inv. nr. 142, 14 juni 1880.

9) U.K.: Bundel VI, 20 juni 1876.

tussen prior Smits en M. Manders, die vanaf 1868 subprior was geweest, daartoe aanleiding. J. Verkuilen wordt nu tot subprior aangesteld en tevens met de zorg voor de intenties belast. J. van de Ven krijgt het toezicht opgedragen over de gasten- en logeerkamers. Alleen de prior zorgt voor de benodigdheden van het convent, treft de regelingen en verdeelt de overige taken. Hij kan terstonds iedereen uit een ambt ontslaan die dit verwaarloost of het de prior lastig maakt. Wanneer iemand bezoek ontvangt, is het ongeleefd om nieuwsgierig en zonder kloppen de kamer binnen te gaan, zichzelf te vertonen en het bezoek op te nemen.¹⁰

Het relict van de visitatie te Maaseik in 1871, gehouden door Van den Wijmelenberg, komt naar inhoud feitelijk geheel overeen met dat van Diest in hetzelfde jaar.¹¹ Ook dat van 1875 is hetzelfde als dat van Uden en Diest. Het relict van 1876 is eveneens praktisch hetzelfde als dat van Diest in dat jaar.¹² Deze drie visitaties van Maaseik werden alle door Van den Wijmelenberg persoonlijk gehouden. Misschien is dat de reden waarom ze beter dan de andere van die periode bewaard zijn gebleven.

Wie de visitatiereelicken uit deze periode in hun geheel leest, krijgt de indruk, dat zij op een enkele uitzondering na, vrij gedetailleerd zijn, er niet voor terugschrikken de fouten bij hun naam te noemen, de confraters op hun plichten te wijzen en hen vooral aan te sporen tot godsvrucht en streven naar volmaaktheid, onderlinge liefde en kloosterlijke observantie. Zij pleiten voor de moed en het plichtsbesef van de visitatoren, maar ook voor het incassersvermogen van de gevisiteerden. Juist omdat in de meeste gevallen Van den Wijmelenberg zelf hierin als visitator optrad, geven zij tevens een goed beeld van zijn beleid als overste.

¹⁰) U.K.: Bundel VI, 27 juli 1876.

¹¹) M.K.: V.H.4, 22 juni 1871.

¹²) M.K.: V.H.6, 28 juni 1876.

§ 3. *Structurele regelingen en wijzigingen*

3.1. De ambtsduur van de prioraten

Grote onenigheid over de ambtsduur van de prioraten heeft tijdens het generalaat van Van den Wijmbenberg een belangrijke rol gespeeld en meer dan vijftientig jaar lang de gemoederen danig in beroering gebracht. Eerst in 1878 zou daaraan door een pauselijke beslissing een einde worden gemaakt.

Een beschouwing die deze ingewikkelde geschiedenis volkomen tot haar recht wil doen komen, zou te veel plaats innemen in deze biografie. Wij zullen de voornaamste feiten in het kort samenvatten.

Op het generaal kapittel van 1859 werd de driejarige ambtsduur van de prior tot statuut verheven. Er bleef echter een minderheid, die het prioraat voor het leven gehandhaafd wenste te zien. Daartoe behoorden belangrijke figuren in de orde. Van den Wijmbenberg persoonlijk is, na bestudering van de pauselijke bullen en van de vroegere statuten, tot de overtuiging gekomen, dat het in 1859 ingevoerde statuut hiermee in strijd is en dus onwettig. Op het kapittel van 1874 ontstaat een dubium over de ambtsduur der prioraten. Dit wordt voor Van den Wijmbenberg aanleiding tot het zenden van een suppliek, waarvan het concept berust in het archief van het generalaat en op 3 mei 1874 gedaateerd is.¹ Van den Wijmbenberg verzoekt daarin aan de Congregatie van de Bisschoppen en Regulieren een antwoord op zes verschillende vragen betreffende deze materie. Hij schrijft dat hij persoonlijk is gaan twifelen aan het nut en zelfs aan de geldigheid van het in 1859 ingevoerde statuut. Wanneer hij op het generaal kapittel van 1874 de motieven voor zijn twijfel heeft uiteengezet, ontstaat er grote onderlinge verdeeldheid. Het antwoord van Rome laat intussen erg lang op zich wachten. De reden daarvan is vooreerst, dat de ingezonden memorie van Van den Wijmbenberg niet aan de Congregatie van de Bisschoppen en de Regulieren maar aan die van de Propaganda Fide toegezonden had moeten worden. Vervolgens vraagt de Propaganda Fide om toezending van de nodige documenten om zich een oordeel te kunnen vormen.² In een schrijven van 18 mei 1875 aan de Propaganda Fide zal

¹) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 163, 3 mei 1874.

²) R.P.F.L.: vol. 370 (1874), 492v - 493v, 21 sept. 1874; 519r - 520r, 14 okt. 1874.

Van den Wijmelenberg als zijn votum geven, dat het wenselijk is en opportuun om terug te keren tot het prioraat voor het leven.³ Op 18 november 1874 heeft hij al aan mgr. Zwijsen bericht, dat het generaal kapittel van 1874 heeft goedgevonden om de zaak aan Rome voor te leggen en zich bij voorbaat aan de beslissing van de Congregatie te onderwerpen.⁴ In de audiëntie van 24 december 1876 staat Pius IX voor de tijd van vijf jaar het verzoek om een tienjarig prioraat toe; blijkbaar dus bij wijze van proef.⁵ Wat de keuze der prioren betreft, zo schrijft internuntius Capri op 7 februari 1877, moet geen nieuwigheid worden ingevoerd zolang de Propaganda daarover geen decreet heeft uitgevaardigd.⁶

Dan ontstaan er weer nieuwe moeilijkheden. De generaal had namelijk algemene instemming verwacht en verondersteld, toen hij in Rome het prioraat voor tien jaar aanvraagde. Hij had daarom verzocht in een suppliek van 20 februari 1878 en dit werd op 17 maart 1878 toegestaan.⁷ Op het generaal kapittel bleek een derde deel van de afgevaardigden het echter oneens met deze handelwijze, omdat zij tevoren niet geraadpleegd waren. Rome bleef echter bij zijn beslissing en maakte hiermee een einde aan deze onverkwikkelijke zaak.

3.2. Bepalingen over geloften en wegzending

In een brief van 7 oktober 1856 heeft internuntius Vecchiotti aan Van den Wijmelenberg de volgende beslissing van Rome omtrent de professie van de lekebroeders bericht.⁸ De lekebroeders kunnen na het gebruikelijke noviciaat van één jaar tot de eenvoudige en tijdelijke geloften worden toegelaten en pas na vijf jaar tot de plechtige en eeuwige geloften. Dit is in overeenstemming met de bepaling van het generaal kapittel van 1853.

Aan de prior en capitularissen van Uden bericht Van den Wijmelenberg op 2 juni 1873 dat hem door de Congregatie van de Bisschoppen en Regulieren een decreet van 19 maart 1857 is toegezonden. Daarin staat, dat na het noviciaatsjaar de eenvoudige geloften moeten worden

³) R.P.F.S.: vol. 31 (1871-1877), 1054, 18 mei 1875.

⁴) B.B., z.n., 18 nov. 1874.

⁵) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 188, 24 dec. 1876.

⁶) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 199, 7 feb. 1877.

⁷) R.P.F.U.: fol. 189 (1878), 223, 17 maart 1877.

⁸) V.V.: 7 okt. 1856.

afgelegd en drie jaar daarna de solemnele.⁹ Hierop heeft de paus enige beslissingen meegedeeld, welke Van den Wijmelenberg in zijn *Collationes et Dilucidationes* heeft vermeld.¹⁰ Zij geven aan wie vóór de solemnele professie de tijdelijk geprofesten kan wegzenden, hoe en wanneer deze wegzending moet geschieden en ook dat de geheime stemmen van de capitularissen geen voldoende reden tot wegzending geven. Zij moeten wel gehoord worden tot inlichting van de overste. De generale overste behoeft zich echter geenszins aan de beslissing van de capitularissen te houden. Indien zich van een andere kant wettige redenen tot wegzending voordoen, dan gelden de volgende voorschriften. In buitengewone gevallen, vooral wanneer het afgelegene gebieden of plaatsen geldt, kunnen de generaal en zijn definitoren minstens drie degelijke en verstandige religieuzen subdelegeren om over de wegzending te beslissen. Ofschoon er voor de wegzending van tijdelijk geprofesten geen proces noch een rechtelijke uitspraak wordt vereist, toch moeten de oversten daarbij met de grootste liefde en voorzichtigheid en met rechtvaardige en redelijke motieven te werk gaan. Niemand mag na zijn kleine professie wegens ziekte worden weggezonden. Voor de toelating tot de grote professie moet wel het huiskapittel ter inlichting van de oversten worden gehoord. De generale overste of zijn gedelegeerden hoeven zich echter geenszins aan de beslissing van het huiskapittel te houden.

Wat betreft de toelating tot de professie hebben wij alleen rekening te houden met wat de statuten voorschrijven. Wanneer de daar genoemde beletselen niet aanwezig zijn of de waarheid daarvan niet bewezen kan worden, dan geven noch de Congregatie noch de statuten ons het recht een novice of een eenvoudig geprofeste weg te zenden. Hierbij dient men rekening te houden met het feit, dat vóór 1857 alleen solemnele geloften werden afgelegd.

Omtrent de vorm van de professie der lekebroeders schrijft Van den Wijmelenberg nog aan mgr. Zwijsen, dat hij ook zou wensen, dat de lekebroeders alleen maar eenvoudige geloften deden.¹¹ Op 19 maart 1857 had de encycliek *Neminem latet* een maatregel, die tot dan toe alleen bij de jezuiten bestond, tot alle mannenordes uitgebreid; de verplichting namelijk om aan de solemnele professie tijdelijke geloften

⁹) U.K.: Bundel IIA, 2 juni 1873.

¹⁰) *Collationes* . . . , 34-35.

¹¹) B.B., z.n., 2 febr. 1874.

te doen voorafgaan. Voor de clerici van de orde was deze maatregel reeds doorgevoerd; drie jaar na de tijdelijke geloften legden zij de solemnele geloften af.

3.3. Dubium over bepaalde statuten

Op het generaal kapittel van 1878 heeft een gespannen sfeer geheerst. Dat wordt wel duidelijk uit hetgeen prior W. Smits te Uden aan prior H. van Giersbergen te Diest schrijft. „... Ik sta tusschen water en vuur of liever dynamiet! Ik lijd van beide partijen; ik zou zoo gaarne alles doen om eenige order in de Orde te krijgen, maar men slaat mij de wapens uit de hand. Wanneer Ge wist, hoe alles in het Cap. heeft toegegaan, Ge zoudt of het draaien of het mistrouwen niet kunnen begrijpen. Sedert het Cap. Gen. heb ik veel te tobben gehad met de zaak van Sint Agatha (die tamelijk goed staat en waarvan ik U binnenkort goede tijding hoop meede te deelen), maar ik heb toch ook de generale zaak der Orde niet uit het oog verloren. Deze laatste kost mij meer smart dan de eerste...”.¹²

Er is namelijk op het generaal kapittel van 1878 een dubium ontstaan omtrent de wettigheid van sommige statuten, die tot dan toe te goeder trouw werden onderhouden. Dat dubium is ontstaan als gevolg van de maandelijksse lezing uit het boek *Epitome Apostolicorum Constitutionum*. Dit dubium wordt door Van den Wijmelenberg in een suppliek aan de H. Vader voorgelegd.¹³ De statuten waarover twijfel bestaat komen kort samengevat hierop neer. De prioren moeten minstens eens per jaar rekening en verantwoording geven aan hun convent; de procurator zal echter, zo dikwijls dit aan de prior en het convent behaagt, hetzelfde doen tegenover de prior, de subprior en de vier senioren. De algemene financiën van de orde moeten in de residentie van de magister generaal bewaard worden in een kist met drie verschillende sloten en sleutels. Deze sleutels moeten in handen zijn respectievelijk van de magister generaal en twee definitoren. Waar er voldoende confraters zijn, moet de prior een procurator aanstellen. Alle prioren en confraters zijn financiële verantwoording schuldig aan de visitatoren en aan het generaal kapittel. Elke provincie dient een eigen noviciaat te hebben. Elk klooster heeft een eigen geldkist met drie verschillende

¹²⁾ D.K.: 06.25.3.33, 24 okt. 1878.

¹³⁾ R.P.F.S.: vol. 32 (1878-1883), 287rv, onged.

sloten, waarvan de prior de eerste, de subprior de tweede en de procurator de derde sleutel heeft.

Misschien maakt de inhoud van deze suppliek op de tegenwoordige lezer de indruk van een zekere angstvalligheid en letterknechterij. Het is echter niet zo gemakkelijk om in dit opzicht vanuit het heden over het verleden te oordelen. Wij zijn immers allen tijdgebonden in ons denken en doen en waar mensen berekenen en werken, daar worden fouten gemaakt. Dat geldt evengoed nu als vroeger.

3.4. Verplaatsingsbeleid

In een rondschrijven van 12 februari 1880, ondertekend door Van den Wijmbenberg en de vier definitoren W. de Jonge, H. Kuipers, J. de Vlam en W. Smits, wordt bericht dat Van den Wijmbenberg in de op die datum te Uden gehouden definitoriale vergadering aan de definitoren en in aanwezigheid van A. van den Heuvel, prior van Maaseik en H. van Giersbergen, prior van Diest, het volgende gevoelen of verlangen, dat hij reeds jaren koesterde, te kennen heeft gegeven. Gezien het oude gebruik in onze orde en zijn eigen gevorderde leeftijd, heeft hij tot groter en krachtiger welzijn van de orde het zeer nuttig geoordeeld om door zichzelf en voor zichzelf te bepalen dat hij voortaan zaken van groter belang als het verplaatsen van confraters naar een ander convent, pastoraat of plaatsen niet meer zal doen, tenzij op raad en met instemming van de meerderheid van de definitoren. Hij twijfelt er niet aan dat alle confraters dit besluit van zijn hart zullen goedkeuren en bereidwillig zullen uitvoeren. Daarop volgt dan de bepaling, dat zowel J. van de Ven uit het klooster van Uden als Chr. Janssen uit het noviciaat te St.-Agatha de week daarop naar het klooster van Maaseik zullen vertrekken.¹⁴

Opvallend is, dat eerst nu de definitoren in het benoemingsbeleid worden betrokken en de nadruk die er op gelegd wordt dat dit besluit van Van den Wijmbenberg persoonlijk is uitgegaan.

¹⁴) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 492, 12 febr. 1880.

§ 4. *De interne situatie van de orde tussen 1870-1881*

4.1. *Ledental*

Wie zich een indruk wil vormen omtrent het eigenlijke gehalte van de orde als geheel in deze periode, zal met verschillende factoren rekening moeten houden. Deze zijn van uiteenlopende aard en vallen dikwijls niet in getallen uit te drukken. Bovendien ontbreken daartoe soms tot nu toe voldoende gegevens. De gemakkelijkst te controleren factor is die van de toename in ledental. Zij is in deze periode nog maar zeer bescheiden te noemen. In 1870, 1873 en 1880 zijn er geen fraters-novicen. In 1875, 1876, 1877 en 1879 is er telkens maar een. In 1871, 1872 en 1878 zijn het er telkens twee. In 1874 komen we tot drie novicen in dat jaar. Zoals men ziet is de lijn nogal schommelend en wisselend; het lijkt moeilijk er toekomstverwachtingen op te bouwen. Het bleef een probleem hoe de krachten van de reeds bestaande kloosters aan te vullen, laat staan om tot nieuwe ondernemingen over te gaan. Dit in aanmerking genomen, valt de ondernemingslust, waarvan bij enkele gelegenheden blijk werd gegeven, toch te bewonderen. Alles bijeen genomen was het aantal ingetreden in deze periode dertien, waarvan er nog drie na kortere of langere tijd de orde zullen verlaten. In deze periode vinden we bovendien tien sterfgevallen onder de priesters vermeld. Vóór de dood van Van den Wijmbenberg in 1881 zal er in deze jaren geen enkele broeder-novice meer intreden. In 1870 waren er in St.-Agatha zeven broeders, waarvan de leeftijd varieerde tussen 29 en 50 jaar; in 1881 waren dit nog precies dezelfde. In Uden waren er twee broeders met een leeftijd van 45 en 54 jaar. De oudste stierf 25 januari 1876, zodat er nadien nog slechts één over was. In Maaseik treffen we in 1870 drie broeders tussen de 49 en 52 jaar aan. In Diest woonden vier broeders, waarvan er een in 1872 naar Maaseik zal worden verplaatst. In 1870 lag hun leeftijd tussen de 43 en 53 jaar.

Uit dit alles en uit de vergelijking met de twee voorafgaande perioden, mag wel geconcludeerd worden, dat het verschijnsel van de vergrijzing in de orde toen vrij sterk optrad en dat haar aantrekkingskracht op jonge mensen toen niet groot bleek.

4.2. Vorming en opleiding

Een tweede factor is de vorming en opleiding, die van grote invloed zijn op het religieuze en wetenschappelijk peil van de kandidaten. Evenals dit in de voorafgaande periode het geval was, zijn wij ook in deze tot heden toe nog te onvolledig ingelicht aangaande de aard en de methode van de hogere studies in St.-Agatha. Wel kunnen wij zeggen dat de lectoren allen autodidacten waren. Men kan er van uitgaan, dat zij in grote lijnen de methode van het toen op het groot-seminarie van het bisdom Den Bosch gangbare onderwijs zullen hebben gevolgd. Het leerprogramma bestond in ieder geval uit filosofie, exegese, theologie en kerkelijk recht. Dogmatiek als afzonderlijke discipline zou pas vanaf 1885 worden onderwezen. Nergens blijkt of en in hoeverre kerkgeschiedenis een verplicht leervak was.

Wie de lectoren waren kan grotendeels aan de hand van de door L. Sips in 1966 gepubliceerde *Elenchus van St.-Agatha* worden nagegaan.¹ De moeilijkheid blijft ook dan nog staan om te achterhalen welke vakken elk van hen doceerde; slechts in bepaalde gevallen staat dit uitdrukkelijk in de nog voorhanden zijnde gegevens uit die tijd vermeld. Er is bovendien reden om te veronderstellen dat zij, naar aanleiding van de dood of verplaatsing van een collega, diens taak kregen opgedragen en derhalve van leeropdracht veranderden. Het geringe aantal krachten maakte zo'n wisseling dan gewenst en zelfs noodzakelijk. Opvallend is wel dat de lector in de schriftuur steeds als zodanig staat aangeduid.

Wie treden er in deze periode als lector op?

A. Arts was na zijn terugkeer uit Wisconsin tot 1863 leraar aan het college te Diest geweest. Toen werd hij tot novicenmeester en tegelijk tot lector in de filosofie te St.-Agatha benoemd. In de genoemde *Elenchus* staat vermeld, dat J. Verhulst na zijn prioraat te Uden, G. van der Weijst opvolgt als subprior te St.-Agatha in juli 1869. Hij zou daar tevens tot lector in de filosofie zijn benoemd. Hoelang hij dit laatste geweest is, is niet duidelijk. In de correspondentie van L. Honhon lezen we dat H. Hollmann, geprofest op 25 september 1871 en P. van den Eynde, geprofest op 20 november 1874, van A. Arts nog filosofie hebben gehad.² In dit geval lijkt het aannemelijk dat Arts tot aan zijn dood op 22 mei 1876 lector in de filosofie is geweest. Het feit, dat H. Hollmann

¹) L. Sips, o.s.c., *Elenchus van St.-Agatha*, in *Cruciferana* 23 (1966).

²) Correspondentie L. Honhon (1933-1934).

in 1878 als lector in de filosofie staat aangeduid leidt tot de veronderstelling, dat Verhulst ad interim als zodanig heeft waargenomen of anders misschien een bepaald gedeelte van de filosofie heeft gedoceerd. In zijn levensschets der Diesterse kruisheren schrijft L. van Hout, dat L. Honhon van 1879 tot 1881, dus als solemneel geprofeeste frater, in St.-Agatha filosofie heeft gedoceerd. Aangezien Honhon zijn prior te Diest was toen Van Hout zijn schets schreef, kon deze zijn gegevens uit de eerste hand verzamelen en laten controleren.

G. van der Weijst stierf op 13 juni 1869 als subprior en lector in de schrijftuur te St.-Agatha. Eerst in oktober 1871 vinden wij F. Dietvorst als lector in de schrijftuur vermeld. De veronderstelling ligt dus voor de hand, dat ofwel Arts ofwel Verhulst, die ook tot aan zijn dood op 9 februari 1878 als lector staat aangegeven, deze taak voorlopig hebben waargenomen. Een dergelijke taakverdeling was destijds niet ongewoon; ook op de seminaries kwam het vaak voor, dat het professoraat in de filosofie praktisch als voorbereiding diende op dat in de theologie. De sterk intellectualistische wijze waarop de theologie toen werd opgevat en gedoceerd, maakte dit zelfs verkieselijk.

Zoals wij reeds zagen zijn er voldoende aanwijzingen dat Van den Wijmbenberg zelf de moraal-theologie, zeker voor een deel, en het kerkelijk recht verklaarde. J. van den Dries staat vanaf 1873 tot in juni 1876, toen hij naar Engeland vertrok, als lector in de theologie vermeld. Als oud-redemptorist zal hij wel met de moraaltheologie op de hoogte zijn geweest; waarschijnlijk heeft Van den Wijmbenberg zich toen in zijn moraallessen beperkt tot het matromonium en de poenitentia, een oud gebruik dat later door H. Hollmann als magister generaal zal worden voortgezet.

Ten slotte zien wij nog Fr. van Cranenburgh van 1876 tot aan zijn dood op 13 april 1885 als lector vermeld. Hij was 15 juni 1867 tot priester gewijd en was voor zijn intrede in 1873 kapelaan te Beugen geweest. Waarschijnlijk heeft hij de taak van Van den Dries overgenomen. Dit alles zou dan leiden tot de conclusie, dat er in deze periode een lector voor de filosofie en drie voor de theologische studies in St.-Agatha waren.

Novicenmeester waren in deze periode achtereenvolgens A. Arts (1863-1876) en F. Dietvors (1876-1881). Ferdinand Dietvors moet een bijzonder hoogstaand religieus zijn geweest. Op 7 mei vraagt Van den Wijmbenberg jurisdictie voor de pas benoemde novicenmeester. Hij

doet dit, zo schrijft hij, omdat op zijn gedrag, studiën en kerkelijke bedieningen niet de minste aanmerking valt te maken. Wel moet hij hierbij opmerken dat Dietvors dikwijls aan pleuris lijdt en zich op het ogenblik weer ziek voelt. Het zou voor Van den Wijmelenberg dus hoogst aangenaam zijn, als mgr. Zwijsen hem, althans voor deze keer, de volmacht zou geven om de jurisdictie van Dietvors te verlengen. Sedert vier à vijf maanden heeft hij hem ook van het koorgebed moeten dispenser³. Hetzelfde verzoek dient Van den Wijmelenberg in op 21 april 1878. Hij schrijft aan de bisschop, dat op 6 mei 1878 de jurisdictie van Dietvors verloopt en vraagt dan weer als gunst de verlenging daarvan. Dietvors is nu tweentwintig jaar in de orde, heeft altijd onvermoeid gewerkt en zich aanhoudend op studie en geestelijk leven toegelegd, eerst als leraar in Diest en thans als novicenmeester en deservitor van de kerk in St.-Agatha. Zijn ijver tot vervulling van zijn plichten heeft hem tot driemaal toe in levensgevaar gebracht, zodat hij zich op voorschrift van de dokter bijzonder in acht moet nemen. Graag zou Van den Wijmelenberg hem alleen met het noviciaat bezig laten, maar kan op het ogenblik nog niet in de bediening van de kerk voorzien. De bezigheden van Dietvors zijn over de gehele dag verdeeld; hij is een voorbeeld in het klooster en in de kerk.⁴ L. Honhon schrijft in zijn correspondentie ook zijn herinnering aan Dietvors neer. „Van den Wijmelenberg had met Dietvors een goede keus gedaan. ... Deze gaf zijn leerlingen goed onderricht; ook gaf hij schriftuur en volgens omstandigheden tamelijk goed ... Dietvors is na de dood van Van den Wijmelenberg naar Diest vertrokken, heeft nog als definitior in het kapittel gewerkt en is daar een heilige dood gestorven. Deze man heeft heilzame invloed gehad op de orde”.⁵ L. van Hout vermeldt nog dat Dietvors visitator in Diest is geweest en dat hij in Maaseik, waar hij van oktober 1881 tot 1903 subprior en bibliothecaris was, na een pijnlijke ziekte en slechte behandeling van een negenoog op 11 maart 1903 is overleden.⁶

4.3. Locale moeilijkheden

Als derde factor die ongetwijfeld van veel invloed moet zijn geweest

³) B.B., nr. 34, 7 mei 1876.

⁴) B.B., z.n., 4 april 1878.

⁵) Correspondentie L. Honhon (1933-1934).

⁶) L. van Hout, o.s.c., *Levensschets der Dietersche Kruisheeren*, (hs.) 84.

op het ordesleven, kan het bestaan van lastige elementen in de verschillende conventen worden genoemd. Zij veroorzaakten huiselijke onenigheden, die hun terugslag hadden op de orde als geheel. Zij was immers met onderlinge eensgezindheid het beste gebaad en kon alleen zo het meeste tot stand brengen. Aan Van den Wijmelenberg als magister generaal moesten deze onenigheden ter ore komen; hij had er rekening mee te houden in zijn beleid en bij zijn maatregelen. In de laatste levensjaren van deze reeds hoogbejaarde leider hebben zij zijn taak om als band der eenheid op te treden zeer verzwaard. Geen wonder dat hij in een van zijn laatste visitaties zo nadrukkelijk wijst op de beoefening van de liefde tot God en tot elkaar als het wezenlijke en onmisbare element in het religieuze gemeenschapsleven.

In brieven aan procurator J. de Vlam beklagt prior Smits zich herhaaldelijk over onaangenaamheden in zijn convent te Uden. Vooral zijn subprior M. Manders schijnt hem het leven zuur gemaakt te hebben. Manders toont zich nogal een lastpost en een scherpstrijper.⁷ De oorzaak van die herhaalde uitingen van ontevredenheid te Uden zal ook wel geweest zijn, dat zij onvoldoende bezigheden hadden, zich daardoor overbodig gingen voelen en als mens niet voldoende tot hun recht konden komen. Er kan ook wat jaloezie in hebben meegespeeld. Er waren ook enkelen onder deze confraters, die blijk hadden gegeven of nog zouden geven tot wat meer in staat te zijn. Dat de omstandigheden daartoe niet gunstiger waren kan moeilijk aan Smits worden verweten; misschien hadden zij zelf wat meer initiatief kunnen ontplooien om zich verdienstelijk te maken. Alles bijeen genomen lijkt het prioraat te Uden in die jaren bepaald geen aantrekkelijke bezigheid, zeker niet voor iemand als Smits, die van nature zwaartillend was en zwak van gezondheid. Bovendien legde de voorname rol, die hem in het conflict met de Staat over de goederen van St.-Agatha was toebedeeld, gaandeweg meer beslag op zijn tijd en energie.

Ook het prioraat te Diest vertoonde zijn onaangename zijden. Er waren daar eveneens elementen die de onderlinge rust en vrede verstoorde en het hun overste moeilijk wisten te maken. Dat blijkt vooreerst uit een brief die prior H. van Giersbergen op 17 september 1870 aan Van den Wijmelenberg schrijft.⁸ Daaruit valt af te leiden, dat Van den Wijmelenberg in een schrijven van 11 september aan prior Van Giers-

⁷) S.A.K.: Inv. nr. 527.

⁸) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 159, 17 sept. 1870.

bergen en aan de studieprefect H. Kuipers gevraagd heeft wat met De Bruijn aan te vangen. In welk van de vier kloosters van de orde ook zal het nooit goed met hem gaan. De Bruijn was zeker een talentvol, maar ook een wispelturig, veeleisend en eierzuchtig iemand. Wat de prior over De Bruijn schrijft klinkt allemaal verre van vleierend, maar de feiten lijken hem toch weldra in het gelijk te stellen. Van den Wijmelenberg heeft blijkbaar toch geen andere oplossing gezien dan De Bruijn in Diest een kans te geven; hij zou daar van 15 november 1870 tot 1873 verblijven om daarna naar Uden te worden verplaatst.

In het archief van het generaalat bevindt zich een brief van prior Smits aan Van den Wijmelenberg. Deze brief is niet nader gedateerd en draagt als opschrift alleen *Vrijdag 's morgens*. Smits bericht daarin dat Pulsers, die op vakantie in Uden was, bij hem is gekomen om te onderzoeken wie confrater G. Elemans was. Deze had zich namelijk bij Pulsers aangemeld om op diens verzoek door de bisschop van Doornik aangenomen te worden. Hij wenste geseculariseerd te worden. Elemans had hem naar prior Smits verwezen ter informatie naar wie hij was en in wat voor toestand hij verkeerde. Pulsers had de secularisatie ten sterkste afgeraden, maar gezegd dat, als Elemans bij zijn voornemen bleef, hij hem wel bij die bisschop kon plaatsen. Smits gelooft dat Elemans reeds naar Rome heeft geschreven en er geen terughouden meer aan is, want hij is het onder zijn Belgische confraters al lang moe en verplaatst worden zal hij volstrekt niet willen. Smits vreest dat dit voorbeeld slecht zal werken op de confraters De Bie, Konings en nog anderen. Zij verlangen slechts om met enig fatsoen uit te kunnen treden. Hij vreest ook dat De Bruijn en Geeraerts, als zij door hun lasteren en kwaadspreken dezen uit de orde verwijderd hebben, weer een ander zullen belasteren en het hem moe maken. Op die manier zal het een eeuwig gehaspel blijven. Vertrekt Elemans, dan zal Geeraerts misschien weer aan het college willen zijn. Deze man deugt eigenlijk nergens voor, want hij is vals. Deze brief moet eind 1876 geschreven zijn, omdat daarin ook sprake is van het aanstaand vertrek van Alphons van den Heuvel naar Engeland, hetgeen begin juni 1877 zijn beslag kreeg.⁹

Wat de zaken nog gecompliceerder maakt, is de concurrentie tussen het college van Diest en dat van Maaseik. Prior van Giersbergen begint

⁹) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 173, onged. — G. Elemans werd 23 sept. 1838 te Ravenstein geboren, deed 14 sept. 1858 zijn professie te St.-Agatha, werd in 1862 priester gewijd en was vanaf 1859 leraar aan het college te Diest.

zijn brief van 31 augustus 1877 aan Van den Wijmelenberg als volgt. „...Maaseijk schijnt zeer op den gedanen voorstel tegen te hebben: die hem eens iets misdaan hebben, moeten de deur uit en daar iets aan mankeert mogen er niet in komen. Als alle andere prioren het ook zoo deden, dan zou het personeel zeer klein worden in ieder huis. Waarom doet hij zijn best niet om ze te doen beteren en er dan aan mede te werken; om te Maaseijk iets op te bouwen moet Diest toch niet in de war gebracht worden”.¹⁰ Dit schrijven zal op de voorgestelde verplaatsing van Geeraerts naar Maaseik betrekking hebben.

Ook in Maaseik waren er moeilijkheden. Op 14 april 1873 biedt A. van den Heuvel schriftelijk zijn ontslag als prior aan. Sinds twee jaar kan hij, om redenen die Van den Wijmelenberg wel bekend zijn, niets goeds meer bereiken. Hij schrijft daarom aan Van den Wijmelenberg, dat hij bereid is om naar de missie te vertrekken, indien deze hem dat opdraagt.¹¹ Van den Heuvel blijft echter als prior gehandhaafd, hetgeen gezien zijn verdiensten voor klooster en college een gelukkige beslissing was.

Uit dit alles zal wel duidelijk zijn geworden, dat Van den Wijmelenberg nog reden genoeg had om zich zorgen te maken over de inwendige toestand van de ordeshuizen en dat het gemis aan voldoende en geschikte werkkrachten hem vaak voor problemen stelde die, vanwege tegenstrijdige belangen, onmogelijk tot ieders tevredenheid konden worden opgelost. Het meest moet hem het ontbreken van echt religieuze geest bij verschillende van zijn confraters bedroefd hebben. Want dat was terecht de factor, die bij hem het meeste gewicht in de schaal legde. Toch zou het onbillijk en trouwens geheel met de waarheid in strijd zijn dit verschijnsel te veralgemenen. Overtredingen en tekorten trekken nu eenmaal meer de aandacht dan de bescheiden goedheid van kloosterlijke observantie.

§ 5. *Gepoogde stichtingen*

De opvatting is wel eens verkondigd, dat in de laatste levensperiode van Van den Wijmelenberg alle ondernemingslust in de orde zou zijn

¹⁰) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 229, 31 aug. 1877.

¹¹) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 162, 14 april 1873.

gedooft. Dit zou dan voornamelijk zijn geweest, omdat in haar leider de geestkracht daartoe niet langer aanwezig was. Uit het thans volgende moge blijken dat deze opvatting toch niet de juiste is. Bovendien moet het gemis aan voldoende geschikte krachten voor nieuwe ondernemingen niet worden onderschat. Wie dit in aanmerking neemt kan moeilijk van een apatische houding bij Van den Wijmbenberg spreken.

5.1. Engeland

Gedurende drie eeuwen waren de kruisheren in Engeland gevestigd geweest, toen de algemene opheffing der kloosters door Hendrik VIII daaraan een gedwongen einde had gemaakt. Zeker vanaf 1876 heeft de orde duidelijk de bedoeling daar weer terug te keren. Wat Van den Wijmbenberg hierbij voor ogen stond was echter niet zozeer de verbreiding van de orde als wel het zoeken naar een uitwijkmogelijkheid. De politieke situatie zag er in die jaren voor de religieuzen in Nederland en België niet rooskleurig uit. In Frankrijk hadden de verkiezingen van 1876 aan de anticlericale republikeinen een grote meerderheid gegeven en in Duitsland was de Kulturkampf en daarmee de verbanning van de kloosterlingen in volle gang. Wat zich in deze grote nabuurlanden afspeelde, zou ook hier zijn invloed hebben en de eigen anticlericalen in de kaart spelen. Vooral het voortbestaan van het klooster te St.-Agatha werd door de Staat duidelijk bedreigd. Het leek dus zaak om op alles voorbereid te zijn en met de ergste mogelijkheid bijtijds rekening te houden. Dat dit geen hersenschimmen waren, maakt de lectuur van antikatolieke kranten en brochures in Nederland wel duidelijk.

Het archief van het generaalat bevat een verzameling van veertig brieven, vanaf 2 juni 1876 tot 16 augustus 1880, die rechtstreeks verband houden met het plan de orde in Engeland te vestigen. Verder zijn er nog enkele, die althans zijdelings in dit opzicht van belang zijn. Zij tonen aan op welke wijze men zich voorstelde deze onderneming aan te pakken, welke moeilijkheden zich daarbij voordeden en waarom deze poging mislukt is.

Als eerste vertrok J. van den Dries op 19 juni 1876 naar Engeland en kwam de volgende dag aan op zijn bestemming te Newmarket.¹ New-

¹) J. van den Dries was 24 nov. 1824 in Den Bosch geboren. Hij was oorspronkelijk redemptorist geweest en deed begin sept. 1869 zijn intrede in St.-Agatha, waar hij op 8 sept. 1870 werd geprotest. Op 1 maart 1851 was hij in Roermond priester gewijd.

market ligt in het westen van het graafschap Suffolk, ten noordoosten van Cambridge. Het zal toen ongeveer 10 000 inwoners hebben geteld. Kerkelijk behoorde het tot het in 1850 bij het herstel der hiërarchie opgerichte diocees Northampton. Dit was een van de uitgestrektste maar tevens dunst bevolkte bisdommen van Engeland. Het omvatte het gebied van zeven graafschappen. Op een totale bevolking van 1 509 369 inwoners telde het op 30 maart 1851 slechts 3 092 praktiserende katholieken. Gezien de grote afstanden, was het aantal van zevenentwintig priesters natuurlijk zeer gering, temeer omdat de weinige katholieken zeer verspreid woonden. Nog in 1880 zou het aantal diocesanen er slechts zesduizend en het aantal priesters vierendertig bedragen. Pas onder de derde bisschop van Northampton, mgr. A. Riddell (1880-1907), zal er geleidelijkaan een merkbare vooruitgang in het aantal gelovigen, parochies en priesters komen. In de zeventiger jaren was het aantal priesters in het diocees volkomen ontoereikend, hun bestaan rusteloos en armoedig als dat van een missionaris en hun arbeidsveld moeizaam te bewerken en onafzienbaar tegelijk.

Omtrent zijn nieuwe parochies behoefde Van den Dries zich geen illusies te maken. In de pastorie was geen eten, geen bed en geen enkel behoorlijk meubelstuk. Het bisdom Northampton draagt kerk en pastorie aan Van den Dries over. Verlaten de kruisheren Newmarket, dan moet de eigendom in geen slechtere staat worden teruggegeven en niets ervan mag vervreemd worden. De jaarlijkse bijdrage van het diocees bedraagt £ 35. zolang dit nodig zal zijn. De ontvangst en de vooruitzichten waren dus niet bepaald denderend te noemen. Onder de zesduizend inwoners telde de plaats slechts vierendertig katholieken en daarbij was nog veel kaf onder het koren. Van den Dries vraagt daarom aan de orde een voorschot van f 200,— om tenminste de noodzakelijkste inrichting voor zijn pastorie te kunnen aanschaffen.

De bekeerling Mr. North, die op een naburig kasteel woont, bouwt een kerk en pastorie op eigen terrein. Deze kans lijkt Van den Dries

In 1859 blijkt hij verbonden te zijn geweest aan het redemptoristenklooster te Limerick (Ierland), in 1865 aan dat van Bishop-Eton bij Liverpool. In 1854 was hij vanuit het klooster te Brussel naar Wittem gekomen om daar tijdelijk het lectoraat in de dogmatiek te vervullen. Als kruisheer was hij enige jaren in Maaseik werkzaam als leraar en in St.-Agatha als lector in de theologie. Sinds september 1875 maakte hij zich dienstelijk als biechtvader bij Duitse zusters in Katwijk-aan-de-Maas. Gezien zijn jarenlang verblijf in engels sprekende landen, moet hij zich vrij vlot in die taal hebben kunnen uitdrukken en was hij dus de geschikte man om een dergelijke taak op zich te nemen.

niet ongunstig voor een confrater als slotkapelaan en tevens pastoor van de kleine parochie te Kirtling Towers. Zodra Alph. van den Heuvel, thans leraar aan het college te Maaseik, genoeg engels kent, kan het plan doorgang vinden. Van den Heuvel is 7 juni 1877 te Newmarket aangekomen. Begin augustus lijkt Mr. North echter van gedachten veranderd te zijn; hij heeft het nog niet ondertekende contract met de kruisheren ongedaan gemaakt. Van den Heuvel kan nu niet in Newmarket blijven, omdat Van den Dries zijn onderhoud niet kan bekostigen. Er zit niets anders op dan dat hij zijn diensten aanbiedt aan een ander diocees. Na enkele vergeefse pogingen krijgt hij eind november 1877 een plaats te Pembridge (Wales) in het diocees Newport en Menevia.

Bij gelegenheid van de verjaardag van Van den Wijmbenberg stuurt Van den Heuvel hem op 20 november 1879 zijn gelukwensen. Tevens laat hij weten dat hij zijdelings vernomen heeft, dat de bisschop van zijn diocees niet ongenegen zou zijn om hem een plaats aan te bieden waar de kruisheren met tweeën werkzaam zouden kunnen zijn. Mag hij er op rekenen dat Van den Wijmbenberg hem op zijn eerste aanvraag een priester wil zenden die in weinige maanden zoveel engels zou kunnen leren als nodig is om zijn functie uit te oefenen? Hij wil er wel de nadruk op leggen dat hij vooralsnog niet de minste zekerheid heeft. Ondanks dat zou hij toch graag een gedediceerd antwoord van Van den Wijmbenberg op zijn verzoek ontvangen. Hij kan dan aanstonds aan de slag gaan als de gelegenheid zich aanbiedt. Wel moet er op gerekend worden dat, als de bisschop zo'n plaats aanbiedt, er hard gewerkt zal moeten worden. De komende confrater zal dus goed gezond moeten zijn. Dit is ook de reden waarom Van den Dries daarvoor niet geschikt is. Het grote werk zal immers bestaan in wandelen en daarenboven moet het iemand zijn die werken wil en kan en die er niet tegen opziet om enige ontberingen te verduren.²

Ook Van den Dries dringt er herhaaldelijk op aan om in ieder geval

²) A.G.K.: Van den Wijn. nr. 477, 20 nov. 1877. Over het plan van vestiging in Engeland was weinig geestdrift in de orde. Men krijgt toch wel de indruk, dat Van den Dries dit heeft doorgedreven en daarbij gebruik gemaakt heeft van de zorg over de toekomst van St.-Agatha die Van den Wijmbenberg vervulde. In een brief, die niet gedateerd is, maar naar de inhoud te oordelen van begin 1876 moet zijn, schrijft W. Smits aan Van den Wijmbenberg „... Wat moet er toch van de colleges komen, als Alphons (van den Heuvel) en Linssen naar Engeland gaan?” — Zie: A.G.K.: Van den Wijn. nr. 173. A. van den Heuvel was sedert 1871 leraar te Maaseik; G. Linssen sedert 1875 leraar te Diest.

Newmarket voor de orde te behouden. In Newmarket is in ieder opzicht vooruitgang. Die vooruitgang zal hoogstwaarschijnlijk binnen weinige jaren een veel grotere worden. In dat geval zou een tweede confrater er werk en bestaan vinden. Zo zou dan van lieverlede een centrum gevormd kunnen worden en een canonieke stichting plaats vinden.³

Hiermede eindigt dan de tijdens het leven van Van den Wijmbenberg vanuit Engeland gevoerde correspondentie met betrekking tot de poging van de orde om zich opnieuw in dat land te vestigen. Zij geeft een duidelijk inzicht in de oprechte bedoelingen van de beide pioniers, maar ook in de ongunstige omstandigheden die hun streven zouden doen mislukken.⁴

5.2. Venlo

In het begin van de zeventiger jaren wordt de poging om kerk en klooster te Venlo voor de orde terug te winnen na bijna twintig jaren weer hervat. Van den Wijmbenberg neemt deze aangelegenheid persoonlijk ter hand en zet er zich krachtig voor in. Ook de orde als geheel voelt er zich sterk bij betrokken. Dat blijkt wel uit het voortdurend vragen naar informatie omtrent de stand van zaken te Venlo. Het verlangen naar verbreiding van de orde is nog wel degelijk levendig.

In zijn reeds vermelde correspondentie schrijft L. Honhon op 23 september 1933 de volgende herinnering neer. „... Ook herinner ik mij dat Hoogw. Heer in mijn noviciaat, 1875-1876, met Mijnheer Van den Dries naar Venlo is geweest. Van den uitslag vernam ik natuurlijk niet. Het zal wel nul geweest zijn. Die goederen waren vroeger aan de parochie verkocht (?) met recht van wederinkoop. Of dat viva voce of met

3) A.G.K.: Van den Wijmb. nr. 489, 7 jan. 1880.

4) Rond 1885 blijkt Van den Dries in conflict te zijn geraakt met mgr. A. Riddell, die in 1880 bisschop van Northampton was geworden. Hij beval Van den Dries Newmarket te verlaten. Deze weigert dit te doen alvorens het verlies der bezittingen van de orde te Newmarket is vergoed. Sinds 1888 wordt aan hem verboden mis te lezen, waarschijnlijk naar aanleiding van het conflict met de bisschop. Dit geeft dan aanleiding tot een kerkelijk proces te Rome. Wat daarvan het resultaat is geweest, wordt uit de beschikbare gegevens niet duidelijk. In ieder geval woont Van den Dries in 1889 in een zustersklooster te Taunton (Somersetshire), waar hij 13 mei 1901 overlijdt. — Alph. van den Heuvel blijft werkzaam in het diocees Newport en Menevia. Bij het overlijden van Van den Dries is hij pastoor van St. David's in Cardiff en regelt diens nalatenschap. Na 44 jaar van werkzaamheid in Engeland, neemt hij op 76-jarige leeftijd in 1920 ontslag als deken van Cardiff en keert naar Nederland terug. Bijna 93 jaar oud is hij 13 juli 1937 te Valkenswaard overleden. Hij bleef steeds het contact met de orde bewaren en bracht op geregelde tijden een bezoek aan St.-Agatha.

enkel vertrouwen is geweest, of dat er meer geld gevraagd was, weet ik niet. Hoe dat mislukt is, kan ik gissen, maar op de hoogte ben ik niet. Misschien is de dood van mgr. Hermans hiermee gemoeid. Wij hadden gehoopt dat de koopprijs (sic!) wel door mgr. Hermans aan de Orde althans gedeeltelijk zou gekomen zijn".⁵

Op 14 september 1875 schrijft Van den Wijmelenberg zijn *Aanmerkingen over de goederen der Kruisheeren te Venlo*. Deze komen in het kort hierop neer.⁶ Ook al zou het contract van 1830 te goeder trouw gesloten zijn, het is en blijft onwettig. Van den Wijmelenberg voert vervolgens twee gevallen aan, waaruit blijkt dat destijds de betreffende constituties van Rome in vergetelheid waren geraakt. Van verjaringsrecht kan hier evenmin sprake zijn. Wel is de orde genegen om met goedkeuring van Rome, schikkingen te treffen. In zijn antwoord plaatst deken Raetsen zich op het standpunt dat de drie, die hun goederen aan de parochiekerk van Venlo geschonken hebben, op dat ogenblik niet langer kloosterlingen waren.⁷ Van den Wijmelenberg laat er geen gras over groeien en schrijft tien dagen later een uitgebreid betoog terug. Waaruit blijkt, dat de drie kruisheren gesecculariseerd zijn? En zelfs al zou dit bewezen kunnen worden, dan nog zouden zij een indult van Rome nodig hebben gehad om over die goederen te kunnen beschikken.⁸ Daarop volgt dan weer een lange repliek van deken Raetsen. Hij beroept zich op gezegden van de kruisheren-schenkers en ook op een brief van St.-Agatha, gedateerd 14 augustus 1844, waarin gesproken wordt van een akte van gifte onder de levenden. Volgens Raetsen zijn door het Concordaat van 1801 de goederen van het voormalig klooster wereldse goederen geworden en kunnen dus niet als kloostergoederen worden teruggeëist.⁹ Van den Wijmelenberg antwoordt op zijn beurt op 8 januari 1876. Op zijn twee voorgaande brieven vindt hij bij Raetsen geen antwoord. Hij houdt staande dat de drie schenkers altijd kloosterlingen gebleven zijn, in alles gehouden aan de gelofte van armoede.¹⁰ Dan volgt weer Raetsen, die zegt slechts enkele punten uit zijn vorige brief te willen verhelderen of een of andere opvatting van Van den Wij-

⁵) Gerardus Hermans, voormalig kruisheer van Venlo, was vanaf 1821 tot aan zijn eervol ontslag op 31 dec. 1840 vicaris-generaal apostoliek van het kerkelijk district Grave. Hij overleed 23 aug. 1841.

⁶) V.N.A.: Oud Archief St. Martinus, 14 sept. 1875.

⁷) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 167a, 2 dec. 1875.

⁸) V.N.A.: Oud Archief St. Martinus, 12 dec. 1875.

⁹) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 167b, 28 dec. 1875.

¹⁰) V.N.A.: Oud Archief St. Martinus, 3 jan. 1876.

melenberg afkeuren of weerleggen.¹¹ Van den Wijmelenberg repleceert op 16 januari 1876: de zaak is niet beslist, dus de correspondentie daarover is niet overbodig. Vervolgens behandelt hij stuk voor stuk de tegenwerpingen van deken Raetsen.¹²

Het blijkt, dat Van den Wijmelenberg ook professor Feye te Leuven in deze zaak geraadpleegd heeft. Deze antwoordt dat de oplossing van de kwestie afhangt van een ander punt, dat in de brief van Van den Wijmelenberg niet wordt besproken. De vraag is namelijk of de *religiosi dispersi* al of niet een apostolisch indult verkregen hebben om over de kloostergoederen te beschikken. Hebben zij een dergelijk indult wel, dan blijft nog de vraag of dit enkel volmacht gaf om een testament te maken of ook om te beschikken door een schenking onder de levenden. Alleen in het laatste geval zouden zij zo'n schenking hebben kunnen doen. Feye heeft het voorgevoel dat, indien de zaak in de staat waarin zij thans verkeert, ooit naar Rome gaat, er moeilijk op een goede uitslag kan worden gehoopt.¹³ Twee maanden later schijft hij, dat de begin-selen, die Van den Wijmelenberg aanvoert, zo vast zijn dat daaraan niet te twifelen valt. De vraag echter waar alles om draait, is die van het bewijs dat de drie kruisheren het reeds genoemde apostolisch indult hadden ontvangen. Strikt bewezen is dit nog niet; maar zal Rome dit *in casu* vorderen?¹⁴

Deken Raetsen schrijft op 18 mei 1876 aan Van den Wijmelenberg, dat hij het niet van zich verkrijgen kan tot een compromis over te gaan; hij blijft de beslissing van Rome afwachten.¹⁵ Zowel kerkbestuur als parochianen van Venlo zijn intussen voorstanders van de terugkeer van de kruisheren, maar de deken beschouwde deze zaak als een aangelegenheid die hem persoonlijk betrof en bleef onwrikbaar.

Van den Wijmelenberg zendt dan een supplek en Raetsen een verweerschrift naar Rome. Daar wordt pater Brichet als consultor met het onderzoek belast. In zijn uitvoerig rapport komt Brichet tot de conclusie, dat de schenking in principie ongeldig is. De argumenten van Raetsen, als zou de schenking door een latere toestemming van Rome ach-

¹¹ A.G.K.: Van den Wijn. nr. 167c, 10 jan. 1876.

¹² V.N.A.: Oud Archief St. Martinus, 16 jan. 1876.

¹³ A.G.K.: Van den Wijn. nr. 167e, 13 febr. 1876.

¹⁴ A.G.K.: Van den Wijn. nr. 167f, 29 april 1876.

¹⁵ A.G.K.: Van den Wijn. nr. 167g, 18 mei 1876.

¹⁶ R.P.F.S.: vol. 31 (1871-1877), 1291rv - 1292rv.; R.P.F.S.: vol. 31 (1871-1877), 1325r - 1329v.

teraf nog geldig geworden zijn, zijn niet overtuigend. De beste oplossing schijnt Brichet een minnelijke schikking toe.¹⁷ De Propaganda wendt zich dan tot mgr. Paredis om diens bemiddeling te verzoeken.¹⁸

In mei 1879 vestigen zich drie Duitse dominicanen in Venlo, kopen huis en kerk van het voormalige klooster Trans Cedron en richten er een gymnasium op. Daarmee is de kans van de kruisheren om nog naar Venlo terug te keren, voorgoed verkeken.¹⁹ In het archief van het generalaat bevindt zich nog het ontwerp van een brief. Het is het handschrift van prior Smits en klaarblijkelijk bedoeld als concept voor een door Van den Wijmelenberg aan mgr. Paredis te richten brief. Het concept is ongedateerd. Uit de inhoud wordt wel duidelijk, dat Van den Wijmelenberg nog onverminderd vasthoudt aan het recht van de orde op de goederen van Venlo. Hij roept de bemiddeling van Paredis in en hoopt de oplossing van deze netelige kwestie zelf nog te mogen beleven.²⁰ In feite werden de kruisheren niet in de gelegenheid gesteld naar Venlo terug te keren en bleef hun bezit in andere handen.

5.3. Roubaix

In het archief van het generalaat berust nog een document, ondertekend door Van den Wijmelenberg en de vier definitoren, waarin zij het volgende verklaren. Bij hun overleg dat 12 februari 1880 in het klooster van Uden werd gehouden, hebben zij het volgens gemeenschappelijk beraad en instemming zeer nuttig voor de godsdienst en de orde geoordeeld om een klooster in Frankrijk op te richten. Zij geven daarom prior Van Giersbergen te Diest volgaarne de opdracht en de volmacht om in Roubaix een huis te aanvaarden en voor dit doel geschikt te maken.²¹ Dit huis wenst de vrome en adellijke dame Lamotte de orde aan te bieden, mits dit aanbod de goedkeuring van de kardinaal-aartsbisschop van Kamerijk en van de belanghebbenden mag verwerven.

¹⁷ R.P.F.S.: vol. 31 (1871-1877), 1295r - 1324v.

¹⁸ R.P.F.L.: vol. 374 (1879), 52r, 29 jan. 1879.

¹⁹ V.N.A.: Oud Archief St. Martinus, Reg. Memoriale 1870-1891, Trans Cedron was het klooster van de zusters Annunciaten, in 1797 door de Fransen gesupprimeerd. De drie dominicanen hadden als gevolg van de Kulturkampf Duitsland moeten verlaten. Zie: W. Th. M. Hendriks, *Venlo in oude ansichten*, Zaltbommel 1968.

²⁰ A.G.K.: Van den Wijm. nr. 167h.

²¹ De stad Roubaix ligt in N.-Frankrijk, dicht bij de Belgische grens en 9 km ten N.O. van Rijsel.

Zij tekenen met dank aan de schenkster, aan alle weldoeners en helpers. Waarschijnlijk is de benodigde toestemming van de aartsbisschop geweigerd; Roubaix vinden wij althans nergens verder meer vermeld.

Wie rekening houdt met het feit, dat de orde bij de dood van Van den Wijmelenberg vijftienzestig leden telde, waarvan er slechts drieënveertig priester waren, kan gezien haar overige werkzaamheden, moeilijk beweren dat het Van den Wijmelenberg op zijn oude dag aan ondernemingsgeest heeft ontbroken.²² Bovendien was er waarlijk wel enige moed voor nodig om in 1880 een nieuwe stichting in Frankrijk te beginnen. Voor de katholieken was het klimaat er allesbehalve gunstig. Van regeringswege vierde het anticlericalisme er hoogtij. Onder president Jules Grévy (1879-1887) begon de vervolging. De minister van onderwijs deed reeds in maart 1879 voorstellen tot hervorming van het onderwijs in anticlericale geest. Hij wilde de niet-geautoriseerde congregaties verbieden les te geven zowel op openbare als bijzondere scholen. Op 20 januari 1880 nam de Kamer der Afgevaardigden de wet aan op de verdrijving van de niet-geautoriseerde religieuze congregaties. Algemeen was de verontwaardiging; de Senaat verwierp dit voorstel in 1880. Om zich daarop te wreken paste de regering de wetten van de achttiende eeuw en van de Revolutie toe tegen de jezuïeten en de religieuze congregaties. De jezuïeten kregen bevel zich te ontbinden en al hun huizen te verlaten, terwijl de andere congregaties binnen drie maanden autorisatie moesten aanvragen. Zij weigerden dit en als gevolg daarvan werden de decreten van 29 maart 1880 en de wetten op het onderwijs afgekondigd.²³

§ 6. De kruisherenaflaat

Aan de geschiedenis van de kruisherenaflaat heeft Dr. A. Ramaekers een gedegen en uitvoerige studie gewijd.¹ Om nodeloze herhalingen te voorkomen geven wij hier een kort overzicht van de archiefstukken, die nog tijdens het leven van Van den Wijmelenberg op deze kwestie betrekking hebben.

²²) H. van Rooijen, o.s.c., *Een nieuwe lente begon in 1840*, in *Cruciferana*, Nova Series 5 (1940), 17.

²³) J. de Jong, o.c., IV, 237-238.

¹) A. Ramaekers, o.s.c., *De Kruisherenaflaat*, in *Clairlieu* 6 (1948), 3-52.

Op 20 augustus 1516 had paus Leo X in de apostolische breve *Regularem vitam professis* aan de magister generaal van de kruisheren en aan zijn opvolgers een buitengewone gunst verleend. Ieder die één Onze Vader of Wees gegroet zou bidden aan een door hem gewijde rozenkrans, kon telkens een aflaat van vijfhonderd dagen verdienen. In 1842 verzocht Van den Wijmbenberg aan paus Gregorius XVI hem als commissaris-generaal van de orde dezelfde gunst te willen toestaan. Op 15 augustus 1842 werd deze hem geschonken. In 1845 werd hem bovendien de volmacht gegeven om in ieder huis van de orde deze gunst aan een medebroeder mee te delen. Op 9 januari 1848 schonk paus Pius IX aan de commissaris-generaal verlof om deze volmacht aan elke confrater op reis of in afwezigheid van de gedelegeerde te geven. Dit bevorderde de verspreiding van de kruisherenaflaat ten zeerste. In de zeventiger jaren genoot deze aflaat reeds wereldbekendheid. Maar toen ontstonden ook de moeilijkheden. Door sommigen werd de echtheid ervan in twijfel getrokken. Niet alleen omdat de aflaat uitmuntte door zijn grootheid, maar ook omdat deze tot nu toe onbekend was gebleven.

Prior H. van Giersbergen schrijft o.a. over deze moeilijkheid aan Van den Wijmbenberg. Hij vraagt om, als er enig bericht gekomen is betreffende de faculteit om rozenkransen te wijden, dit dan toch spoedig te laten weten. Er kunnen dan nieuwe prentjes voor de verspreiding van de aflaat worden gedrukt. Pater Piat s.j., die in 1879 de authenticiteit van deze aflaat zou verdedigen, stelt er veel belang in en de prior heeft hem moeten beloven alles te laten weten en hem in alles op de hoogte te houden.² Onderpastoor Muus, aldus de prior, een oud-leerling van het college te Diest, trekt zich de zaak ook sterk aan en zegt dat het noodzakelijk is dat Van den Wijmbenberg bij de eerste gelegenheid een bezoek brengt aan de nuntius te Brussel om er over te spreken. Muus is overal bekend om zijn geleerdheid en hij is oud-president van het Belgisch college te Rome.³

In het archief van de Propaganda Fide zijn twee documenten bewaard gebleven, die eveneens betrekking hebben op deze kwestie. Het eerste is een ongedateerde supplicie van Van den Wijmbenberg, waarin hij de paus verzoekt om bevestiging van de kruisherenaflaat. Daarin gaat hij in het kort de geschiedenis van deze aflaat sinds 1516 na. Hij voegt er ook aan toe dat, naar aanleiding van het schrijven van de Annalen van

²) Nouv. Revue Théol. XI (1879), 248-254.

³) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 239, 13 sept. 1877.

de orde, in de bibliotheek van het seminarie van Luik het register van de orde is gevonden met het afschrift van de volledige bulle van Leo X, die deze volmacht bevatte. De coadjutor van Luik is zo goed geweest om een uitdrukkelijke getuigenis hiervan te geven. Dit getuigenis sluit Van den Wijmbenberg bij zijn suppliek in. Dit alles is op 20 maart 1879 door de nuntius te Brussel, mgr. Vannutelli, en ook door de bisschop van Den Bosch, mgr. Godschalk, erkend. Daarom twijfelt Van den Wijmbenberg er niet aan, of de paus zal de bovengenoemde bevoegdheden willen bevestigen en er de oorspronkelijke authenticiteit aan schenken.⁴

Het tweede document is het bewuste getuigschrift van mgr. Victor Doutreloux, coadjutor van Luik, die op verzoek van de prior van Diest verklaart dat zich een authentieke copie van de bulle van 1516 in de bibliotheek van het seminarie te Luik bevindt.⁵ Bij deze twee stukken staat als aantekening, dat de internuntius in Nederland op 29 december 1880 twee verzoeken van de minister-generaal (!) van de kruisheren insluit. Tevens, dat daarop 16 maart 1881 is geantwoord.

Voorlopig schijnt de Congregatie der Aflaten en Reliquieën hiermee tevreden. Toch werd er nog steeds aan de echtheid van de aflaat getwijfeld. In 1883 zou daarover een proces in Rome aanhangig worden gemaakt bij de Congregatie der Aflaten. Op 15 maart 1884 volgt dan de uitspraak ten gunste van de echtheid.⁶

§ 7. *Van den Wijmbenberg als bevorderaar van het geestelijk leven in de orde*

In iemand, die belast is met de hoogste leiding over een onderneming van grotere omvang, worden uiteraard bepaalde capaciteiten verondersteld. Immers, ook al kan en zal hij zich daarbij bedienen van naaste medewerkers, hij zal toch ook persoonlijk initiatieven moeten nemen en kansen benutten en is in laatste instantie zelf verantwoordelijk voor het bepalen van het algemeen beleid en voor het nemen van definitieve beslissingen. Dat geldt ook voor een kloosterorde. Zij is evenzeer een men-

⁴) R.P.F.S.: vol. 32 (1878-1883), 754r, onged.

⁵) R.P.F.S.: vol. 32 (1878-1883), 755r - 756v, 19 febr. 1879.

⁶) A. S. Sedis, XVI (1884), 411.

selijke instelling waarvoor een bepaalde visie en planning nodig is om goed te kunnen functioneren. De levensbeschrijving van magister generaal Van den Wijmelenberg moet dus trachten een beeld te geven van het door hem gevoerde beleid en daaraan zo goed mogelijk recht doen wedervaren.

Het zou echter eenzijdig en dus onvolledig zijn alleen in deze zin de nadruk te leggen op zijn bestuursbeleid. De betekenis van Van den Wijmelenberg voor het herstel van de kruisherenorde ligt niet enkel in zijn werkkraft en in zijn gaven als organisator, maar ook in het volhardend pogen om de religieuze geest in haar op te wekken en levend te houden. Veel meer dan de uitwendige groei van de orde ging hem terecht haar innerlijke bezieldheid ter harte. De zwaarte van de taak, die hij zich daarmee stelde, mag niet onderschat worden. In dit opzicht immers was er door de ongunstige tijdsomstandigheden een gezonde traditie onderbroken, die slechts moeizaam en dan op een aangepaste wijze tot herleving viel te brengen. Dit gold voor de kruisheren minstens evenzeer als in de meeste West-Europese landen voor andere ordes. Het is opvallend, hoe doelbewust Van den Wijmelenberg dit van het begin af heeft nagestreefd. De weerklank daarvan konden wij reeds beluisteren in zijn visitatiereclikten en in de brieven, die hij bij bijzondere gelegenheden aan de kloosters schreef; in zijn streven ook om door het verkrijgen van bepaalde geestelijke voorrechten aan de devoties van de kruisheren een eigen karakter te geven. Wellicht zal worden opgemerkt, dat in de twee zojuist genoemde gevallen dergelijke vermaningen en aansporingen uit de aard van de zaak slechts van voorbijgaande en dus van betrekkelijke waarde zijn; dat zij zelfs in het gunstigste geval alleen maar een tijdelijke indruk teweegbrengen. Van den Wijmelenberg was zich daarvan evenzeer bewust en hij heeft het daarbij dan ook nooit alleen gelaten, maar op stelselmatiger en indringender wijze zijn doel trachten te bereiken. Vandaar de vele retraites, tridua en conferenties, die hij persoonlijk in St.-Agatha en in de andere huizen van de orde gaf.¹

Het is van belang vast te stellen in welke geest hij daarbij te werk ging. Klaarblijkelijk inspireerde hij zich in het bijzonder, hoewel niet uitsluitend, op de *Geestelijke Oefeningen* van Ignatius van Loyola. In het archief van het generaalat zijn er voldoende gegevens beschikbaar om dit te kunnen vaststellen. Wij hebben ze in drie groepen verdeeld.

¹) A.G.K.: Bundel ascetische aantekeningen van Henr. van den Wijmelenberg in verband met retraites en conferenties, 51 stukken.

Vooreerst valt na te gaan, welke lectuur hij voor dit doeleinde benutte. Vervolgens de schema's van retraites en tridua. Ten slotte de onderwerpen van de afzonderlijke conferenties.

Om de invloed van de *Geestelijke Oefeningen* op de door Van den Wijmbenberg verkondigde ascese na te gaan, is een korte karakteristiek van dit werk wel gewenst. Immers, zowel voor wat de behandelde stof als voor wat de daarbij gevolgde methode betreft, vinden we er heel veel van terug in de retraites en conferenties van Van den Wijmbenberg.

Het beoefenen van de meditatie was vooral in de kloosters reeds lang gebruikelijk voordat Ignatius zijn meesterwerk schreef. De grote verdienste van Ignatius bestaat echter hierin, dat hij zijn meditaties volgens een diep doordacht en doorleefd, consequent en doeltreffend systeem heeft samengevoegd, de beoefening ervan door de zogenaamde *Additiones* geregeld heeft en zo de methode heeft geschapen om de ziel met het inwendig leven vertrouwd te maken en haar geleidelijk aan tot de hoogste volmaaktheid te brengen. In de herfst van 1522 begon hij met het neerschrijven van de wezenlijke bestanddelen van de *Exercitia*: de meditaties over de oproep van de Koning, de twee banieren, de geschiedenis van de zonde en het gewetensonderzoek. In de jaren 1526-1535 heeft hij dit geschrift op diepgaande wijze omgewerkt. Het wordt nu tot een beknopt handboek ten dienste van de retraiteleider. Deze instructies dragen een drievoudig karakter. Het voornaamste zijn de meditaties met de *Additiones* of toevoegingen. Dan volgen de *Annotationes*, die bedoeld zijn ter informatie bij het houden van de geestelijke oefeningen en het mediteren. Als derde komen dan talrijke onderrichtingen voor het geestelijk leven. Zij zijn niet alleen op het houden der geestelijke oefeningen, maar ook op de tijd daarna berekend en hebben betrekking op de verschillende situaties waarin iemand kan verkeren, de verschillende geestelijke oefeningen en toestanden om aan dit alles leiding te geven. Volgens de oorspronkelijke opzet zijn de *Geestelijke Oefeningen* ingedeeld in vier opeenvolgende perioden van onbepaalde duur, ook wel *weken* genaamd. Alle retraites, die van dit model in zoverre afwijken dat zij een veel korter aantal dagen in beslag nemen, worden *Adaptaties* genoemd.

De door Van den Wijmbenberg gegeven retraites, voor zover daarvan nog sporen in het generaalsarchief te vinden zijn, duurden gewoonlijk vijf volle dagen. Zij werden dan 's avonds tevoren geopend en 's morgens na de vijfde volle dag gesloten.

7.1. Retraites en conferenties

De gegevens, die ons ter beschikking staan, kunnen in drie soorten worden gegroepeerd.

Vooreerst de bronnen, die Van den Wijmelenberg gebruikt heeft. Op de bibliotheek van St.-Agatha bevindt zich een verzamelband, waarin drie geestelijke werken zijn samengebracht. Vooraan in dit boek heeft Van den Wijmelenberg geschreven *Ad usum Fr. H. van den Wijmelenberg, Ordinis S. Crucis in Uden 1848*. Zoals wij nog zullen zien heeft hij deze bronnen kennelijk ijverig benut. Uit het jaartal van de uitgave van de twee eerste van die werken blijkt bovendien, dat hij zich bij zijn geestelijke lectuur ook op de hoogte hield van wat er in zijn tijd verscheen. Zijn belangstelling bleef dus niet beperkt tot bekende auteurs uit het verleden.

Het eerste werk is *Le Paradis de la terre* van abbé Sanson.² De tekst is in vier hoofdstukken verdeeld. Het eerste handelt over de eerste hinderpaal voor het geluk: de hartstochten en over de middelen om die hinderpaal weg te nemen: de versterving. Het tweede hoofdstuk geeft het beletsel voor het geluk aan: de bekoringen. Het derde noemt als eerste middel om gelukkig te worden: de hechte deugden. Het vierde hoofdstuk handelt over de nederigheid als zekere weg naar het paradijs van de aarde. Elk van de hoofdstukken is weer onderverdeeld in artikels, waarin telkens de uitwerking van het thema wordt gegeven. Met *het paradijs* is het klooster en met *het geluk* het religieuze leven bedoeld. Van den Wijmelenberg heeft voor eigen gebruik de stof van het boek gegroepeerd met cijfers en letters en sommige regels ervan onderlijnd, vermoedelijk met het oog op te geven meditatie of conferenties. In het boek ligt een in het latijn geschreven briefje van zijn hand. Als onderwerp staat daarop aangegeven: De religieus is gelukkiger dan anderen. Zes redenen worden daarvoor opgesomd. Heiligen en geestelijke schrijvers van de jezuïetenorde staan vaak vermeld, vooral Joannes Berchmans.

²) Abbé Sanson, *Le Paradis de la terre, ou le vrai moyen de trouver le bonheur en religion d'après les principes des maîtres de la morale, de la vie spirituelle et religieuse et les exemples des Saints*, Paris 1843. — Uit de inhoud blijkt dat dit boek eigenlijk geschreven is voor vrouwelijke religieuzen. Sanson was directeur van een zusterklooster. Volgens het uitvoerig titelblad is hij ook de schrijver van *Bonheur des maisons religieuses*, een werk dat „vereerd was met de goedkeuring van vooraanstaande prelaten en een groot aantal verlichte oversten en directeurs”. *Le Paradis* heeft een dubbele kerkelijke goedkeuring, nl. die van de bisschop van Saint-Brieuc (Bretagne) en van H. Dubois, vic. gen. en kanunnik-theoloog van het bisdom Coutances (Normandië).

Het tweede werk is dat van Pater J. Petitdidier, s.j., *Exercitia Spiritualia*.³ Zoals de titel aangeeft, is het bestemd voor de retraite van drieëndertig dagen die de jezuiten in hun derde jaar noviciaat moeten maken. Het begint met een analytische synopsis van de *Exercitia*. Daarna volgt de zeer systematisch ingedeelde stof. Voor elk van de retraitedagen staan de teksten van drie meditatie telkens in drie hoofdpunten ingedeeld en daarna een beschouwing, eveneens in punten. Alleen op de drieëndertigste dag is er slechts één meditatie of contemplatie om de geestelijke liefde tot God op te wekken en een beschouwing over het zich oefenen om in Gods tegenwoordigheid te leven. In de stof van de eerste drie dagen staan onderstrepingen van Van den Wijmbenberg. Waarschijnlijk heeft hij er voor het houden van een triduum of als materiaal voor meditatie in een retraite gebruik van gemaakt. Ook in dit boek bevindt zich een strookje papier, waarop hij twintig onderwerpen voor meditatie of conferentie noteert in het latijn.

Het derde gedeelte van dit verzamelwerk is de gedrukte regel van Augustinus in zestien bladzijden.⁴ Zoals Van den Wijmbenberg er bij aantekent is dit de *Epistola CIX* (CCXI). Volgens deze druk is de tekst verdeeld in de bekende voorrede, gevolgd door eenëndertig korte hoofdstukjes. Deze hoofdstukjes heeft Van den Wijmbenberg teruggebracht tot zes grotere en tevens de opschriften ervan gewijzigd in de vorm zoals wij die nu in de regel van Augustinus kennen. In de margo geeft hij met kleine letters de indeling van elk van deze hoofdstukken in alinea's aan. Ook tekent hij in de kantlijn de citeringen en verwijzingen aan, die we in de regel en de statuten van 1868 terugvinden. Ook hierin treffen wij weer twee strookjes papier aan. Het eerste is gedateerd op 4 maart 1860 en is kennelijk het schema van een retraite van vier dagen met telkens drie meditatie over aangegeven onderwerpen. Als programma voor de vijfde dag staat aangegeven: een meditatie, schuldkapittel, hernieuwing van de professie en pauselijke zegen. Het tweede strookje geeft een latijnse definitie van de religieuze staat, in vijf punten verdeeld.

Als verdere bronnen die Van den Wijmbenberg zal hebben gebruikt, vinden wij nog de volgende. Een door Van den Wijmbenberg geschre-

³) J. Petitdidier, s.j., *Exercitia Spiritualia, tertio probationis anno a Patribus Societatis Jesu per mensem obeunda juxta normam Sancti Ignatii Loyolae, fundatoris eiusdem Societatis*, Parijs 1847.

⁴) Zonder vermelding van uitgave en jaartal.

ven vertaling van de regel van Augustinus, met tweeëndertig doorge-nummerde alinea's zonder indeling in hoofdstukken. Een gedrukt boek-je met als titel *Excerpta ex Exercitiis Spiritualibus S. Ignatii*.⁵ De tekst is verder toegelicht met aantekeningen van Suarez, Diertins⁶ en uit het *Directorium* van de *Geestelijke Oefeningen*.⁷ Vooraan in dit boekje ligt een los blaadje met een *Ordo diei*, een dagorde voor de geestelijke oefeningen. De hele dagorde staat tot op het kwartier nauwkeurig aan-gegeven, vanaf het opstaan om vijf uur tot aan kwart over acht 's avonds, de tijd voor het avondgebed, het gewetensonderzoek, de punten voor de meditatie van de volgende dag 's morgens en het *Adoro Te*. De eerste meditatie is om half zes en duurt een uur. Daarna gewetensonderzoek, het zich afvragen of de meditatie vrucht heeft gedragen of niet en wat daarvan de oorzaken zijn. Van kwart voor zeven tot zeven uur is er vrije tijd, waarin men zich echter met geestelijke zaken moet bezig houden. In het geheel zijn er per dag drie meditaties en een conferentie, elk van een uur en driemaal gewetensonderzoek. Vóór het avondeten is er ado-ratie of Lof. Het is allemaal tot in de kleinste onderdelen geregeld en aan het persoonlijk initiatief wordt niets overgelaten. Verder worden er in dit boekje nog verschillende opmerkingen en vermaningen ten dienste van het houden der geestelijke oefeningen gegeven. Wie zich de vroegere wijze van retraite-houden bij de kruisheren herinnert, zal de wezenlijke trekken ervan terugvinden, zij het iets minder straf door-gevoerd.

Dan is er een dictaatschrift. Het handschrift is niet van Van den Wijmelenberg maar vermoedelijk van Egb. Schraven of B. Christiaans.⁸ Het vangt aan met een korte onderrichting in het mediteren, ontleend aan Franciscus van Sales en handelend over de drie delen van de me-ditatie. Vervolgens een inleiding in drie hoofdstukken, die bedoeld zijn als leidraad voor hen die dit boekje voor een driedaagse retraite willen gebruiken. De hoofdstukken zijn in punten ingedeeld. Voor elke dag staan er drie meditaties in punten verdeeld en elke dag wordt besloten

⁵) Uitgegeven te Gent in 1832, zonder naam van de schr.

⁶) Joseph Diertins, een Belgische jezuïet (1626-1700). Zie: *Nomenclator* ... tom. II, kol. 537.; *Dict. de Théol. Cath.* tom. IV, kol. 755-756; A. de Backer, s.j., *Bibliothèque des Ecrivains de la Société de Jésus*, Liège-Paris 1869 (2), tom. I, kol. 1590-1591.

⁷) Het *Directorium* van de *Geestelijke Oefeningen* bevat aanwijzingen van Ignatius en van zijn voornaamste leerlingen over de gebruikswijze van de Geest. Oefeningen.

⁸) A.G.K.: *Bundel Asc. Aant.: Verkorte oefeningen van den H. Patriarch Ignatius van Loyola of Het voornaamste zijner Meditatiën, geschikt om de zorg voor onze ziel op te wekken. Uit het latijn. St.-Agatha 1854.*

met de bijzondere voornemens en een toepasselijk gebed. De gevolgde methode is zuiver Ignatiaans. Als wij de in deze drie dagen te houden meditaties nagaan, dan blijkt dat de onderwerpen zelf een bloemlezing vormen uit de volledige tekst van de *Geestelijke Oefeningen*. Ook naar Busaeus wordt door Van den Wijmbenberg verschillende malen in zijn ascetische aantekeningen verwezen.⁹

Als tweede groepering kunnen de minder of meer uitgewerkte schema's van retraites, door Van den Wijmbenberg gegeven, worden beschouwd. Vooreerst is er een notitieboekje van vierenzeventig bladzijden. Het is door hem zelf in zeer klein maar duidelijk schrift volgeschreven, en bevat negentig min of meer korte samenvattingen van meditaties. De keuze van de onderwerpen en de gevolgde methode is ook hier die van de *Exercitia*. Hiernaast is er nog een tweede verzameling, bestaande uit eenenveertig korte schema's van meditaties, beschouwingen over de professie en het religieuze leven en in punten verdeelde samenvattingen over ondeugden en bekoringen. Ze schijnen voor de geproefste fraters bedoeld te zijn. Ook hierin vindt men verschillende losse papertjes met ascetische aantekeningen.

Vervolgens is er een reeks van schema's voor retraites van vijf volle dagen met een opening aan de vooravond en de sluiting op de morgen na de vijfde volle dag. Die sluiting omvatte dan één slotmeditatie, afzonderlijke schuldkapittels voor de priesters en de broeders, de generale absolutie en de pauselijke zegen. Onder deze bewaard gebleven schema's zijn er acht bestemd voor St.-Agatha, namelijk in 1849, 1851, 1863, 1864, 1867, 1871, 1872 en een ongedateerd. Voor Uden is er een retraiteschema voor 1857. Voor Maaseik is er een schema voor de retraite die op zondagavond 5 mei 1867 is geopend. Deze retraite omvatte drie volle dagen, waarop telkens twee meditaties worden gehouden, één 's morgens en één 's avonds. Bovendien elke dag een afzonderlijke conferentie om half drie 's middags voor de clerici over de priesterlijke staat. Deze retraite is dus korter van duur dan gebruikelijk en vertoont ook

⁹) Joannes Busaeus, Busee of Buys werd te Nijmegen geboren 14 apr. 1547 en overleed te Mainz 30 mei 1611. Landgenoot en bloedverwant van Petrus Canisius; trad in 1563 in bij de jezuiten en becommentarieerde de Katechismus van Petr. Canisius. Hij was 22 jaar professor in de theologie te Mainz en leider van een bloeiende Mariacongregatie. Ten behoeve van zijn congreganten stelde hij een verzameling van methodische meditaties samen, *Enchiridion piarum Meditationum* (1606). Het werk had buitengewoon succes; er verschenen uitgaven van in het Latijn, Frans, Nederlands, Spaans, Duits, Portugees, Pools en Chinees. Zie: *Dict. de Spir.*, tom. I, kol. 1984-1985.

een ander tijdschema. Vermoedelijk is dit in verband met de werkzaamheden op het college. Wel staat er uitdrukkelijk bij vermeld, dat ieder een zich zoveel mogelijk met gebed, geestelijke lezing, overwegingen en zowel met het algemeen als het bijzonder gewetensonderzoek moet bezig houden. Op 29 september 1849 zijn er richtlijnen gedateerd voor een retraite voorafgaande aan de professie van novicen.

Hiernaast bestaan nog meerdere retraiteschema's, waarvan plaats en datum niet vermeld staan en die misschien voor verschillende kloosters gebruikt zijn.¹⁰

Een derde groepering wordt gevormd door opsommingen van ascetische onderwerpen of schema's voor afzonderlijke conferenties of recollecties over een bepaald thema. Zij bevestigen eveneens de indruk, dat de ascese van Van den Wijmelenberg sterk Ignatiaans georiënteerd was. Het is van belang dit op te merken, niet alleen voor zijn persoonlijk geestelijk leven, maar ook voor dat van de orde. Het feit, dat hij de hoogste leiding daarin vertegenwoordigde, moet zeker in die tijd als zodanig van grote invloed op de spiritualiteit van de orde zijn geweest.

7.2. Collationes et dilucidationes

In 1872 verscheen een geschrift van Van den Wijmelenberg met als titel *Collationes et Dilucidationes in Regulam et Constitutiones FF. CC. RR. Ordinis Sanctae Crucis*. Zoals de titel aangeeft, was de bedoeling van dit geschrift om uitleg en toelichting van regel en statuten te geven ten dienste van de kruisheren. Een authentieke uitleg om de nauwkeurige naleving van de in 1868 uitgegeven statuten te bevorderen. Bij het samenstellen van deze verklaring is blijkbaar herhaaldelijk de uitgave van de *Annalen* ter hand genomen.¹¹

¹⁰⁾ Op een van deze schema's zonder plaatsaanduiding of jaartal, staat een aantekening door Van den Wijm. gemaakt. Zij helpt niet alleen om plaats en jaartal te achterhalen, maar is ook vanwege de inhoud interessant. Van den Wijm. noteert als volgt: Lector = supprior et instructor conventus; Vlam: procurator; Schraven: sacrista; (H) Verkuilen: hospitum receptor; Arts: bibliothecarius. Zij allen moeten handelen met raadpleging en toestemming van mij. Iedereen moet in zijn functie geaccepteerd worden in wederzijdsche liefde. — Met de lector is vermoedelijk J. Verhulst bedoeld, die na het overlijden van Van der Weijst als subprior en lector werd aangesteld. Het lijkt dan wel aannemelijk, dat de bewuste retraite in 1869 in St.-Agatha gegeven werd. Interessant is de aantekening ook als inlichting hoe in St.-Agatha toen de functies verdeeld waren en om het door Van den Wijm. uitdrukkelijk gemaakte voorbehoud.

¹¹⁾ J. Francino, o.s.c., *Geschiedenis van de Orde der Kruisheren*, in *Batavia Sacra*, Utrecht 1948, 90.

In verband met de ascetische opvattingen van Van den Wijmbenberg is vooral de beschouwing over de regel interessant.¹² Nadat hij heeft vastgesteld, dat dit de regel is die de grote Vader en zeer roemruchte kerkleeraar en bisschop Augustinus heeft voorgeschreven aan de clerici van zijn klooster, zegt hij het volgende. Zeer veel ordes in de katholieke kerk volgen deze regel. Ook de stichter van de kruisherenorde heeft deze vanaf zijn professie aanvaard. Onder de andere kloosterregels blijkt hij om meerdere redenen uit te munten: 1° wegens het toonbeeld waaraan hij ontleend is, namelijk het leven van de apostelen. Daarom zingt de Kerk: Hij (Augustinus) begon te leven volgens de regel, die door de heilige apostelen was vastgesteld. 2° Wegens zijn auteur, want de H. Augustinus droeg het bisschoppelijk gezag en was een man die een zeer heilig leven leidde en uitmuntte door grote wetenschap. 3° Om zijn oudheid, want de H. Augustinus leefde eerder dan de H. Benedictus, wiens regel onder de oudere wordt gerekend. 4° Wegens zijn wijze gematigdheid, want andere regels hebben verklaring, uitleg of ook matiging nodig gehad omdat zij ofwel te duister, ofwel te twijfelachtig, ofwel rigoreus of gevaarlijk waren. Deze regel houdt het juiste midden, omdat hij noch door te veel of te weinig, noch door duisterheid of starheid van voorschriften tot het uiterste geneigd is, noch verklaring of matiging door pausen nodig heeft. 5° Wegens de behandelde stof: hij omvat immers het gehele religieuze leven, inwendig en uitwendig zoals blijkt uit de inhoud van ieder hoofdstuk. 6° Wegens zijn verbreiding: om het grote aantal religieuzen, die hem volgen.

De kloosterregel alleen is echter nauwelijks voldoende, ofschoon hij zoals de H. Franciscus van Sales zegt, de middelen bevat om zich in de dienst van God te vervolmaken. Daarom hebben onze vaders enkele formuleringen voor een gebodener leven vervaardigd, die een manier bevatten om die middelen welke in de regel worden voorgesteld aan te wenden en deze formuleringen statuten genoemd. Zij worden zo genoemd, omdat zij de kloosterlijke observantie in de orde vaststellen ter onderhouding en vervolmaking van de regel. Omdat echter de kloosterlijke observantie niet alleen ingesteld en begonnen is, maar ook in stand gehouden en bewaard moet worden, hebben zij in die statuten twee afdelingen gemaakt. De eerste handelt over de instelling of aanvang, de tweede over de instandhouding of bewaring van de observantie, ofwel de eerste over de verplichtingen en de tweede over het bestuur.

¹²⁾ *Collationes et Dilucidationes . . .*, 4-6.

Vervolgens gaat Van den Wijmelenberg na, waarom de statuten in de professieformule die van de broeders van de Orde van het H. Kruis worden genoemd. Andere ordes ontleen hun naam ofwel aan de plaats waar zij het eerst zijn ontstaan, ofwel aan de beoefening van een bepaalde deugd, ofwel aan iemand van buitengewone heiligheid onder wiens bescherming zij zich wensten te stellen. Onze vaders evenwel hebben alleen in het kruis van onze Heer Jezus Christus willen roemen, zich onder de bescherming daarvan willen stellen en de leden van hun orde om een drievoudige reden met die verheven titel willen onderscheiden. Vooreerst, opdat zij zich herinneren dat zij onder Christus als aanvoerder strijden en soldij verdienen. Vervolgens, opdat zij het veldteken en vaandel van Christus Jezus volgen en zich daarom voorbereiden om Hem zijn kruis na te dragen, namelijk inspanningen, verstervingen, smarten, kwellingen, vervolgingen, smaad en tenslotte het vergieten van hun bloed en de dood zelf. Ten derde, opdat zij altijd Jezus, de bewerker en voltooiër van hun geloof, beschouwen met de bedoeling Hem na te volgen en Hem als het allervolmaaktste voorbeeld ter navolging in zichzelf, in anderen, in alle dingen, gedachten en gezegden en daden tot uitdrukking brengen. — Ook in deze drievoudige motivering vinden wij de Ignatiaanse ascese sterk terug.

§ 8. *Laatste levensjaren 1880-1881*

Deze laatste paragraaf willen wij beginnen met te wijzen op een eigenschap, die typerend kan worden genoemd voor de toen reeds bijna tachtigjarige Van den Wijmelenberg. Ook al leefde hij eenvoudig en was hij niet praalzuchtig, toch was hij zich terdege bewust van zijn waardigheid als magister generaal. Daarom stelde hij prijs op de handhaving van voorrechten en onderscheidingsteken, die sinds eeuwen aan zijn ambt verbonden waren en wist hij wat hem in dit opzicht toekwam. Daarvan blijkt hij zich ook nauwkeurig van op de hoogte te hebben gesteld.¹ Hij heeft zich verplicht gevoeld deze te handhaven en het

¹) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 531, 31 aug. 1880. Hoogw. Heer A. Ceelen, prelaat van de abdij van Berne (1874-1885) raadpleegde Van den Wijm. of hij als abt met gerust geweten van de volmachten gebruik kon maken om kelken, klokken en altaarstenen te wijden.

rechtmatig bezit ervan met goed gevolg weten te verdedigen. Als man van zijn tijd was hij gevoelig voor blijken van erkenning daarvan en voor geschenken, die dit tot uitdrukking brachten was hij erkentelijk. Op 5 maart 1880 schrijft prior en definitor W. Smits aan procurator en mede-definitor J. de Vlam te St.-Agatha „... Ik heb te Hasselt eene purperen snuifdoos besteld, indien ze met beloken Paaschen met de Confr.-Definitores kan meegegeven worden”.² Hiermee moeten de twee definitoren uit België, W. de Jonge en H. Kuipers, beiden uit het klooster van Diest, zijn bedoeld. Vermoedelijk zijn ze op de aangegeven datum in verband met een vergadering van het definitorium naar St.-Agatha gereisd. De bewuste snuifdoos kan zo maar een presentje zijn geweest of bestemd voor de viering van de tachtigste verjaardag van Van den Wijmelenberg op 21 november 1880. De Vlam zal die uit naam van de definitoren bij de bedoelde gelegenheid wel overhandigd hebben.

Van den Wijmelenberg was kalm en beheerst van aard; hij had een robuuste verschijning en kaarsrechte gestalte, een gevuld en blozend gezicht. Met uitzondering van enkele klachten over rheumatische aandoeningen, genoot hij een goede gezondheid en bereikte hij een hoge ouderdom. Er zijn nochtans aanwijzingen, dat de kwalen van de oude dag hem niet ongemoeid hebben gelaten. Zijn handschrift was steeds zeer regelmatig, duidelijk en verzorgd geweest. In de laatste vijf jaren echter van zijn leven zien we hoe dit geleidelijk onvaster en beveriger wordt. Op 21 september 1879 schrijft hij aan prior Smits, dat hij lijdende is aan de zogenaamde tremor. Indien dit niet beter wordt, zal de voorgenomen reis naar Maaseik moeilijk voor hem zijn. Dit temeer, omdat hij te Maaseik vertoevend, ook de confraters in Diest eens behoorde te bezoeken. Bovendien maakt hij de reis niet graag alleen en kan hij van St.-Agatha gevoegelijk niemand meenemen.³

De vergadering van het definitorium vindt in 1880 op 16 juni te St.-Agatha plaats. Zoals gewoonlijk schrijft Van den Wijmelenberg ook nu nog eigenhandig het verslag daarvan. Het schrift en vooral de handtekening zijn erg onregelmatig.⁴

Op 12 juli 1880 is er een schrijven van prior Smits aan De Vlam. Hij deelt daarin mee, dat Van den Wijmelenberg op vrijdag 9 juli met prior Van Giersbergen uit Diest vertrokken is. Smits zal zelf om half elf in

²) S.A.K.: Inv. nr. 527, 5 maart 1880.

³) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 458, 21 dec. 1879.

⁴) A.G.K.: Geheim arch. *Acta M.G. et Def.*, 16 juni 1880.

Hasselt zijn om Van den Wijmelenberg af te halen, die 's avonds om half zeven in Oeffelt aankomt. De Vlam wordt verzocht hem met het rijtuig af te halen, want de generaal kan onmogelijk van de Grindweg naar het klooster wandelen en hij vindt het ook niet voegzaam om in *publieke rommelkast* (diligence) te reizen.⁵ Hieruit blijkt dus dat Van den Wijmelenberg niet meer zonder metgezel op reis ging en dat hij moeite met lopen had. Verder meldt Smits aan Van Giersbergen, dat besloten is het aanstaande generaal kapittel uit te stellen tot augustus. Een van de redenen tot dit uitstel is de gezondheidstoestand van de generaal, die lijdt aan zijn rechtervoet en -been tot aan de knie. Smits vreest dat hij nog lang zal sukkelen, ofschoon het ook een naar buiten komen van kwade stoffen kan zijn, omdat het been aan de enkel wat ettert. Reeds maanden klaagde Van den Wijmelenberg ook erg over slecht zicht, hetgeen nu echter geweken is. Hij leest geen heilige mis, omdat hij niet staan kan. Overigens is hij gezond, maar durft de moeilijkheden van het kapittel nu niet goed aan.⁶

Tot het laatst van zijn leven bleef Van den Wijmelenberg het koor-officie bezoeken dat 's morgens om vier uur aanving. Hij droeg dan een groene klep boven de ogen, omdat hij het scherpe licht van de lampen niet verdragen kon. Zijn laatste ziekte, koudvuur in het been, is maar van korte duur geweest. Pijn leed hij bijna niet, doch hij werd door een voortdurende slapeloosheid gekweld. Op 23 maart 1881 werden hem de laatste heilige sacramenten toegediend.⁷ Dit gebeurde door H. Hollmann, zijn biechtvader. Verder waren daarbij aanwezig L. Honhon als acolyth en Janusbroer als ziekenoppasser. Bij zijn dood op 25 maart 's middags stond de hele communiteit van St.-Agatha rond zijn sterfbed. Tot het laatste toe was hij volkomen bij kennis.⁸

Prior Smits schrijft op de sterfdag van Van den Wijmelenberg aan Mr. Faber, dat hoogwaardig heer de dood nobij is. „... Vóór drie weken kreeg Zijn Hw. eenen zweerenden voet en die kwaal is zóó toegenomen, dat het koud vuur of gangreen daarin is en Hij nu reeds waarschijnlijk overleden is. De doctoren zeiden mij gisteren: 'ieder oogenblik verwach-

⁵) S.A.K.: Inv. nr. 527, 12 juli 1880.

⁶) D.K.: 06.25.3.35, 11 maart 1881.

⁷) L. Emond, o.s.c., *Henricus van den Wijmelenberg*, Cuyk 1931, 42. — Het laatste en voorlaatste hoofdstuk van deze korte biografie is na de dood van L. Emond voltooid door H. van Rooijen, o.s.c.

⁸) L. Honhon, Correspondentie 1933-1934.

ten wij den dood, het kan dagen, maar geen week meer duren.' — UWEd begrijpt onze ontsteltenis en droefheid, want wij allen verliezen in Hem eenen allerbeminlijksten Vader. Voor mij is het dubbel hard, want ik zal de eerste drie maanden groote moeilijkheden moeten doormaken, wijl ik het meest met de zaken en toestanden der Orde bekend en belast geweest ben".⁹

Op 26 maart condoleert prior Smits procurator De Vlam en heel de orde. „... Onze goede Vader is dan overleden! ik condoleer U, de gansche Orde en vooral mij zelven; Oremus pro benignissimo Patre nostro, qui forte propter suos patitur! Ik kan daarover niet meer schrijven. Gisterenavond toen ik in de communiteit sprak alsof ik in de regeling der begrafenis handelend wilde optreden, werd mij gezegd: 'begin nu niet met tegen de statuten te handelen, want dat hoort bij den Subprior, het corps van 't Definitorium, of aan den oudsten Definitior, maar niet aan U!' Op dat oogenblik viel mij dit eenigzins hard, maar nu ik er over nagedacht heb, zie ik, dat men mij op mijn nummer gezet heeft, en ik altijd juist gedacht heb, toen ik giste, dat ik in het oog van anderen mij altijd te veel inmengde en te veel gezag aanmatigde. Toch toen moest ik, om Hoogw. Heer Z.l. te helpen, mij aan dat oordeel niet storen, doch nu moet ik voorzigtiger zijn om nog geen groter neus te krijgen, want de Subprior zou ook wel eens tegen mij en U kunnen zeggen: 't is mijne, niet uwe zaak! Dus Confrater! om ons beiden niet te compromitteren met overbodigen dienst te bewijzen, heb ik geoordeeld, dat ik te huis moet blijven".¹⁰

In zijn dankbetuiging voor de condoleance van Mr. Faber schrijft Smits over Van den Wijmelenberg „... Hij was een man van zoo oprecht godvruchtige meening; allen, die hem kenden, vereerden en bemin-den Hem". Hij bericht dan verder aan Faber dat B. Jäger, kruisheer te Uden en broer van Mr. J. Jäger te Amsterdam, erfgenaam is en dat er zeker zoveel schuld als goed is.¹¹

In het archief van het generaalat bevindt zich het project van een officieel stuk, waarin B. J. Jäger verklaart volmacht te geven aan Mr. Jan Jacob de Wit, advocaat en procureur te Den Bosch, om voor hem ter griffie van de arrondissementsrechtbank in Den Bosch de verklaring af te leggen, dat hij de nalatenschap van Van den Wijmelenberg, welke

⁹) S.A.K.: Inv. nr. 527, 25 maart 1881.

¹⁰) S.A.K.: Inv. nr. 527, 26 maart 1881.

¹¹) S.A.K.: Inv. nr. 527, 2 apr. 1881.

bij testament van 23 december 1880 aan hem is vermaakt, alleen onder het voorrecht van boedelbeschrijving heeft aanvaard.¹²

Maandagmiddag 28 maart werd op verzoek van de inwoners van St.-Agatha het stoffelijk overschot in de kloosterkerk opgebaard, gemijterd en met de tekenen van zijn waardigheid. De *Gazette van Diest* meldt, dat de menigte bezoekers met moeite haar tranen kan weerhouden bij het zien der hemels-kalme gelaatstrekken, alsof voor zijn terugkeer naar God, zijn grote ziel op zijn gelaat het zegel der gezaligden had gedrukt.¹³ De volgende morgen om vijf uur begonnen de eerste heilige missen voor zijn zielerust. Om acht uur werden de lauden van het dodenofficie gezongen. De plechtige uitvaartdienst begon om half tien. Zij werd gecelebreerd door de oudste definitor, W. de Jonge, met assistentie van de andere definatoren, H. Kuipers, J. de Vlam en W. Smits. In de koorbanken bevond zich een groot aantal seculiere geestelijken. Dr. Juliaan Bogaers, deken van Cuijk, hield de lijkrede. De volledige tekst daarvan ontbreekt ons. Passages ervan vinden we terug in het verslag van de *Gazette van Diest*. Als thema van de lijkrede werden de woorden *Ik heb de goede strijd gestreden, de wedloop voleind, het geloof bewaard* (2 Tim. 7) gekozen. Dit als typerend levensbeeld van Van den Wijmelenberg. Vervolgens werd hij geprezen om zijn vroomheid, eenvoud, eerbied voor zijn priesterschap en om de onberispelijke beleving daarvan. Hij had in alles Gods eer gezocht, was bezielde door een kinderlijk en tegelijk mannelijk geloof, dat hij zowel in de verkondiging als bij zijn theologisch onderricht beleed en verdedigde. Nog in zijn hoge ouderdom had hij op het Vaticaans concilie voor heel de wereld openlijk getuigenis gegeven van het geloof. Door het verlies van zulk een verdienstelijk en deugdzaam man hebben de kruisheren een beminde vader en de geestelijken een toegenegen vriend verloren.¹⁴

Voor de buitenwereld, maar vooral voor zijn confraters was Van den Wijmelenberg de verpersoonlijking en de ziel van de orde. Waar hij zich bevond, daar klopte haar hartslag. Dat geldt heel in het bijzonder voor St.-Agatha, waarmee hij was vergroeid en waar hij zich volkomen thuis voelde. Bijna zesentwintig jaar had hij er, zo goed als onafgebro-

¹²) A.G.K.: Van den Wijm. nr. 556, maart 1881.

¹³) *Gazette van Diest*, 2 april 1881.

¹⁴) *ibidem*.

ken, doorgebracht. Hij had er volhardend naar gestreefd het tot een modelklooster en tot bakermat voor de andere huizen te maken. Als verzamelaarsplaats voor de generale kapittels had het een gewichtige en onvervangbare rol gespeeld in het leven en de ontwikkeling van de orde. Door zijn eeuwenoude geschiedenis en traditie, maar ook door zijn betekenis voor het heden en de toekomst van de orde als geheel, lag St.-Agatha hem na aan het hart. De aanwezigheid van Van den Wijmelenberg moet vormend en inspirerend hebben ingewerkt op de jonge religieuzen gedurende hun ascetische en wetenschappelijke vormingsjaren.

In St.-Agatha werden de bewoners van het convent in de pandhof begraven. Rond dit vierkant lopen de verbindingsgangen, die het uitzicht geven op dit kerkhof en die als de slagaders zijn van het kloosterlijk verkeer. Dat houdt een gevoel levendig van blijvende verbondenheid met hen die ons zijn voorgegaan, een besef dat wat wij zijn en doen, de voortzetting en de vrucht is van wat zij ons hebben voorgeleefd. Zij horen er onverbrekkelijk bij.

De gevoelens welke de kruisheren bij de dood van Van den Wijmelenberg vervulden, vinden hun uitdrukking in de proeve van een grafschrift, dat door een vrome en dankbare confrater werd neergeschreven.

Hic priscæ cultor fidei, virtutis avitæ
Augusto Henricus conditur in tumulo
Si vitæ integritas, spectata modestia virtus
Ampla, Dei pietas, religionis amor
Cum fama ac meritis possent extendere vitam,
Hic sibi nil juris mors habuisset atrox.
At quoniam statio coeli aeterna monebat
Ad coelum vitæ mors patefecit iter.¹⁵

Toch werd een kortere inscriptie als grafschrift gekozen. Bovenaan de grote arduinen steen bevinden zich wapenschild en devies van de magister generaal en verder de gebruikelijke levensbijzonderheden. Het grafschrift is een tweeregelig chronicon, vervaardigd door H. Hollmann. Juist in zijn beknopte en kernachtige verwoording bezit het een buiten-

¹⁵) E. Fontaine o.s.c., *La Relève et Renaissance de l'Ordre et Mgr. Van den Wijmelenberg*, hs., 127. Vert. „Hier in deze nauwe groeve ligt Henricus, deze vurige aanhanger van het geloof en van de deugd der vaderen. Als rechtschapenheid van leven, opvallende bescheidenheid, grote deugd, godsvrucht en liefde tot het religieuze leven, samen met goede naam en verdiensten het leven zouden kunnen verlengen, dan zou de wrede dood hier geen enkel recht kunnen doen gelden. Maar omdat het eeuwig verblijf in de hemel hem wenkte, heeft de dood hem de levensweg naar de hemel gebaad”.

gewoon geslaagde toepasselijkheid op de voorstelling van het schild en de wapenspreuk *Igneus hinc vigor* en op het verlies, dat de dood van Van den Wijmelenberg voor de orde betekende. Het luidt:

DUX CarUs CeCIDIt

soL orDInIs et VIGor Ipse.¹⁶

In *De katholieke Illustratie* verscheen een portret van Van den Wijmelenberg en een uitgebreid herdenkingsartikel van C. de Bruijn, zijn vroegere secretaris. Het is een levensschets, waaruit vooral de grote betekenis en verdiensten van Van den Wijmelenberg voor het herstel, de uitbreiding en de innerlijke opbouw van de orde duidelijk spreken.¹⁷

Onder de rubriek *Kerknieuws* heeft *De Tijd* van dinsdag 29 maart 1881 Van den Wijmelenberg in dezelfde geest herdacht, terwijl *De Nederlandsche Katholieke Stemmen* van 6 april 1881 over hem schreven „... zijne oprechtheid, zijn minzame omgang, zijne kennis en eenvoudigheid, en daarbij zijn vast, voorzichtig karakter, in één woord alles werkte samen, om zijner Hoogwaardigheid de liefde en achting van seculieren, zowel als regulieren te verzekeren”. *De Gazette van Diest* schrijft „... Indien iets in staat ware de droefheid te verzachten der religieuzen, die met betraande oogen het overschot van hunnen dierbaren Vader en geleerden leidsman in den grafkuil zagen zinken, dan zal het voorzeker de algemeene deelneming zijn welke zoo hartelijk was uitgedrukt in de brieven van Hunne Doorl. Hoogww. den Nuncius, den Bisschop van 's Bosch en van meer andere hooggeplaatste personen”.¹⁸

¹⁶) Vert. De dierbare leidsman is gevalen; hij, de zon en levenskracht zelf van de orde.

¹⁷) *De Katholieke Illustratie*, jg. 15 (1881-1882), 163 vv.

¹⁸) *Gazette van Diest*, 2 april 1881.

SLOTBESCHOUWING

Er zijn bepaalde figuren uit het verleden die, om welke reden dan ook, onze bijzondere belangstelling wekken. Meer dan hun uiterlijke prestaties boeien ons de gedachtengang, de idealen en de verlangens waardoor zij zich lieten leiden. De behoefte zowel om een biografie te schrijven als om die te lezen, wordt daaruit geboren.

Henricus van den Wijmelenberg heeft een orde, die al zes eeuwen bestond maar ten dode scheen opgeschreven, tot nieuw leven gewekt. Wanneer de kruisheren hem daarom als hun tweede stichter beschouwen, dan ligt het voor de hand, dat zij zich graag in zijn persoonlijkheid verdiepen. Zij vragen zich af, wat stond deze man daarbij voor ogen, wat heeft hem beziield en gedreven, hoe heeft hij dit in zichzelf maar vooral ook in anderen weten te verwezenlijken? Het komt er minder op aan hoe wij zelf in onze omstandigheden een dergelijke taak zouden opvatten en vervullen; waarschijnlijk zou ook hij in dit geval datgene wat hij als zijn levensopdracht beschouwde, weer op een gewijzigde manier hebben gezien en benaderd. Toch raakt dit laatste slechts bijkomstigheden; voor wat het wezenlijke betreft maakt het geen verschil. En dat wezenlijke is het juist, waarvoor wij hem dankbaar blijven, wat ons nog steeds aan hem bindt en waarin wij onszelf blijven herkennen.

Als man van veertig jaar heeft hij de moed gehad om een heel andere wijze van leven te beginnen en ook anderen daarvoor te winnen. Hij nam daarbij een taak op zich, die menselijkerwijze gesproken weinig of geen uitzicht bood. Voor hem persoonlijk was het een geestelijke ontdekkingsreis, het graven naar een schat, die bijna geheel overwoekerd en in de akker verborgen lag. Zelf heeft hij een bepaalde vorm van religieus gemeenschapsleven moeten opbouwen, die praktisch niet meer bestond of hoogstens een kwijnend en afstervend bestaan leidde. Opvallend is, hoe doelbewust hij daarbij te werk ging. Hij had eerbied voor de geschiedenis en de traditie van de orde, maar was er tevens van overtuigd nieuwe wegen te moeten inslaan. Hij was een man met een vooruitziende blik en tegelijk een tacticus. Het heil van de orde zag hij in een samenbundeling van krachten, in centralisatie, in grotere eenvoudigheid en in ruimere volmachten voor de algemene leiding.

Henricus van den Wijmelenberg heeft niet alleen gedurende veertig jaar als commissaris-generaal en vervolgens als magister generaal het be-

leid gevoerd, maar was ook geroepen om als hersteller van de orde op te treden. Van die roeping toonde hij zich wel bewust. Met heel de inzet van zijn sterke persoonlijkheid, met grote doelbewustheid en volharding heeft hij daaraan willen beantwoorden. Aan een vooruitziende blik, het kenmerk van een goed bestuurder, heeft het hem zeker niet ontbroken. Maar hoe weloverwogen, kalm en vastberaden zijn beleid ook was, als bestuurder had hij rekening te houden met mensen waarmee hij zijn plannen moest uitvoeren. En ook met vaak onverwachte, soms ongunstige uiterlijke omstandigheden, die hij evenmin als wie ook in zijn macht had, al was hij van nature iemand, die niet gemakkelijk afweek van een bepaalde, na rijp beraad gekozen zienswijze of beslissing. Dit laatste had, naast de grote voordelen van een duidelijke en vaste lijn in het bestuur, ook zijn nadelen. Krachtens een eeuwenoude traditie vertoonde de kruisherenorde nu eenmaal een democratische gerichtheid, die weinig sympathie kon opbrengen voor al te eigenmachtige of geforceerde maatregelen van bovenaf en veel waarde hechtte aan na gemeenschappelijk overleg genomen beslissingen. Het veronderstelt veel stuurmanskunst om het juiste evenwicht tussen leiding van bovenaf en inspraak van onderop te bewaren. En dat is des te moeilijker, wanneer het er om gaat een orde die op sterven na dood is, tot nieuw leven te brengen. Het valt niet te ontkennen, dat Van den Wijmbenberg als bestuurder in dit opzicht ook *les défauts de ses belles qualités* vertoont.

Hij streefde een ingrijpende wijziging na in bestaande verhoudingen, die aan de huizen tot dan toe een veel zelfstandiger functie hadden toegekend. In dit opzicht brak hij met een eeuwenoude traditie, waaraan men zeer gehecht was. Hij was er zich van bewust, dat dit weerstanden zou oproepen. Daarom maakte hij, nog vóór het eerste generaal kapittel sinds 1786 werd bijeengeroepen, deze aangelegenheid in Rome aanhangig en stelde er de gemeenschap van goederen en personen als gewenst en nodig voor. Niet ten onrechte werd het hem kwalijk genomen, dat hij daarmee het generaal kapittel, de hoogste bestuursmacht in de orde, voor een voldongen feit had gesteld. Het aanzien en het persoonlijk gezag dat hij toen in de orde genoot, hebben ertoe bijgedragen deze maatregel toen toch te aanvaarden. Vooral met het oog op de verdere verbreiding van de orde en ook op de overlevingskansen van dit nog kleine en door politieke omstandigheden bedreigde geheel, zou het een heilzame maatregel blijken. Een zekere neiging tot autocratie valt evenwel, ondanks de goede bedoelingen die hij daarbij had, niet te ontkennen.

Toch zal ook dit moeten worden gezien in het licht van de toen heersende kerkelijke mentaliteit; in Rome zelf was het niet anders. Begrippen als inspraak en pluriformiteit in het kerkelijk leven werden gewantrouwd. Zowel contra-reformatorische opvattingen als verweer tegen de geest van de Verlichting spelen daarin een rol. Tegenover de aanvallen en bedreigingen van buitenaf werd de kracht gezocht in de grootst mogelijke eenvormigheid en in een sterk gezag.

Over het algemeen hadden de leden van de orde er ook minder moeite mee dit te aanvaarden; men dacht er toen nu eenmaal anders over dan thans. Daar werkten de omstandigheden toe mee. Bij verschillende gelegenheden blijkt hoezeer de orde als geheel in principieel achter het beleid stond dat Van den Wijmbenberg voerde. De kwestie over de goederen van St.-Agatha bijvoorbeeld werd niet als het belang van een afzonderlijk huis, maar als dat van heel de orde gezien. Veel meer dan louter financiële overwegingen geven gewetensbezwaren hier de doorslag. Ook wie deze bezwaren niet zou delen, zal de eerlijkheid ervan moeten erkennen. In het conflict met de Staat werd een gemeenschappelijk standpunt ingenomen, namelijk dat van de wederrechtelijkheid der gemaakte aanspraken. Deze zienswijze werd trouwens door de Nederlandse katholieken en blijkbaar ook door Rome erkend en gedeeld. Met de door Van den Wijmbenberg en Smits daarin gevolgde handelwijze ging de orde zonder meer accoord.

Opvallend is ook de eensgezindheid, waarmee de eisen van Van Boldrik tot geldelijke ondersteuning werden afgewezen. Het standpunt was dat hij zich als apostaat nergens op kon beroepen. De onvoorwaardelijke vordering aan hem om naar het klooster terug te keren doet ons wellicht wat onwezenlijk aan; de man had immers overtuigend bewezen daar helemaal niet thuis te horen en ook allerm minst geschikt voor te zijn. Ondanks de herhaalde aandrang van de jezuiten te Nijmegen, van de internuntius en de Propaganda Fide werd hem een jaarlijkse bijdrage, zelfs als aalmoes, geweigerd. Na veel tegenstribbelingen moet ten slotte op bevel van Rome de orde een toelage geven. Het valt moeilijk te ontkennen, dat de zorg van buitenstaanders voor het zieleheil van Van Boldrik hier sympathieker aandoet, ook ingeval tenminste van de kant van de internuntius en de Propaganda Fide, een zekere kerkelijke diplomatie daarin zou hebben meegespeeld. Door het lasterlijk geschrijf van Van Boldrik en de reacties daarop in de pers was de aangelegenheid verre van bevorderlijk geworden voor de toch al ongunstige verhoudin-

gen, waarin de Nederlandse katholieken toen verkeerden. Ook het conflict met de Staat werd door de affaire Van Boldrik ongunstig beïnvloed. Voor Van den Wijmelenberg schijnt de bijdrage aan Van Boldrik een prestigekwestie te zijn geweest. Hij heeft er zich op allerlei manieren aan proberen te onttrekken. Het excuus, dat de orde het bedrag van f 180,— jaarlijks niet zou kunnen missen, klinkt daarbij weinig aanneemelijk.

Intussen staat of valt de betekenis van Van den Wijmelenberg als geestelijke leider en bezieler van de orde natuurlijk geenszins met deze feiten. Hij heeft zijn gaven volledig aan de orde dienstbaar gemaakt. Hij was een geboren organisator. Naast doorzicht, mensenkennis, nuchterheid, praktische zin en doortastendheid, bezat hij een onverstoorbare kalmte en het geduld om zijn tijd af te wachten. Hij was sterk juridisch ingesteld en hield ervan zijn betoog met kerkrechtelijke citaten te ondersteunen en alles in duidelijke formules vast te leggen. Ook de ordesgeschiedenis interesseerde hem zeer en hij was er goed van op de hoogte. Een van zijn belangrijkste initiatieven was wel de opdracht aan C. R. Hermans tot het schrijven van de Annalen. Een nauwe samenwerking en hechte vriendschap tussen beiden was daarvan de vrucht.

Kenmerkend voor Van den Wijmelenberg is ook zijn belangstelling en daadwerkelijke liefde voor het apostolaat, die eveneens in zijn ordesbeleid weerspiegeld wordt, en zijn missionaire gerichtheid. Deze zielzorgelijke bewogenheid was de erfenis van zijn voorafgegane vorming tot het seculiere priesterschap. Zij verloochent zich niet, ook wanneer hij met gerijpt oordeel en uit diepe overtuiging en sympathie voor de kloosterstaat kiest, die hij consequent en trouw zal beleven. Bovendien openbaart zij zich in de wijze waarop hij daarbij als leider optreedt, zijn orde tot herleving brengt en haar nieuwe koers bepaalt. Bij al zijn liefde voor haar geschiedenis en zijn eerbied voor haar wezenlijke en beproefde tradities, zijn doelbewuste ijver voor hun herstel, toont hij zich tevens een groot realist in de goede zin van het woord. Hij wikt en weegt de hernieuwde levenskansen van zijn orde en weet doortastend op te treden om die te verwezenlijken. Daarbij houdt hij rekening met eigentijdse noden van de Kerk, met de personen waarmee hij werken moet en met de kansen die geboden worden. Drang naar actief apostolaat, maar dan bewust gegrond op en bezield door religieus gemeenschapsleven, is hem altijd bijgebleven en deze drang wilde hij ook aan zijn medebroer-

ders meegeven. De eigen heiliging moest altijd dienstbaar zijn aan die van anderen.

De zorg voor eigen geestelijk leven en dat van zijn confraters ging hem het meest ter harte. Op velerlei wijzen trachtte hij dit te bevorderen. Daarvan getuigen de vaak uitvoerige relictten van de visitaties en ook de talrijke retraites en conferenties, die hij persoonlijk voor de religieuzen van de verschillende ordeshuizen hield. Zijn ascese was sterk Ignatiaans getint, hetgeen niet uitsloot, dat hij het koorgebed en de karakteristieke kruisherendevoties bij voortduring bevorderd heeft. Hij bezat een kinderlijke eerbied voor het kerkelijk gezag, vooral in de persoon van de paus. Toch was hij niet bevreesd om tegenover wie ook eerlijk voor zijn mening uit te komen en om te verdedigen wat naar zijn overtuiging de belangen van de orde waren.

Er is ooit beweerd, dat de laatste periode van zijn leven een inzinking van aktiviteit vertoont. Dat iemand tussen de zeventig en tachtig jaar na een leven vol beslommeringen en zorgen, niet meer presteren kan waartoe hij in zijn volle kracht bekwaam was, spreekt vanzelf. Toch moge deze biografie duidelijk hebben gemaakt, dat vooral de omstandigheden in deze laatste periode hem daarin ook allesbehalve gunstig waren. Er waren zaken, die hem op zijn oude dag vervulden met een toenemende vrees en zorg, die voortkwam uit zijn liefde tot de orde en tot zijn eigen klooster te St.-Agatha. Bovendien was de gemiddelde leeftijd van de confraters en de bescheiden aanwas in ledental een beletsel voor nieuwe en grote ondernemingen. Er is eerder reden om zijn plichtsbef en geestkracht te bewonderen. De latere uitbloei van de orde is in ieder geval voor een groot deel te danken aan de kloosterlijke geest, het gebed en apostolaat, die de vruchten zijn van zijn initiatief en zijn voorbeeld.

BIJLAGE

In de kloosterbibliotheek van St.-Agatha bevinden zich verschillende werken, die betrekking hebben op het Vaticaans concilie van 1870. In de meeste ervan staat Van den Wijmelenberg persoonlijk vermeld. Wij laten er hier een kort overzicht van volgen.

- 1) *Antiquités*. Bundeling van verschillende brochuren. Een daarvan heeft als titel *Catalogo Alfabetico di Tutti I Padri del Concilio I° Ecumenico Vaticano*, Roma 1870, 72 blz. — Op bl. 60 staan de *Padri Generali d'Ordine Regolari* in alfabetische volgorde, telkens onder een volgnummer. 712: *Crocigeri*; Op bl. 70 staat het aantal concilievaarders uit Nederland aangegeven als vier. Dit zijn de drie aanwezige diocesane bisschoppen en Van den Wijmelenberg. De laatste staat niet vermeld bij een van de vier *Deputazione*. Mgr. Schaepman vinden we bij de leden van de eerste deputatie, nl. die van de geloofszaken; mgr. Pluym bij de leden van de vierde deputatie, nl. die voor de oosterse ritus en de missie.
- 2) *Concilii Provincialis Westmonasteriensis*. Hierbij ingebonden bevinden zich allereerst de *Acta et Decreta Sacrosancti et Oecumenici Concilii Vaticani*, Friburgi Brisgoviae 1871, 119 blz. en vervolgens *Lexicon Geographicum Dioceseon Residentalium et Abbatum Nullius*. Onder het hoofd *Abbatessae Generales ordinum Monasticorum Mitrum usum habentes* staat onder het rangnummer 942 op bl. LXXVIII: Van den Wijmelenberg, Abbas Monasterii St. Agathae Cuigkensis (Cuigk, pag. Holland), Magister Generalis Ordinis Canoniorum Regularium Ordinis S. Crucis.
- 3) *Acta et Decreta Sacrosancti et Oecumenici Concilii „Vaticani”, die 8 Decembris 1869 a SS.D.N. Pio P. IX inchoati*, Friburgi Brisgoviae 1871. — Op bl. LXXVIII staat weer hetzelfde als in het voorgaande boek.
- 4) Bundel van elf brochuren, waaronder *Monumenta Quaedam causam Honorii Papae spectantia cum notulis*, Romae 1870; en een *Calatogo Alfabetico del Padri Presenti al Concilio I° Ecumenico Vaticano*, Roma 1870.
- 5) *Infallibilité du Pape*, Fasciculus II. Een bundel van enkele samen ingebonden brochures, die betrekking hebben op de kwestie van de pauselijke onfeilbaarheid. De eerste brochure heeft als titelblad *Observationes Quaedam de Infalibilitatis Ecclesiae Subjecto*, Neapoli 1870. Op dit titelblad staat van de hand van Van den Wijmelenberg deze geestige inscriptie:
Auctor, credo, tuus, multum sudavit et asit:
Sed liber infelix: Nomen et omen abest.
Parve, sed incassum venisti solus in Urbem;
Heu tibi, quod Dominus fingat abesse tuus
Hinc, Liber, esto procul, qualem decet exulis esse
Infelix habitum nominis hujus habe.
Op de blanco keerzijde van het titelblad heeft Van den Wijmelenberg geschreven:
Contentum 1. Anonymus de Infalibilitatis Ecclesiae Subjecto. 2. Anonymus in praecedentem et 3 alios libellos. 3. Cardoni — De Infalibilitatis definibilitate. 4. Anonymus de causa Honorii cum notulis. 5. Bottemanne de Honorii Epistolarum corruptione. — Vide Chronique de Concile in fol. no. 2° pag. 103 n. 2 Anonymus in 4 libellos. 3° pag. 102 n. 1 Cardoni. 4° pag. 60 n. 13 Anonymus de causa

Honorii. 5° de Bottemanne Vid. Algemeene Kerkvergadering p, 2035. — In de margo van de tekst bevinden zich korte aantekeningen en verbeteringen in potlood door Van den Wijmelenberg geschreven, op bl. 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 41, 43, 44, 50 en 87.

- e) *Actes et Histoire du Concile Oecuménique de Rome Premier du Vatican*, Paris 1869. — Op bl. 209 een portretje van Van den Wijmelenberg in ovaalvorm; achter bl. 256 onder autographen bl. 4, autograaf van Van den Wijmelenberg (gefotografeerd) dat luidt als volgt: Estis enim vos, Pater Sanctissime, Jesu Christi Vicarius totam Ecclesiam repraesentans qui claves regni Coelorum habetis, nec congregatum totum generale Concilium sine vobis et nisi per vos potest cognoscere de negotio. — *Episcopi Galli in libello ad Clementem V Fr Henricus van den Wijmelenberg Magister Generalis Canoniorum Regularium Ordinis Sanctae Crucis ad Sanctam Agatham in Dioec. Buscod. in Hollandia.* — Op bl. 239 vinden we een levensbeschrijving in het frans: Van den Wijmelenberg (Henri) général des chanoines réguliers de Sainte-Croix. Henri van den Wijmelenberg est né à Uden (Hollande), le 21 novembre 1800, de parents pieux et honnêtes, qui se nommaient Martin van den Wijmelenberg et Gertrude Verkuilen. Après avoir fait ses études de littérature dans sa ville natale, il se rendit à Huisseling, où il suivait les cours de philosophie et de théologie sous la direction des chanoines réguliers de Sainte-Croix (sic!). Le 20 décembre 1823, Mgr. Francois-Antoine de Méan, archevêque de Malines, l'ordonna prêtre dans cette ville. Les fonctions qu'il exerça sont celles de professeur de littérature au collège de Gemert, diocèse de Bois-le-Duc, et il se livra pendant trente (sic!) années à la direction des consciences et au ministère de la prédication. Il était âgé de quarante ans quand il entra le 28 août 1840 dans l'ordre des Chanoines réguliers de Sainte-Croix. Après trois mois de noviciat, il fut admis à prononcer ses vœux solennels, et nommé, le 15 de ce même mois, prieur conventuel, à cause de sa science (sic!). Le 23 décembre 1841, l'ordinaire de lieu, par suite des pouvoirs qu'il avait reçus du Sainte-Siège, l'institua commissaire général de tout l'ordre de Sainte-Croix. La voie de l'élection le fit, le 25 avril 1853, maître général de l'ordre, ce qui par concession d'Urbain VIII, en date du juillet 1630, lui donne le privilège des pontificaux.

INDEX

VAN PERSOONS- EN GEOGRAFISCHE NAMEN *

A.

Aarts, J. J.: 11.
Aken: 18.
 Arts, Ant.: 130, 131, 132, 133, 134, 209,
 210, 214, 232, 233, 234, 237, 238,
 239, 241, 268, 269, 290*.
 Arts, br. Ant.: 169.
Aruba: 47, 48.
 Asseldonk, dr. A. van: 36, 60, 99, 147,
 151, 152, 153.
 Aubert, R.: 246.
 Augustinus, heilige: 28, 57, 287-288, 291.

B.

Barnabo, A.: 84, 85, 86, 87, 88, 115,
 162, 171, 172, 173, 185, 187.
Bataafse Republiek: 24, 64.
Batavia: 39*.
Bay Settlement (Wisconsin): 55, 127-134,
 169, 197, 198*, 199.
 Beckx, P.: 255.
 Beek, M. van: 11, 12, 13, 45, 53.
 Beelen, J. Th.: 236.
 Belgrado, C.: 59, 68, 74.
Berg, hertogdom: 18.
Bernt, De: 117.
 Berntz, A.: 28-29, 31.
 Bevers, F. W.: 11, 12, 13.
Beyenburg: 18, 22.
 Bie, F. de: 209.
 Bie, M. de: 209, 218, 272.
 Birgitiessen: 5, 33.
Bitswijk (Uden): 4, 5.
 Boelaars, dr. H.: 236.
 Boermans, F. A. H.: 25.
 Bogaerde van Terbrugge, baron A. J. L.
 van den: 116.
 Bogaers, C.: 203.
 Bogaers, dr. J. E.: 118, 248, 296.
 Bogaert, J. A. van den: 42, 85, 123, 167,
 168-174, 179-181, 241.
 Boldrik, J. van: 42, 62, 87, 88, 144, 154-
 163, 166, 167, 174, 175, 176-178, 185,
 186, 225, 301-302.
 Bommel, C. R. A. van: 25.

Bonaire: 47.
 Bonaventura, heilige: 29.
 Bonduel, missionaris: 132.
 Boogaard, J. van den: 35, 137, 138, 169.
 Borret, Arn. E. A. H.: 5, 9, 10, 12.
 Borret, Mr. A. J. L.: 25.
 Bosch, G. van den: 140, 166, 180.
 Bosch, L. van den: 41.
 Bossaert, Fulgentius: 8.
 Bosse, Mr. P. P. van: 69.
 Bouman, Th.: 185.
 Bouvier, Jhr. J.: 70.
Boxmeer: 5.
 Brakkee, drs. C.: 8*.
Bree (België): 195-196.
 Bricchet, père: 279-280.
 Broek, J. van den: 28, 30, 34, 36, 43.
 Broek, J. van den: 135, 210.
 Broek, Th. van den: 52-53, 54-55.
 Brouwer, Th.: 12.
Brüggen: 18.
 Bruijn, C. W. A. de: 34, 36, 37, 43, 45-
 47, 49, 74, 75, 77, 100, 102, 112, 123,
 124, 127, 147, 153, 164, 195, 196,
 201*, 202, 203, 213, 224, 272, 298.
 Burgmeyer, J. J.: 12.
 Burt, A. van den: 30-33.
 Busaeus, J.: 289*.

C.

Calmet, A.: 236.
Cardiff: 277*.
 Ceelen, A.: 292*.
 Christiaans, B.: 42, 205, 288.
 Claassens, N.: 138.
 Clemens VIII, paus: 230*.
 Collart: 75.
 Consen, A.: 162*.
 Contzen, A.: 234.
 Cornelius a Lapide: 236.
 Corselis, J. T.: 44.
 Cranenburgh, F. van: 269.
Curaçao: 47, 48, 49, 51, 100, 164.
Cuijk: 5.
 Cuypers, P.: 137-138.
 Cyriakers: 239.

* De cijfers met een * verwijzen naar in de voetnoten genoemde namen.
 Niet opgenomen zijn: H. van den Wijmelenberg, Kruisheren en St-Agatha.
 Aardrijkskundige namen zijn cursief gedrukt.

D.

Daems, E.: 42, 54-55, 128, 129, 130-134, 135, 197-200.
 Daendel: 3.
 Daendels, A.: 3.
 Daendels, H.: 4.
 Daendels, M. H.: 3.
 Damman, A.: 42, 124, 204.
 Daniëls, P.: 183, 184.
 Darboy, G.: 250.
 Deckers, procureur: 165, 167.
Deerborn: 184.
 Dens, P.: 37, 235.
Detroit: 184.
 Deursen, Th. van: 140.
Dexter: 184.
 Diets, dr.: 164.
 Diertins, J.: 288.
Diest: 38, 43, 44, 61, 62-63, 98, 99, 100-102, 103, 121, 123, 124-127, 133, 135, 155, 156, 164, 168, 169, 181, 195, 200, 203, 208-210, 213-215, 217, 219, 220, 232, 253, 254, 256-258, 267, 268, 270, 271-273, 293.
 Dietvors, F.: 209, 243, 269-270.
 Dominicanen: 280.
 Doorn, E. C. U. van: 75, 76.
 Doorninck, Mr. J. I. van: 176*.
 Doutreloux, V.: 283.
 Dries, J. van den: 237, 269, 274-277.
 Dubbelden, H. den: 12, 41, 69, 70.
 Dubois, J.: 20, 100.
Duisburg: 18, 20.
Dülken: 18, 22.
 Dupanloup, F.: 250.
Düsseldorf: 18, 22.

E.

Eeuwens, J. H.: 183.
Ehrenstein: 18, 22.
 Elders, A.: 138.
 Elders, M.: 137.
 Elemans, G.: 209, 272.
 Elsen, G. van den: 11.
 Elswijk, A. van: 25, 39.
Emmerich: 18, 20.
 Emond, L.: 7, 10, 238*, 294*.
Engeland: 220.
 Ewijck, H. J. A.: 249.
 Eijnde, P. van den: 268.

F.

Faber, Mr. J. G. A.: 74, 89, 90, 91, 92, 93, 294, 295.
 Falkenberg, F.: 135.
 Ferrieri, I.: 32*, 46.
 Feye, H. J.: 249, 251, 255, 279.
 Fisen, L. de: 21, 107.
 Fontaine, E.: 51.
 Franciscanessen van het H. Kruis: 197.
Franciscus Bush: 54.
 Franken, referendaris: 67, 72, 76.
 Fransoni, Ph.: 44, 59.
 Frederik, prins: 150.
 Frederik Hendrik, prins: 4.

G.

Gast, J. C.: 35, 48-50.
 Geeraerts, H.: 124, 208, 209, 242, 248, 250, 251, 255, 272.
Gemert: 1. 10-14, 45.
 Geneste, H. A. A. de la: 140*.
 Geneste, dr. H. J. A. de la: 41, 140*.
 Geneste, M. E. de la: 139, 140*.
 Geusen, P. J.: 189, 190.
 Gielen, S. W.: 25, 28, 31, 32-33, 37, 39, 40, 41, 50, 61, 63, 64-77, 82, 100, 102, 116*, 117-118, 120, 121*, 122, 136, 137, 142, 143, 144, 148, 155, 160, 166, 170, 192, 193-194.
 Giersbergen, H. van: 40, 41, 42, 61, 100, 102, 137, 208, 210, 213, 220, 221, 224, 226, 253, 254*, 265, 266, 271, 280, 282, 293, 294.
 Gils, A. van: 235*.
Glindfeld: 19, 22.
 Godschalk, A.: 237, 283.
Green Bay: 54, 197, 199.
 Gregorius XVI, paus: 31, 58, 60, 282.
 Greven, A.: 7, 61.
 Grévy, J.: 281.
 Grips, C.: 138.
 Groot, H. de: 205.
 Guljé, N. R. H.: 87.

H.

Hafkenscheid, B.: 62.
 Hagen, J. van der: 53.
 Hall, baron Mr. F. A. van: 66, 76, 77.
 Haneffe, N. de: 230*.
Hantert Den: 140.

Heere, L.: 150.
 Heim, Mr. H. J.: 92.
Helenenberg: 18.
 Hemel, van, vicaris: 125.
 Hendrik VIII, koning: 274.
 Hendrik van Gelder, bisschop: 106.
 Hengst, Mr. J. B. J.: 75.
 Henni, M.: 53, 54, 128, 129, 130.
 Hermans, dr. C. R.: 9, 51, 122, 145-153, 173*, 207, 218, 249, 302.
 Hermans, G.: 20, 26, 28, 29, 30, 31, 113*, 189, 190, 191, 192, 278.
 Hermens, H.: 27, 30, 34, 38, 41.
 Hermers, pater: 251.
's-Hertogenbosch: 4.
 Heuvel, Alph. van den: 209, 272-273, 276.
 Heuvel, Ant. van den: 43, 123, 124, 203-204, 209, 218, 220, 226, 266.
 Heuvel, J. B. van den: 53.
 Heuvel, J. M. van den: 35, 37, 40, 62, 221.
 Heuvel, Mr. P. van den: 92, 177.
 Heyst, dr. van: 208.
Hoei: 16, 19, 20, 21, 23, 106, 112, 119; 122, 184.
 Hoes, J. L.: 34, 38.
Holland, koninkrijk: 1.
Hollandtown: 54.
 Hollmann, H. M. F.: 96, 232, 234, 236, 237, 243, 244, 268, 269, 294, 297.
 Holster, Mr. A. J. M.: 166, 167.
 Honhon, L.: 133, 174, 204, 233, 234, 235, 237-238, 243, 268, 269, 270, 277, 294.
Hönscheid: 18.
 Hoogeveen, J.: 235.
 Hoogstraten, A. van: 79, 145.
 Hout, L. van: 269, 270.
 Houtmans, G.: 43, 124, 138, 169.
 Hoytema, secretaris-generaal: 79, 80*.
 Hugenpott tot den Beerenclauw, Mr. J. C. C. M. baron van: 81, 162*.
Huisseling: 1, 8-10, 27.
Huissen: 5.
 Husson, P.: 61, 124, 125, 209.
 Huygens, P.: 131, 132, 169, 210.

I.

Ignatius van Loyola, 284-285.
 Innocentius IV, paus: 106.
 Innocentius VIII, paus: 19, 89.
Ivoy-Cardignan: 17.

J.

Jacobs, W.: 19.
 Jäger, B.: 206, 295.
 Jäger, Mr. J.: 295.
 Jansen, J.: 138.
 Janssen, Chr. L.: 266.
 Janssens, P. M.: 61, 100, 102, 124, 209.
 Jong, H. de: 42, 62, 169.
 Jonge, W. de: 28, 30, 34, 54, 55, 128, 129, 130, 131, 132, 213, 224, 232, 266, 293, 296.
 Jozef II, keizer: 17, 18.

K.

Kanters, W. H.: 24, 25, 28, 39, 40, 41, 62, 189, 190, 191, 192.
 Kepper, J. A. de: 103, 209.
 Kerstens, H. C. F.: 87, 89.
Keulen: 18, 46.
 Keyzer, dr. de: 157.
 Kindekens, father: 184, 187*.
Kirtling Towers: 276.
 Kistemaker, pastoor: 48.
Kleef: 18.
 Kok, dr. J. A.: 2.
 Koker, Mr. F. W. C.: 83.
 Konings, P.: 185, 209, 218, 272.
 Koolwijk, R. van: 30-34.
 Krautbauer, X.: 197, 199.
 Kruissheren met de Rode Ster: 239.
 Kruissheren met het Rode Hart: 239.
 Kuipers, A.: 35, 42, 123, 124.
 Kuipers, H.: 35, 43, 61, 124, 209, 226, 259, 266, 272, 293, 296.
 Kuypers, J.: 71.

L.

Lamotte, mevr.: 280.
Lannoy: 17.
 Laumans, J.: 138.
 Laurillard, Mr. J. J. M.: 158, 179, 163.
 Lefevere, P.: 184.
 Leo X, paus: 282.
 Leuken, F. van: 14.
 Leurs, J.: 19, 20, 24, 113.
Leuth: 163.
Leuven: 186-188.
 Leyten, W.: 7, 27, 29.
 Liefkens, P.: 42, 169, 174.
 Lieshout, Salvator: 127.
 Lightveelt, Mr. L. A.: 76.

Linden: 8*.
 Linden, Mr. G. M. van der: 93*.
 Linden, Th. van der: 135, 210.
 Lipman, S.: 237.
 Lith, G. van: 35, 42.
Little Chute: 52, 55, 128, 129, 130, 131, 132.
 Lodewijk Napoleon, koning: 1.
 Looy, C. van: 135.
 Looy, J. van: 209.
Lottum: 172.
Luik: 18, 21, 46, 283.
 Luyben, Mr. A. F. X.: 87, 88.
 Luyben, C.: 220.
 Luyben, Mr. J. L. A.: 6, 66-67, 87, 177, 253.
 Luyben, L.: 42, 61, 124, 125, 127, 208, 209, 213, 221, 224, 226, 242, 248.

M.

Maas, J.: 169, 210.
Maaseik: 47, 49, 89, 122-124, 129, 135, 164, 169, 181, 195-196, 200-204, 209, 214, 217-218, 261, 267, 270, 272-273, 289.
Maastricht: 18.
 Manders, M.: 35, 38, 42, 116, 206, 214, 221, 261, 271.
Manitowac Rapids: 55, 128, 129, 130, 131.
 Marcello, Don: 250.
Marienfede: 18, 20, 22.
 Martinelli, Th. F. G. di: 253, 254*.
 Martini, advocaat: 74.
 Mary Pius: 198*, 200.
 Mathieu, A. J. M.: 250, 251.
 Maximiliaan IV Jozef, hertog: 18.
 Méan, F. A. de: 9.
Megen-Ravenstein: 5, 9.
 Melcher, J.: 197.
Menominee: 199, 200.
 Merckx, H.: 135.
 Meulen, Aloisius van der: 255.
 Meulen, Innocentius van der: 43.
 Meyers, L.: 21.
 Meylink, Mr. A. A. J.: 71, 72, 75, 76-77.
 Michan, A.: 239.
 Michels, H. W.: 162*.
Michielsgestel, St.-: 12, 45, 53.
Middelaar: 64.
 Moll, prof. dr. W.: 83.
 Molster, Mr. J. A.: 158.
 Montpellier, Th. de: 123.

Mook: 157.
 Murat, Joachim: 18.
 Mutsaers, A.: 100, 102, 123, 205, 206, 209.
 Mutsaers, Mr. J. A.: 68, 84.
 Muus, priester: 282.

N.

Napoleon, keizer: 3, 5, 17.
 Napoleon Louis, groothertog: 18.
 Neerhoven, G.: 25.
 Neerius, A.: 106, 111, 150.
 Nestelrooy, L. A. van: 138*.
Newmarket: 274-275, 277.
Newport en Menevia: 276, 277*.
 Niewindt, M. J. van: 47, 48, 50, 51.
 Nispen tot Pannderden, Mr. C. J. van: 75.
 Nispen tot Sevenaer, Jhr. Mr. C.: 92.
Noord-Brabant: 1, 2.
 North, Mr.: 275-276.
Northampton: 275.
 Nuyts, H.: 35, 42, 54, 55, 128, 130, 134, 199, 205, 208.

O.

Odilia, heilige: 59, 60, 231, 242.
 Oorschot, F. van: 169, 174-175.
Oostenrijkse Nederlanden: 17.
Oost-Indië: 40*.
 Oppen, Mr. E. van: 93*.
Orthen: 3.
 Oswaarden: 72.

P.

Paaps, J. B.: 255.
 Paredis, A. J.: 45, 193, 196, 280.
 Particeps (J. van Boldrik): 130, 143, 159, 160, 163, 176-177.
 Patrizi, C.: 60.
 Pélichy, F. J. M. Th. de: 25, 30*.
Pembridge: 276.
 Petitdidier, J.: 287.
 Peijnenborg, W.: 5.
 Pfister: 75-76.
 Philippona, L.: 165, 176-182.
 Piat, pater: 282.
 Pinto, Mr. A. de: 93*.
 Pius V, paus: 60, 152.
 Pius VII, paus: 19, 113.
 Pius IX, paus: 58, 85, 89, 150, 170, 239, 241, 247, 248, 251-253, 254, 263, 282.

Ploeg, P. van der: 12.
 Pluym, A. J.: 11-12, 249.
 Poppen, H.: 12.
Pruisen: 18.
 Pulsers, J. J.: 86, 96, 170*, 183, 184-188,
 217, 237, 272.
 Putman, J. J.: 12.

Q.

Quitter, J.: 42.

R.

Raetsen, G.: 278-279.
 Ramaekers, dr. A.: 16, 227, 281.
 Rausch, J.: 134.
Ravenstein, Land van: 4, 6.
 Riddell, A.: 275, 277*.
 Rodriguez, A.: 231.
Roermond: 18.
 Rogier, L. J.: 248.
 Rooy, H. van: 7, 27.
 Rooyen, dr. H. van: 17, 294*.
Roubaix: 280-281.
 Rousseau, Christina: 197, 198.
 Rovere van Breugel, baron Mr. J. J. de:
 68, 75, 76.
 Russelius, H.: 147.
 Ruys, W. W.: 8, 9.
 Ruyschenberg, H. van: 14.
 Rijk, A. de: 27, 30, 34.
 Rijk, J. A. de: 142.

S.

Saba: 48-49.
 Sage ten Broek, J. G. le: 6.
 Sanders, G.: 43, 169.
 Sangers, W.: 133.
 Sanson, abbé: 286.
 San Stefano, Oreglio di: 167, 176, 185.
 Sassen, Mr. N. F.: 74, 89*, 166, 167.
 Sauter, J. D.: 184.
 Scaramelli, G. B.: 231.
 Schaepman, A. I.: 249.
 Schippers, R.: 124, 209.
 Schoenmakers, H.: 128, 130, 132, 169.
 Scholten, J. H.: 39-40.
 Schoolmeesters, notaris: 25.
 Schraven, E.: 36, 40, 41, 42, 62, 72, 100,
 102, 137, 288, 290*.
 Schrijnen, C. Th.: 40, 191, 192-195.
 Schutjes, L.: 8, 184.

Schwarzenbroich: 19, 22.

Schiindel: 5.

Schijvens, J.: 7*.

Seulen, H.: 238.

Sint Eustatius: 47, 48.

Sint Maarten: 48.

Sips, L.: 268.

Sluyters, J.: 4*.

Smits, L.: 137.

Smits, W. F. A.: 74, 77, 82, 83, 89, 91-
 92, 93, 161, 164-165, 167, 171, 182,
 198, 205, 207-208, 210, 218, 224, 225,
 233, 235, 236, 237, 238, 249, 257,
 259, 261, 265, 266, 271, 272, 280,
 293-294, 295, 296, 301.

Smulders, P.: 231.

Soglia, J.: 236.

Son, Mr. J. B. van: 6, 46, 69, 70, 81, 82.

Sonsbeeck, Mr. H. van: 67.

Steenoven, H. van: 123.

Sterckx, E.: 43.

Steyns Bisschop, W.: 249.

Stokvis, P.: 149, 150, 151.

Stollenberg-Cuyper, firma: 138*.

Suarez, Fr.: 288.

Swagemakers, F. C.: 250.

Syben, P.: 24.

T.

Takken, P.: 40, 42, 48, 50-52, 62, 85, 87,
 88, 123, 124, 159, 162*, 163-168, 173,
 174, 175, 177-179, 181, 205, 209, 225.

Tamburini, T.: 114.

Tessens, P. F.: 195-196.

Tets van Goudriaan, Jhr. Mr. G. H.: 82.

Thieme, firma: 161.

Thyssen, J. H.: 4.

Tongiorgi, S.: 234.

U.

Uden: 1, 4-5, 7, 19, 27-39, 41, 62, 66,
 74, 79-80, 98-99, 100, 102, 116, 119,
 120-121, 123, 138, 147, 155, 160, 167,
 168-170, 187-188, 204-208, 217, 218,
 271.

Urbanus VIII, paus: 111, 230*.

Ursulinen: 116.

V.

Valkenburg, Reinoud van: 4.

Vanderlinden, Th.: 135, 210.

- Vannutelli, mgr.: 283.
 Vecchiotti, S. M.: 80, 111, 150, 236, 263.
 Velde de Melroy, J. B. R. van: 65, 69.
 Velden, H. van der: 9, 10, 30-32, 34, 36, 110.
 Ven, drs. F. J. M. van de: 150.
 Ven, J. van de: 35, 103, 205, 208, 261, 266.
 Ven, J. van de: 123, 169, 195.
 Venlo: 18, 24, 45, 189-195, 277-280.
 Verbeck, J.: 209.
 Vercruysse, B.: 231.
 Verhagen, J.: 205.
 Verhoeff, W.: 43, 128, 130, 132, 134, 199-200.
 Verhoeven, dr. M.: 44.
 Verhulst, J. J.: 35, 42, 100, 102, 205, 207, 221, 224, 225, 249, 268-269, 290*.
 Verkuilen, H.: 36, 40, 41, 42, 62, 72, 137, 140-141, 142, 152, 237, 290*.
 Verkuilen, J.: 36, 40, 41, 42, 62, 79, 100, 102, 137, 206, 207, 237, 261.
 Verkuylen, G. A.: 3.
 Vermeulen, F. A.: 189-190, 191.
 Verstegen, J.: 34, 40, 62, 194.
 Verstraeten, C.: 68, 71.
 Vlam, J. de: 40, 41, 72, 89, 91, 92, 121*, 136-137, 138, 139, 140-142, 150, 156, 164, 216, 253, 266, 271, 290*, 293, 295, 296.
 Vlieland Hein, Mr. A.: 93.
 Vlijmen, W. van: 131, 132, 133, 169, 210.
 Voet, C.: 34.
 Vollenhoven, Mr. H. van: 13.
 Voort, A. van der: 37, 40, 42, 62, 74, 75, 148, 218.
 Vrancken, P. M.: 46, 249.
 Vreckem, J. P. B. van: 9, 10.
 W.
 Walter, J. C. A.: 30-34.
 Warmond: 235*.
 Wegberg: 18.
 Weijst, G. van der: 27, 28, 30, 34, 37, 38, 43, 61, 97, 100, 102-103, 123, 125-127, 132, 138-139, 174, 211, 212, 214-215, 219, 220-221, 223, 224, 225, 226, 232, 233, 237, 268, 269.
 Wickrath: 18.
 Wielen, dr. van der: 208.
 Wildenberg, G. van den: 35, 42.
 Wilhelmieten: 117.
 Willem I, koning: 6, 7, 26, 64, 69.
 Willem II, koning: 26, 27, 65, 66.
 Willem II, stadhouder: 64.
 Willem III, koning: 68, 69, 150.
 Willem, prins van Oranje: 150.
 Wilmer, G. P.: 86, 161, 249.
 Wimelenbergshoef: 3.
 Winden: J. van: 27, 29, 30, 35.
 Windmolenberg: 3.
 Windwardside: 49.
 Wisconsin: 52-55, 100, 129, 131, 132, 135, 197, 200, 209, 240.
 Wit, Mr. J. J.: 295.
 Witvens, P.: 43, 54, 55, 128.
 Wijckersloot, L. de: 103.
 Wijckerslooth van Schalkwijk, C. L.: 48, 103.
 Wijnantz, W.: 148.
 Wijnbeek, H. van: 13.
 Wijnen, P.: 205.
 Wijze, H. J. J. de: 82, 166.
 X.
 Xaverianen: 52.
 Z.
 Zigliara, T.: 235.
 Zondadari, nuntius: 47.
 Zusters van Bethanië: 3.
 Zusters van Liefde: 46-47, 195*.
 Zwolle: 47.
 Zwijsen, A.: 169.
 Zwijsen, J.: 26, 37, 40, 41, 42, 44, 46-47, 59, 66, 69, 72, 77, 78, 81, 83, 86, 92, 97-98, 100, 109-117, 118, 157, 159, 160, 161, 162, 167, 168, 170, 171, 174-175, 183, 184, 185-187, 207-208, 221, 229, 239, 241, 249, 251, 263, 270.

